

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASININ
EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE CUMHURİYETİ-RUSYA
FEDERASYONU İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Prof.Dr. Şaban H. ÇALIŞ**

**Hazırlayan
Harun SEMERCİOĞLU
134129001011**

Konya-2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Adı Soyadı:	Harun SEMERCİOĞLU
Numarası:	134129001011
Ana Bilim / Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler/ Uluslararası İlişkiler
Programı:	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
Tezin Adı:	Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Ekonomi Politığı: Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri Örneği (The Political Economy of Turkish Foreign Policy After the Cold War: The Case of The Republic of Turkey-Russian Federation Relations)

Öğrencinin

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Doktora Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Harun SEMERCİOĞLU
	Numarası:	134129001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler/ Uluslararası İlişkiler
	Programı:	Doktora
	Tez Danışmanı:	Prof.Dr. Şaban H. ÇALIŞ
Tezin Adı:	Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri Örneği	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri Örneği başlıklı bu çalışma 29.01.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof.Dr. Şaban H. ÇALIŞ	Danışman	
Prof.Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ	Üye	
Prof.Dr. Haldun SOYDAL	Üye	
Dr.Öğr.Üyesi Demet ŞEFİKA MANGIR	Üye	
Dr.Öğr. Üyesi Segâh TEKİN	Üye	

ÖNSÖZ

Soğuk savaştan sonra ortaya çıkan yeni uluslararası durum tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti için oluşan fırsatlar, tehditler ve yaşanan bölgesel çatışmalar çerçevesinde kurulan ittifak ilişkileri çerçevesinde Türk dış politikasının (TDP) gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Özellikle 1970'lerden sonra uluslararası ilişkilerin analizi için yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan ve günümüzde bir disiplin haline dönüşmüş olan Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) oluşan yeni olay ve olguları daha objektif bir değerlendirmeye tabi tutabilecek bir perspektif sunmaktadır. Bu tezde soğuk savaş sonrası TDP'nin ekonomi politikası, Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu örneğinde incelenmiş ve yapılan analiz neticesinde sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmamın bir bölümünde ele aldığım Türk-Rus ilişkilerindeki tarihsel olay ve olguların iyice analiz edilmesi, günümüzde ve gelecekteki iki ülke arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Proje safhasından itibaren tezimin tamamlanmasına kadar büyük desteği ve katkısı için başta danışmanım Prof.Dr. Şaban H. ÇALIŞ'a, tezimin tüm saflarında olumlu yol gösterici katkıları için Prof.Dr. Haldun SOYDAL ve Dr.Öğr. Üyesi Demet ŞEFİKA MANGIR'a, tez savunmasında değerli katkılarda bulunan Prof.Dr. Muzaffer ERCAN ve Dr.Öğr. Üyesi Segâh TEKİN'e çok teşekkür ederim. Ayrıca, mülakatlarıma katılarak önemli deneyimlerini aktaran ve değerlendirmelerde bulunan E. Büyükelçiler Halil AKINCI, Hüseyin DİRİÖZ, M. Bahattin GÜRSÖZ ve Numan HAZAR ile her zaman sabırla beni destekleyen sevgili eşim Zeynep Yonca'ya da teşekkürü bir borç biliyorum.

Çalışmamın akademiye ve bu konuda araştırma yapanlara bir katkı yapması en büyük emelimdir.

Harun SEMERCİOĞLU

İstanbul, Ocak 2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Harun SEMERCİOĞLU	Numarası:	134129001011
	Ana Bilim/ Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler		
	Danışmanı:	Prof.Dr. Şaban H. ÇALIŞ		
Tezin Adı		Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri Örneği		

ÖZET

Devletlerin dış politika yapımında, tarihsel arka plan çerçevesinde ikili politik, ekonomik, kültürel, askeri ilişkiler ve bölgesel/küresel güvenlik ittifakları önemli etkenler olarak görülmektedir. Türk dış politikası da cumhuriyetin kurulmasından bu yana hükümet, TBMM, Dışişleri Bakanlığının ilgili uzmanları ve kamuoyunun da etkisiyle yapılagelmiştir. Bu araştırmanın amacı, uluslararası ekonomi politiğin buna olan etkisini tarihsel süreç içinde incelemek ve bu etkiyi Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkileri örneğinde analiz etmektir. Bu kapsamda, çalışmanın başlangıcında uluslararası ekonomik sistem ve iki ülkenin mevcut ekonomik durumu incelenmiş, devamında Türkiye-Rusya ilişkilerinin tarihsel süreç içindeki gelişimi ortaya konmuştur. Son bölümde ise, araştırmanın öznesini oluşturan iki ülke arasındaki ekonomi politik ilişkiler ayrıntılarıyla analiz edilerek tezin hipotezi test edilmiş ve bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ekonomi Politik, Uluslararası İlişkiler, Türk Dış Politikası, Uluslararası Ekonomik Sistem, Dış Ticaret.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Harun SEMERCİOĞLU	Numarası:	134129001011
	Ana Bilim/ Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler		
	Danışmanı:	Prof.Dr. Şaban H. ÇALIŞ		
Tezin Adı		The Political Economy of Turkish Foreign Policy After the Cold War: The Case of The Republic of Turkey-Russian Federation Relations		

SUMMARY

Bilateral political, economic, cultural, military relations and regional/global security alliances are the important factors in the foreign policy making of states. Turkish Foreign Policy has been made with the influence of the government, the Grand National Assembly of Turkey, the relevant experts of the Ministry of Foreign Affairs and the public since the establishment of the republic. The purpose of this study is to research the effects of the international economy politics and the impact in the case of the Republic of Turkey-Russia Federation relations. In this context, the international economic system and the economic situation of the two countries have been examined in the beginning of the study, then the historical process of Turkey-Russia relations has been submitted. In the conclusion, the economic political relations between the two countries constituting the basic subject of the research have been analyzed in details and the evaluation has been made by testing the hypothesis of the thesis.

Keywords: International Political Economy, International Relations, Turkish Foreign Policy, International Economic System, Foreign Trade.

İÇİNDEKİLER:

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
TABLolar LİSTESİ	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
HARİTALAR LİSTESİ	XII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE KAPSAMI	3
1. ARAŞTIRMANIN AMACI	3
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ.....	4
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	4
B. HİPOTEZLER.....	5
C. VARSAYIMLAR.....	5
Ç. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	6
1. BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK (UEP)	8
1.1.1. Tanımı ve Boyutları.....	8
1.1.2. Teorik Yaklaşımlar	11
1.1.2.1. Realizm	12
1.1.2.2. Marksizm	16
1.1.2.3. Liberalizm	20
1.1.3. Konuları.....	24
1.2. KÜRESELLEŞME VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK	37

1.2.1. Küreselleşme.....	37
1.2.2. Karşılıklı Bağımlılık.....	40
2. İKİNCİ BÖLÜM: ULUSLARARASI EKONOMİK SİSTEM VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE RUSYA FEDERASYONU EKONOMİLERİ.....	43
2.1. ULUSLARARASI EKONOMİK SİSTEM.....	43
2.1.1. Tarihsel Süreç.....	43
2.1.2. Ekonomik Organizasyonlar.....	46
2.1.2.1. Küresel Organizasyonlar.....	46
2.1.2.2. Bölgesel Organizasyonlar.....	47
2.1.2.3. Diğer Organizasyonlar.....	47
2.1.3. Serbest Ticari Anlaşmalar.....	48
2.2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE RUSYA FEDERASYONU EKONOMİLERİ... ..	48
2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomisi.....	48
2.2.1.1. Tarihsel Süreçteki Gelişimi.....	49
2.2.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Mevcut Durumu.....	66
2.2.2. Rusya Federasyonu Ekonomisi.....	74
2.2.2.1. Tarihsel Süreçteki Gelişimi.....	74
2.2.2.2. Rusya Federasyonu Ekonomisinin Mevcut Durumu.....	80
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ	89
3.1. DIŞ POLİTİKA KAVRAMI, TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL SÜRECİ VE TEMEL İLKELERİ İLE HEDEFLERİ.....	89
3.1.1. Dış Politika Kavramı.....	89
3.1.2. Türk Dış Politikasının Tarihsel Süreci ve Temel İlkeleri.....	90
3.1.3. Temel Hedefleri.....	95

3.1.3.1. Önceki Dönemlerdeki Hedefler	95
3.1.3.2. Tek Başına İktidar Döneminin Hedefleri.....	97
3.1.3.3. Günümüzdeki TDP'nin Hedefleri.....	98
3.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ.....	98
3.2.1. Amerika ve ABD.....	101
3.2.2. Avrupa, AB ve Kıbrıs.....	104
3.2.3. Ortadoğu.....	110
3.2.4. Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri ve Güney Kafkasya.....	119
3.2.5. Afrika.....	126
3.2.6. Asya-Pasifik.....	127
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ.....	132
4.1. TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	132
4.1.1. Rusya Tarihinin Genel Hatları ve Türk-Rus İlişkilerinin Tarihsel Süreci.133	
4.1.1.1. Rusya Tarihinin Genel Hatları	133
4.1.1.2. Türk-Rus İlişkilerinin Tarihsel Süreci	140
4.1.2. Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri.....	149
4.1.2.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem (1920-1945)	149
4.1.2.2. Soğuk Savaş Dönemi (1946-1989).....	156
4.1.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990 Sonrası).....	160
4.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ.....	180
4.2.1. 1991-1999 Yılları Arası Dönem.....	182
4.2.2. 2000-2008 Yılları Arası Dönem.....	186

4.2.3. 2009-2014 Yılları Arası Dönem.....	191
4.2.4. 2015 yılı Sonrası Dönem.....	196
SONUÇ	205
EK-1: DERİNLİKLİ MÜLAKAT SORULARI.....	213
KAYNAKÇA.....	215
ÖZGEÇMİŞ	237

TABLolar LİSTESİ

1. Tablo-1: Uluslararası Ekonomi Politiğın İdeolojik Yaklaşımları ve Mukayesesi
2. Tablo-2: Seçilmiş Yıllarda Dünya Dış Ticaret Hacmi
3. Tablo-3: Dünyanın En Büyük 10 Çok Uluslu Şirketi (2016)
4. Tablo-4: Gelir Düzeyi ve Bölgelere Göre Uluslararası Göçmen Sayısının Değişimi ve Yıllık Değişim Oranı (1990-2017)
5. Tablo-5: Beş Yıllık Planın Büyük Sanayi Kuruluşları
6. Tablo-6: GSMH ve Büyüme Rakamları (1981-1997)
7. Tablo-7: Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticareti (1989-2001)
8. Tablo-8: Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticareti (2002-2016)
9. Tablo-9: Türkiye'nin Doğal Gaz Tüketimi (2004-2017)
10. Tablo-10: Cari Fiyatlarla Kişi Başına GSMH ve Büyüme Oranları (2002-2017)
11. Tablo-11: RF Temel Ekonomik Göstergeler
12. Tablo-12: RF Seçilmiş Yıllara Göre Tarım ve Hayvancılık Üretim Rakamları
13. Tablo-13: AB Üyesi Olmayan Balkan Ülkeleriyle Olan Dış Ticaret Hacmi-2018 yılı
14. Tablo-14: Ortadoğu Ülkeleri ile Dış ticaret Hacmi (2017 yılı)
15. Tablo 15: Türk Cumhuriyetleri ile Dış ticaret Hacmi (2018 yılı)
16. Tablo-16: Seçilmiş Asya-Pasifik Ülkeleri ile Dış ticaret Hacmi (2017 yılı)
17. Tablo-17: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (1992-1999)
18. Tablo-18: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (2000-2008)
19. Tablo-19: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (2009-2014)
20. Tablo-20: 2009-2014 Yılları Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyon Sm³)
21. Tablo-21: Doğal Gaz Depolama Tesis Bilgileri
22. Tablo-22: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (2015-2018)
23. Tablo-23: 2015-2017 Yılları Aylık Doğal Gaz İthalatı (Milyon Sm³)
24. Tablo-24: Türk İnşaat Firmalarının Arasındaki Yapmış Olduğu Projeler (2011-2015)

GRAFİKLER LİSTESİ

1. Grafik-1: Dünyadaki Kişi Başına GSMH'nın Gelişmesi-2005 Sabit Fiyatlarına Göre Değişim (1991-2015)
2. Grafik-2: Bölgelere Göre Uluslararası Turist Sayısı (2000-2016)
3. Grafik-3: Tüketici Fiyat Endeksi Enflasyon Oranları
4. Grafik-4: Türkiye'nin Ekonomik Faaliyetlere Göre Üretim Değeri (2009-2017)
5. Grafik-5: Türkiye'nin Bitkisel Üretim Değeri (2000-2016)
6. Grafik-6: Türkiye'nin Hayvansal Üretim Değeri (2000-2016)
7. Grafik-7: Türkiye'nin Turizm Geliri (2012-2017)
8. Grafik-8: 2009-2016 Yılları Arasında RF'na gelen Turist Sayısı
9. Grafik-9: İlk 10 Ülkenin İhracat Tutarları
10. Grafik-10: İthalattaki İlk 10 Ülkenin Tutarları
11. Grafik-11: Türkiye'nin En Fazla Petrol ve Ürünlerini İthal Ettiği Ülkeler
12. Grafik-12: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (1992-1999)
13. Grafik-13: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (1996-1999)
14. Grafik-14: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (2000-2008)
15. Grafik-15: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (2000-2008)
16. Grafik-16: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (2009-2014)
17. Grafik-17: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (2009-2014)
18. Grafik-18: En Çok İthalat Yapılan 10 Ülke
19. Grafik-19: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (2015-2018)
20. Grafik-20: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (2014-2018)
21. Grafik-21: Kaynak Ülkelere Göre Doğal Gaz İthalat Miktarları (2018)

HARİTALAR LİSTESİ

1. Harita-1: Avrupa Haritası
2. Harita-2: Asya Haritası
3. Harita-3: IX. Yüzyıl'da Vareglerin Yayılması
4. Harita-4: X. Yüzyıl'da Kiev Rusyası
5. Harita-5: XIII. Yüzyılda Moğol İstilası
6. Harita-6: Rus İmparatorluğu'nun Genişlemesi (1613-1914)
7. Harita-7: XVI. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu
8. Harita-8: Rusya Federasyonu Siyasi Haritası
9. Harita-9: Doğal Gaz Boru Hatları Projeleri

KISALTMALAR

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- ABYKP : Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı
- a.g.e.* : Adı Geçen Eser
- a.g.d.m.* : Adı Geçen Derinlikli Mülakat
- a.g.m.* : Adı Geçen Makale
- a.g.s.* : Adı Geçen Site
- AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi
- AKÇT : Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
- AKKA : Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
- AMF : Arab Monetary Fund (*Arap Para Fonu*)
- ANAP : Anavatan Partisi
- AP : Adalet Partisi
- APEC : Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (*Asia-Pacific Economic Cooperation*)
- ASEAN : Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (*Association of Southeast Asian Nations*)
- AU : Afrika Birliği (*African Unity*)
- BBYKP : Birinci/Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- BM : Birleşmiş Milletler
- BMİDÇS : BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
- BRIC : Brasil, Russian Federation, India, China (*Brazilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin*)
- CEEAC : Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (*Central African States Economic Community*)
- CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

- ÇUŞ : Çok Uluslu Şirketler
- BTC : Bakü-Tiflis-Ceyhan
- CENTO : Central Treaty Organization (*Merkez Anlaşması Örgütü*)
- DEAŞ : Ad Davla Al-İslamiya Fil-'Irak ve Eş-Şam (*Irak Şam İslam Devleti: IŞİD*)
- DEİK : Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
- DMUK : DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyonu
- DTM : Dış Ticaret Müsteşarlığı
- DDY : Doğrudan Yabancı Yatırımları
- DTP : Demokrat Türkiye Partisi
- DYP : Doğru Yol Partisi
- DBYKP : Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
- DP : Demokrat Parti
- DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
- DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
- EAC : The East African Community (*Doğu Afrika Topluluğu*)
- ECO : Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (*Economical Cooperation Organization*)
- ECOWAS : Economic Community Of West African States (*Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu*)
- EEC : Avrasya Ekonomik Birliği (*Eurasian Economic Commission*)
- FETÖ : Fettulahçı Terör Örgütü
- GDAÜ : Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci
- GATS : The General Agreement on Trade in Services (*Hizmet Ticaret Genel Anlaşması*)
- GATT : General Agreement on Tariffs and Trade (*Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Genel Anlaşması*)

- GB : Gümrük Birliği
- GDA : Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci
- GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
- GSMH : Gayri Safi Milli Hâsıla
- HDO : Hükümet Dışı Organizasyonlar
- IBRD : International Bank for Reconstruction and Development (*Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası*)
- IFC : International Finance Corporation (*Uluslararası Finans Kurumu*)
- IFOR : Implementation Force (*Uygulama Gücü*)
- IMF : International Money Fund (*Uluslararası Para Fonu*)
- ITO : International Trade Organisation (*Uluslararası Ticaret rgt*)
- İBYKP : İkin-ci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- İK : İslam Konferansı rgt
- KEİ : Karadeniz Ekonomik İşbirliği rgt (*Black Sea Economic Cooperation Organization*)
- KİT : Kamu İktisadi Teřekkülü
- KEİ : Karadeniz Ekonomik İşbirliği rgt SUKO : Suriye Ulusal Koalisyonu
- KİT : Kamu İktisadi Teřekkülleri
- MAI : Multilateral Agreement on Investmentes (*Yatırımlar Hakkında Çok Taraflı Anlaşma*)
- NAFTA : North American Free Trade Agreement (*Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması*)
- NATO : North Atlantic Treaty Organization (*Kuzey Atlantik Antlaşması rgt*)
- OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development (*Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği rgt*)
- OIC : The Organisation of Islamic Cooperation (*İslam İşbirliği Teşkilatı*)

- OPEC : Petrol İhraç Eden Ülkeler (*Organization of Petroleum Exporting Countries*)
- RP : Refah Partisi
- SAARC : Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (*South Asian Association for Regional Cooperation*)
- SDR : Special Drawing Rights (*Özel Çekme Hakları*)
- SFOR : Stabilisation Force (*Dengeleme Gücü*)
- SGK : Sosyal Güvenlik Kurumu
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TDK : Türk Dil Kurumu
- TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TDP : Türk Dış Politikası
- TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
- TİM : Türkiye İhracatçılar Meclisi
- ÜDİK : Üst Düzeyli İşbirliği
- TL : Türk Lirası
- TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
- TUSKON : Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Federasyonu
- TUSİAD : Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
- TÜRKPA : Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
- TÜRKSOY: Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı
- ÜBYKP : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
- UEP : Uluslararası Ekonomi Politik
- UNCED : The United Nations Conference on Environment and Development (*BM Çevre ve Kalkınma Konferansı*)

UNCTAD : United Nations Conference on Trade and Development (*BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı*)

UNDP : United Nations Conference on Trade and Development (*BM Kalkınma Programı*)

UNPROFOR: United Nations Protection Force (*BM Koruma Gücü*)

WB : World Bank (Dünya Bankası)

YBYKP : Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

YDSİK : Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

YTL : Yeni Türk Lirası

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE CUMHURİYETİ-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ

GİRİŞ

İnsanlığın I. Dünya Savaşının yıkıcı ve korkunç sonuçlarıyla bir kez daha yüzleşmesi, Uluslararası İlişkiler¹ disiplininin ortaya çıkmasını, savaşları önlemek ve barışı getirebilmek için gerekenlerin tartışılmasını sağlamıştır. Kavramlar üzerinde tam bir söylem birliği sağlanmamış olsa da uluslararası ilişkilerin dış politikayı kapsadığı genel kabul görmektedir. Dış politika olgusu devletin var olduğundan beri süregelse de, kavram olarak I. Dünya Savaşından sonra daha fazla tartışılmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Türk dış politikası (TDP) da ilk devlet tecrübesinden günümüze kadar değişik evrelerden geçerek gelmiştir.

TDP Osmanlı Devleti döneminde ağırlıklı hükümdarların ve birkaç yüksek görevli yetkilinin elindeyken, Cumhuriyet döneminde daha kurumsal ve meclisin de dâhil olduğu bir demokratik yapıya dönüşmüştür. TDP Cumhuriyetin ilk yıllarında içine dönük, komşu ülkelerle dostluk içinde yaşamayı hedefleyen ve sınırların içinde statükocu bir politika esasına dayanmıştır. 21'inci yüzyılın başından itibaren Türkiye bölgesel bir aktör olmak vizyonuyla yumuşak güç² unsurlarını aktif olarak kullanarak, ilgi alanını sınırların çok ötesindeki bölgelere kadar uzanan coğrafyaları da kapsayacak şekilde genişleterek çok yönlü ve daha proaktif bir dış politika uygulamaya başlamıştır.

Soğuk savaşın bitmesiyle oluşan “yeni dünya düzeninde”³, dünya iki kutuplu bir sistemden, başlangıçta tek kutuplu sonrasında ise çok kutuplu bir düzene doğru geçiş yapmıştır. Bu yeni durumda, ittifaklar tüm devletlerce gözden geçirilmiş, uluslararası ilişkilerde farklı denge unsurları yeniden oluşarak açıklanması ve analizi daha zorlaşan olay ve olgular ortaya çıkmıştır. Tüm aktörlerin yeni pozisyon, arayış ve ittifaklar kurduğu dönemde ortaya çıkan

---

¹ Bu araştırmanın tamamında “Uluslararası İlişkiler” disiplini, “uluslararası ilişkiler” ise uluslar arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanılmıştır.

² Yumuşak güç; uluslararası ilişkilerde meşru olarak kullanılan düşünceler, ülkenin imajı, teoriler, söylemler, eğitim, kültür, gelenekler, ulusal veya küresel semboller gibi yumuşak kaynaklardan oluşan milli güç unsurlarıdır (Nye, 2005:7).

³ Son dönemde literatürde çok sık rastlanan bir kavram olan yeni dünya düzeninin (*the new world order*), İngiliz yazar Herbert George Wells tarafından 1940 yılında kaleme alınan kitapta başlık olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kavram günümüzde daha çok küreselleşme ile birlikte anılmaya başlamıştır. Popüler olması ise, ABD Başkanı George Bush'un soğuk savaşın bittiği dönemde 11 Eylül 1990 tarihinde Ulusal Kongresinde yaptığı konuşma sonrasında olmuştur. Bu kavramı Gorbaçov'un da 1990 yılında “Yeni bir dünya düzeni başlangıcındayız.” şeklinde kullandığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit”, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=18820>, 06.02.2018; Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul: Belge Yayınları, 2. Baskı, 1999, s.176.

şartlar TDP'nin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Diğer taraftan, iç politikada yaşanan gelişmeler ve liderlik faktörünün TDP'nda önemli etkiler yaptığı görülmüştür. Yapılan araştırmada bu husus tarihsel süreç içinde incelenmiş ve sonuçları analiz edilmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkilerinin yaklaşık altı yüzyıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. 16. ve 17. yüzyılda savaşlarla ve ticari ilişkilerin kurulmasıyla devam eden iki devlet arasındaki bu ilişkiler, 18. yüzyıldan sonra her iki ülke için de daha fazla önemli hale gelmiştir. Osmanlı Devletince Rusya'nın daimi elçisinin ilk olarak 18. yüzyılın başından itibaren kabul edilmiş olması da ancak bu yıllardan itibaren bölgesel bir güç olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Rusya'nın büyük bir coğrafyaya sahip olmasına karşın dünya ticaret yollarının bulunduğu sıcak denizlere ulaşımının Türk boğazlarına tabi olması, Avrupa'ya ancak Balkanlar üzerinden, doğudaki ülkelere ise Kafkaslar üzerinden erişebilmesi ve bölgesel olarak Karadeniz ile çevre ülkeler üzerinde hâkimiyet kurma gayretleri iki ülke arasındaki rekabet ve çatışmanın temel nedenleri olmuştur. 15. yüzyılın sonlarında kurulan iniş çıkışlarla dolu ilişkiler günümüze kadar süregelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunca İstanbul'un fetih edilerek Doğu Roma İmparatorluğu (*Bizans*)'nun yıkılmasından sonra Rusya Çar ve Çariçelerinin Ortodoksların hamisi ve bu imparatorluğun devamı gibi hareket ederek, Türk boğazları ve toprakları ile ilgili emelleri ilişkilerdeki temel belirleyici unsur olagelmıştır. Türkler tarafından çoğu zaman "Moskof" diye adlandırılan Ruslar ile tarihsel süreçte geliştirilen ilişkilerde geçmişteki savaşların ve olumsuz sonuçlarının etkisi halen sürmektedir. I. Dünya Savaşı devam ederken 1917'de Bolşevik ihtilali sonucu savaştan çekilmek ve barış antlaşmaları yapmak durumunda kalan Sovyet Rusya'nın Türkiye ile olan ilişkileri Milli Mücadele döneminde Lenin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki heyetler marifetiyle geliştirilmiştir. Bu dönemde Sovyet Rusya'nın yapmış olduğu yardımların önemli bir katkı yaptığı bilinen bir gerçektir. Bunun yanında Sovyet Rusya'nın Anadolu'da ticari büro ve şubeler açmak suretiyle kendi ekonomisini geliştirmeye çalıştığı, ayrıca politikalarıyla Bolşevikliği yayma amacı da taşıdığı görülmektedir. Soğuk savaş diye tanımlanan dönemde karşı ittifaklarda yer alan iki komşu ülke yine ideolojik ve politik gerekçelerle birbirlerine mesafelerini korumuştur. Günümüze kadar bu çerçevede yürütülen iki devlet arasındaki ilişkiler, 1990 yılının başından itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla birlikte, mirasçısı olarak görülen Rusya Federasyonu (RF) ile yürütülmeye devam edilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni küresel konjonktür kapsamında daha proaktif ve çok yönlü bir dış politika yapmaya yönelen Türkiye, özellikle 2000'li yıllardan sonra başta ekonomik alanda artan bir yoğunlukla sürdürülen RF ile olan ilişkilerini, enerji, turizm ve sosyokültürel alanlarda da geliştirmiştir. Kasım 2015'te ise

Suriye semalarındaki bir Rus savaş uçağının Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesiyle ortaya çıkan kriz, tırmanarak iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir.

14. yüzyıl düşünürlerinden İbn Haldun'un yüzyıllar önce ortaya koyduğu "coğrafyanın insanların kaderini belirlediği" mealindeki bilindik söylemine benzer şekilde, iki ülke arasındaki ilişkiler öncelikle idamesini daha sonra da geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Gelecekle ilgili öngörülerde, dünyanın çok daha hızlı değişimlere uğrayacağı ve uluslararası ilişkilerin daha da karmaşık hale geleceği beklenmektedir. Ortaya çıkacak uluslararası yapıda kıtlaşan kaynaklar nedeniyle güç mücadelelerinin artarak devam edeceği, durumsal ve kısa vadeli ittifakların geçerli olacağı ve yaşanacak çatışmalar sonucunda kitlesel göçlerin süreceği düşünülmektedir. Türkiye'nin karmaşık, çatışmalara yakın ve güç mücadelelerinin merkezindeki coğrafyası nedeniyle, uygulayacağı dış politika ve ekonomi politikası çok daha önemli bir hale gelecektir. Bu kapsamda yaptığım tez çalışmasıyla soğuk savaş sonrasındaki TDP'nin RF ile olan ilişkiler bağlamında ekonomi politik bir perspektifle incelenmesi ve ortaya konan hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır.

A. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, YÖNTEMİ VE KAPSAMI

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde Uluslararası İlişkiler'de savunulmaya başlanan postmodernist yaklaşımlarda, küreselleşmenin ve son dönemde yaşanan gelişmelerin sonucu olarak bir yandan ulus-devlet yapısı, sınırlar, sosyokültürel yapı, din, mezhep vb. kavramların etkisi sorgulanırken, öte yandan Uluslararası Ekonomi Politik (UEP)⁴'in devletlerin dış politikasındaki önemi tartışılmaya başlamıştır. Bu kapsamda, 1970'lerden sonra ayrı bir disiplin olarak çalışmaların yoğunlaştığı, üzerinde ontolojik ve epistemolojik tartışmaların devam ettiği UEP Batıda birçok üniversitede akademik bir kürsü olarak kurulmuştur. Ülkemizde ise Uluslararası İktisat veya Uluslararası İlişkiler disiplini içinde bir alt alan olarak görülen UEP son dönemde bazı enstitülerde yüksek lisans ve doktora programları olarak açılmaya başlamıştır. Disiplinler arası niteliğiyle UEP "uluslararası politika ile ekonomi arasındaki ilişkileri" kapsamaktadır.⁵

⁴ Uluslararası Ekonomi Politik (*International Political Economy*) literatürdeki bazı kaynaklarda "Uluslararası Politik Ekonomi (UPE)" olarak da yer almaktadır. Bazı araştırmacılar ise bu kavramlar yerine "Küresel Ekonomi Politik"i tercih etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın tamamında "Uluslararası Ekonomi Politik (UEP)" kavramı kullanılmıştır.

⁵ Jeffry Frieden, David A.Lake, *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*, London: Routledge, 1999. s.1; Davut Ateş, Gülizar S. Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15 (1), 2013, s.46; Nilüfer Karacasulu, "Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel

Devletlerin dış politika yapımında, tarihsel arka plan çerçevesinde ikili politik, ekonomik, kültürel, askeri ilişkiler ve küresel/bölgesel güvenlik ittifaklar önemli etkenler olarak görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, uluslararası ekonomi politiğin TDP'na olan etkisini tarihsel süreç içinde incelemek, Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkileri örneğindeki etkisini araştırmak ve politika yapımındaki önemini ortaya koymaktır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Günümüzde uluslararası ilişkileri, politika ve ekonominin hem ulusal hem de uluslararası etkileşimini dikkate almadan analiz etmek mümkün görünmemektedir. Bu çalışmayla, mevcut uluslararası ilişkilerde olay ve olguları anlamak, aktif ve hatta proaktif politikalar üretebilmek için bildik realist ve diğer yaklaşımların yanında farklı perspektiflere ihtiyaç olduğu vurgulanacaktır. Bu kapsamda, Uluslararası İlişkiler'de disiplinler arası bir yaklaşım olan ekonomi politik çerçevedeki analizlerin farklı bir perspektif sunabildiği belirtilecektir. İstatistiksel bilgilerden yararlanarak yapılan çalışmaların daha objektif bir değerlendirmeye katkı yaptığı savunulacaktır. İlave olarak, dış politika yapımında küresel ve bölgesel etmenler sonucunda, dinamik ve süratle değişebilecek nitelikteki çok taraflı ve esnek yapılara yer verilmesi gerektiğinin önemi üzerinde durulacaktır.

Bu araştırmada, hipotezlerin test edilmesi ve sonuç için özellikle yazılı basın ve ilgili Türk diplomatlarla yapılan derinlikli mülakatlar gibi birincil kaynaklar ve konuyla ilgili ikincil kaynaklar esas alınmıştır. İlave olarak araştırmaya konu olan her iki devletin resmi kurum ve istatistik kurumlarından istifade edilmiş ve doküman analizleri yapılmıştır. Bunlar yapılırken tümevarım tekniğinden yararlanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Bu tezde, başlangıçta genel bir literatür taramasıyla kavramsal çerçeve çizilmiş, müteakip bölümde uluslararası ekonomik düzen ve aktörler ortaya konmuştur. Aynı bölümün devamında, Türkiye Cumhuriyeti ve RF'nun ekonomik gelişiminin tarihsel boyutu ve mevcut ekonomik durumları incelenmiştir. Sonraki bölümde TDP'nın tarihsel süreci ve temel ilkeleri ile hedefleri açıklanarak soğuk savaş sonrası dönemdeki ekonomi politiği ilgi alanları çerçevesinde incelenmiştir. Son bölümde, Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel arka planı ortaya konarak soğuk savaş sonrası iki ülke ilişkilerinin ekonomi politiği ayrıntılarıyla araştırılmıştır. Sonuçta belirlenen örnek çerçevesinde TDP'nın yapımında uluslararası ekonomi politiğin yeri ve önemi

---

Görüşler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 4, 2009, s.54; Nilüfer Karacasulu, “Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 4, 2009, s.54.

ortaya konmuştur. Bu çerçevede, “günümüzde uluslararası ekonomi politiğin devletin yürüttüğü dış politikadan güvenliğe kadar tüm politikalara büyük bir etki yaptığı ve uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı” tezi savunulmuştur.

B. HİPOTEZLER

Araştırmanın hipotezi ve alt hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Hipotez: Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkileri bağlamında, uluslararası ekonomi politik TDP’na önemli bir etki yapmaktadır. Bu araştırma hipotezinin testi için birtakım alt hipotezler de belirlenmiştir.

Alt Hipotez 1: Küreselleşme bağlamında, ekonomik karşılıklı bağımlılık devletlerin dış politika oluşturmada önemli bir etki yaratır.

Alt Hipotez 2: Coğrafi olarak aynı bölgede yaşıyan iki komşu devletin uluslararası ilişkileri büyük ölçüde UEP çerçevesinde şekillenir.

Alt Hipotez 3: Türkiye-Rusya tarihten gelen politik, askeri, kültürel ve ekonomik ilişkilere sahiptir. Rekabet ve zaman zaman düşmanlığa varan tarihsel ilişkilere rağmen, 1 ve 2 numaralı alt hipotezler çerçevesinde işbirliği yapmak mümkündür. Bu işbirliği başta ekonomik çıkarlar olmak üzere bölgesel güvenlik ve enerji politikalarına önemli etkilerde bulunmaktadır.

Alt Hipotez 4: Uluslararası ilişkiler ve dış politika dinamik olgulardır. Dünyada, bölgede, komşu ülkelerde ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda devletler dış politikalarını gözden geçirmek ve zaman zaman güncellemek durumundadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu ilişkileri de güncellenerek gelişmektedir.

C. VARSAYIMLAR

Bu tez çalışmasında aşağıdaki varsayımlar kabul edilecektir.

Varsayım 1: Mevcut uluslararası sistemdeki küresel/bölgesel organizasyonlar ve ekonomik düzen benzer ilkeler çerçevesinde faaliyetlerini sürdürecektir.

Varsayım 2: Türkiye Cumhuriyeti-RF örneğinde elde edilen veriler genel çıkarımlara esas teşkil edecektir.

Varsayım 3: Yakın gelecekte uluslararası ilişkileri derinden etkileyecek küresel ve bölgesel çok büyük bir gelişme yaşanmayacaktır.

Varsayım 4: İstatistiksel ve mülakatlardan elde edilen veriler kesinlikle doğrudur.

Ç. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırmada dış politikanın değerlendirilmesi tarihsel süreç itibariyle soğuk savaş sonrası dönem çerçevesinde yapılmıştır. Araştırmadaki veriler istatistiksel olanlar hariç genellikle ikincil kaynaklardan elde edilmiş, basın taraması yerel kaynaklardan ve ulaşılabilen yabancı kaynaklardan yapılmış, dil ve ulaşım zorlukları nedeniyle arşivler yeterince taranamamıştır. Yapılan derinlikli mülakatlar RF yetkililerinden olumlu yanıt alınmadığından Türk diplomatlarla sınırlı kalmıştır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası İlişkiler disiplininde I. Dünya Savaşından sonra özerkliğini kazanma kapsamında yapılan çalışmalarda genellikle temel aktör olarak devlet kabul edilerek, güç, güvenlik, savaş, barış, ittifaklar gibi konulara odaklanılmıştır. Soğuk savaş sonrasında dünyanın iki kutuplu sistemden başlangıçta ABD hegemonyasına dayalı tek kutuplu bir düzene doğru yöneldiği görülmüştür. Ancak geldiğimiz noktada çok kutuplu bir uluslararası yapı, savaşın yöntem ve boyutlarının farklılaşarak asimetrik bir hale geldiği bir durum ortaya çıkmıştır. Mevcut yapıda, ekonomik yaptırımların ağırlıklı kullanıldığı, terörizmin tüm insanlığı tehdit eder hale geldiği, mikro milliyetçilik ve kitlesel göçlerin devletlerin sosyokültürel durum, güvenlik ve ekonomilerini olumsuz etkilediği karışık bir dünya düzeninde bulunduğumuz görülmektedir.

Özellikle 1970'lerden sonra uluslararası ilişkileri mevcut yaklaşımlarla açıklamakta zorlanan akademi, devletlerin politika yapımında sadece güvenlik ve güç mücadelesini dikkate almasının yeterli olmayacağını, kimlik ve kültür gibi sosyal boyutları olan faktörlerin yanı sıra ekonomik gerekçelerin politik çabaların temelinde yer aldığını ileri sürmeye başlamıştır. Aynı şekilde, ekonomik girişimlerin de politik yansımalarının olabileceği yolundaki düşünceler ileri sürülerek, zamanla “devletlerin uluslararası ilişkilerin başat politik aktörü olduğu” yönündeki realist yaklaşımlarının dışında görüşler önem kazanmaya başlamıştır. Politika ile ekonomi arasında birini diğerine öncelikli veya üstün gören anlayış yerine, araştırmacılar bu ikisinin birbirine bağımlılığını ön plana çıkararak uluslararası ilişkilerdeki olay ve olguların hem politik hem de ekonomik bakış açılarının birlikte dikkate alınmasıyla daha iyi analiz edilebileceğini savunmuşlardır. Bu çalışmalar “Uluslararası Ekonomi Politik (UEP)” adıyla kavramlaştırılarak, çalışma alanı da dünya arenasındaki ekonomi ve politikanın etkileşimi olarak belirlenmiştir.⁶

Bu bölümde UEP'nin tanımı yapılarak boyutları ifade edilecek, bir disiplin olarak kabul edilen bu alandaki çalışma konularının ele alındığı çerçeveyi belirleyen temel yaklaşımlar ana hatlarıyla ortaya konacaktır. Söz konusu yaklaşımlara yön veren yazarların başlıcaları ve temel eserleri belirtilerek UEP'nin temel kaynakları sıralanacaktır. Bölümün son kısmında UEP'ye çok önemli etkiler yapan küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık kavramları açıklanacaktır.

---

⁶ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s.1; Ateş, S.Gökmen, *a.g.e.*, s.47.

1.1. ULUSLARARASI EKONOMİ POLİTİK

1.1.1. Tanımı ve Boyutları

Literatürde ekonomi ve politika kavramlarının birlikte ilk kez “ekonomi politik” ismiyle Aristo tarafından “devlet giderlerinin karşılanması için halktan vergi toplanması bağlamında ele alındığı görülmektedir. Bu sözcük eski Yunancadaki “oikonomike” ve “polis” kelimelerinden türetilmiştir. Politikanın etimolojik olarak kökü olan “polis” kelimesi bağımsız şehir devletini, ekonomi sözcüğünün kaynağı olan “oikonomike (*oikos ve nomos*)” ise malların idaresi anlamını taşımaktadır. “Ekonomi politik” kelime anlamı bakımından ise “bir ülkedeki halkın veya devletin yönetimi”ni ifade etmektedir. Realistler ekonomi politik kavramını 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanmaya başlamışlar, ekonomiyi “bir bireyi yönetme sanatı”, ekonomi politiği ise aynı şekilde “bir devleti yönetme sanatı” olarak tanımlamışlardır.⁷ Jean Jacques Rousseau 1755 yılında yazdığı Ekonomi Politik adlı eserinde bu kavramı *polis*'in *nomos*'u (devletin düzeni) anlamında kullanmıştır.⁸ Bu çerçevede, UEP'i yaygın kullanıldığı şekliyle “politika ve ekonomi bilimlerinden istifadeyle değişik devlet, piyasa, toplum gibi aktörler ve kurumlar arasındaki ilişkileri ele alan bir disiplin” olarak tanımlamak mümkündür.⁹

İnsanlığın olay ve olgularının anlaşılmasında ekonomi politiğin kullanılması çok da yeni değildir. 20. yüzyıldan önce Adam Smith, John Stuart Mill ve Karl Marx gibi yazarlar ekonominin “fazlasıyla politik” ve “politikanın da ekonomiye bağlı olduğunu” düşünerek eserlerinde bu hususlara yer vermiştir.¹⁰ UEP'e temel teşkil eden eser olarak İskoç'lu bilim adamı Adam Smith'in 1776'da yayımlanan “Ulusların Zenginliği (*The Wealth of Nations*)” isimli eseri olarak görülmektedir. 1859'da Marks'ın kitabına, “Ekonomi Poliğinin Eleştirisine Katkı (*Zur Kritik Der Politischen Ökonomie*)” ismini vermesiyle Marksist ekonomistler ekonomi teriminin ekonomi politikle yer değiştirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Liberal ekonomistlerin ekonomi politik kavramını kullanmaya başlaması da 1890'da Alfred Marshall'ın kitabına “Ekonominin İlkeleri (*The Principles of Economics*)” ismini vermesiyle olmuştur.¹¹ 19. yüzyılda Smith'in fikirlerinden etkilenen araştırmacılar “klasik ekonomi politik” alanında çalışmalar yapmışlardır. Bu yüzyılın sonunda gerçekleşen sanayi devrimi ile

⁷ Ateş, S.Gökmen, *a.g.e.*, s.48.

⁸ Jean Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı, Aralık 2015.

⁹ David N. Balaam, Bradford Dillman, *Uluslararası Ekonomi Poliğine Giriş*, Çev. Nasuh Uslu, Ankara: Adres Yayınları, 2015, s.32.

¹⁰ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s.3.

¹¹ Ateş, S.Gökmen, *a.g.e.*, s.48.

yaşanan büyük değişim sonucunda, klasik ekonomi politik disiplini, modern iktisat, politika bilimi ve sosyoloji disiplinlerine bölünmüştür.¹²

Ekonomi politik konusunda, 20. yüzyılın başlarında özellikle marksist düşüncedeki yazarlar tarafından eserler yazılmıştır. Bunların en önemli olanları olarak Easton ve Nikitin'in eserleri sayılabilir. Bu kitaplarda Marksizm perspektifinden ekonomi teorisiyle ilgili hususlara yer verilerek, meta, artı değer, faiz vb. kavramlar açıklanmıştır. Nihayetinde bu çalışmalarda dünyada ekonomi politığının Marksist/sosyalist ideoloji çerçevesinde yapılandırılmasıyla kapitalizmin bertaraf edileceği ve özellikle ezilen 3. dünya ülkelerinin gelişmesinin bu yolla sağlanabileceği savunulmuştur.¹³ Yakın zamana kadar da "ekonomi politik" sadece Marksist yazarlar tarafından kullanılan bir kavram ve sadece bu ideolojinin bir yaklaşımı olduğu düşünülmüş, ancak özellikle son yirmi yıl içinde bu görüş yıkılarak tüm ideolojik yaklaşımlarca kullanılmaya başlamıştır.¹⁴

Önceki dönemde uluslararası olay ve olgular ekonomi ve politika bilimleri tarafından ayrı ayrı incelenmiş olmasına rağmen, 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde başlayan küreselleşmenin de etkisiyle yaşanan süratli ve karmaşık olaylar kaçınılmaz olarak bütünleştirici disiplinler arası bir yaklaşım ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler neticesinde, UEP'nin Uluslararası İlişkiler disiplini içinden farklı perspektifler sunmayı amaçlayan disiplinler arası bir sosyal bilim alanı olarak 1970'lerde ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵ UEP ulusal sınırları aşan ekonomik etkileşimler (mal ve hizmet değişimi, sermaye, teknoloji, emek, doğal kaynaklar, çevre kirliliği vb.) ve politik süreçlerdeki değişiklikleri inceleyen, analiz eden ve bir politika tarzı önerebilen bir disiplin olarak kendisine yol bulmuştur. Adam Smith'ten sonra David Ricardo ve Karl Marx gibi yazarların fikirlerinin UEP'e temel teşkil ettiği görülmektedir. Ayrıca, Thorstein Veblen, Piero Sraffa, John Kenneth Galbraith, Susan Strange, Herman Daly, Robert Gilpin gibi yazarlar da disipline önemli katkılar yapmıştır.¹⁶

1970'lerden sonra Joseph Nye, Robert O. Keohane, Peter Katzenstein, Stephen Krasner, Robert Cox ve John Ruggie'nin UEP'de değerli çalışmaları olmuştur. Bu dönemde birçok

---

¹² Miller, *a.g.e.*, s.1.

¹³ John Eaton, *Ekonomi Politik*, (Çev. Şiar Yalçın), Bilim ve Sosyalizm Yayınları: Ankara, 3. Baskı, 1996; Petr, Ivanevic Nikitin, *Ekonomi Politik* (Çev. Hamdi Konur), Sol Yayınları: Ankara, 10. Baskı, 2012.

¹⁴ Vural Fuat Savaş, *Politik İktisat*, İstanbul: Beta Basım, 8. Baskı, 2016, s.8.

¹⁵ Raymond C. Miller, *International Political Economy*, London: Routledge, 2008. s.1; Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi.", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2 (1), 2015, s. 146; Ateş, Gökmen, *a.g.e.*, s.50.

¹⁶ C. Miller, *a.g.e.*, s.12.

ekonomist politika biliminin, uluslararası ilişkiler uzmanları da ekonominin politikayla olan ilişkisini görmezden gelmiştir. Bir çalışma alanı olarak UEP ilk olarak Strange'in 1970 yılında yazdığı "Uluslararası Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler: Karşılıklı İhmal Olgusu (*International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect*)" adlı makaleyle gündeme gelmiştir.¹⁷ Bu alandaki ilk eser olarak ise Joan Edelman Spero'nun 1977 yılında yazdığı "Uluslararası Ekonomik İlişkiler Politikası (*The Politics of International Economic Relations*)" adlı kitap kabul edilmektedir.¹⁸

UEP'nin disiplinlerarası niteliği çok boyutlu olmasını gerektirmektedir. UEP'nin boyutlarının başında, uluslararası aktörler (birey, devlet, ulus ötesi firmalar vb. dâhil tümü) tarafından güç kullanılmasını ifade eden "politik" niteliği gelmektedir. Bütün bu aktörler, vergiler, ekonomik kurallar ve esaslar ile güvenlik politikaları gibi daha farklı hususların belirlenmesinde rol oynamaktadır. İkinci olarak, UEP mevcut kıt kaynakların bireyler, gruplar, devletler ve diğer aktörler arasında nasıl paylaşıldığını incelemesi itibariyle "ekonomik" bir boyuta sahiptir. UEP'nin diğer bir boyutu uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan sorunların toplumsal tarafıyla birlikte değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Devlet içinde etnik köken, din, cinsiyet temelindeki kimlik, normlar ve davranışlar paylaşan değişik gruplar yer almaktadır. Yine değişik ulus-ötesi gruplar sınırları aşan faaliyetlerde bulunmak, çok sayıda sivil toplum kuruluşu [Hükümet Dışı Organizasyonlar (HDO), küresel ağlar (*global networks*) vb.] çevre, iklim değişikliği, mülteciler ve göç sorunu, cinsiyet temelli sorunlar gibi konularda faaliyet göstererek, yerel, ulusal ve uluslararası etki yaratmaya çalışmaktadır. Tüm bu gruplar diğerleriyle ilişki kuran ya da gerginlik yaratan küresel sosyal, politik ve ekonomik davranışların şekillenmesinde temel olabilecek fikir ve etkiler yaratmaktadır. Bu yönleri UEP'in "sosyolojik" boyutunu oluşturmaktadır.¹⁹ Son olarak, ekonomi politiğin çok kısaca "ekonomi ve politika bilim alanlarının etkileşimi" olduğundan hareketle, bu iki alanının çerçevesini hukuksal yapı çizmektedir. Dolayısıyla devletlerin hukuksal yapısını belirleyen temel olan anayasa ve diğer ilgili yasaları da ekonomi politiği etkileyen unsurların arasında

---

¹⁷ Robert O. Keohane, "The Old IPE and The New", *Review of International Political Economy*, Sayı: 16 (1), February 2009, s. 35.

¹⁸ Jerry A. Frieden, Lisa L. Martin, "International Political Economy: Global and Domestic Interactions", *Political Science: The State of the Discipline*, Eds. Ira Katznelson and Helen V. Milner, New York: W. W. Norton for the American Political Science Association, 2002, s.119.

¹⁹ Balaam, Dillman, *a.g.e.*, s.92.

görmek gerekir. Bu itibarla “hukuki” boyutu UEP’nin dördüncü boyutu olarak düşünülmektedir.²⁰

1.1.2. Teorik Yaklaşımlar

Bu çalışmada literatürdeki birçok UEP teorisini açıkladığı genel kabul gören üç yaklaşıma yer verilmiştir: Realizm, Liberalizm ve Marksizm. Oatley, Balaam ve Dillman, Crane ve Amawi gibi bazı yazarlar bu sınıflandırmada realizm yerine “merkantilizm”, Marksizm yerine “yapısalcılık” kavramını kullanmıştır.²¹ UEP’nin öne çıkmış yazarlarından Gilpin ise “Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası” adlı eserinde realizm yerine “milliyetçi görüş” kavramına yer vermiştir.²²

UEP’nin geleneksel yaklaşımları ve mukayesesi Tablo-1’de gösterilmiştir. Bu yaklaşımlardaki en önemli aktör, devletin rolü, uluslararası ekonomik sistemin görünümü ve ekonomi politikasının öznesi mukayese edilmiştir. Bölümün devamında söz konusu yaklaşımlar ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

	Realizm	Liberalizm	Marksizm
En Önemli Aktör	Devlet	Bireyler	Sınıflar, özellikle de kapitalist sınıf
Devletin Rolü	Kaynakları tahsis etmek için ekonomiye müdahale etmek	Piyasaya dayalı değişimi kolaylaştırmak için mülkiyet haklarını oluşturmak ve uygulamak	Kapitalist sınıfın sistem içindeki mevcudiyetinin sürdürülmesi için gücünü kullanmak
Uluslararası Ekonomik Sistemin Görünümü	Çatışmacı: Ülkeler, hedeflenen gelişmiş endüstrilerin seviyesine ulaşmak için rekabet eder ve bu rekabet sonucu ticaret savaşlarına girmek	Uyumlu: Uluslararası ekonomi tüm ülkelere faydalar sunmaktadır. Buradaki zorluk, ülkelerin bu faydaları sağlayabilmeleri için uygun ve etkili bir politik çerçeve oluşturmaktır.	Sömürücü: Kapitalistler ülkelerdeki emeği; zengin ülkeler de fakir ülkeleri uluslararası ekonomide sömürmektedir.

²⁰ Güvel, *a.g.e.*, s.272.

²¹ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s.9; Balaam, Dillman, *a.g.e.*, s.92; Crane, Amawi, *a.g.e.*, s.3; Oatley, *a.g.e.*, s.8.

²² Gilpin, *a.g.e.*, s.48; Crane, Amawi, *a.g.e.*, s.4.

Ekonomi Politikasının Temel Öznesi	Ulus-devletin uluslararası sistemdeki gücünü artırmak	Sosyal refahı artırmak	Adil bir servet ve gelir dağılımını teşvik etmek
---	---	------------------------	--

Tablo-1: Uluslararası Ekonomi Politığın Teorik Yaklaşımları ve Mukayesesi
(Kaynak: Oatley, *a.g.e.*, s.12)

1.1.2.1. Realizm

İdealistlerin I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya koydukları barış düşüncesi ve barışın sağlanabilmesi için yapılması gerekli olan tutumların yetersiz kaldığı gerçeğinin ortaya çıkması, yeni bir uluslararası ilişkiler teorisinin olgunlaşmasına neden olmuştur. Takip eden süreçte yaşanan II. Dünya Savaşı ise barışın tesisinin idealist düşünceyle elde edilmesinin güç, hatta olanaksız olduğu öngörüsünün yaygınlaşmasına ve uluslararası ilişkilerde “realizm” düşüncesinin etkili olmasına yol açmıştır. Böylece realizm yirminci yüzyılın son altmış yılına damgasını vuran uluslararası ilişkiler modeli olarak karşımıza çıkmıştır.²³

Dünya tarihi ve geçmiş yıllarda kaleme alınmış eserler incelendiğinde realizm teorisine temel teşkil edecek birçok olay ve düşüncenin geçmişten itibaren mevcudiyetinin olduğu görülmektedir. Bu yüzden, realizmin kökenlerini Thucydides'in M.Ö. 400'deki yazılarına kadar götürmek mümkündür. Niccoló Machiavelli, Thomas Hobbes ve Friedrich List gibi yazarlar bu düşünce sisteminin en önemlileri arasında görülmektedir. Realistler, ulus devletlerin uluslararası politik ekonomideki temel aktörler olduğunu, mutlak iktidarıyla ekonomiyi şekillendirdiklerini savunmuşlardır. Realistler uluslararası sistemi anarşik görürler, “uluslararası politika sıfır kazançlı bir oyundur, biri kazırken diğeri mutlaka kaybeder”. Realistlere göre, ulus devletlerin egemen yapılarının üstünde daha yüksek bir yapı yoktur, devletler yaptıkları düzenlemeler çerçevesinde, vatandaşlarının diğerkülkelerdeki muadilleriyle etkileşime geçmesine izin verirler.²⁴

16 ve 19. yüzyılların başı arasındaki dönemde Batı Avrupa politikalarında realist paradigma etkili olmuş, UEP ilk ve sistemli olarak bu çerçevede gündeme gelmiştir. Modern ulus devletin yükselişiyle, bu dönemde devletin güvenliğini sağlamak adına ekonomiye de müdahale etmesi gerekli görülmüştür.²⁵ 16. yüzyılda Machiavelli tarafından kaleme alınan ve

²³ Ole R. Holsti, *Theories of International Relations, Explaining the History of American Foreign Relations*, Ed. Michael J. Hogan and Thomas G. Paterson, Cambridge University Press, 2004, s.-5.

²⁴ Frieden Lake, *a.g.e.*, s.12.

²⁵ Balaam, Dillman, *a.g.e.* s.92-93.

realizmin temel düşüncesine önemli etkiler yapmış olan “Prens” adlı eserinde; devlet kavramının kullanılarak yüklenen anlam açıklanmaya çalışılmış, bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiği ve gücü ne şekilde uygulaması gerektiği çeşitli farklı durumlara göre ortaya konmuştur. Uluslararası sistemde görev yapan devlet adamlarının özellikleri ve davranış şekillerinin nasıl olması gerektiğine cevap aranmıştır.²⁶

Realizm ile birlikte anılan ve değişik çalışmalarda birbirinin yerine kullanılan merkantilizm daha ziyade devlete yönelik ekonomik tehditlere odaklanmaktadır. Fransız Antoine de Montchretien 1615 yılında basılan “Ekonomi Politik Risalesi” adlı eserinde ülkesinin zenginliğini nasıl artırması gerektiği sorunsalıyla ilgili düşünceler üretmiş ve realistlerin yaklaşımlarına temel teşkil etmiştir. Montchretien “zenginliğe ulaşmadaki temel kaynak paranın olduğunu, para olmadan halkı bir arada tutmanın mümkün olmadığını, bu yüzden politika yapmanın en önemli nedeninin de ticareti artırmak olduğunu ve ticaretin de güç ile zenginliğe ulaşmanın en önemli yolu olduğunu” savunmuştur.²⁷

Realistler insan doğasıyla devletlerin eylemlerini karşılaştırma yolunu seçmişlerdir.²⁸ Hobbes’un 1651’de yazdığı “Leviathan” adlı eserinde bunun üzerinde durularak, insan davranışları incelenmiş ve buradan esinlenerek uluslararası sistem değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Hobbes, “insanların sonsuz kudrete sahip olma isteği ancak onları doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç ile sınırlanabileceğini” ifade etmiştir. Bunun da ancak “onları korku içinde tutacak ve ceza tehdidiyle kontrol altına alabilecek bir güç (devlet) ile mümkün olduğunu, aksi durumunda ise çatışma durumunun ortaya çıkacağını” savunmuştur.²⁹ Hobbes insan doğasında üç temel çatışma nedeni bulunduğunu, bunların “rekabet, güvensizlik, şan ve şeref” olduğunu ifade etmiştir. “Eşitliği güvensizliğe, güvensizliği de çatışmaya yol açan temel neden olarak düşünmüş, dünyayı ise herkesin herkesle savaştığı bir yer olarak” görmüştür.³⁰

²⁶ Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Anita Tather, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010; Kenneth Waltz, George H. Quester, çev. Ersin Onulduran, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Ankara: A.Ü. SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982, s.40; Harun Semercioğlu, “Machiavelli’nin Perspektifinden Bugünün Uluslararası İlişkileri”, *Journal Of International Social Research*, Sayı 9-44, 2016, s.499; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Bursa: MKM Yayınları, 2010, s. 23.

²⁷ Alev Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler*, Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, II. Cilt, Ekim 2010, s.894-895.

²⁸ Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 29 (Bahar 2011), Ankara, s.124.

²⁹ Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, 2010, s.11; Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul:YKY, 2013, s.133.

³⁰ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2014, s.59; Alatlı, a.g.e.,s.852-853.

Realistler güç mücadelesi içerisinde yer alan devletlerin en temel hedefleri mevcut güç dengesini korumak ya da kendi lehlerine çevirmek olduğunu savunmaktadır. David Hume'un 1752'de yazdığı "Ahlaki, Politik ve Edebi Denemeler (*Essays, Moral, Political and Literar*)" adlı eserindeki Güç Dengesi Üzerine (*On the Balance of Power*) adlı makalesinde "güç dengesini korumayı" uluslararası ilişkilerde izlenecek rasyonel politikanın değişmez bir kuralı olarak görülmüştür.³¹ Hume dış ticaret dengesi üzerine yazdığı denemede "bir ülke için ticaret, endüstri ve insanların çok önemli olduğu, bunlar olduğu sürece para harcansa da geri gelecek bir yolun bulabileceğini" savunmuştur. Yazara göre "dış ticarete her iki taraf da kazanır, ticaret ve sanayi üretimindeki artış, hem egemenliğin gücünü hem de halkın mutluluğunu artırır."³²

Realist düşüncenin 19. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden olan Friedrich List 1844'te yazdığı "Ekonomi Politiğin Millî Sistemi (*The National System of Political Economy*)" adlı eserinde "mantık yasaları ve doğa durumu göz önünde tutulduğunda, bireylerin ekonomisinin toplumun ekonomisine, milli ekonominin de kozmopolitan ekonomiye yeğlenmesi gerektiğini" savunmuştur. List "ebedi barışın garantisi olarak evrensel bir yapı ya da konfederasyona ulaşılması durumunda ancak uluslararası serbest ticaretin sorunsuz uygulanabileceğini" belirtmiştir. Buna gerekçe olarak "tarihin tüm dönemlerinde ekonomik birliğin politik birliğin sağlanmasından sonrasında gerçekleştiğini" ileri sürmüştür.³³ List'e göre; "sanayileşmenin devlet eliyle yapılmasının gerekmede, gelecekte daha fazla üretim yapabilmek için yatırım yapmak, mevcut zamanın refah ürünlerini tüketmekten daha fazla önem taşımaktadır. Milletlerin medeniyeti politik eğitimi ve gücü oranında ekonomik şartlarına bağlıdır, birbirini destekleyecek şekilde ekonomisi ne kadar gelişirse medeniyeti o kadar hızlı büyüyecek, gücü o kadar artacak ve ekonomik kültürü de o ölçüde ilerleyecektir. Üretim; iç ve dış ticaretin, denizcilik, gelişmiş tarımın ve sonuç olarak politik güç ve medeniyetin temelini oluşturmaktadır. Herhangi bir ulus için dünyadaki bütün üretimi tekeli altına almayı ve diğer ülkeleri sadece hammadde ve zorunlu yerel üretim ve tarım yapacak seviyeye indirmediğinde hegemonik hâkimiyeti kurmuş olacaktır."³⁴

³¹ David Hume, *On the Balance of Power*, In Charles W. Hendel (ed.) *David Hume's Political Essays*, Indianapolis: Bob-Merrill, 1742, er. Of 1953, s.142-144; Balcı, Kardeş, *a.g.e.*, s.124;

³² Robert W. McGee, "The Economic Thought of David Hume: A Pioneer in the Field of Law & Economics", *Hume Studies*, Volume 15, No. 1, April, 1989, s.184-204; Alatlı, *a.g.e.*, s.907-908.

³³ Friedrich List, "Political and Cosmopolitical Economy", *The Theoretical Evolution International Political Economy: A Reader*; Ed. George T.Crane, Abla Amawi, New York: Oxford University Press, 1991, s.50-51.

³⁴ Al, *a.g.e.*, s.147; Altalı, *a.g.e.*, s.1467-1468.

Hans J. Morgenthau'nun 1948'de yayınlanan ve Uluslararası İlişkiler disiplinine önemli katkılarda bulunmuş olan “Uluslar Arası Politika (*Politics Among Nations*)” kitabı, realist düşüncenin temel taşlarından birisi olarak görülmektedir. Morgenthau'nun ortaya koyduğu bu ilkelerle birlikte Edward H. Carr'ın idealizm eleştirisi yaptığı ve disiplinin normatif yapısından ampirik bir niteliğe evrilmesinde rol oynayan eserleri realizmin Uluslararası İlişkiler'in en önemli teorik yaklaşımlarından biri haline gelmesini sağlamıştır.³⁵ Realistlere göre, uluslararası işbirliğini sağlamak amacıyla kurulduğu varsayılan uluslararası örgütler dünyadaki hegemon güçlerin çıkarları doğrultusunda hareket eden ve mevcut güç dağılımını yansıtan kurumlardır. Bu güçlerin çıkarları doğrultusunda hareket eden söz konusu örgütlerin buldukları yapı içinde dünya barışına hizmet etmesi beklenemez.³⁶

Küreselleşmenin başladığı 1970'li yılların sonlarından itibaren dünyadaki gelişmeler çerçevesinde Kenneth Waltz realizmi yeniden yorumlamış ve 1979 yılında Uluslararası İlişkiler Teorisi (*Theory of International Relations*) adlı kitabını yayımlamıştır. Bu eseri ve sonrasındaki “Realist Düşünce ve Neo-realist Teori (*Realist Thought and Neorealist Theory*)” adlı makalesiyle neo-realizmin genel çerçevesini çizerek bu düşüncenin öncüsü olmuştur. Waltz'a göre uluslararası ilişkileri, “birim ve sistem düzeyi” seviyesinde yapılacak analizlerle açıklamak mümkündür. Uluslararası politika ancak “yapı”nın etkilerinin geleneksel realizmin “birim düzeyi” açıklamalarına eklenmesiyle anlaşılabilir.³⁷ Neo-realist teori, realistlerin devletlerin üstündeki bir seviyede nedensellik kurmadığını, çünkü yapıyı, birimleri şekillendiren ve bir araya getiren bir güç olarak kavrayamadıklarını savunur. Neorealistler aynı zamanda, uluslararası politikada dikkatlerini şu cevaplanmamış soruya yoğunlaştırmaktadır: “Uluslararası bir politik sistemin yapısı, etkileşimli kısımlarından nasıl ayrılabilir? Devletler birer birimdir ve her devlet özerk bir politik birim olarak tüm diğer devletler gibidir. Özerklik, yapısal düzeyde anarşinin birim düzeyinde karşıtıdır.”³⁸

---

³⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, New York: Alfred A. Knopf, 1949, s.13-14; Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *SBF Dergisi*, Cilt: 51 Sayı:1, Ankara, 1996, s.92; Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, “Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış”, Atilla Sandıklı (ed.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012, s.144; Waltz, Quester, *a.g.e.*, s.41.

³⁶ John Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions,” *International Security*, Vol. 19, No:3, 1995, s.7.

³⁷ Martin Hollis, Steve Smith, “The International System”, *Explaining and Understanding International Relations*, Vol.5,1990, s.96.

³⁸ Kenneth N. Waltz, “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, Vol. 44, 1990, s.34-35.

UEP’de tarihsel süreç içinde günümüze kadar uzanan realist perspektifteki fikirleri yukarıdaki belirtilenler ışığında şu beş husus çerçevesinde özetlemek mümkündür:³⁹ 1) Bu yaklaşımın temelinde hem bireyin hem de devletin kendini koruma ve devam ettirme güdüsü hâkimdir. 2) Tarih boyunca devletlerin her zaman piyasaları düzenlemeleri gerektiği, bu konuya müdahil olmadıklarında ve gerekli düzenlemeleri yapmadıklarında olumlu sonuçlar görülemez. 3) Devletler piyasaların serbestleşmesi ve serbest ticaretin serbestleşmesi gibi liberalleşme politikalarını ancak ulusal çıkarlarına uygun olduğu durum ve zamanlarda devreye sokar. 4) Küreselleşme liberaller tarafından iddia edildiği gibi devletlerin kendini koruma güdülerini azaltmamış, bilakis küreselleşmenin getirdiği gerginlik, kriz ve çatışmalar dolayısıyla ulusal güvenlikleri daha önemli hale gelmiştir. 5) Devletler ortaya çıkan ekonomik krizleri çözmeye birbirleriyle ve diğer küresel aktörlerle işbirliği yaparken güçlük çekmektedir.

1.1.2.2. Marksizm

UEP’de Marksist geleneğin 1840’larda Karl Marx’ın yazılarıyla başladığı genel kabul görse de 1789 Fransız Devriminin özgürlükçü, devrimci ve hayaller sunan ortamından ilham aldığını söylemek gerekir.⁴⁰ Marksist fikirler 19. yüzyılda liberal fikirlerin yaygınlaşmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Marksist yazarlar sınıfların ekonomi politikte egemen aktörler olduğuna inanır. Bunların en önemlileri olarak Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding, Nikolai Bukharin ve Vladimir İlyiç Lenin sayılabilir.⁴¹ Bu yaklaşımda genel olarak, toplumun ekonomik olarak belirlenmiş iki ayrı birey veya sınıflardan meydana geldiği, bunların; “sermaye veya üretim araçlarının sahipleri ile emek veya işçiler” olduğu ifade edilmektedir. Bu yazarlar, tüm sınıfların ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini, yani her sınıfın bir bütün olarak ekonomik refahını en üst düzeye çıkarmayı hedeflediğini belirtmiştir. Bu düşünce, ekonomi politiği çatışmacı olarak görerek bunun nedeninin, “kapitalist ekonominin temelinde yer alan emeğin sermaye tarafından sömürülmesi olduğunu” savunur.

Kendisini “tarihsel maddecilik” olarak adlandıran Marksizm’de, toplumu değiştiren, dönüştüren temel çelişkinin insanoğlunun ezelden beri karşı karşıya kaldığı, “kendi maddi yaşamını yeniden üretme zorunluluğuna” vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşımda “tarihsel” “toplumsal” anlamında kullanılarak, toplumsallığın değişim ve dönüşümün süreç yönüne

³⁹ Balaam, Dillman, *a.g.e.*, s.92-93.

⁴⁰ W. Bryce Gallie, *Marks and Engels on Revolution and War*, Philosophers of Peace and War, Cambridge University Press: Cambridge, 1994, s.67.

⁴¹ Crane, Amawi, *a.g.e.*, s.10

dikkat çekilir. Marx ile Engels'in temel fikirlerini esas alan Marksizm'de, başlangıçta toplum ve toplum bilimleri derinlemesine incelenmiş, diyalektik⁴² düşünce biçiminin yol göstericiliğinde, toplumsal yaşamın, dolayısıyla da değişimin temel nedeninin bu temel çelişki olduğu savunulmuştur. Geçim zorluklarının insanların tüm hayatını etkilemesi, günümüzde tarihsel maddeciliğin hala tartışılır olmasını sağlamıştır. Bu yaklaşımda üretim güçleri, üretim ilişkileri, üretim biçimi, toplumsal sınıflar, altyapı, üstyapı, toplumsal kuruluş vb. gibi kavramlarla, toplumların dönüşümü, yani kısacası "tarihin anlaşılmasına" çalışılmıştır.⁴³

Marksizm'in Uluslararası İlişkiler'deki etkisinin ekonomi ve politika bilimlerine nazaran daha az olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Marks ve Engels'in söylemleri kapsamındaki tartışmalar "klasik Marksizm", 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise emperyalizm teorileri, sonrasında dünya sistem teorileri, hegemonya teorileri gibi farklı yaklaşımları içerenleri "neo-Marksizm" olarak sınıflandırılmaktadır.⁴⁴ Bu çerçevede Marksist geleneğin UEP analizini dört farklı yaklaşım altında toplamak mümkündür. Birincisi, klasik Marksizm'in devlet ve ekonomiye ilişkin yaklaşımıdır. Marx ve Engels tarafından genel esasları ifade edilmiş bu yaklaşımda devlet üretim araçlarına sahip olan sınıfın çıkarlarını korumak üzere oluşturulmuş olan bir yapı olarak görülmüştür. Bu yapı içerisinde uluslararası ilişkiler ulusal düzeyde üretim araçlarına sahip olan sınıfların sınır ötesi rekabeti kapsamında değerlendirilir.⁴⁵ Marks'a göre kapitalist üretim şeklinin kökeni, evrimi ve en sonunda ölümü üç ekonomik yasa ile olacaktır:⁴⁶ 1) Oransızlık yasası: Arz kendi talebini yaratır ve böylece arz-talep çok kısa istisnai anlar dışında dengede olur diyen Say yasasının⁴⁷ reddini gerektirir. Kapitalizmde bazı tip mallar fazla üretilme eğiliminde olur. 2) Sermaye birikimi yasası: Rekabet kapitalistleri verimliliklerini ve sermaye yatırımlarını artırmaya sevk eder, böylece kapitalizmin gelişimi zenginliğin verimli bir azınlıkta toplanmasına neden olur, bu da çoğunluğun fakirliğinin artması yönünde tesir eder. 3) Azalan kâr oranı: Sermaye birikimi daha verimli hale geldikçe getiri oranı (kâr) da azalacaktır. Rekabet baskısı nedeniyle, işgücünden

---

⁴² Diyalektik, gerçekliği ve onun gelişmelerini incelemeye yarayan, bu çekişmeleri aşmayı sağlayan yolları öngören akıl yürütme yöntemidir. (TDK Türkçe Sözlük, a.g.e., s. 683.)

⁴³ Cem Eroğul, "Marksizmin Günümüzde Geçerliği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 47 (01), 1992, s.311-316.

⁴⁴ Ateş Uslu, *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Basım, 2013, s.286-291.

⁴⁵ Ateş, Gökmen, a.g.e., s.58.

⁴⁶ Gilpin, a.g.e., s.53-54.

⁴⁷ Say yasası dengeleme sürecinin kapitalist veya piyasa ekonomilerinde fazla üretimi imkânsız hale getirdiğini ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Sowell, *Say's Law, An Historical Analysis*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1972.

kısılacak, daha üretken teknolojilere yapılan yatırımlar verimliliği ve üretkenliği artırmaya zorlayacağından işsizlik oranı artacak ve artı değer düşecektir.

İkincisi, Lenin’in emperyalizm yaklaşımıdır. Lenin’in 1917 yılında yayımlanan “Emperyalizm: Kapitalizm’in Sonuncu Aşaması” (*Imperializm, Kak Vysshaya Stadiya Kapitalizma*) başlıklı eserinde emperyalizmin sistematik bir tahlilini yapmıştır. Lenin’e göre emperyalizmin beş özelliği şunlardır:⁴⁸ 1) Tekelleşme, 2) Mali (finans kapital) oligarşinin önem kazanması, 3) Sermaye ihracının önem kazanması, 4) Uluslararası tekelci kapitalist birliklerin oluşumu, 5) Dünyadaki toprakların bölüşümünün tamamlanması. Sanayileşmiş toplumlarda devrimin ortaya çıkmamasının nedenini Lenin “emperyalizm kuramı” ile açıklamış, emperyalizmi “kapitalizmin son aşaması” olarak nitelendirmiştir. Lenin bu kuramıyla Marksizm’i yerel ekonomik bir teoriden çıkararak, uluslararası politik ilişkilerde yer alan bir teoriye dönüşmesine katkı yapmıştır.⁴⁹

Üçüncüsü, neo-Marksistler tarafından geliştirilen dünya sistemi yaklaşımıdır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan dekolonizasyon süreciyle birlikte yeni bağımsızlığını kazanan devletler arasında ekonomik “azgelişmişlik” ortaya çıkmıştır. Azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere geliştirdikleri bağımlılığı inceleyen “bağımlılık” teorisinde çevre ülkelerin merkez ülkeler aracılığıyla küresel ekonomiye uyum sağlamaya şartlandırıldığı savunulmaktadır. Andre Gunder Frank “ülkeler arasında gelişmiş-azgelişmiş nitelendirmesinin Avrupa uluslarının merkantilist ve kapitalist ilerlemesiyle başladığını” ileri sürmektedir. Bağımlılık kuramını biraz daha geliştiren Immanuel Wallerstein, “dünya sistem teorisi” ile modern ulus devletin ortaya çıkışından günümüze kadarki uğradığı değişiklikleri incelemiştir. Bu teoride uluslararası bir hiyerarşiden ve devletler ile iktisadi sınıflara arasındaki mücadelesinden bahsedilmektedir. Küresel ölçekte yapılan bir analizle kapitalizmin devletler arasında bir hiyerarşi oluşturduğu, böylece bağımlı çevre aracılığıyla “geri kalmışlık” üreten bir uluslararası ekonomik sistemin ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.⁵⁰ Wallerstein çağdaş dünya sistemini; merkez, çevre ve yarı çevre olmak üzere üç ayrı kategoriye ayırmakta, ekonomi tarihinde, “kısmi tekellerin” üretimlerinin önce yarı çevre, sonra da çevre ülkelere kaydığı örneklerle dolu olduğunu tekstil sektörü örneğiyle açıklamaktadır.⁵¹

⁴⁸ Uslu, *a.g.e.*, s.292-293.

⁴⁹ Gilpin, *a.g.e.*, s.55.

⁵⁰ Gilpin, *a.g.e.*, s.91.

⁵¹ Immanuel Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çev.: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: bgst Yayınları, 3. Basım, Şubat 2014, s.60-61; Arı, *a.g.e.*, s.314.

Dördüncüsü ise eleştirel Marksistler (neo-Gramsciler) tarafından geliştirilen hegemonya yaklaşımıdır. Buna göre, uluslararası sistemde oluşturulan düzen, devlet içerisindeki düzene benzer şekilde ve sadece baskın durumda olan devletlerin zorlayıcı gücüne dayanmaz. Hegemon devlet ile diğer devletler arasındaki ilişkinin istikrarlı hale getirilmesinde rızanın yadsınamayacak bir payı vardır. Hegemonik düzen içerisinde uluslararası ilişkiler sosyal sınıflardan bağımsızmış gibi ele alınır. Devletler içerisindeki baskın sınıflar ile hegemon gücün aynı sınıfları arasında çeşitli düzeylerde ortak çıkarlar tanımlanarak, küçük devletlerin hegemonik düzene katılması ve böylece istikrara katkı sağlaması temin edilmiş olur.⁵² Kavramı ilk olarak bu anlamda kullanan Gramsci, hegemonyayı tarihsel süreç içinde ele almıştır. Gramsci'ye göre bu süreçte bir hegemonik sınıfın yerini başka bir hegemonik sınıf almıştır. Hegemonya kavramına Cox, Gilpin, Wallerstein ve Keohane de değişik çalışmalarında yer vermiştir.⁵³

Öte yandan, dünyanın hegemonik yapısı itibariyle sosyal, ekonomik ve bir politik yapılardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu çok boyutlu yapıyı sadece birisiyle değil, birbiriyle olan ilişkilerini de dikkate alarak hepsini kapsayacak şekilde tanımlama yapmak daha doğru olacaktır. Bu yaklaşımda hegemon gücün; yeterli sermayeye, gerekli hammadde kaynaklarına ve küresel pazarları kontrol ederek katma değeri yüksek mal üretiminde rekabetçi bir avantaja sahip olması gerektiği savunulmaktadır. Güçlü ve başat devletlerin ekonomileri, çeşitli mekanizmalar aracılığıyla diğerlerini de birbiriyle bağlantılı hale getirerek kendi üretim biçimine tabi olmalarını sağlar. Bu devletler UEP'e liderlik edebilmek için diğer bütün devletlerden daha güçlü politik, ekonomik ve sosyal üstünlüğe sahip olmak durumundadır.⁵⁴ Sergilenen liderlikte sosyokültürel boyut ikinci planda kalırken diğer aktörlerin yaklaşımları dikkate alınmaz. Hegemon güç kendi isteklerinin yerine getirilmesi için zorlama ya da tehditle, en sonunda ise güç kullanmak suretiyle diğer devletleri etkileme yolunu seçebilir. Günümüzde bu hususun daha ziyade ekonomik ve politik yaptırımlar aracılığıyla yapıldığı görülmektedir.⁵⁵

---

⁵² Ateş, Gökmen, *a.g.e.*, s. 59.

⁵³ Arı, *a.g.e.*, s. 309.

⁵⁴ Robert, W.Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method Millennium", *Journal of International Studies*, Vol. 12, No.2, s. 171-172; Bülent Şener, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: 'Amerikan İstisnacılığı' ya da 'Açık/Kaçınılmaz Yazgı'", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: (26) 411, 2014, s.408-409; Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, (Çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, Kadir Ceyhan, Gürkan Polat), Ankara: Kripto Basın Yayım, 2013, s.100.

⁵⁵ Karacasulu, *a.g.e.*, s.57-58.

Tarihsel süreçte hegemon güç değişikliklerinin, uluslararası sistemdeki büyük savaş ve olayların neticesinde gerçekleştiği görülmektedir. II. Dünya Savaşına kadar süren Birleşik Krallığın hegemonyası, soğuk savaşın devamında ABD'ye geçmiştir. Günümüze kadar devam eden bu durumun, son dönemde RF'nun ve Çin ile Hindistan'ın da uluslararası sistemde söz sahibi olmaya başlamasıyla çok kutuplu bir düzende dört bloğa doğru ilerlediği görülmektedir:⁵⁶ 1) ABD çevresinde Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA-*North American Free Trade Agreement*) ülkeleri, 2) Almanya çevresinde Avrupa Birliği (AB), 3) Japonya çevresinde Pasifik havzası, 4) RF ve Çin çevresinde Şangay beşlisi. Günümüzde bu blokların yanı sıra hegemonik güç odaklarının etrafında kümelenen ve çıkar amacına dayalı, kısa dönemli küresel ya da bölgesel ittifakların da kurulduğu görülmektedir. Öte yandan BRICs ve bölgesel organizasyonların faaliyetlerinin de uluslararası politikada önem kazanmaya başladığı başka bir gerçektir.

1.1.2.3. Liberalizm

TDK sözlüğünde “serbestlik”⁵⁷ olarak tanımlanan liberalizm Gilpin'e göre “toplumun mevcut kıt kaynaklardan sağladığı getirisini en yukarıya taşımak için gerekli olan bir dizi analitik araç ve politik reçetedir.” Gücünü ise “verimlilik ve toplam zenginliğin artırılarak en yukarıya ulaştırmadan almaktadır.” Realizme bir tepki olarak ortaya çıkan ve ekonomi politikle ilgili ele alınmayan konuları farklı bir perspektifle inceleyen liberalizm, en geniş anlamıyla “yasa önünde serbestlik” demektir.⁵⁸ Bu düşüncede genel olarak, politikanın ekonomiden ayrı bir alan olduğu, hükümetlerin ekonomik rolünün oldukça sınırlı olması gerektiği ve piyasaların politik müdahalelerden uzak durması gerektiği savunulmaktadır. Liberal görüş aynı zamanda pazar ve politikalar birbirlerini kendiliklerinden yapacakları etkileşimlerle şekillendirmelerinin uygun olacağını ifade eder.⁵⁹

Liberalizm'in düşünsel temellerinin 17. yüzyılda John Locke'un 1690 yılında yayımlanan “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme (*Second Treatise on Civil Government*)” adlı eseriyle atıldığı kabul edilmektedir. Yazar bu eserinde, genel olarak insan doğasından hareketle toplumsal uzlaşma ile ideal bir devlet yapılanmasının nasıl olması gerektiğiyle ilgili görüşler ortaya

---

⁵⁶ Mehmet, Duman, “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2002, s. 14; Duman çalışmasında üç bloğa yer vermiştir, mevcut küresel konjonktür dikkate alındığında bu sıralamaya dördüncü blok olarak Şangay beşlisini de ilave etmek uygun olacaktır.

⁵⁷ TDK Sözlük, *a.g.e.*, s.1585.

⁵⁸ Gilpin, *a.g.e.*, s.58-62.

⁵⁹ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s.10.

koyarak, temelde toplumun bireylerden, kurallardan ve normlardan oluşan bir grup olarak anarşiden birbirlerinin karşılıklı rızasıyla ve uzlaşısıyla kurtulabileceklerini savunmuştur.⁶⁰ Locke politikayı “vatandaşların hükümetle mücadele etme aracı olarak göreyek, tüm erkin bir kişi, bir zümre ya da çoğunluğun elinde toplanmasının tehlikeli olacağını” düşünmüştür. Bunun için yazara göre “tüm yönetimler, bireylerin tamamını kapsayan ve azınlıkların haklarını da savunacak koruma, fren ve sınırlama yöntemlerine sahip olmalı ve bir denetim sistemine sahip olmalıdır.”⁶¹

Liberal yaklaşıma sonradan David Hume, Adam Smith, David Ricardo, John Maynard Keynes, J. Stuart Mill, Jeremy Bentham, Herbert Spencer, Constant Miller gibi yazarlar önemli katkılar yapmıştır. Liberalizmin, klasik, neo-klasik, paracı (*monetarist*), rasyonel beklentiler gibi versiyonları bulunmaktadır. Liberalizmde bireyler ekonomi politiğin temel aktörleri olarak görülür ve verimlilik temel esastır. Aynı zamanda denge sürecine dayalı bir dünya ekonomisi kavramına vurgu yapar, küresel bir refah seviyesini hedefleyerek, devlete piyasalar için güvenli bir politik çevreyi temin eden bir bakış açısını savunur.⁶² Bu düşünce bireylerin kendi tercihlerini ve inançlarını serbestçe yaşayabilecekleri, hayatlarını etkileyen ekonomik ve politik olaylarda özgür olma istemlerinin sonucunda gelişmiştir. Bu yönüyle bireylerin temel haklarını koruma altına alarak özgür olması için çok uygun bir yaklaşım olarak görülmektedir. Diğer taraftan, ekonomik faaliyetlerin organize edilerek kaynakların rasyonel dağıtımında ise devlet gücünün kötüye kullanılmasını engelleyen yapısıyla da “eşitlikçi” olduğu söylenebilir.⁶³ Bu çerçevede liberalizmin unsurlarını; “bireycilik, özgürlük, akıl, eşitlik, hoşgörü, rıza ve anayasaya riayet” şeklinde saymak mümkündür.⁶⁴

Liberalizmin sosyalist ve faşist yönetim sistemlerle girdiği mücadele sonrası özellikle soğuk savaşın bitmesinden sonra bir politik sistem olarak varlığını güçlendirdiği, dünyada yaygın ve geçerli bir politik sistem olma özelliğini ispat ettiği görülmektedir. Savunduğu değer ve ilkeler evrensel olma iddiasını güçlendirirken 21. yüzyılın yükselen değerleri olarak kabul

---

⁶⁰ Hollis, Smith, *a.g.e.*, s.94.

⁶¹ Enver Alper Güvel, *Türkiye’de Politika Ekonomi Etkileşimi*, Adana: Nobel Kitabevi, 2003, s.31.

⁶² Şen, *a.g.e.*, s.402.

⁶³ Fikret Elma, “Liberal Düşüncenin Oluşumu ve John Locke”, *Journal of Qafqaz University*, Sayı 9, s.174; Balaam, Dillman, *a.g.e.* s.59.

⁶⁴ Andrew Heywood, *Siyaset*, 16. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2015, s. 72-73.

gören demokrasi ve insan haklarına atfettiği önem liberalizmin etkisini artırmıştır.⁶⁵ Bu kapsamda, Fukuyama'nın yazdığı “Tarihin Sonu ve Son İnsan (*The End of History and the Last Man*)” adlı, dünyada son dönemdeki en çok satanlar listesinde zirveye çıkmış kitapta “liberal demokrasinin insanlık tarihinde geldiği son nokta ve en iyi ideoloji olduğu” iddia edilmektedir.⁶⁶

Liberal düşünce, uluslararası ekonomi seviyesinde devletlerin kendi içinde olduğu kadar devletler arasında da çıkarların uyumu olduğuna, mallar ve hizmetlerin ulusal sınırların dışarısında serbest dolaşımı en çok faydayı sağladığına yer verir. Liberal yazarlar ayrıca devletlerin uluslararası rejimlere uygun ekonomik düzenlemeleri yapmalarının ve yerel ekonomilerini yönetir gibi uluslararası ekonomiyi yönetmelerinin gerekli olduğunu iddia ederler.⁶⁷ Bu düşüncenin önemli yazarlarından biri olan Smith, kapitalizmi kapsamlı olarak analiz ederek “devlet gücünün zenginlik, dolayısıyla güç ve ulusal güvenlik yaratmak için kullanılmasıyla ulusa en iyi şekilde hizmet edileceği” görüşüne karşı çıkmıştır. Smith, “ülkelerin doğal kaynaklarının zenginliğinin ekonomileri için çok önemli olduğunu” belirterek uluslararası ticaret ile ilgili olarak da doğal kaynakların bir ülkenin zenginliği için önemine vurgu yapmıştır. Smith özellikle “doğal kaynakları zengin ülkelerle diğerlerinin rekabet etmenin güçlüğüne dikkat çekerek, topraklarında bulunmayan ürünlerin yetiştirilmesine çaba sarf etmektense komşu ülkeden satın almasının avantajlı olduğunu” savunmuştur.⁶⁸ Smith'in söz konusu eserini temel alarak kapitalizmin genel ilkeleri olarak şunlar sayılabilir:⁶⁹ 1) Piyasalar toplumun ekonomik faaliyetlerini koordine eder, 2) Toprak, emek, mal ve para değişiminin yapıldığı kapsamlı piyasalar mevcuttur. 3) Rekabet ekonomik faaliyetleri düzenler, tüketici çıkarları ekonomik faaliyeti güdüler. 4) Girişimcilerin özgürlüğü ve özel mülkiyetin korunması esastır. En fazla bilinen görüşü ise “ideal bir kapitalist sistemin kendi kendini güdülediği, kendi kendini koordine ettiği ve düzenlediği” şeklindedir.⁷⁰

---

⁶⁵ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 2-1, 2001, s.219-237.

⁶⁶ Fukuyama insanlık tarihsel süreçte birçok politik sistemi denediğini, gelinen noktada liberal demokrasinin en uygun yönetim biçimi olduğunu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 6. Baskı, Ekim 2016.

⁶⁷ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s.10.

⁶⁸ Adam Smith, “*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: Of Restraints Upon The Importation From Foreign Countries Of Such Goods As Can Be Produced At Home*”, *The Theoretical Evolution International Political Economy: A Reader*, *a.g.e.*, s.65-68; Balaam, Dillman, *a.g.e.*, s.59.

⁶⁹ Balaam, Dillman, *a.g.e.*, s.60-61.

⁷⁰ Çetin, *a.g.e.*, s.228.

Locke ve Ricardo, Smith'e benzer şekilde "bırakınız yapsınlar" kavramını piyasa açısından savunmuştur. J. Stuart Mill benzer düşüncelerin temsilcisi olarak 1848 yılında yayımlanan "Ekonomi Politğin İlkeleri ve Bazılarının Sosyal Psikolojiye Uygulanması (*Principles of Political Economy With Some of Their Applications to Social Philosophy*)" adlı kitabında, "sadece refahın biriktirilmesinden çok ahlaki ve manevi gelişmeye dayanan sosyal bir gelişme" felsefesi ortaya koymuştur. Liberalizmin gelişmesinde önemli katkılar yapan diğer bir yazar Keynes'dir. "Keynesçilik" olarak adlandırılan düşüncelerinde, klasik liberalizmin "bırakınız yapsınlar" yaklaşımının tüm ekonomik gelişmeleri ve başarısızlıklarını açıklamaya yetmediğini ifade ederek yeni bir yorum getirmiştir. Keynes'in fikirleri 1930'lardan 1970'li yıllara kadar popülerliğini sürdürmüştür. Keynes'e göre, "ekonomik durgunluklar ve bunalımların nedeni, geleceğin belirsiz olduğu ve risk paylaşmanın, kaotik davranışları koordine etmenin etkili bir yolu olmadığı dönemlerde bireylerin mantıklı davranışlara eğilim göstermeleridir". Bireylerin rasyonel ve kendi çıkarları çerçevesinde davranmalarının makul olduğunu, ancak kolektif sonucun irrasyonel olarak ortaya çıkabileceğini ve bunun yıkıcı sonuçlara neden olabileceğini ifade etmiştir. Keynes, bir ekonomik krizde bireyin tasarruf yapmaya başlayarak daha az para harcayacağını, daha az harcanınca daha az tüketileceği, bunun da az üretime neden olacağını, az üretimin istihdamı olumsuz etkileyeceği, dolayısıyla gelirin de azalarak krizin derinleşeceğini ifade ederek, bu gibi gelişecek durumları "tasarruf paradoksu" olarak kavramsallaştırmıştır.⁷¹

Özellikle II. Dünya Savaşından sonra 1970'li yılların başlarına kadar Keynesçi ekonomi politikaların ağırlıkla uygulandığı ülkelerde, devlet ve toplum arasındaki uyumla ilgili olumlu ve örnek olarak gösterebilecek uygulamalar görülmüştür. Birçok merkez ülkede tam istihdam gerçekleşmiş, toplumun büyük bir kesimi parasız nitelikli eşit eğitim ve sağlık hizmetine kavuşmuş, güvenceli bir iş sahibi olmuştur. İşçilerin sendikalar örgütlenmeleri artarak sendikal haklar gelişerek, toplu sözleşme hakkı tanınarak grev yasal bir yapıya kavuşmuş, sosyal demokrat partiler parlamentolarda daha fazla söz sahibi olmuşlardır.⁷² Keynesçi ekonomide "tüm ekonomik aktivitelerin en ince ayrıntısına kadar açıklanabileceğini, izlenecek ince ayar politikalarla istihdam düzeyinde ve enflasyon oranlarındaki sapmaların önüne geçilebileceği"

⁷¹ Balaam, Dillman, *a.g.e.*, s.68-70.

⁷² Merve Gülçin Güleç, "Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası Dersi, Hayek ve Keynes'in Siyasal Demokrasi Üzerine Eleştirisi", TUIC Akademi, <http://www.tuicakademi.org/uluslararasi-iliskilerin-ekonomi-politigi-dersi-hayek-ve-keynesin-siyasal-demokrasi-uzerine-elestirisi/>, (25.05.2018).

öngörülmekte, “ekonomik düzenin istikrarsız ve koordinasyon gücünün zayıf olmasına karşın, politik istikrarın korunduğunu ve kamu sektörünün başarılı olduğu” da kabul edilmektedir.⁷³

1970’lerin ilk yıllarından itibaren beliren stagflasyon⁷⁴ ile birlikte ekonomi politikalarında önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yaşanan ekonomik olumsuz gelişmeler neticesinde II. Dünya Savaşı sonrasında bu döneme kadar süregelen “altın çağ” olarak adlandırılan Keynezyen politikalar sorgulanmaya başlamıştır. Bu dönemin devamında yaşanan uluslararası borç krizi IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların neo-liberal politikalarını az gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmında uygulamasına neden olmuştur. Bu kapsamda, söz konusu küresel örgütler az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerdeki Kamu İktisadi Teşekkül (KİT)’lerin ve eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, mal ve faktör piyasalarına müdahalelerin kısıtlanması, dış ticaret ve finans piyasalarının liberalizasyonu, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi hususları reçete ederek bu ülkelerin küresel piyasalara entegre edilmesini teşvik etmiştir. Böylece söz konusu ülkeler dışa açık hale gelerek serbest piyasa kuralları doğrultusunda dönüştürülmeye ve küresel ekonomiye uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır.⁷⁵

Ortaya çıkan bu yeni ekonomik durumun Keynesçi söylemlerle açıklanamaması ve politika önerilerinin işe yaramaması sonucunda uzun döneme daha fazla odaklanan “paracı iktisat” teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre “ekonomik sistemin işleyişini nihai olarak ekonomi karar birimleri belirler, istikrarlı bir politik yapıya bağlı olan ekonominin başarısı için istikrarsızlık yaratabilecek hususları engelleyecek hukuksal düzenlemeler yaparak ‘keyfi iktidar gücünün belirlenmiş ilkeler çerçevesinde sınırlandırmak’ gerekir.”⁷⁶

1.1.3. Konuları

UEP’nin en geniş anlamda uluslararası ilişkilerdeki olay ve olguların ekonomi ve politika bilimlerinin kesişimi bir perspektifle analiz edildiği bir disiplin olarak görüldüğünden hareketle, inceleme konuları kalkınmadan çevreye kadar uzanan geniş bir alana yayılmaktadır. Bunları;

⁷³ Güvel, *a.g.e.*, s.43.

⁷⁴ Stagflasyon; bir ekonomide durgunluk ortamında yaşanan enflasyon, diğer bir deyişle işsizlikle enflasyonun birlikte yükselmesi anlamına gelmektedir. Ekonomide durgunluğu belirtir. (Ed. Arzu Al, *Uluslararası Politik Ekonomi, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2016, s.366.)

⁷⁵ Yücel Uyanık, “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10 (2), 2008, s. 212-213.

⁷⁶ Güvel, *a.g.e.*, s.50-51.

1) kalkınma, 2) ticaret ve finans, 3) çok uluslu şirketler, 4) bilgi ve teknoloji, 5) çevre, 6) insan hareketleri olarak tasnif etmek mümkündür.

UEP'nin inceleme konularının başında kalkınma gelmektedir. Onlarca yıldır akademisyenler ve uygulayıcılar ekonomik büyümenin nasıl sağlanabileceği konusunda araştırmışlardır. Ülkeler büyüme ve yaşam standartlarında hızlı artışlar sağlamak için en uygun stratejinin, en azından başlangıç aşamasında, kendi temel sanayi kollarını ticari koruma sağlayarak güçlendirmenin, daha güçlü ekonomik yapıya sahip olanlardan korunmanın ve devlet sübvansiyonları yoluyla büyümenin olabileceğini düşünmüşler, zaman zaman büyüme, gelişme gibi kavramlarla aynı anlamda da kullanmışlardır.⁷⁷ Kalkınma (*development*) “ekonominin bünye ve çatısında meydana gelen olumlu değişimlerdir”. Kalkınmayı salt ekonomik bir perspektifle; “klasik kapitalist modelin kuralları çerçevesinde kişi başına düşen milli gelirin artırılması” , büyümeyi ise “nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinde sağlanan artış” olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla büyüme kalkınma olgusunu etkileyen en önemli faktördür ve büyüme olmadan kalkınmanın olduğu ekonomi tarihinde görülmemiştir. Kalkınmanın Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH), kişi başına düşen milli gelir gibi ekonomik göstergelerle açıklanmasının tek başına yeterli olmayacağı, daha kapsamlı verilerle ortaya konabileceği genel kabul görmüştür.⁷⁸

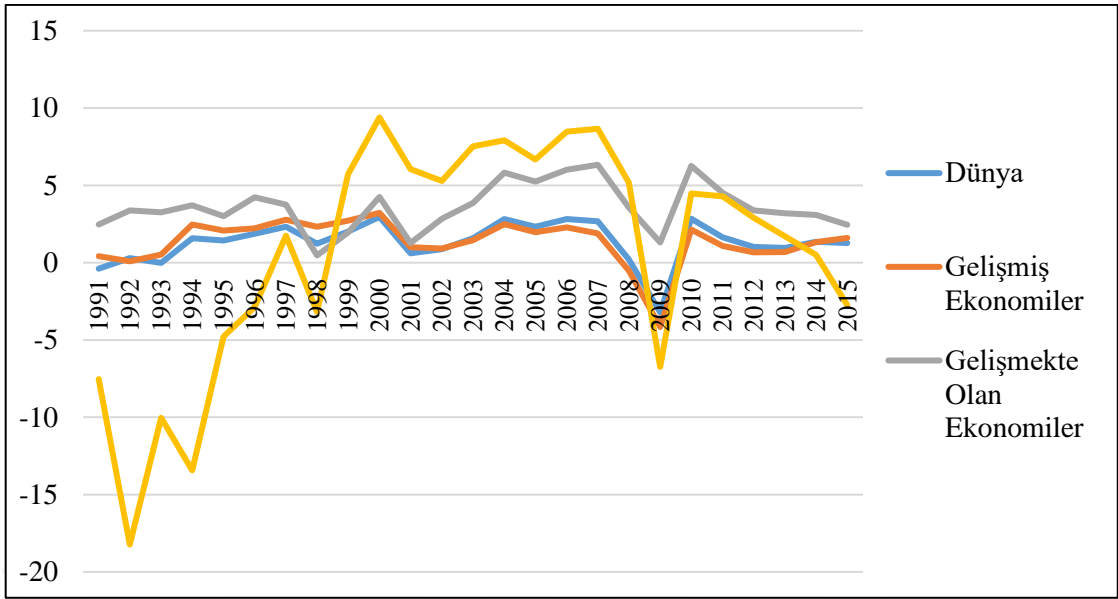
Günümüze kadar izlenen uluslararası ekonomik politikalar neticesinde dünyanın en zengin ve fakir insanları arasındaki fark her yıl biraz daha açılmıştır. En zengin beşte biri nüfus şu anda küresel tüketim harcamalarının % 86,0'ını gerçekleştirirken, en fakir beşte bir nüfusu ise % 1,3'ünü yapmıştır. En zengin % 20'lik gelir ile en yoksul % 20'lik gelir⁷⁹ arasındaki oran 1960'da dünya nüfusunun 30'da biriyken, 1980'de 45'te birine ve 1995'te ise 82'de birine yükselmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s. 377.

⁷⁸ Joseph E.Stiglitz, Lyn Squire, “International Development: Is It Possible”, *International Political Economy: Global and Domestic Interaction*, Ira Katznelson and Helen V. Milner (eds.), *Political Science: The State of the Discipline*, New York: W. W. Norton for the American Political Science Association, 2002, s.383; Ethem Torunoğlu, Tübitak Vizyon 2023: *Panel İçin Notlar: Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması Üzerine Ön Notlar*, Ankara: Tübitak, 2003; Ecehan Özmehtmet, “Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları”, *Journal of Yaşar University*, Sayı: 3 (12), 2008, s.1853; İsmail Şiriner, Yılmaz Doğru, *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2008, s.23-25.

⁷⁹ BM Genel Kurulunun kararlarında 2017 itibariyle toplam 47 en az gelişmiş ülkenin 33'ü Afrika'da, 9'u Asya'da, 4'ü Okyanusya'da ve 1'i Latin Amerika ve Karayipler'de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BM Uluslararası Göç Raporu 2017, <http://www.un.org>, (25.05.2018)].

⁸⁰ Frieden, Lake, *a.g.e.*, s. 377.

Grafik-1: Dünyadaki Kişi Başına GSMH'nın Gelişmesi-2005 Sabit Fiyatlarına Göre Değişim (1991-2015)

(Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Küreselleşme Raporu-2016, http://stats.unctad.org/Dgff2016/prosperity/goal8/target_8_1.html)

Grafik-1'de 1991-1995 yılları arasında dünyadaki bölgelere göre kişi başına düşen GSMH'nın gelişmesi 2005 sabit fiyatlarına göre değişim oranına göre ortaya konmuştur. Bu tabloda 1990'lı yıllarda kişi başına düşen gelirden genellikle azalma yaşanan geçiş ekonomilerinde, 1998 yılından itibaren söz konusu rakamın artmaya başladığı ve 2008 yılı küresel ekonomik krizine kadar % 10'a yaklaşan bir iyileşme yakalandığı, 2010 yılından itibaren ise rakamların tekrar hızla düştüğü görülmektedir. Yine, gelişmiş ülke ekonomilerinin kişi başına düşen GSMH'larındaki gelişmeyi küresel kriz dönemi haricinde % 2 civarında tutabildikleri, gelişmekte olan ülkelerin ise aynı rakamı % 5'e yakın bir oranda tutabildikleri anlaşılmaktadır. Küresel gelir dağılımı ve kaynakların eşitsiz paylaşımıyla doğrudan bağlantılı olan kalkınma konusu, bu itibarla UEP'nin önemli konularından birini oluşturmaktadır.

Özellikle küreselleşmenin 1980'lerden sonra hız kazanması ve karşılıklı bağımlılığın artması sonucunda uluslararası ticaret daha da önemli hale gelmiş, UEP'nin önemli diğer bir konusunu oluşturmuştur. Uluslararası ticaretin politika, kültüre ve uluslararası ilişkilere etkilerini ve realist, liberal ve Marksist yazarlar farklı yorumlamışlardır. Liberaller ekonomik bağımlılığın insanlar ve ülkeler arasındaki ticaretin çıkar uyumu sağlayarak bir barış etkisi yarattıklarına inanırken, realistler devletlerin bu bağımlılıktan dolayı güçsüz düştüğünü,

güvenliklerinin tehlikeye girdiklerini düşünürken, Marksistler ise hegemonya tarafından çevre ülkelerin sömürmelerinin bir aracı olarak görmektedirler.⁸¹

Seçilmiş yıllarda dünya dış ticaret hacmi Tablo-2’de gösterilmiştir. Küreselleşmenin artmasıyla dünya ticaret hacmi 1980’lerden sonra büyük oranda artmış, kriz dönemlerinde ise dönemsel olarak düşmüştür. 1923 yılında dünyadaki dış ticaret hacmi 137 milyon dolar iken, 2008 yılında 334 milyar dolara yükselmiş, 2009 yılındaki ekonomik daralma sonucunda 243 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise 400 milyar dolara yükselen ticaret hacmi, 2015’te yaşanan olumsuz küresel ekonomik koşullar nedeniyle 2016 yılında 341 milyar dolara gerilemiştir.⁸²

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET HACMİ
	Değer (bin dolar)	Yıllık Değişim (%)	Değer (bin dolar)	Yıllık Değişim (%)	Değer (bin dolar)
1923	50 790		86 872		137 662
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	352 074
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	1 055 703
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	14 962 836
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	116 592 528
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	333 990 770
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	243 071 034
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	299 427 551
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	375 748 545
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	389 006 877
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	403 463 887
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	399 787 275
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	351 073 230
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2	341 147 819

Tablo-2: Seçilmiş Yıllarda Dünya Dış Ticaret Hacmi
(Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>)

⁸¹ Gilpin, a.g.e., s.213-225.

⁸² WTO, *World Trade Statistical Review 2016*, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2016_e/wts2016_e.pdf, (14.10.2017)

2015 yılındaki küresel ticaretin boyutundaki daralmayı ele aldığımızda, bu hususun petrol fiyatlarındaki düşüşle bağlantısı olduğunu söylemek mümkündür. Petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle özellikle petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerindeki meydana gelen azalma küresel ticaretin miktarını olumsuz etkilemektedir. 2010 yılından itibaren petrol kaynaklarının yoğun olduğu ve küresel tedarik merkezi sayılan Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da ortaya çıkan politik gerginlikler, petrol arzını her an sekteye uğrayabileceği endişesine neden olarak ham petrol fiyatlarının 100 dolar/v seviyesinin üstünde seyretmesine neden olmuştur. 2014 yılının başından itibaren yaşanan olumlu ekonomi politik gelişmeler küresel riskleri azaltınca Haziran 2014’te 113 dolar/v olan petrol fiyatı, 2015 yılının sonlarında, yaklaşık % 70 oranında değer kaybederek 35 dolar/v’a düşmüştür.⁸³ Bir yıldan daha az bir sürede petrol fiyatlarında gelişen bu sert düşüş küresel ekonomi üzerinde büyük değişiklikler yaratan son dönemdeki en önemli makro olaylardan biri olarak kabul edilmektedir.⁸⁴

UEP’nin çalışma alanının içindeki diğer bir konu olan finansın, ticaret ile birlikte incelenmesi gerekir. Daha önceleri Ekonomi’nin içinde yer alan Finans bir bilim dalı olarak 20. yüzyılın başlarında ayrı bir alan olarak ele alınmaya başlamıştır. Uluslararası finans sistemi, küresel finansal işlemlerini düzenleyen kurumlar, kurallar ve düzenlemelerden oluşmaktadır. Son yıllarda özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan önemli gelişmeler ve sermaye girişini kolaylaştıran liberal düzenlemeler nedeniyle uluslararası sermaye hareketlerinin arttığı görülmüştür. Küreselleşen ekonomi dünyadaki farklı coğrafyalardaki ülkelerin para ve finans sistemlerini de birbirine bağımlı hale getirmiştir. 1970’lerde 20 milyar doları olan dünya döviz piyasasındaki işlem hacmi günümüzde 1,5 trilyon doları geçmiştir. Bu rakamlar uluslararası sermaye hareketindeki artışın ne kadar oranda olduğunu bir göstergesidir.⁸⁵

Uluslararası finans sisteminin gelişimini; 1870-1914 arası, 1914-1945 arası ve 1945 sonrası dönemler şeklinde incelemek mümkündür. İlk dönem, sanayi devrimi ve sonrasında İngiltere’nin, ilaveten ABD, Fransa ve Almanya’nın da yer aldığı sermaye ihracatı yapan ülkelerin söz sahibi olduğu bir dönem olmuştur. Hegemonik güç olarak İngiltere dünya finans sistemini I. Dünya Savaşı başlayana kadar idare etmiştir. İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde,

⁸³ Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU_2015.pdf, (14.10.2017)

⁸⁴ Nazan Yalçın Erik, Ş. Merve Koşaroğlu, “Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2016, s.119.

⁸⁵ Gökhan Özkan, “Uluslararası Güç Dengesi Bağlamında Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması: Disiplinler Arası Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, s.6.

ABD İngiltere'ye rakip, zaman zaman da işbirlikçi olarak davranarak iki ülke finansal piyasalara hâkim olmuştur. II. Dünya Savaşından sonraki üçüncü dönemde ise, uluslararası finans kuruluşlarının ortaya çıktığı, finansal sisteme ABD'nin genel olarak hâkim konumda bulunduğu bir yapı ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Son dönemde küresel finansal yapının 2008 krizine benzer işaretler verdiği, özellikle Çin ve Hindistan'ın borç yükünün endişe verici seviyelere ulaştığı, dünyanın daha fazla mali genişlemeye ve yapısal reformlara ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷

UEP'nin diğer bir inceleme konusu Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)'dir. Günümüzde aynı zamanda küreselleşme ve küresel kalkınmanın önemli aktörlerinden biri olan ÇUŞ'ler doğrudan yabancı yatırım açısından oldukça önemli görevler üstlenmişlerdir. 1960'lardan sonra hızla yaygınlaşan ÇUŞ'ler ilk olarak ABD'de ortaya çıkarken onları Batı Avrupa, Japonya ve Güney Kore'dekiler izlemişlerdir. ÇUŞ'un tanımını; "doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparak ana merkezin denetimi altında birden fazla ülkede gelir getiren, faaliyette bulunduğu ülke dışında mal ve hizmet üreten firma" olarak yapmak mümkündür. Dünyadaki mevcut ticaretin yaklaşık üçte ikisinin bu şirketler tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.⁸⁸ Bu husus bile başlı başına UEP'deki önemini ortaya koymaya yetmektedir.

ÇUŞ'ler farklı sektörlerde faaliyette bulunmaktadır. Dünya'nın birçok bölgesinde faaliyette bulunan bu şirketlerin bir ya da daha fazla yerde merkezleri bulunabilmektedir. II. Dünya Savaşından 1970'lerin başına kadar ABD'nin ÇUŞ'lerinin dünyadaki hâkimiyeti devam etmiş, sonrasında özellikle 1980'lerden sonra Avrupalı ve Japon ÇUŞ'ler hızlı bir şekilde büyüyerek ABD'nin baskınlığını dengelemişlerdir.⁸⁹ Dünya'da geçerliliği kabul görmüş ve belirli kriterlere göre sıralanmış Forbes Dergisine göre 2016 yılındaki dünyada en büyük 10 şirket Tablo-3'de gösterilmiştir.

---

⁸⁶ Gilpin, *a.g.e.*, s.374-377.

⁸⁷ Milliyet, "OECD'den Çarpıcı Uyarı", <http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/oecdden-carpici-uyarilar/73000/73557/>, (20.10.2017).

⁸⁸ Cavit Yavuz, Deniz Sivrikaya, "Küreselleşmenin Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketler ve Yönetişim", *Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, Eylül 2009, s. 1226

⁸⁹ Gilgin, *a.g.e.*, s.293.

S.No.	Şirket Adı	Ülkesi	Sektör	Gelirler (Milyon dolar)
1	Wallmart	ABD	Mağazalar Zinciri	485,873
2	State Grid	Çin	Elektrik	315,199
3	Sinopec Grup	Çin	Petrol ve Doğal Gaz	267,518
4	China National Petroleum	Çin	Petrol ve Doğal Gaz	262,573
5	Toyota	Japonya	Motorlu Taşıtlar	254,694
6	Wolkswagen	Almanya	Motorlu Taşıtlar	240,264
7	Royal Dutch Shell	Hollanda	Petrokimya	240,033
8	Berkshire Hathaway	ABD	Holding	223,604
9	Apple	ABD	Bilişim	215,639
10	Exon Mobil	ABD	Petrol ve Doğal Gaz	205,004

Tablo-3: Dünyanın En Büyük 10 Çok Uluslu Şirketi (2016)

(Kaynak: FORBES, <http://fortune.com/fortune500/2016/>)

Forbes'in 1990 yılındaki listesinde ise ilk beş sırayı sırasıyla General Motors, Ford Motor, Exxon Mobil, Int. Business Machines ve General Electric adlı ABD şirketleri almakta iken 2016 yılına gelindiğinde, ÇUŞ'lerdeki ilk beş sıralamanın değişerek, enerji sektöründe faaliyette bulunan üç Çin ÇUŞ'nin yer alması dikkat çekicidir.⁹⁰ Bu değişiklik küresel ekonomide enerji sektörünün önem kazanmaya başladığının ve Çin'in rekabetçi yükselişinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bilgi ve teknoloji son dönemde uluslararası ticarete ilave katma değer yaratmasıyla, en gelişmiş elinde olan ülkeye diğerlerine göre çok büyük avantaj sağlayan temel unsurlardan olmuştur. Bu yönüyle birbiriyle yakından ilgili olan iki husus UEP'nin diğer konuları olarak kabul edilmektedir. 1980'lerden sonra özellikle bilgi ve teknoloji dünyada büyük bir hızla gelişmiş, hem yerel hem de küresel boyutta ekonomi politikası de etkilemiştir. Üretim şekline ve ilişkilerine tesir ederek, üretim faktörleri ile tüketimle ilgili hususları ve iktidar ilişkilerini de kapsayacak şekilde önemli etkiler yapan bilgi ve teknoloji, UEP'nin önemli bir inceleme alanı

⁹⁰ Fortune, http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune500_archive/full/1990/, (20.10.2017).

haline gelmiştir. Bununla birlikte, bilgi ve teknoloji ile internette yaşanan gelişmelerin toplumsal, ekonomik, askeri ve politik alanlarla da etkileşimi de ortaya çıkmıştır.

Bilgi ve teknoloji geliştirme faaliyetlerinin ÇUŞ'ler ve uluslararası ticaretle olan ilişkisi de gittikçe önem kazanmaktadır. Özellikle son dönemde internet kullanımının artmasıyla küresel olarak da çok yaygınlaşan e-ticaretin uluslararası ticaretin diğer bir yöntemi olarak önem kazandığı görülmektedir. Bu kapsamdaki teknolojik yazılımlar ile iletişim teknolojilerinin donanım ve içeriklerinin mülkiyeti, gümrük, vergilendirme, ticari malların uluslararası dolaşımının esasları gibi birçok husus da UEP'nin ilgi alanına girmektedir.⁹¹

Günümüzde insanlığı tehdit eden bir seviyeye ulaşan çevre sorunları da UEP'nin diğer inceleme konularından birisi olmasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında tüm devletlerde artan kalkınma çabaları doğal olarak endüstrileşmenin ve üretimin artırılmasına, neticesinde ise çevrenin de tahribatına yol açmıştır. Önce yerel, sonra bölgesel ve günümüzde artık küresel boyuta taşınmış olan çevre sorunları, başlangıçta kalkınma gerekçesiyle göz ardı edilmiş olsa da artık yarattığı sonuçları itibariyle küresel tedbirlerin alınmasının şart olduğu büyük bir soruna dönüşmüştür. Uluslararası toplum tarafından 1960'lara kadar yereldeki çevre sorunlarına, kalkınmanın doğal sonucu ve katlanılması gereken sonuçlar olarak yaklaşmış, "tepki ve tedavi" adıyla tanımlanan stratejiye göre, maliyeti artıracak şekilde önceden tedbir almaya gerek duymadan kirlilikler oluştuğundan sonra gereken yapılmalı diye düşünülmüştür. 1970'lere gelindiğinde, çevre teknolojileri üretim teknolojileri kadar ilerleme kaydetmemiş ve doğal çevre üzerindeki tahribat artarak devam etmiştir. Uluslararası düzeyde ilk çevre konulu konferans olarak 1972 yılında İsveç'in Stockholm kentinde yapılan Çevre ve İnsan Konferansı görülmektedir. Bu konferanstan sonra "tahmin ve önleme" stratejisine geçilmesine karar verilmiştir. Buna göre, çevre sorunları önceden tahmin edilecek ve önlemler alınacaktır. Sonraki yıllarda 1982 yılında BM nezdinde Çevre ve Gelişme Komisyonu kurularak çevreci yaklaşımlar ile "sürdürülebilir kalkınma" arasında bir uzlaşma sağlayarak, ağırlaşan çevresel sorunlar karşısında gelecek nesillerin de haklarının korunması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁹² Küresel çevre sorunları ile ilgili olarak Brezilya'nın 1992 yılında Rio de Janeiro kentinde yapılan BM Çevre ve Kalkınma (UNCED- *The United Nations Conference on Environment and Development*) Konferansı ilk önemli çevre sorunları hakkında küresel uzlaşma platformu

⁹¹ Levent Yaylagül, "Bilgisayar ve İnternetin Ekonomi Politikası", *Global Media Edition*, Turkish Edition, Sayı: 4 (7), 2013, s. 217-218.

⁹² Şafak Kaypak, "Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma için Sürdürülebilir bir Çevre", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13 (20), 2011, s.24.

olarak kabul edilmektedir. Bu konferansta “Rio Deklarasyonu” ve “Gündem 21” adlarında iki belge üretilmiş ve gelişmiş ülkeler birçok ekonomik ve finansal taahhütlerde bulunmuşlardır. Ancak finansal taahhütler 2002 yılında Güney Afrika’da Johannesburg kentinde icra edilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde yerini gönüllülük esasına bırakmış ve uygulama sonuçsuz kalmıştır.⁹³

Paris Anlaşması 2015 yılında Paris’te düzenlenen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) kapsamında düzenlenen 21. Taraflar Konferansı’nda kabul edilmiştir. 2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturan bu anlaşma, gerekli koşulun sağlanarak 55 taraf ülkenin anlaşmayı onaylaması neticesinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Nisan 2016’da Paris Anlaşması’nı imzalamıştır. Emisyon azaltımı hususundaki bu anlaşma, gelişmiş ülkelerin belirttikleri hedeflere mutlak surette uymalarını, gelişmekte olan ülkelerin ise milli kalkınma programlarını da dikkate alarak kademeli olarak tüm sektörleri kapsayan yeni hedefler koymalarını öngörmektedir.⁹⁴

ABD dünya genelindeki karbon emisyonlarının yaklaşık % 15’ini tek başına oluşturmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin başta sıcaklıklarla mücadelede kullandığı klima benzeri cihazlar ve diğer salınım yapan araçların en önemli üreticilerinden biridir. Buna rağmen ABD Başkanı Donald Trump, anlaşmanın “ülkesinin dezavantajına olması ve diğer ülkelere ABD’ye karşı ekonomik avantaj sağlaması” olduğunu ileri sürerek Haziran 2017’de Paris Anlaşması’ndan çekilmeye karar vermiştir.⁹⁵ Bu anlaşmadan ABD’nin çekilmesi hem gelişmekte olan dünya ülkelerine kötü bir örnek olacak, hem de bugüne kadar çevresel sorunların çözümünde yaşanan ilerlemenin önüne büyük bir engel oluşturacaktır.

Çevre sorunlarının çözümünde, tüm devletlerin “sürdürülebilir kalkınma” modeliyle hareket edeceğini beklemek, birçok diğer küresel sorunda olduğu gibi ütöpik bir beklentidir. Çevre konuları, üretim ve kalkınma gibi diğer konular ile etkileşimde olduğundan UEP’nin önemli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

UEP’nin diğer bir inceleme alanı olan insan hareketleri günümüzde önemini artırmıştır. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle sınırlar ötesine çok daha rahatlıkla gerçekleştirilen insan hareketleri, son yıllarda Ortadoğu ve Afganistan’da yaşanan çatışmalar nedeniyle mültecilerin

⁹³ Kaypak, *a.g.e.*, s.25.

⁹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>, (25.10.2017).

⁹⁵ Milliyet, “ABD’nin Paris İklim Anlaşması’ndan Çekilmesi 5 Etkiye Yol Açacak”, <http://www.milliyet.com.tr/abd-nin-paris-iklim-anlasmasi-ndan-dunya-2461409/>, (25.10.2017).

çoğalmasıyla önemli bir gündem oluşturmaya başlamıştır. Yaşanan bu insan hareketleri, güvenlik ve politik boyutu kadar devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin ekonomi politikasını de büyük ölçüde etkilemeye başlamıştır. Bu hareketlerin sonuçları devletlerin, uluslararası örgütlerin, NGO'ların ve yerel halkların kendi devletleri içinde ve sınırlarının ötesinde insanlarla olan ilişkilerini, algılarını ve görüşmelerini şekillendirmektedir. Vasıfsız göçmen işçiler, teknoloji ve endüstri alanındaki profesyoneller, mülteciler, turistler, teröristler, NGO personelinin küresel çaptaki dolaşımı insan hareketlerini oluşturmaktadır.⁹⁶

BM'ye göre, 2017 yılında küresel olarak 258 milyon uluslararası göçmenin bulunduğu tahmin edilmektedir. Tablo-4'te söz konusu göçmenlerin 1990-2017 yılları arasındaki sayıları bölgelere göre gösterilmiştir. Bunlardan, gelişmekte olan ülkeler (Güney) dünya göçmenlerinin % 43'üne ev sahipliği yaparken, yaklaşık % 57'si gelişmiş bölgelerde (Kuzey) bulunmaktadır. Aynı yıl 146 milyon uluslararası göçmenin 89 milyonu (% 61'i) gelişmekte olan bir ülkeden kaynaklanırken, 57 milyonu (% 39'u) Kuzeyden doğmuştur. Bunun yanı sıra Güneyde yaşayan 112 milyon göçmenin ise 97 milyonu (% 87'si) diğer gelişmekte olan bölgelerden kaynaklanırken, 14 milyonu (% 13'ü) Kuzeyden gerçekleşmektedir.⁹⁷

	Uluslararası Göçmen Sayısı (milyon)				Göçmen Sayısında Yıllık Ortalama Değişim (%)			
	1990	2000	2010	2017	1990- 2000	2000- 2010	2010- 2017	2000- 2017
Dünya (Toplam)	152,5	172,6	220,0	257,7	1,2	2,4	2,3	2,4
Gelişmiş Bölgeler	82,4	103,4	130,7	146,0	2,3	2,3	1,6	2,0
Gelişmekte Olan Bölgeler	70,2	69,2	89,3	111,7	-0,1	2,6	3,2	2,8
Yüksek Gelirli Ülkeler	75,2	100,4	141,8	164,8	2,9	3,5	2,2	2,9
Orta Gelirli Ülkeler	68,5	64,0	70,2	81,4	-0,7	0,9	2,1	1,4
Düşük Gelirli Ülkeler	8,5	7,7	7,5	70,9	-1,0	-0,2	5,3	2,0
Afrika	15,7	14,8	17,0	24,7	-0,6	1,4	5,3	3,0
Asya	48,1	49,2	65,9	79,6	0,2	2,9	2,7	2,8
Avrupa	49,2	56,3	70,7	77,9	1,3	2,3	1,4	1,9

⁹⁶ Balaam, Dillman, *a.g.e.* s.533.

⁹⁷ BM Uluslararası Göçmen Raporu 2017, <http://www.un.org>, (25.05.2018); Semercioğlu, *a.g.e.*, s.57.

Latin Amerika ve Karabinler	7,2	6,6	8,2	9,5	-0,9	2,3	2,0	2,2
Kuzey Amerika	27,6	40,4	51,0	57,7	3,8	2,3	1,8	2,1
Okyanusya	4,7	5,4	7,1	8,4	1,2	2,8	2,4	2,7

Tablo-4: Gelir Düzeyi ve Bölgelere Göre Uluslararası Göçmen Sayısının Değişimi ve Yıllık Değişim Oranı (1990-2017)
(Kaynak: BM Uluslararası Göçmen Raporu 2017, <http://www.un.org>)

Tablodaki verilerden 2017 yılında Asya ve Avrupa'nın tüm dünyadaki göçmenlerin % 60'ından fazlasına, yaklaşık 80 milyona, Asya'nın 80 milyon ve Avrupa'nın da 78 milyon uluslararası göçmene ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Yine, Kuzey Amerika'nın 58 milyon uluslararası göçmen ile üçüncü en büyük sayıyı, ardından Afrika (25 milyon), Latin Amerika ve Karayipler (10 milyon) ve Okyanusya (8 milyon)'nın geldiği görülmektedir. 1990 yılında yaklaşık 152 milyon olan dünyadaki tüm göçmen sayısının 2017 yılında 258 milyona yükselerek, yaklaşık % 70 oranında arttığı görülmektedir. 2010'dan 2017'ye kadar olan dönemde göç modelleri önemli ölçüde değişmiştir. Kuzeyde ABD, Çin, Hindistan ve Meksika menşeli göçmenlerin çoğunlukta olduğu en büyük on varış ülkesi arasında yer almıştır. Güneydeki diğer yedi koridorun altısı Asya'da ve bir tanesi de Güney Sudan-Uganda arasında yer almıştır. Suriye, Asya'daki en büyük altı göç koridorunun üçünün yer aldığı ülke haline gelirken, diğer üç koridorda da Batı Asya'da petrol üreticisi ülkeler arasında oluşmuştur. Suriye'deki çatışma, komşu ülkelerde, özellikle Türkiye, Ürdün ve Lübnan'da yaşayan mülteci sayısında büyük bir artış görülmüştür.⁹⁸

UEP'deki çalışmalarda, göç ve göçmen ilişkiler ile ilgili olay ve olguların diğerlerinde olduğu gibi ideolojik yaklaşımlar perspektifinden analiz edildiği görülmektedir. Realist yaklaşımlarla yapılan çalışmalarda, göçmen işçilerin kalifiye olamamaları ve sosyal güvenceleri olmaksızın daha az ücretle çalışabildikleri için yerel işçilerin ücretlerini düşürerek haksız rekabete yol açtığı savunulmaktadır. Yine söz konusu göçmenlerin sağlık hizmetleri, eğitim ve diğer kamu hizmetlerinde yoğunluk oluşturduğu, bu suretle devlet bütçesinde ilave yük meydana getirdikleri ifade edilmektedir. Aynı zamanda, göçmenlerin bir güvenlik sorunu olarak da görüldüğü belirtilmektedir. Bu söylemler akademide olduğu kadar politikacılar tarafından da sıklıkla kullanılmaktadır. ABD, İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya ile birlikte ülkemizde de benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Liberal görüştekiler göçmen

⁹⁸ BM Uluslararası Göçmen Raporu 2017, <http://www.un.org>, (25.05.2018).

işçilerin serbest piyasa sisteminin doğal bir unsuru olduğunu ifade ederek insan hareketlerinin serbestçe yapılmasına izin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yine, bu bakış açısındaki yazarlar tarafından göçmen işçilerin yerel işgücünün pahalı ve yetersiz olduğu ülkelerde bu göçmenlerin bilakis ekonomik büyümeye katkı yapabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, bu yabancı işçiler dolayısıyla, işgücü maliyetinin azalacağı, böylece tüketicilerin daha ucuza mal alma imkânına sahip olacağı, işverenlerin de bu sayede daha kazançlı hale geleceği ileri sürülmektedir. Tüm bunların sonucunda, ekonomik büyümenin olumlu etkileneceği da belirtilmektedir. Marksist bakış açısında ise, göçün küresel gelir adaletsizliğin ve kapitalizmin sonucu olduğu, göçmen işçilerin kapitalist sistemdeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından sömürüldüğü savunulmaktadır. Yine bu adaletsiz kapitalist küresel sistemde üretimin ve uluslararası ticaretin kurallarının yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.⁹⁹

2017 yılı BM Uluslararası Göçmen Raporunda, göçmenlerin ulusal kalkınma ve uluslararası ekonomiye olan büyük etkisini gösteren 440 milyar dolar (2015 yılı verileri) değerindeki para transferini geliştirmekte olan ülkelere gönderdikleri yer almıştır. Yukarıda belirtilen hususlar ve istatistiki bilgiler göçmen konusunun hem devletler için hem de uluslararası sistem için ne kadar öncelikli bir sorun haline geldiğini ve UEP'deki öncelikli inceleme konularından birisi olduğunu göstermektedir.

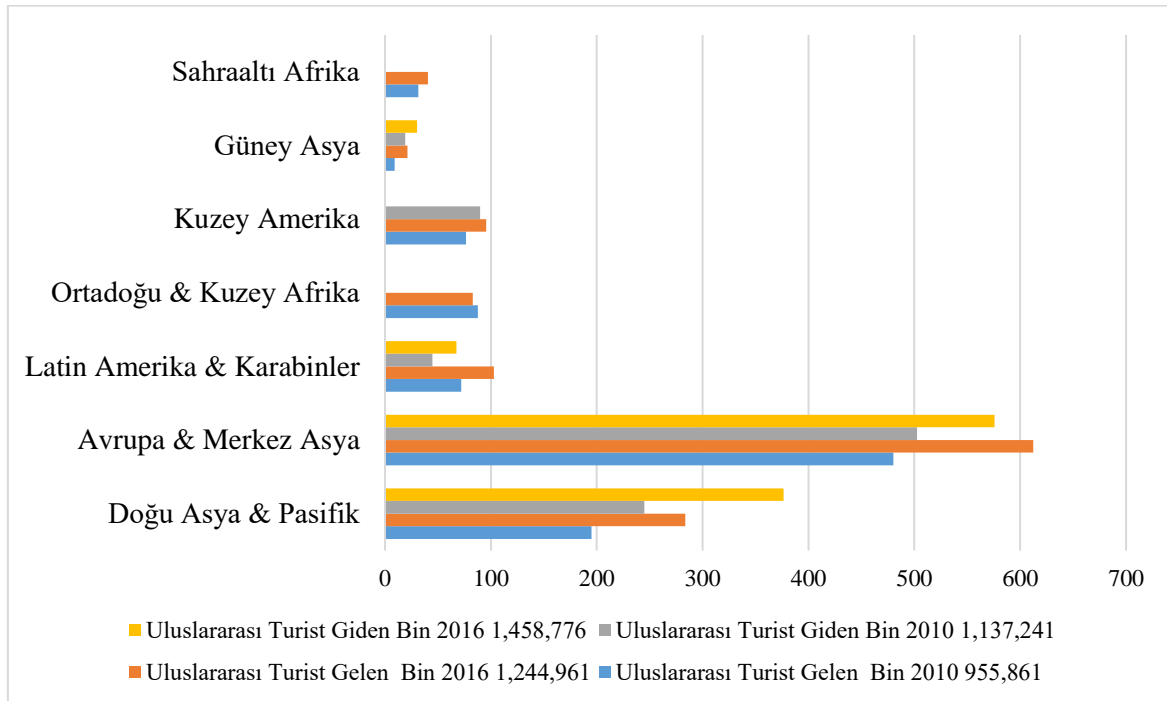
UEP'teki inceleme konularından olan insan hareketlerinin bir diğeri de turizmdir. Uluslararası sınırları aşacak şekilde gerçekleşen gönüllü seyahat, dünyadaki en büyük ulus-ötesi insan akışını temsil etmektedir. Bu insan akışının sayısının ve niteliğinin ülkelere göre farklılık göstermesi, mal ve hizmetler ile paranın küresel akışıyla ilgilidir, aynı teknolojiden kaynaklanır ve aynı düzenlemelere tabidir. Turistlerin dolaşımını ve fayda maliyetlerinin dağılımını etkileyen hususlar, piyasalar, bireyler ve devletler arasındaki ilişkilerdeki gibidir.¹⁰⁰

Aşağıdaki grafikte dünyadaki bölgelere göre uluslararası turist sayısının 2010 ve 2016 yıllarındaki durumu görülmektedir. Dünya Bankası verilerine göre, 2010 yılında 955.861.000 olan toplam gelen turist sayısının, 2016 yılında 1.244.961.000'e yükseldiği, en çok turist in ise Avrupa ve Merkez Asya'ya geldiği gösterilmektedir. En fazla turizm geliri olan beş ülke ise sırasıyla; ABD (244.708 milyon dolar), İspanya (60.605 milyon dolar), Birleşik Krallık (55.558 milyon dolar), Tayland (52.465 milyon dolar) ve Almanya (52.129 milyon dolar)'dır. Burada

⁹⁹ Semercioğlu, *a.g.b.*, s.55-56; Balaam, Dillman, *a.g.e.* s.548.

¹⁰⁰ Balaam, Dillman, *a.g.e.* s.549.

dikkat çeken husus Tayland'ın turizm geliri 2010 yılında 9.257 milyon dolar iken, 2016 yılında 52.465 milyon dolara ulaşması (% 567 artış), Çin'in de turizm gelirini aynı şekilde 8.730 milyon dolardan 44.432 milyon dolara (% 509 artış) çıkarmasıdır. Türkiye'nin 2016 yılı turizm geliri ise 26.695 milyon dolardır (2010 yılında 4.957 milyon dolar, 2014 yılında 38.766 milyon dolar). Yine aynı kaynaktan, 1.099.843 milyon dolar olan 2010 yılındaki küresel turizm gelirinin, 2016 yılında 1.392.252 milyon dolara ulaştığı, bu rakamın 995.134 milyon dolarının gelişmiş ülkelere gittiği yer almaktadır.¹⁰¹

Grafik-2: Bölgelere Göre Uluslararası Turist Sayısı (2000-2016)
(Kaynak: Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org>)

UEP'de turizm ile ilgili yapılan çalışmalarda da, ideolojik yaklaşımların etkisi görülmektedir. Marksistler turizmi yıkıcı ve doğal güzellikleri ile tarihi yerleri bulunan az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerde yaşayan turistler dolayısıyla ülkeleri tarafından sömürüldüğünü düşünürken, söz konusu ülkelerin “zevk çevresi olarak” görüldüğünü ifade etmektedir. Liberal yazarlar kalkınma refah ve barışın sağlanmasındaki katkısına vurgu yapmaktadırlar. Realistler ise daha ziyade, turizm nedeniyle ortaya çıkabilecek güvenlik tehdidinde odaklanırken, daha fazla turist ve gelirin sağlanmasının önemini ifade etmektedir.

¹⁰¹ Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org>, (28.05.2018)

Turizmin ekonomik etkilerinin yanı sıra politik, kültürel, sosyal, dini ve çevreyle ilgili boyutları da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, son dönemde çevreye duyarlı faaliyetleri içeren ve aynı zamanda yerel halkın da refaha ulaşmasını hedefleyen “eko-turizm” adı verilen turizm çeşidini, ABD’lilerin kültürel yakın olarak kabul ettikleri Kanada’ya gitmelerini ve dini görev olarak özellikle Müslümanların Suudi Arabistan’daki kutsal toprakları ziyaret etmesini göstermek mümkündür. Tüm boyutlarıyla turizm, “küreselleşmenin artırdığı karşılıklı bağımlılık ve etkileşimin somutlaşmış bir ifadesidir”.¹⁰²

Hangi perspektifle bakılırsa bakılsın, “bacasız endüstri” olarak kabul edilen turizm, küresel ve yerel tüm ekonomik aktörlere gelir sağladığından ve değiş tokuşları içerdiğinden, günümüzde olduğu gibi gelecekte de bir inceleme konusu olarak UEP’de önemini muhafaza edecektir.

1.2. KÜRESELLEŞME VE KARŞILIKLI BAĞIMLILIK

1.2.1. Küreselleşme

Küreselleşme olgusunu günümüzde modern dünyayı şekillendiren ve UEP’i etkileyen önemli unsurlardan biri olarak kabul etmek gerekir. Son dönemde küreselleşme kavramı ile ilgili çalışmalar artış göstermiş olmasına karşın, küreselleşme sürecinin başlangıcı kimi yazarlara göre modernleşme ve kapitalizmin gelişmesine dayandırılırken, bazılarına göre ise tarih yazımıyla başlamıştır.¹⁰³ Küreselleşmenin tarih boyunca devam eden ya da en azından modernlikle ilişkili olarak yaklaşık beş yüzyıldır süregelen bir süreç olduğu savunan Robertson, Robinson, Giddens, Sklair gibi yazarların da hemfikir olduğu “birbirini takip eden dönemlerden oluşan ve süregelen tek bir süreç olduğu” savı daha doğru gözükmektedir.¹⁰⁴

Küreselleşmenin kavramsal olarak genel bir tanımı ve başlangıcı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamasına rağmen 1980’lerden sonra yaygınlaştığı kabul edilmektedir. TDK Türkçe sözlükte küreselleşme; “dünya uluslarını ekonomi, politik ve iletişim bakımlarından birbirini yaklaştırmaya ve bir bütün olmaya götürmek durumu” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁵ Küreselleşme kavramının ilk kez İngiliz İktisatçı W. Foter’in 1833’de yazdığı dünya üzerindeki kaynakların

¹⁰² Balaam, Dillman, *a.g.e.* s.549-563.

¹⁰³ Ahmet İncekara, Mesut Savrul, “Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme.” *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 61 (2), 2011, s. 5-6.

¹⁰⁴ Timuçin Yalçınkaya, “Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Politikaları Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, s.36.

¹⁰⁵ TDK Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1562.

dağılımı ve kullanımı konulu bir makalede kullanıldığı, daha sonra Nisan 1959'deki *The Economist* dergisinde yer aldığı bilinmektedir.¹⁰⁶

Küreselleşme çok yönlü bir kavram olmasına rağmen; ekonomik boyutu, politik boyutu ve kültürel boyutu ile birlikte ele alınması gereken bir olgudur. Bu çalışmada, araştırma kapsamınca küreselleşmenin politik ve kültürel boyutlarından daha çok ekonomik boyutuna vurgu yapılmıştır. Ekonomik küreselleşme, “küresel ölçekteki karşılıklı ekonomik etkileşimlerin yoğunlaşmasını ve yaygınlaşmasını” ifade etmektedir. Piyasalar daha büyük alanlarda hâkim olmaya başlayınca, uluslararası ekonomik sistemde ulusal ekonomilerin yanı sıra ÇUŞ’ler, güçlü uluslararası ekonomik kuruluşlar ve büyük bölgesel ticaret sistemlerini de kapsayan birçok yeni aktör yer almaya başlamıştır. Bu durum büyük sermaye ve teknoloji akışları, mal ve hizmet ticaretini de teşvik etmiştir. Ekonomik küreselleşmenin, üretim ve finansal faaliyetler olarak iki farklı alanda gerçekleştiği görülmektedir. Üretimin küreselleşmesi, yerel olarak ülke içinde faaliyet gösteren firmaların üretim faaliyetlerini diğer ülkelere kaydırmalarını, finansal küreselleşme ise, sermayenin daha düşük risk ve yüksek kazanç sağlamak için sınır ötesi bölgelere yayılmasını ifade etmektedir.¹⁰⁷ Bunu “sermayenin uluslararasılaşması” olarak tanımlayanlar ise “sermayenin birden fazla devlet içinde temel faaliyetlerini benzer hukuki düzenlemeler altında gerçekleştirebilmesi” olarak belirtmektedir.¹⁰⁸

Küreselleşmenin tarihsel gelişimini değişik yazarlar farklı dönemleri kapsayacak şekilde bölümlendirse de, genel olarak üç dalga halinde tasnif etmek mümkündür.¹⁰⁹ İletişimin ucuzlayarak yaygınlaştığı, gümrük tarifelerinde düzenlemeler yapılarak ekonomik liberal politikalar sonucu emeğin ve sermayenin serbest dolaşımının kolaylaştığı ve ulaşılması güç deniz aşırı ülkelere politik, askeri ve ticari etkilerin yayılmaya başladığı 1870 yılı ile 1945 yılları arasındaki dönem “birinci küreselleşme dalgası” olarak kabul edilebilir. Tarihsel bir birikimin

¹⁰⁶ Fulya Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı: 5 (1), 2013, s. 221.

¹⁰⁷ Mehmet A. Göngen, “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Sayı: 29, 2013, s.123-125.

¹⁰⁸ Ali Murat Özdemir, Ebubekir Aykut, Engin Sune, Göksu Uğurlu, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2015, s.30.

¹⁰⁹ Oran; 1490’larda merkantilizmle başlayan ve sömürgecilik ile sonuçlanan dönemi birinci küreselleşme, 1890’larla başlayarak sanayileşmeyle biçimlenmiş ve emperyalizmle sonuçlanan dönemi ikinci küreselleşme, 1970’lerle başlayıp 1990’larda devam eden ve çok uluslu şirketler, iletişim devrimi ve Batı’nın ideolojik egemenliği dönemini ise Üçüncü Küreselleşme dönemi olarak belirtmiştir. Şenses ise; 1870-1913 dönemini birinci küreselleşme, 1970’lerle başlayıp bugüne uzanan süreci ise ikinci küreselleşme olarak değerlendirmektedir. Küreselleşmenin tarihsel sınıflandırılması ve diğer dönem tasnifleri için bkz. Yalçınkaya, *a.g.t.*, s.40-44.

sonucu ortaya çıkan bu dalgada küreselleşmenin temel dinamikleri “değişim” ve “yayıma”, ağırlık noktası ise “ekonomi” olmuştur. Birinci küreselleşme dalgasının sonunda iki dünya savaşı arasında küreselleşme adına dünyada bir durgunluk yaşanmıştır.¹¹⁰

II. Dünya savaşı sonrası ABD öncülüğünde BM, NATO, IMF, Dünya Bankası, GATT ve OECD gibi uluslararası kuruluşların ortaya çıktığı 1945 yılı ile 1980 yıllarının başı “ikinci küreselleşme dalgası” olarak görülmektedir.¹¹¹ Bu ikinci küreselleşme dalgasında, özellikle 1970’lerden sonra Bretton Woods Sistemi’nin çökmesi ile sabit kur sisteminin terk edilmesi ve başta ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya’nın peş peşe sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırması ivme kazandırmıştır. Hızlanan teknolojik gelişmeler ve artan üretim piyasalarının dışa açılması da bu dönemde küreselleşmeyi hızlandırmıştır.¹¹² Özdemir vd. bu dönemi ise uluslararasılaşmanın bir ve ikinci etabı olarak ayırmakta ve başlangıçta “bir devlet birden fazla kaynağı olan birçok sermaye grubuna bağımlı olacak” sloganıyla ve söz konusu küresel kurumların düzenlemeleri çerçevesinde ABD, Kanada, Avrupa ve Japonya’nın dâhil olduğu bir çevre içinde yaşandığını savunmaktadır. İkincisi olarak ise, 1960’lardan sonra Fordizm’deki ücret artışlarına dayalı sınıfsal/toplumsal uzlaşının çökmesi sonucu maliyetlerin azaltılması kapsamında ÇUŞ’lerin çevre ülkelerdeki ucuz emeğe yöneldiği bir dönemi ifade etmektedir.¹¹³

1980 ve sonrasındaki yıllar küreselleşme tarihi açısından “üçüncü küreselleşme dönemi”nin yaşanmakta olduğu kabul edilmektedir. Yaşanan hızlı gelişmeler neticesinde bu dönem teknolojiden iletişime, insan yaşamından çevreye, asimetrik savaştan terörizme ve kitlesel göçlere kadar çok geniş bir yelpazeyi içeren, karmaşık ve çok boyutlu bir niteliktedir. Üçüncü küreselleşmenin en önemli unsurları iletişim ve internet olmuştur. İletişim alanında bir devrim yaratmış olan internet günümüzde dünyanın en ücra köşelerine kadar yaygın ve ucuz bir şekilde kullanılmaktadır. İnternetin yaygın kullanılması ve birçok sistemin altyapısını oluşturması siber tehdidi güvenlik alanının en önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. Bu gelişmeler kapsamında, bu dönemi “bilgi çağı” olarak da adlandırabiliriz.¹¹⁴

¹¹⁰ Rüyeyda Kızılböğü Özaslan, Ayberk Akbulut, “Küreselleşme ve Uluslararası Politik Ekonomi İlişkisi”, *Uluslararası Politik Ekonomi 1*, Ed. Arzu Al, Meral Balcı, İmam Bakır Kanlı, Ankara: Savaş Yayınevi, 2017, s.78; Kıvılcım, a.g.e., s.221-222.

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Gürkan, “Küreselleşme ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1.3, 2011, s.8.

¹¹² Kıvılcım, a.g.e., s.222.

¹¹³ Özdemir vd., a.g.e., s.30-31.

¹¹⁴ Kıvılcım, a.g.e., s.222.

Günümüzde özellikle ABD Başkanı Trump'ın "ABD'yi tekrar büyük yapmak" sloganıyla hayata geçirdiği, kendi ülkesini merkeze koyduğu anlayış yaygınlaşmıştır. İngiltere'de ortaya çıkan ve milliyetçi bir iradeyle alınan AB'den ayrılma kararı, Fransa ve İtalya gibi diğer bazı AB ülkelerinde de benzer seslerin çıkmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin özellikle iletişim, ulaşım, gibi alanlardaki önlenemez yaygınlaşması, özellikle uluslararası politikada bir yaptırım aracı olarak kullanılmaya başlanan ve "ticaret savaşları" diye adlandırılan gümrük tarifelerinin artırılması, ticari anlaşmaların askıya alınması gibi uygulamalar sıklıkla görülmektedir. Son dönemdeki gelişmeler çerçevesinde küreselleşmenin ekonomi politik anlamda geriye gittiğini ve daha fazla milliyetçi ekonomi politikaların ağırlık kazandığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan, Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra küresel neo-liberal politikaların önündeki kısıtlayıcı ortamın yok olmasıyla mevcut devlet biçimlerinin uluslararası hale gelmesinin hızlandığı, Çin'in güçlü küresel bir aktör haline dönüşmesiyle petrol kaynağı durumunda Körfez ülkelerinin öneminin daha da arttığı bir uluslararası ekonomik sistemin oluştuğu gözlenmektedir.¹¹⁵

1.2.2. Karşılıklı Bağımlılık

Realist paradigmada ekonomi politik açıdan ulusal çıkar tanımlamalarında 1980'lere kadar uluslararası sistemin temel aktörleri olarak görülen "devlet" ve "egemenlik" kavramları özel bir önem tutmaktaydı. 1980'lerin başlarından itibaren ise küreselleşmenin hız kazanması, 1990'ların başında soğuk savaşın sona ermesi ile devam eden süreçte, egemenlik kavramından çok, devletlerin birbirlerine olan bağılıkları ve ihtiyaçları öncelik kazanmıştır. Politikanın yanı sıra ticaret, üretim, sermaye hareketleri ve teknolojiadaki gelişmeler hem devletler arasındaki rekabeti arttırmış, hem de mal ve faktör piyasalarının serbestleşmesini ve bütünleşmesini de zorunlu kılmıştır. Böylece ülkelerin dış ticaret politikaları, mali politikaları ve iktisat politikaları da birbirine bağımlı hale gelmiştir.¹¹⁶ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından 1977 yılında yayımladıkları "Güç ve Bağımlılık" (*Power and Interdependence*) adlı kitaplarıyla literatüre kazandırdıkları "karşılıklı bağımlılık" kavramıyla ifade edilen bu süreç, özellikle ekonomik alanda kendini daha fazla göstermiştir. Uluslararası sistemin aktörlerini

¹¹⁵ Özdemir vd., *a.g.e.*, s. 31.

¹¹⁶ Fatma B. Şanlı, "Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. 2, 2004, s.161.

işbirliği ve entegrasyona yöneltirken, devletleri de dış politika yapımında bu esasları dikkate almaya zorlamıştır.¹¹⁷

Karşılıklı bağımlılığı “devletler ve toplumlar arasında çok sayıda etkileşim kanalının yarattığı bağlantı ve ilişkilerin, belirli bir hiyerarşik gündemden yoksun olan uluslararası sistemde neden olduğu karmaşık koşullar bütünü” olarak tanımlamak mümkündür.¹¹⁸ Keohane ve Nye’e göre klasik realizm iki ana varsayıma; 1) dünya aktörleri olarak devletlerin üstünlüğüne, 2) uluslararası güç olarak askeri kuvvetlerin önemine dayanmaktadır. Yazarlar, küresel ekonomik karşılıklı bağımlılığın, bu varsayımların doğruluğunu sarstığını belirterek günümüzde ekonomik entegrasyondan doğan ÇUŞ’lerin ve kuruluşların küresel etki açısından devletlerle rekabet halinde olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, askeri güç, küresel konularda tek geçerli unsur değildir, özellikle ekonomik konuların müzakeresinde pek de fayda sağladığı görülmemektedir. Dahası, nükleer silahların ortaya çıkması askeri güç bulundurma maliyetini arttırmış ve faydasını da sorgulatur hale getirmiştir. Dolayısıyla klasik realizm değişen dünya şartlarındaki olay ve olguları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.¹¹⁹

Karşılıklı bağımlılıktan bahsedebilmek için iki farklı aktörün karşılıklı ilişki içinde olması gerekmektedir. Bu aktörler devlet olabileceği gibi uluslararası sistemde yer alan devlet dışı aktörlerden birisi de olabilir. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra artık devletlerin uluslararası sistemde tek ve başat aktör olmadığı genel kabul görmüştür. Devletin yanı sıra uluslararası örgütler, ÇUŞ’ler, uluslararası terör örgütleri ve sivil toplum örgütleri diğer önemli aktörler olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁰

Karşılıklı bağımlılıkta, tarafların birbirleriyle ilişkileri her iki tarafa da bir maliyet getirirken, bu durumun devam etmesi her ikisinin de isteğine bağlı olarak sürdürülmektedir. Uluslararası sistemde baş gösteren karşılıklı bağımlılık taraflardan birinin diğeri üzerindeki pazarlık gücüne (*bargaining power*), diğeri tarafın bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyetine (*sensitivity*) ve etkilenme derecesine (*vulnerability*) göre şekillenmektedir.¹²¹ Günümüzde karşılıklı bağımlılık ekonomik, politik, askeri ve sosyokültürel boyutları da

---

¹¹⁷ Muharrem Gürkaynak, Serhan Yalçiner, “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Sayı 6 (23), 2009, s.72

¹¹⁸ Robert O. Keohane ve Joseph S., Nye, *Power and Interdependence*, 3. baskı, New York, Addison Wesley Longman, 2001, s.7.

¹¹⁹ Carne, Amawi, *a.g.e.*, s.108.

¹²⁰ Harun Semercioğlu, “Uluslararası Terörizmde Küresel İşbirliği: Bir Ütopya”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2, 2016, s. 97-114.

¹²¹ Gürkaynak, Yalçiner, s.75-76.

bulunan başta enerji ve teknoloji konularını içeren önemli bir olguya dönüşmüştür. Tüm bu yönleriyle karşılıklı bağımlılık UEP’de ortaya konmaya özen gösterilen diğer önemli bir husustur.

UEP’nin kavramsal çerçevesinin çizilmesi ve kuramların ortaya konması uluslararası ilişkilerde inceleme konusu olacak olay ve olguların analizinde yol gösterecek perspektiflerin anlaşılmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık kavramları günümüzde UEP’i etkileyen temel hususlar olduğundan mutlaka dikkate alınması gerekir.

2. İKİNCİ BÖLÜM: ULUSLARARASI EKONOMİK SİSTEM VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE RUSYA FEDERASYONU EKONOMİLERİ

Bu bölümde öncelikle uluslararası ekonomik sistem tarihsel süreç içinde incelenecek, bu sistemi oluşturan temel aktörler sınıflandırılarak sıralanacak, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ve RF ekonomilerinin mevcut durumları ele alınacaktır. Uluslararası ekonomik sistemin aktörleri ve çalışma alanları UEP'in kapsamı içinde yer almaktadır. Uluslararası ekonomik sistemin anlaşılması ve bu sistem içinde yer alan Türkiye ve RF'nun tarihsel süreçteki ekonomik gelişimleri, mevcut durumla mukayese için gerekli olduğundan bu bölümün devamında yer bulmuştur. Burada yer verilen diğer tüm hususlar, araştırma konusunun örneğini teşkil eden ülkeyle olan ilişkilerin ekonomi politik çerçevedeki analizi için bir çerçeve oluşturacak ve hipotezin test edilmesi için basamak teşkil edecektir.

2.1. ULUSLARARASI EKONOMİK SİSTEM

2.1.1. Tarihsel Süreç

Uluslararası ekonomik sistem genel olarak 1945 sonrası tanımlamak için kullanılsa da, tarihte devletlerin var olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren ekonomik ilişkilerin süregeldiği bir gerçektir. Uluslararası ekonomik sistem tarihsel süreç içinde birçok farklı dönemler halinde incelenmiştir. Bu çalışmada; 1945 öncesi dönem, 1945-1971 yılları arası, 1971 sonrası dönem olarak ele alınmıştır. 1971 sonrası dönem "uluslararası stratejik ekonomi" olarak da adlandırılmaktadır.¹²²

1945 öncesi dönemde, günümüzdeki ekonomik yapı henüz oluşmamış, değişik aşamalarla mevcut duruma gelmiştir. Günümüzdeki uluslararası ekonomik sistemin temellerinin kapitalizmle birlikte 16. yüzyılda Avrupa'da atılmaya başladığı kabul edilmektedir. Uluslararası İlişkiler'in de başlangıcı olarak kabul edilen Westphalia Anlaşması sonrasında temel aktör olarak kabul edilmiş olan devletin diğerleriyle olan ticari ilişkileriyle birlikte kurumsal yapıların oluşmaya başladığı görülmektedir. 19. yüzyıldaki sanayi kapitalizmi, 1815 Viyana Konferansı sonrası Avrupa uyumunun da sağladığı barış ortamının desteğiyle uluslararası alanda yayılmaya devam etmiştir. Bu dönemde iki dünya savaşı yaşanmış, her ikisi

---

¹²² Fatih Yücel, "Uluslararası Sistemin Hegemonik Akıl Oyunları: Hegemonik Sistem ve Ulus Devlet Çatışmasının Geleceği", *Paradoks Politika, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Ocak 2015, Cilt: 1, Sayı: 1, s.58; G. Nazan Bedirhanoğlu, "Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 62-64.

de büyük politik, ekonomik ve sosyolojik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası Birleşik Krallık'ın hegemonik gücü yerini ABD'ye bırakmış ve II. Dünya Savaşı'na da bu şekilde girilerek, sonunda yine ABD ve müttefikleri kazanmıştır. 1929 yılında ABD borsasının çökmesi sonrasında 1931 yılında küresel olarak yaşanan ekonomik kriz liberal politikaların terk edilmesi yönünde bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 1931 yılında Birleşik Krallık'ın başını çektiği altın standardı terk edilmiştir.¹²³

1945-1971 yılları arasındaki dönemde, II. Dünya Savaşı'nın kazanan devletlerinin ağırlıklı olarak kurduğu bir dünya düzeni kapsamında oluşturulan uluslararası örgütler ve ABD hegemonyasına dayalı ekonomik sistem geçerli olmuştur. Bu dönemde Bretton Woods ağırlıklı bir ekonomik yapı hâkim olmuştur. Uluslararası politik konjonktürün durumu aynı zamanda uluslararası ekonomik sistemi de şekillendirmiştir. İki kutupluluğun hüküm sürdüğü bu dönemde soğuk savaş kapsamında silahlanma ve ABD ile SSCB etrafında kümelenmiş devletlerin yürüttükleri karşılıklı olarak birbirlerini dengeleme politikaları geçerli olmuştur. Ekonomik ideolojiler kapitalizm ile sosyalizm de bu dönemde birbirleriyle rekabet ederek, dünyadaki ağırlığını ve taraftarlarını artırma çabası sergilemiştir. Bu arada iki kutbun dışında kalmayı tercih ederek, genellikle sömürge yönetimlerinden yeni kurtulmuş olan ülkelerin yeniden aynı duruma düşmekten çekinerek oluşturduğu “Bağlantısızlar” adlı bir örgütlenmeye gitmişlerdir.¹²⁴

Temmuz 1944'te Bretton Woods'da “BM Para ve Finans Konferansı” (*United Nations Monetary and Financial Conference*) adıyla 45 ülkenin katılımıyla yapılan organizasyonda, uluslararası ekonomik sistemin temel taşlarını oluşturacak örgütlerin kurulması kararlaştırılmıştır (SSCB karşı oy kullanmıştır). İngiltere'yi temsil eden John Maynard Keynes'in fikirlerinin ağırlıklı kabul gördüğü bu konferansta uluslararası ekonomik sistemin genel işleyiş esasları belirlenmiştir. Bu kapsamda, sabit kurları, serbest ticaret ve sermaye hareketlerinin kısıtlanmasını savunan politikaların 1970'lere kadar genel olarak uygulandığı görülmektedir. İlave olarak, bu konferansta IMF¹²⁵, günümüzde Dünya Bankası¹²⁶ olarak bilinen Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank for Reconstruction and*

¹²³ Bedirhanoglu, *a.g.e.*, s.66-73.

¹²⁴ Yücel, *a.g.e.*, s.58; Bedirhanoglu, *a.g.e.*, s.74.

¹²⁵ Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin kuruluş anlaşması için bkz. IMF Articles of Agreement, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/pdf/aa.pdf>, (31.10.2017).

¹²⁶ Bu çalışmanın tamamında Dünya Bankası kavramı kullanılacaktır. Dünya Bankasının kuruluş anlaşması için bkz. IBRD Articles of Agreement, <http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/ibrd-articlesofagreement.pdf>, (31.10.2017).

Development-IBRD) ve Uluslararası Ticaret Örgütü (*International Trade Organisation-ITO*)'nın kurulması da kararlaştırılmıştır.¹²⁷ Ancak, ABD'nin kurmak istediği çok taraflı ticaret rejimiyle uyuşmadığından imzalanmamış ve kurulması mümkün olmamıştır. Dünya Bankası'nın kuruluş amacı II. Dünya Savaşı sonrası ekonomileri zarar görmüş ülkelere uzun dönemli borç vermek suretiyle yardım etmek, IMF ise daha ziyade ticaret finansmanına odaklanarak üye ülkelerin birbirlerine olan ödeme yükümlülüklerini yönetme konusunda destek sağlamak olarak belirlenmiştir.¹²⁸ Bretton Woods sonrasında, sabit kurun dolar ve altına endekli kurgulanması dolayısıyla, ABD'ye bağlı tüm ülkelerde 1960'lar boyunca tutulan rezerv miktarı yükselmiş, bankaların da uluslararası (*off-shore*) borçlanması artmış, ABD dolar rezervlerinin ülke dışına çıkışı hızlanmıştır. ABD'nin de dış bağımlılara desteğini sürdürememesi sonucunda bütçe açığı oluşmaya başlamıştır. Bu açığı gidermek ve ABD bütçe dengesini sağlamak için zorunlu olarak uluslararası sistemde doların değerinin düşmesini teşvik edince, altın-dolar arasındaki denge bozulmuştur. 1971 yılında Smithsonian Anlaşmasıyla yeni kur oranı belirlenince, dolar altın karşısında % 10 devalüe olmuş ve uluslararası ekonomik sistemdeki sabit kur rejimi çökmüştür. Böylece Bretton Woods Anlaşması ile belirlenen ekonomi politikası geçerliliğini kaybetmiş ve Altın Çağ olarak adlandırılan dönem sona ermiştir. 1970'ler 1980'lerde hâkim olacak neo-liberal uluslararası ekonomi politikalarına hazırlık dönemi olarak görülmektedir. Bu yıllarda soğuk savaşın etkisi azalmış, küresel ticarete ÇUŞ'lerin payı artmış, emek süreçleri ve işgücü piyasaları daha esnek süreçlere evrilmiştir. Bu dönemde, 1973 petrol krizi, 1979-1989 yılları arasındaki SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi, 1980-1988 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı, 1991 yılında SSCB'nin dağılması gibi politik gelişmeler uluslararası ekonomik sistemi olumsuz etkilemiştir.¹²⁹

1989 yılında ilk defa John Williams tarafından belirlenen, IMF ve Dünya Bankası politikalarının Latin Amerika'da uygulanmasına yönelik önerilerini içeren "Washington Oydaşması" daha sonra diğer ülkeler için de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu politika önerilerinin başında, ortaya çıkan bütçe açıklarının kontrol altına alınarak mali istikrarın sağlanmasını içeren mali disiplin gelmektedir. Mali istikrarı da ifade etmek için kullanılan bu durumun sağlanmasının "IMF tarafından planlanan ve desteklenen yapısal uyum

---

¹²⁷ Yücel, *a.g.e.*, s.74-76.

¹²⁸ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Çev. Ayşe Özbay Eroza), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 5. Baskı, Ekim 2014, s.395; Yücel, *a.g.e.*, s.89.

¹²⁹ Yücel, *a.g.e.*, s.98.

programlarıyla mümkün olabileceğine” vurgu yapılmıştır.¹³⁰ Washington Oydaşmasında yer alan diğer hususlar şöyledir: 1) Kamu giderlerinin azaltılması, 2) vergi reformu, 3) faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi, 4) rekabetçi döviz kuru, 5) sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, 6) doğrudan yabancı yatırımlar önündeki engellerin kaldırılması, 7) özelleştirme, 8) ticaretin serbestleştirilmesi, 9) mülkiyetin korunması.¹³¹ 1990’lı yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası tarafından verilen ekonomik destek kapsamındaki programların çoğu bu oydaşmada yer alan hususların uygulanmasını öngörmüştür. Bunlar programların uygulandığı ülkelerin uluslararası liberal ekonomik sisteme bütünleşmesini sağlayıcı düzenlemeler olarak tavsiye edilmiştir.

2.1.2. Ekonomik Organizasyonlar

2.1.2.1. Küresel Organizasyonlar

I. Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanmayı desteklemek için uluslararası bir banka kurma fikri ilk defa 1920 yılında ortaya atılmış, 1922 yılında Cenevre’de altın standardının merkezi bankaların işbirliği aracılığıyla stabilize edilmesi, bunun uluslararası bir konvensiyon aracılığıyla düzenlenmesi hakkında benzer bir öneri tartışılmıştır. Bu gelişmelere rağmen kurumsal bir küresel ekonomik organizasyonu hayata geçememiş, Milletler Cemiyeti çeşitli Avrupa ülkelerinin borçlarının ayarlanması konusunda yardımcı olarak benzer bir işlev görmüştür.¹³² II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan sonuçlar küresel olarak birçok ekonomik sorunu da beraberinde getirince, küresel ekonomik organizasyonların kurulması konusundaki faaliyetler hız kazanmıştır. Bu süreçte, savaşta yıkılan, büyük zarar gören ülkeleri ayağa kaldırmak, küresel ekonomiyi yeniden canlandırmak ve gelişmekte olan ülkelere destek sağlamak amaçlarını güden birçok uluslararası ekonomik organizasyon hayata geçirilmiştir. Belli başlı küresel organizasyonlar şunlardır: 1) Dünya Bankası (WB)¹³³, 2) Uluslararası Para

¹³⁰ Cemil Boyraz, “Küresel Üretim, Ticaret ve Finans”, Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 426. Yücel, a.g.e., s.118.

¹³¹ Richard Peet, *İktidarın Coğrafyası, Küresel Ekonomi Politika Nasıl Yaratıldı*, Maki Basın Yayın, Ankara, Şubat 2011, s.170-172.

¹³² Peet, a.g.e., s.162.

¹³³ Detaylı bilgi için bkz. Dünya Bankası (WB), <http://www.worldbank.org/en/about/history>, (08.11.2017)

Fonu (IMF)¹³⁴, 3) Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)¹³⁵, 4) İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)¹³⁶.

2.1.2.2. Bölgesel Organizasyonlar

II. Dünya savaşı sonrasında ana hatları belirlenmiş olan ekonomik sistem içinde hareket eden devletlerin başının çektiği uluslararası ekonomik aktörler güçlerini birleştirerek sinerji yaratmak ve mevcut sistemde daha etkili olabilmek için bölgesel organizasyonlar oluşturmuştur. Günümüzde Avrupa Birliği (AB)¹³⁷'nin başını çektiği bu organizasyonlara benzer şekilde, 1960 yılında kurulmuş olan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), 1996 yılında kurucu üyeler ÇHC, RF, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından oluşturulan Şanghay İşbirliği Örgütü (Şanghay Beşlisi) ortaya çıkmıştır. Son dönemde BRICs adıyla bilinen Brezilya, Rusya, Hindistan ve ÇHC tarafından oluşturulan bölgesel organizasyon da diğer bir önemli aktör olarak uluslararası ekonomik sistemde yer almaya başlamıştır.¹³⁸

2.1.2.3. Diğer Organizasyonlar

Bölgesel olarak ekonomi politik faaliyette bulunan diğer organizasyonlar olarak şunları saymak mümkündür:¹³⁹ 1) İslam İşbirliği Teşkilatı (Islamic Cooperation Organization), 2) Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (*Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*), 3) Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (*Asia Pacific Economic Cooperation-APEC*), 3) Afrika Birliği (*African Unity-AU*), 4) Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (*Economic Community Of West African States-ECOWAS*), 3) Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (*Central African States Economic Community-CEEAC-ECCAS*), 4) Doğu Afrika Topluluğu (*The East African Community-EAC*), 5) Arap Para Fonu (*Arab Monetary Fund-AMF*), 6) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (*Economical Cooperation Organization-ECO*), 7) Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (*South Asian Association for Regional Cooperation-SAARC*).

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uluslararası Para Fonu (IMF), <http://www.imf.org/en/About>, (11.11.2017).

¹³⁵ DTÖ'nün 29 Temmuz 2016 itibariyle üye sayısı 164'e ulaşmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, (02.11.2017).

¹³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. OECD, <http://www.oecd.org/about/membersandpartners/>, (11.11.2017).

¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa Birliği (EU), https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en, (09.11.2017); Avrupa Birliği, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en, (11.11.2017).

¹³⁸ BRICs'e üye ülkeler şu anda dünya GSMH'nin % 30,4'ünü oluşturmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Terry McKinley, "BRICs to Play a Leading Role in Driving Future Global Economic Growth", Institute for New Economic Thinking, <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/brics-to-play-a-leading-role-in-driving-future-global-economic-growth>, (30.07.2019).

¹³⁹ Söz konusu organizasyonlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>, (06.12.2019)

2.1.3. Serbest Ticari Anlaşmalar

1947 tarihli Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'ın 24. maddesi Gümrük Birlik (GB)'leri ve Serbest Ticaret Anlaşma (STA)'larının amacını; “taraf ülkeler arasında ticarete yönelik engellerin tedricen kaldırılması suretiyle ticaretin kolaylaştırılması” olarak tanımlamıştır. Buna göre, DTÖ kuralları ile uyum sağlayabilmesi açısından, GB'leri ve STA'lar; a) ticaretin esaslı bir kısmını karşılamalı, kısmi olmamalı, b) üçüncü ülkelere karşı duvarları yükseltmemeli, c) makul bir süre için geçerli olmalı, ç) şeffaf olmalı ve DTÖ'ye bildirilmelidir.¹⁴⁰

Günümüzde DTÖ düzenlemelerinin ülkelerin uluslararası ticaret konusundaki isteklerini tam olarak karşılayamadığından ülkeler bu hususu ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarıyla geliştirmeye çalışmaktadır. Gerek gelişmiş ülkeler arasında, gerekse de gelişmekte olan ülkelerde STA'ların son dönemde uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilerde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. STA ağının yaygınlaşması ile birçok ülke mal tedarikini anlaşma yaptığı ortaklarından temin ederken, anlaşmalara dâhil olmayan ülkeler bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Uluslararası ekonomi politik günümüzde tüm ülkelerin STA ağlarına dâhil olarak bir ağ oluşturma çabası içine girmesini zorunlu kılmaktadır. Gelecekte STA'ların geliştirilen işbirlikleri nedeniyle ekonomik yanı sıra politik olarak da bir sinerji kaynağı haline geleceği beklenebilir.¹⁴¹

2.2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE RUSYA FEDERASYONU EKONOMİLERİ

2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomisi

Türkiye Cumhuriyetinin ekonomi tarihinin çok geniş kapsamlı bir inceleme alanı olduğu muhakkaktır. Çalışmamda bu konudaki önemli hususlarına yer verilerek tezin genel çerçevesine katkı yapılması amaçlanmıştır. Tarihsel sürecin başlangıcı olarak da Cumhuriyet'in kuruluş yılı olan 1923 belirlenerek araştırma alanı daraltılmıştır.

¹⁴⁰ Yıldız Tuğba, Kurtuluş Kara, “Dünya Ticaret Örgütü ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları İlişkisi: Sorunlar, Çözümler ve Türkiye'ye Yansımaları”, Ankara Üniversitesi AB ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler A.B.D., Basılmamış Doktora Tezi, 2012, s.26-27.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Ekonomi Bakanlığı, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/SerbestTic?_afzLoop=9465851561223797#!%40%40%3F_afzLoop%3D9465851561223797%26_adf.ctrl-state%3Dmv7bymerv_9, (09.11.2017).

2.2.1.1. Tarihsel Süreçteki Gelişimi

Türkiye Cumhuriyetinin ekonomi tarihini Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ekonomik gelişmelerinden bahsetmek suretiyle Cumhuriyetin kuruluş dönemi ekonomisini incelemek gerekir. Kuruluş dönemi öncesinde on yıldan fazla süren Balkan, I. Dünya ve İstiklal Savaşları sonrasındaki durum ve sonrasındaki dönemdeki ekonomik gelişmeleri safhalar halinde ortaya koymak mevcut durumun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Osmanlı'nın son yüzyıllarda Batı'yla rekabet edemeyerek ekonomik olarak geri kalmışlığının nedenleri olarak; 1) devletin geniş halk kitlelerine, özellikle altyapı, eğitim ve teknik yardım götürememesi, 2) ilkel metotlarla yapılan tarım sonucunda ortaya çıkan artı değerın askeri giderlere ve saray harcamalarında kullanılmak üzere devlet ya da yetkilileri tarafından alınması, 3) vergi sağlayan mesleklerin yabancı ve azınlıkların elinde toplanması görülmektedir.¹⁴² Bu belirtilen nedenlere; eğitimde istenen seviyeye ulaşılarak nitelikli işgücüne sahip olunamaması, 18. yüzyıldan sonra Batı'daki sanayileşmeye ve modernleşmeye ayak uyduramaması ile devletin istikrarlı ve adil bir politik yapıya kavuşturulamaması gibi hususları da eklemek mümkündür.

Osmanlı Devletinin ekonomik olarak çöküşünün İngiltere ile 1838'de imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile başladığı kabul edilmektedir. Öncesinde ekonomisi zaten iyi olmayan Osmanlı Devleti bu anlaşmayla verdiği imtiyazlar neticesinde ticaret dengesi bozularak borçlanmaya başlamıştır. Bu kapsamda yaptığı gümrük düzenlemeleri sonucu, yerli üretim olumsuz etkilenmiş, ithalatın artmasıyla birlikte ekonomik durum daha kötüye gitmiştir. İlk defa 1854 yılında borç almaya başlayarak 1914 yılına kadar 41 defa dış borç almıştır.¹⁴³ Son yüzyıllarda Batı'nın gösterdiği hızlı gelişme ve ilerlemeye uyum sağlayabilmek için Osmanlı Devletinde yapılan ıslahat hareketleri ve Tanzimat ile yürürlüğe sokulan gelişmelerin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Ancak, yine de son elli yılında gerçekleştirilen yenileme çabalarının temelindeki düşünce yapısı Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında egemen olan devlet felsefesinde etkili olmuştur.¹⁴⁴ Düzeltici bir takım tedbirler yürürlüğe konmaya çalışılsa da Osmanlı Devletinden Türkiye'ye kalan ekonomik mirası son tahlilde; "yoksulluk, yeterli olmayan bir

---

¹⁴² Yenal, *a.g.e.*, s.26.

¹⁴³ Ünal Özdemir, Güzin K. Yiğit, Muhammet Oral, "Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 35, 2016, s.151.

¹⁴⁴ Yenal, *a.g.e.*, s.38-39.

yerli sanayi, dışa bağımlılık, üretimin gelişmediği bir ekonomi ve yüklü bir dış borç” şeklinde özetlemek mümkündür.¹⁴⁵

Günümüze kadar olan yaşanan ekonomik gelişme, altı dönem şeklinde tasnif edilebilir: 1) 1938’e kadar olan kuruluş dönemi, 2) 1938-1950 yılları arasında ağırlıkla devletçi ekonomi politikaların uygulandığı devletçi ekonomi dönemi, 3) Devletçilikten karma ekonomiye geçişin yaşandığı 1950-1980 yılları arası, 4) 1980-2002 yılları arasında yaşanan dışa açılma ve koalisyonlar ekonomisi dönemi, 5) 2002 yılından günümüze tek başına iktidar dönemi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılında kuruluşundan 1938’e kadar olan ve genel olarak “Atatürk Dönemi” adı verilen yıllarda Osmanlı Devletinden Lozan Anlaşması kapsamında kalan borçların ödenmesinin yanı sıra ekonominin yeniden yapılandırılması ve savaşlarda yıpranmış olan ülkenin imar ve bayındırlık işlerinin tamamlanmasına gayret edilmiştir. İlave olarak, sanayinin kalkındırılması, tarım ve hayvancılığın çağa uygun üretim teknikleri çerçevesinde şekillendirilmesine de önem verilmiştir. Bu dönemin 1923-1929 yılları arasında liberal politikaların hâkim olduğu görülürken, dünya ekonomik krizinin yaşandığı 1929 sonrasında devletçi politikaların ağırlık kazandığını söylemek mümkündür.¹⁴⁶

1927 yılındaki 13,6 milyon olarak tespit edilen sayımdan hareketle, 1923 yılındaki nüfusun 13 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Aynı sayıma göre, erkek nüfusun kadınlara göre % 7 az olduğu, üretken yaşlarda bunun % 18’e kadar çıktığı bilinmektedir. Yine yedi yaşından büyük nüfusun % 8’inin, kadınların ise % 4’ü okuryazar olduğu kayıtlara geçmiştir. Nitelikli işgücünü oluşturan ticaret, sanayi, finans ve diğer meslek grubunu oluşturan kesimin savaşlardan dolayı yitirilmesi ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Aynı dönemde ekonominin önemli bir ağırlığını oluşturan tarımsal üretimle ilgili rakamlar da çok düşüktür. Toprakların ancak % 5’inin işlendiği, traktör sayısının 220 civarında olduğu bilinmektedir.¹⁴⁷ Gerekli ulusal sermayenin yetersiz olması, insan kaynağının eğitim ve yetkinliğinin istenen seviyede bulunmayışı gibi unsurlar da bu faaliyetlerin yürütülmesinde olumsuz etki yaratmıştır. Uygulanan ekonomi politikası, genel olarak devleti merkeze alan, özel teşebbüse de gerekli yerlerde yer veren “karma ekonomi” modeli çerçevesinde yürütülmüştür.¹⁴⁸ 1920 yılında

¹⁴⁵ Zahide Sungur, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2015, s.9.

¹⁴⁶ Sungur, a.g.e., s.35.

¹⁴⁷ Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Vizyon Basımevi, 3. Basım, 2017, s.8-14.

¹⁴⁸ Murat O. Koçtürk, Meryem Gölalan, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, Sayı: 45 (2), 2010, s. 50.

TBMM’nce yapılan ilk bütçenin yapılması, Şubat- Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresinin toplanması, 1925 yılında aşarın kaldırılması, Haziran 1927’de “1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, 1935 yılında “2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ile “2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanun”larının çıkarılması bu dönemdeki önemli gelişmeler olarak sayılabilir.¹⁴⁹ Bu dönemdeki ilk iç borçlanma 1933 yılında Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolunun finansmanı için 20 yıl vadeli tahviller ile yapılmıştır. Daha sonra benzer borçlanmalar genellikle bütçe açıklarını karşılama ve yatırımlarının finansmanını sağlamak amacıyla günümüze kadar süregelmiştir.¹⁵⁰

1920’li yıllarda, ekonomik sorunlarla büyük bir mücadele yürütülmüş, denk bütçe gözetilerek savaşın yıkıntıları büyük ölçüde giderilmiş, özellikle demiryollarında olmak üzere altyapı, eğitim vb. alanlarda büyük ilerleme sağlanmıştır. Aynı dönemde GSMH’nın yıllık ortalama büyüme oranı % 9’larda seyrederken, dış ticaret dengesi de sürekli ihracat tarafında yükseliş göstermiş ve 1930 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır.¹⁵¹

1933 yılında Sovyet Rusya’dan esinlenerek hazırlanan sanayileşme programı kapsamında, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)’nin 1934 yılında yürürlüğe girmesiyle devletçiliğin ekonomideki rolü belirginleşmiştir.¹⁵² Söz konusu sanayi planı ilk beş yıllık plan kapsamında süratle uygulamaya konulmuş, özellikle halkın ağırlıkla kullandığı tüketim malzemelerinin üretilmesi ve hammadde yurt içinden karşılanabilecek olanlara öncelik verilmiştir. Fabrikaların konuş yerleri için hammadde kaynaklarına yakınlığın yanı sıra bölgesel denge de göz önünde tutulmuştur. Bu yıllardaki insan kaynaklarındaki yetersizlik ve sermaye azlığı dikkate alındığında, yapılanları sanayileşme alanında yapılan önemli bir atılım olarak görmek mümkündür.¹⁵³ Bu dönemde açılan büyük sanayi kuruluşları Tablo-5’tedir.

---

¹⁴⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Özçelik, Güner Tuncer. “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9 (1), 2007, s.255; Şiriner, Doğru, *a.g.e.*, s.149; Koçtürk, Gölalan, *a.g.e.*, s.51; Rıdvan Akın, “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-İ Umumiye Kanunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2, 2013, s.37; Türkal, *a.g.e.*, s.87; Koçtürk, Gölalan, *a.g.e.*, s.51-53.

¹⁵⁰ Ali Yavuz, “Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 20, 2009, s.208-209.

¹⁵¹ Yenal, *a.g.e.*, s.71-72; Sungur, *a.g.e.*, s.16.

¹⁵² Özçelik, Tuncer, *a.g.e.*, s.260-261.

¹⁵³ Yenal, *a.g.e.*, s.86.

S. No.	Kuruluş	Temel Atma Tarihi	Üretime Açılma Tarihi
1.	Kayseri Bez Fabrikası	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1935
2.	Bakırköy Bez Fabrikası	Yenilenerek açıldı.	13 Ağustos 1934
3.	İzmit Kâğıt Fabrikası	14 Ağustos 1934	18 Nisan 1936
4.	Paşabahçe Cam Fabrikası	14 Ağustos 1934	29 Kasım 1935
5.	Zonguldak Semikok Fabrikası	15 Ağustos 1934	11 Eylül 1935
6.	Konya Ereğli Bez Fabrikası	20 Kasım 1934	4 Nisan 1937
7.	Nazilli Basma Fabrikası	23 Ağustos 1935	9 Ekim 1937
8.	Bursa Merinos Fabrikası	28 Kasım 1935	2 Şubat 1938
9.	Gemlik Suni İpek Fabrikası	28 Kasım 1935	1 Şubat 1938
10.	Karabük Demir Çelik Fabrikası	3 Nisan 1937	6 Haziran 1939
11.	Malatya Bez Fabrikası	25 Mayıs 1937	14 Aralık 1939

Tablo-5: Beş Yıllık Planın Büyük Sanayi Kuruluşları

(Kaynak: Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Vizyon Basımevi, 3. Basım, 2017, s.86)

BBYSP'nin başarıyla uygulanması üzerine, ikinci planın hazırlanmasına başlanmış ve plan 1938 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu planda özetle, hammaddesi ülke içinde bulunan ürünleri kapsaması, kömür üreticisinin geliştirilmesi ve Karabük Demir Çelik Fabrikasının ürettikleriyle başta enerji ve madencilik ile ilgili diğer sanayi kollarının da kurulması hedeflenmiştir.¹⁵⁴ Aynı yıl "3460 sayılı Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun" çıkarılarak, iktisadi kurumlar birleştirilerek belirlenen düzen içinde çalışmalarını sağlamıştır. 1940 yılında mal darlığının önlemek ve karaborsacılığın önüne geçmek üzere "Milli Koruma Kanunu" yürürlüğe sokulmuştur. 1941 yılında un ve şeker kıtlığından pasta vb. ürünlerin üretilmesi yasaklanmış, ekmek de karneye bağlanmış, uygulamaya 1946 yılında son verilmiştir. Bu dönemde enflasyon oranı % 400'lere ulaşmıştır.¹⁵⁵

1942 yılında devlet gelirlerini artırmak için "4305 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu" çıkarılmıştır. "Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden bir defaya mahsus alınmak üzere" çıkarılan bu kanunla; "etrafında savaş cereyan eden ülkenin

¹⁵⁴ Koçtürk, Gölalan, *a.g.e.*, s.58-59.

¹⁵⁵ Yenal, *a.g.e.*, s.87-90; Sungur, *a.g.e.*, s.17.

ekonomik sıkıntılarını hafifletmek, yüksek enflasyonu dizginlemek ve mali dengeyi sağlamak” hedeflenmiştir. Varlık vergisinin uygulamalarında bazen belirlenen amaçların dışına çıkılmış, borçlarını ödeyemeyen yükümlülerin özellikle gayrimüslimlerin Aşkale gibi yerlerde yol yapımı gibi kamu işlerinde zorla çalıştırılmaları kötü örnekler olarak tarihe yazılmıştır.¹⁵⁶

Savaş sonrası ekonomi ve sanayinin toparlanmasını sağlamak için 1944 yılında hazırlanmaya başlayan “İvedili Sanayi Planı” 1946 yılında yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁷ Bu dönemde GSMH bir önceki döneme göre yeterince artamamış, büyüme hızı da dünyadaki gelişmeler çerçevesinde genelde eksi gerçekleşmiştir.¹⁵⁸

1947 yılında Kemal Süreyya Vaner önderliğindeki bir grup tarafından “Vaner Planı” diye bilinen tarıma dayalı büyümeyi öngören “Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” hazırlanmıştır. Bu yeni planda zirai kalkınmaya öncelik verilmesi öngörülmüş, özel teşebbüse tam bir serbestiyet tanınmış, yatırımlarda tarımın yanı sıra enerji, karayolları ve haberleşmeye öncelik verilmiştir. Aynı yıl içinde Türkiye 47 milyon dolarlık bir iştirak hissesi ile IMF’ye ve Dünya Bankasına üye olmuştur. Marshall Yardımı kapsamında gelen 100 milyon dolar ile ilk dış borçlanmasını yapmıştır. Devletçi politikaların hâkim olduğu bu dönemde savaş dışında kalmamıza rağmen Eylül 1946’da gerçekleşen devalüasyonla lira % 54 oranında değer yitirmiştir. 1939 yılında 522 lira olan kişi başına düşen milli gelir 1947 yılına gelindiğinde 418 liraya düşmüştür. Bu olumsuz durum ekonomiyi “kayıp on yıl” anlamı yüklemiştir.¹⁵⁹

II. Dünya Savaşı sonrasında, ABD’nin başını çektiği hegemonik güçlerce yeniden yapılandırılan uluslararası ekonomi politik sistemde kendine yer bulmaya çalışan Türkiye’nin 1945 yılından itibaren başlayan çok partili demokratik yapıya geçme çabaları 1946 yılında Demokrat Parti (DP)’nin kurulmasıyla bir ileri noktaya taşınmıştır.¹⁶⁰ 1950 yılında iç politik yapıda önemli bir değişim gerçekleşmiş, tek parti döneminin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin yerine, iktidarlara döneminde uygulanan halk nezdinde yanlış olarak görülen politikalar ve II. Dünya Savaşı yıllarında izlenen kıtlık ve sıkıntılarla dolu yılların da etkisiyle seçimlerde daha fazla tercih gören DP iktidara gelmiştir. Bu dönemde çok partili demokratik düzene geçişin halkta yarattığı büyük heyecan ortamında savaş sonrasında izlenecek tarımsal

¹⁵⁶ Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, Ankara: İmaj Yayınevi, 10. Baskı, 2011, s.22-23; Osman Yalçın. “Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1/1, 2012, s.315; Yenal, *a.g.e.*, s.92.

¹⁵⁷ Koçtürk, Gölalan, *a.g.e.*, s.60; Yenal, *a.g.e.*, s.93.

¹⁵⁸ Sungur, *a.g.e.*, s.37.

¹⁵⁹ Koçtürk, Gölalan, *a.g.e.*, s.61-62; Yenal, *a.g.e.*, s.93; Tokgöz, *a.g.e.*, s.132.

¹⁶⁰ Sungur, *a.g.e.*, s.26.

ve altyapı ağırlıklı liberal kalkınma programı izlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede belirlenen hedefler özetle; “büyüme hızını yükseltmek, yatırımları genişletmek, özel sektörü canlandırıcı düzenlemeleri yapmak, devletin üretim hayatındaki müdahalesini sınırlamak ve bürokratik engelleri kaldırmak” şeklinde belirlenmiştir.¹⁶¹

Dönemin Başbakanı Adnan Menderes Mayıs 1954’te TBMM’de sunduğu hükümet programında “tarım ve sanayiye verilen öneme vergi konularındaki sosyal adalete” vurgu yaparak “toprak dağıtımının sürdürüleceğini, yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde yararlanılması için gerekli şartların sağlanacağını” belirtmiştir.¹⁶² Bu dönemde Mart 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu 1957 yılında yeniden düzenlenmiş ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)’nın kurulması gerçekleştirilerek ülkemizdeki petrol kaynaklarının özel teşebbüs ile süratle verimli bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.¹⁶³

1950-1960 yılları arasındaki on yıllık dönemde tahıl üretimi % 130 oranında artmış, bu kapsamda pamuk ekim alanı % 40, şekerpancarı ekim alanı % 300 oranında genişlemiş, canlı hayvan da % 40 artarak 52,6 milyondan 72,7 milyona ulaşmıştır. 1950-1954 yılları arasında çiftçiyi topraklandırma çalışmalarıyla 169.133 aileye 8,62 milyon dönüm arazi verilmiş, traktör sayısı 1952 yılında 25.000’e ulaşmış, zirai kredi hacmi de 1950 yılında 412 milyon lira iken 1952’de 820 milyon liraya yükselmiştir. Sağlanan tarım kredisi de aynı yıllarda 412 milyon liradan 820 milyon liraya çıkarılmıştır. Altyapı yatırımlarına da aynı dönem içinde büyük önem vermiştir. 1950 yılında 47 bin km olan karayolu uzunluğu, 1960’da 61 bin km.ye, elektrik üretimi 790 milyon kwh.dan 2.815 milyon kwh.na çimento üretimi ise 395 bin ton’dan 2.038 milyon ton’a yükseltilmiştir.¹⁶⁴

1950-1953 yılları arasında ise ortalama % 10’un üstünde bir büyüme hızı yakalanmış olmasına rağmen 1954 yılındaki küçülmeden sonra aynı başarı gösterilememiştir. Aynı dönemde 1950 yılında 3.469 milyon dolar olan GSMH yaklaşık üç kat artış göstererek 9.932 milyon dolara, kişi başına düşen milli gelir ise 1.855 liradan 2.595 liraya yükselmiştir. Aynı yıllarda ÇUŞ’lerden General Electric (1952), Pfizer (1957), Philips (1956), BP (1957), Hilton

¹⁶¹ Osman Cenk Kanca, “1950-1960 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9 Sayı: 19, 2012, s.53; Tokgöz, a.g.e., s.93.

¹⁶² İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, “Cumhuriyet Hükümetinin (III. Menderes Hükümeti) Programının Genel Kurulda Yapılan Görüşmeleri Sırasında Yaptığı Konuşma”, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, Cilt 4, s.395-412; Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 40, Kasım 2007, s. 551-552.

¹⁶³ Baytal, a.g.e., s.553.

¹⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, 3.Cilt, 9.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.149; Yenal, a.g.e., s.93. Yenal, a.g.e., s.93-99; Sungur, a.g.e., s.57-64; Yenal, a.g.e., s.100.

(1955), Roche (1958) ve Singer (1959) faaliyetlerini Türkiye’de yürütmeye başlamıştır. Sanayileşme politikaları çerçevesinde ise, günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüş olan Türk Traktör (1954), Arçelik ve Beko (1955) ve Ford Otosan (1959) gibi büyük işletmeler kurulmuştur.¹⁶⁵

1950 yılında DP’nın iktidara gelmesiyle birlikte uygulamaya konan liberal ekonomi politik 1954 yılına kadar büyüme rakamlarında hızlı bir yükseliş, GSMH da büyük bir artış sağlamış, buna karşılık tarımdaki yüksek ihracat rakamlarına rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı %70’lerde kalmıştır. 1950’li yılların sonlarında yaşanan ekonomik sorunlar politik alandakilerle birleşince kriz derinleşmiş ve istikrarsızlık devam edince 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri müdahale ile demokrasi askıya alınmıştır.¹⁶⁶

1960 yılında TSK yönetime el koyduktan sonra, 1961 Anayasası hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni Anayasada yer alan “iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır ve kalkınma bu plana göre gerçekleşir” hükmüne istinaden Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin kurulması yasalaşarak, kadrosu teşkil edilmiş ve çalışmalarına başlamıştır. DPT’nin hazırladığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) Kasım 1962 tarihinde onaylanmıştır. Yazılan metinde üzerinde durulması gereken en önemli konuların başında “meselelerin çözülmesine yönelecek kaynakları arttırmak için gelir seviyesini yükseltmek” gelmiştir.¹⁶⁷ Planda genel olarak “dış ticarete realizm, sanayileşmede devletçilik ve piyasalarda merkezi denetimin nasıl yapılacağı” ile ilgili somut hususlar yer almıştır.¹⁶⁸

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) ise 1968-1972 yılları arasında uygulanmak üzere oluşturulmuştur. Bu planla “Türkiye’yi ham madde satıp, mamul madde alan iptidai bir ekonomik bünyeden; mamul madde yapıp, mamul madde satan sanayileşmiş bir bünyeye götürme istikametinde mühim bir adım atılması ve sanayimizin GSMH içindeki payının % 25,5 den % 30,7’ye yükseltilmesi hedeflenmiştir. İlk iki plan karşılaştırıldığında, BBYKP temel altyapı yatırımlarına, istihdam sorununa ve yapısal ekonomik düzenlemelerin üzerinde durduğu, İBYKP daha ziyade sanayi sektörünün ekonomideki itici gücünü artırmaya yönelik hususları ön plana çıkardığı görülmektedir.¹⁶⁹ Bu dönem içinde 1970 yılında ekonomik istikrar

¹⁶⁵ Sungur, *a.g.e.*, s.57-64.

¹⁶⁶ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Kanca, *a.g.e.*, s.60-61; Tokgöz, *a.g.e.*, s.132-133; Sungur, *a.g.e.*, s.65-70 ve 86-87.

¹⁶⁷ Tokgöz, *a.g.e.*, s.167-171.

¹⁶⁸ Yenil, *a.g.e.*, s.112-117.

¹⁶⁹ Abdullah Takım, “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlamasında Maliye Politikaları”, Maliye Dergisi, Sayı: 160, Ocak-Haziran 2011, s.156; Tokgöz, *a.g.e.*, s.183-184.

tekrar kontrolden çıkmış ve kısa sürede dolar 15 liraya yükselmiş ve lira % 66 devalüe edilmiştir. Hükümetin ülkedeki ekonomik, sosyal ve politik istikrarsızlığı yeterince yönetemediği ileri sürülerek TSK Komuta Heyetince 12 Mart 1971’de “muhtıra” verilmiş ve Süleyman Demirel’in başkanlığındaki hükümet istifa ederek yeni hükümeti kurma görevi Nihat Erim’in olmuştur.¹⁷⁰

1973-1977 yılları arasında uygulanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (ÜBYKP) ise “Avrupa Ekonomik Topluluğu ile gümrük birliğine geçişi başarma vizyonu” ortaya koymuş, bu planla milli gelirin artırılması, özellikle ara ve yatırım malları üreten sanayinin geliştirilerek dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmiştir. 1963-1977 yılları arasında 15 yıllık bütünsel bir perspektifle uygulanmış ve birbirinin devamı niteliğindeki kalkınma planlarının genel olarak ithal ikameci politikalar çerçevesinde uygulandığı görülmektedir.¹⁷¹ Bu dönemde yaşanan politik istikrarsızlığın yanı sıra 1973 yılındaki küresel petrol krizi, 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ile sonrasında yaşanan ABD ambargosu ve ekonomik yaptırımlar gibi gelişmeler de ortaya çıkan olumsuz ekonomik tabloyu etkilemiştir. 1973 yılında 3,3 milyar dolar olan dış borç 1977’de 11,3 milyar dolara, enflasyon ise % 50’ye yükselmiş, devlet dış borç ödemelerinin yanı sıra kamu çalışanlarının maaşlarını bile ödemekte güçlük yaşamaya başlamıştır.¹⁷²

1978’de yürürlüğe girmesi gereken Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP) ülkede yaşanan istikrarsız politik ortam nedeniyle ancak bir yıl sonra 1979 yılında uygulamaya konabilmiştir.¹⁷³ 1978 yılının ilk günleri hükümet kurma çalışmaları ile geçmiş ve CHP tarafından kurulan 42. Hükümet bir yıllık geçiş programı hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Ekim 1979’da erken genel seçimde başarısız olan hükümet istifa etmiş ve yerine Adalet Partisi (AP) azınlıkla 43. Hükümeti kurmuş ve Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekilliğine Turgut Özal getirilmiştir.¹⁷⁴

1980 yılı başında enflasyon oranı % 107’ye, işsizlik oranı % 15’e, cari işlemler açığı 3 milyar dolara, dış borç tutarı 14 milyar dolara ulaşmıştır. Dış borç bulma imkânları kısıtlanmış ve nihayetinde IMF ile 1983 yılına kadar sürecek bir *stand by* anlaşması imzalamak durumunda kalınmıştır. Bu kapsamda 24 Ocak 1980’de bir istikrar paketi yürürlüğe konmuş, bu tarih neo-

¹⁷⁰ Tokgöz, *a.g.e.*, 186-187.

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Takım, *a.g.e.*, s.156-157.

¹⁷² Yenal, *a.g.e.*, s.125.

¹⁷³ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) için bkz. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1979-1983.pdf>, (28.07.2019).

¹⁷⁴ Tokgöz, *a.g.e.*, s.201.

liberal ekonomi politiğe geçiş için de bir başlangıç olmuştur.¹⁷⁵ Bu paketle % 48,2 oranında devalüasyon yapılıyor, kamu mal ve hizmetlerine zam getiriliyor ve bütçe denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Hükümet tarafından ilan edilen ve ekonominin sorunlarına çözüm için ilan edilen bu kararlara rağmen, bu yılda enflasyon % 107, büyüme hızı 3,3 olmuş ve yaklaşık 5 milyar dolar dış ticaret açığı gerçekleşmiştir.¹⁷⁶ Tüm bu yaşanan ekonomik ve politik gelişmeler sonucunda Eylül 1980’de askeri müdahale gelmiştir.¹⁷⁷ Askeri müdahalenin ardından getirilen grev yasakları ve sendikaların kapatılmış olması gibi demokratik hak ve özgürlükleri askıya alan uygulamalar dolaylı olarak maliyetlerin düşmesine, enflasyonla mücadele ile ihracat performansının artmasına olumlu etki yapmıştır.¹⁷⁸ Haziran 1980’de IMF ile imzalanan *stand by* anlaşmasıyla 1 milyar 630 milyon dolarlık finansman desteği sağlanmış, Dünya Bankası tarafından desteklenen uyum programı ise Mart 1980’de uygulamaya girmiştir.¹⁷⁹ Bu dönemde, ihracatın artmasıyla dış ticaret açığı düşerek 1981’de % 52,6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılında % 81,4’e ulaşmıştır. Aynı yıllardaki ihracat rakamları da 4.700 milyon dolardan 11.662 milyon dolara yükselmiştir. Bunda OPEC ülkelerinin petrol krizi nedeniyle artan petrol gelirleri sonrasındaki Türk mallarına olan taleplerinin artması da rol oynamıştır. Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat 1980 yılında toplam ihracatın %17’si iken 1985’de bu oran % 42’ye yükselmiştir.¹⁸⁰

1982 Anayasasının kabulü sonrasında Kasım 1983’de yapılan genel seçimlerde yaklaşık % 45 oy alarak Turgut Özal başkanlığında tek başına iktidar olan Anavatan Partisi (ANAP) 1987 yılına kadarki ilk döneminde ekonominin eskisine göre iyiye gittiği görülmektedir. Bu dönemdeki önemli ve yeni ekonomik gelişmeler olarak; 1985 yılında Katma Değer Vergisi (KDV)’nin kabul edilmesi, İMKB’nin 1986 yılında faaliyete geçirilmesi ve ücretliye vergi iadesi uygulamaları sayılabilir. 1988 yılına gelindiğinde, uygulanan popülist politikalar sonucunda yüksek iç borçlanmaya rağmen kamu açıklarının devam etmesi ve enflasyonun

---

¹⁷⁵ Ferhat Apaydın, Süleyman Açıkalın, “Türkiye’de 1980 Dönüşümü Sonrası İstikrarsız Büyümenin Ekonomi Politikası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43. Sayı, Ocak 2015, s. 201.

¹⁷⁶ Milliyet, “Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı”, 13 Eylül 1980; Tokgöz, *a.g.e.*, s.204-205.

¹⁷⁷ Yenal, *a.g.e.*, s.125-126; Apaydın, Açıkalın, *a.g.e.*, s. 200-201.

¹⁷⁸ Apaydın, Açıkalın, *a.g.e.*, s. 200-201.

¹⁷⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Ekzen, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*, Ankara: Ayrıntı Basım, 3. Basım, 2016, s. 98-100; Tokgöz, *a.g.e.*, s.207-208.

¹⁸⁰ Yenal, *a.g.e.*, s.135.

artışının durdurulamayarak % 70'lere ulaşması ekonomi yönetiminin yine başarısız olduğunu göstermiştir.¹⁸¹

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) Ocak 1984 yılında yürürlüğe girmesi gerekirken, yeni hükümet kendi plan ve programını uygulamak için bir yıl “geçiş programı” uygulaması sonrasında 1985-1989 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu plan 1987 yılında erken genel seçim olmasına rağmen ANAP iktidarı devam ettiğinden kesintisiz uygulanma imkânı bulmuştur. Söz konusu planda özetle; “GSMH'nın ortalama % 6,3 büyümesi, dış ticaret açığının dönem sonunda 3,8 milyar dolara indirilmesi, AET ile ilişkilerin geliştirilerek ekonomik bütünleşme için gerekli adımların atılması” gibi hususlara yer verilmiştir. Aynı zamanda, hükümet söylemlerinde sıklıkla serbest piyasa ekonomisinin esaslarına uygun olarak ekonomi politiğın oluşturulacağı ve enflasyonun aşağıya çekilerek ödemeler dengesinin oluşturulacağına vurgu yapılmıştır.¹⁸²

1980'li yıllarda ortalama % 4,8 oranında bir büyüme rakamı yakalanmış olmasına rağmen bu büyümenin potansiyel dinamik gelişmelerden kaynaklandığını söylemek zordur. Bunun daha ziyade mevcut işletmelerin kapasitelerini artırmalarıyla ve özellikle konut sektöründeki yatırımlarla açıklamak daha doğru olacaktır.¹⁸³ Ağustos 1989'da çıkarılan “1567 sayılı Türk Parasını Koruma Kanununa İlişkin 32 Sayılı Karar” ve sonrasında 1995 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile dış ticaret ve sermaye hareketleri dengesi serbestleştirilerek ekonomideki koruma politikaları ve mekanizmaları tamamen esnek hale dönüştürülerek dış pazara açık hale getirilmiştir. Dış ticaretin “libere edilmesi” ve böylece büyük orana dış ticaret açıklarının ortaya çıkması 1994, 1998 ve 2001 ekonomik krizlerinin nedenlerinin başında gelmiştir.¹⁸⁴

1989-1997 yılları arasındaki GSMH ve büyüme rakamları Tablo-6'da gösterilmiştir. 1989 yılında % 0,3'e düşen büyüme oranı, 1993 yılında % 8'e kadar yükselmiş ancak 1994 krizinin olduğu yıl -% 5,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki politik istikrarsızlığın yansımaları ekonomide görülmüştür. 1998 yılından itibaren GSMH hesaplama usulü değiştiğinden sonraki yıllara ait rakamlar gösterilmemiştir.

¹⁸¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, Ankara: İmge Kitabevi, 23. Baskı, 2018, s.169-171.

¹⁸² Tokgöz, *a.g.e.*, s.204-205; Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için bkz. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf>, (26.07.2019).

¹⁸³ Boratav, *a.g.e.*, s.179-180.

¹⁸⁴ Ekzen, *a.g.e.*, s.104-105.

Yıllar	Cari fiyatlarla GSMH		Sabit Fiyatlarla GSMH		
	Değer (milyon TL)	Büyüme Hızı (%)	Değer (milyon dolar)	Değer (milyon TL)	Büyüme Hızı (%)
1989	227.324.008	75,9	106.123	76.498.311	0,3
1990	393.060.171	72,9	149.195	83.578.464	9,3
1991	630.116.960	60,3	149.156	84.352.830	0,9
1992	1.093.368.045	73,5	156.656	89.400.745	6,0
1993	1.981.867.096	81,3	177.332	96.590.370	8,0
1994	3.868.429.189	95,2	131.639	91.320.722	-5,5
1995	7.762.456.071	100,7	168.080	97.887.800	7,2
1996	14.772.110.189	90,3	181.077	104.745.151	7,0
1997	28.835.883.135	95,2	188.735	112.631.203	7,5

Tablo-6: GSMH ve Büyüme Rakamları (1989-1997)
(Kaynak: TÜİK, 2018)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP) 1990-1994 yılları arasında kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Söz konusu plan; 1) GSMH'nın yıllık ortalama % 7 büyümesi, 2) sanayinin GSMH'daki payını % 39'a çıkarırken tarımın payını %13,9'a indirmek, 4) dönem sonunda dış ticaret açığının 3,8 milyar dolar seviyesine indirerek cari işlemler dengesini 2,1 milyar dolar yükseltmek gibi hedefler içermiştir. ABYKP Kasım 1989'da hükümet değişikliği nedeniyle 1990-1994 yılları arasında uygulanmıştır. ANAP Başkanı Yıldırım Akbulut tarafından kurulan 47. Hükümet tarafından Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın gözetiminde uygulamaya konulmuştur. Haziran 1991'de ANAP Başkanlığına Mesut Yılmaz seçilince, Ekim 1991'de erken genel seçim yapılmış ve Kasım ayında Süleyman Demirel Başbakanlığında DYP-SHP koalisyon hükümeti iktidara gelmiştir.¹⁸⁵

1990'lı yıllarda 1991 yılından itibaren (1997 yılı hariç) kamu tasarrufu negatife dönmüş ve artarak devam etmiştir. 1989'da alınan 32 sayılı karar kapsamında, iç borç stokunu karşılamak için yurt dışından kaynak aktarma imkânının kullanılması ve denetimsiz mali serbestleşme 1994 Nisan krizinin yaşanmasına bir neden teşkil etmiştir. Kasım 1993'de kurulan yeni DSP-SHP hükümeti iç borçlanma politikasında maliyetleri düşürmek için arayışlara

¹⁸⁵ Tokgöz, a.g.e., s.224-226; Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) için bkz.http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, (26.07.2019).

girmiştir. 1994 yılından itibaren borçlanma kâğıtlarına ilave vergi getirilmesi uygulaması ve yaşanan diğer ekonomik gelişmeler yurt dışına hızlı bir sermaye çıkışına neden olmuştur. Bunun sonucunda döviz rezervleri bir anda eriyerek çok düşük seviyelere inmiş ve ekonomik kriz meydana gelmiştir. Yaşanan bu kriz sonrası IMF ile tekrar *stand by* görüşmeleri yapılmış ve “5 Nisan Kararları” olarak bilinen ekonomik önlem paketi açıklanmıştır.¹⁸⁶

1989-1993 yılları arasında net dış kaynak girişlerinin süratle artması dövizin hızla ucuzlamasına neden olmuş, 1994 krizinin neden olduğu devalüasyonla birlikte aynı yıl dövizin reel fiyatı % 23,8 oranında artarak TL'nin reel olarak % 19,2 değer kaybetmesine neden olmuştur.¹⁸⁷ Alınan kararların cesur ve isabetli olduğu dört-beş ay içinde makro dengelerdeki iyileşme ile ortaya çıkmıştır. Ancak, ileriki dönemde kararların uygulanmasındaki disiplinden verilen tavizler ve popülist politikalara yeniden başlanması istikrarın kalıcılığını engellemiş ve ekonomik tablo yeniden kötüleşmeye başlamıştır.¹⁸⁸ 1989-2001 yılları arasında dış ticaret rakamları Tablo-7’de gösterilmiştir. 1994 yılı hariç 1990’lı yıllarda toplam ihracatın ithalatı karşılama oranı % 50-60 civarında seyrettiği ve dış ticaret açığının fazla olmasının döviz ihtiyacını da sürekli yüksek seviyede tuttuğu görülmektedir.

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın ithalatı karşılama oranı (%)
	Değer (bin dolar)	Değişim (%)	Değer (bin dolar)	Değişim (%)	Değer (bin dolar)	Değer (bin dolar)	
1989	11.624.692	-0,3	15.792.143	10,2	-4.167.451	27.416.835	73,6
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	-9.342.838	35.261.413	58,1
1991	13.593.462	4,9	21.047.014	-5,6	-7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	8,2	22.871.055	8,7	-8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	4,3	29.428.370	28,7	-14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	18,0	23.270.019	-20,9	-5.164.147	41.375.891	77,8
1995	21.637.041	19,5	35.709.011	53,5	-14.071.970	57.346.052	60,6
1996	23.224.465	7,3	43.626.642	22,2	-20.402.178	66.851.107	53,2
1997	26.261.072	13,1	48.558.721	11,3	-22.297.649	74.819.792	54,1
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	72.895.344	58,7

¹⁸⁶ Konunun ayrıntısı için bkz.Yenal, *a.g.e.*, s.151-152; Ekzen, *a.g.e.*, s.104-105; Şiriner, Doğru, *a.g.e.*, s.167-168.

¹⁸⁷ Boratav, *a.g.e.*, s.179-180.

¹⁸⁸ Yenal, *a.g.e.*, s.151-152.

1999	26.587.225	-1,4	40.671.272	-11,4	-14.084.047	67.258.497	65,4
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	12,8	41.399.083	-24,0	-10.064.867	72.733.299	75,7

Tablo-7: Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticareti (1989-2001)
(Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2018.)

1996-2000 yılları arasında uygulanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP) AB'ye entegrasyon hedefine yönelik olarak “demokratikleşme, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü” gibi liberal kavramlar çerçevesinde DYP-CHP Koalisyon hükümeti yetkilerince hazırlanmıştır. 1995 yılında yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği uygulamasının başlamasından sonra, Haziran 1996'da Refah Partisi (RP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) koalisyon hükümeti Erbakan Başbakanlığında kurulmuş, Çiller Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. 1995 yılında % 65,5 olan enflasyon, 1996 yılında % 84,9'a yükselmiş, plan döneminin başındaki olumsuz ekonomik göstergelere rağmen her iki yılda büyüme öngörülenin üzerinde % 7,1 olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁹

Kasım 1997'de ANAP-DSP-DTP koalisyon hükümetinin IMF ile başlattığı ve Temmuz 1998'de imzalanan “Yakın İzleme Anlaşması” ile uzun bir “gözetimli dönem” başlamıştır. Söz konusu anlaşma ile enflasyon rakamları ve faiz dışı tutarlar için yıllık hedefler konmuş, 1998-1999 yılları için faiz dışı fazlanın GSMH'nin % 4'ü olarak gerçekleşmesi ve 1997 yılında % 80,5¹⁹⁰ olan enflasyonun 1999 yılı sonunda % 20 seviyelerine indirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca 55. Hükümet bankacılık, sosyal güvenlik, tahkim, özelleştirme ve tarımsal destek politikaları için IMF tarafından belirlenen taahhütleri vermiştir. Bu kapsamda anayasal ve yasal düzenlemelerin de yapılacağı belirtilmiştir.¹⁹¹

Nisan 1999 erken seçimleriyle DSP-MHP-ANAP koalisyon 57. Hükümet olarak iktidara gelmiş, yeni hükümet de IMF ile imzalanmış olan anlaşmaya uygun hareket edeceğini ve gerekli yasal düzenlemelerin sürdürüleceğini bildirmiştir. 57. Hükümet Aralık 1999'da 2000-2002 yıllarını kapsayan üç yıllık *stand by* anlaşmasını talep eden niyet mektubunu IMF'ye göndermiş ve “2000-2002 Programı” yürürlüğe girmiştir.¹⁹²

¹⁸⁹ Tokgöz, *a.g.e.*, s.224-226; Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) için bkz. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be-C5%9F-Y-C4%B1I1%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>, (26.07.2019).

¹⁹⁰ Boratav, *a.g.e.*, s.199.

¹⁹¹ Şiriner, Doğru, *a.g.e.*, s.172-173; Ekzen, *a.g.e.*, s.126-127.

¹⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekzen, *a.g.e.*, s.130-131.

2000 yılına yaklaşırken IMF ile yapılan görüşmeler kapsamında önceki ekonomik tedbirlere ilaveten “döviz çıpası (önceden ilan edilen devalüasyon cetveli)” yöntemi uygulanmasına geçilmiştir. Kasım 2000’e gelindiğinde ekonomideki olumsuzluklar neticesinde tekrar bir kriz yaşanmış, IMF ile yürütülen görüşmelerde belirlenen “döviz çıpası” politikasından vazgeçilmeyince durum daha da kötüleşerek Şubat 2001 krizi ortaya çıkmıştır. MGK toplantısında Cumhurbaşkanı ile Başbakan’ın tartışmaları sonucunda patlak veren bu kriz sonucunda döviz kuru fırlamış ve ödemeler dengesi bozulmuştur. Kriz ertesinde IMF ile “dalgalı döviz” kuruna geçilmesine karar verilerek 16 milyar dolar kredinin sağlanmasına ve bu kapsamda birçok yapısal değişikliğin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.¹⁹³

Şubat 2001 krizinden sonra, IMF Türkiye’nin borçlarını geri ödeyememesi riskini ileri sürerek ilave kaynak vermemesi sonucunda ekonomik durum daha da kötüleşmiştir. 57. Hükümet gerekli tedbirleri yürürlüğe koymak üzere Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş’i ABD’den çağırması ve ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı olarak görevlendirerek IMF ile birlikte bir program oluşturmuştur.¹⁹⁴ IMF ile birlikte uygulanan programlar ve yaşanan kriz sonrasında, 2001 yılında enflasyon oranı % 62,3 oranında gerçekleşmiş, 31 milyon dolar civarında ihracat yapılarak ithalatı karşılama oranı % 75,7 olmuştur. 1989 yılında TL koruma kanunu çerçevesinde yapılan düzenlemeler sonrasında yabancı sermaye girişi artmış, ancak yaşanan 1994, 2000 ve 2001 krizlerinde dış kaynak hareketlerinin etkisi daha çok görülmüştür.¹⁹⁵ Dış sermayenin yaşanan gelişmeler sonrasında ani olarak ülkeyi terk etmesi, ekonominin kırılganlığı ve politik istikrarsızlıkla birleşince ekonomik krizler kaçınılmaz olmuştur.

Kasım 2002’de yapılan genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) uzun bir zaman sonra % 34,4 oy oranıyla 364 milletvekili çıkararak meclis çoğunluğunu sağlayarak Başbakan Abdullah Gül kabinesiyle tek başına iktidar olmuştur.¹⁹⁶ Bir önceki iktidar döneminde gerçekleştirilen iktisadi yapısal reformlar ve IMF ile imzalanan anlaşmaların neticesinde belirsizlik sona ermiş ve gerekli döviz ihtiyaçları da güvenceye alınmıştır. 1997 yılı sonrasında ortaya çıkan bunalımların da son bulmasıyla küresel ekonomik şartlar iyileşmeye başlamıştır. IMF verilerine göre 2002-2007 yılları arasında kapitalist uluslararası ekonomik

¹⁹³ İlave bilgi için bkz. Onur Sungur, “2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler”, *Toplum ve Demokrasi*, 9 (19-20), Ocak-Aralık, s.245; Yenil, *a.g.e.*, s.157-158.

¹⁹⁴ Tokgöz, *a.g.e.*, s.285-287.

¹⁹⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Boratav, *a.g.e.*, s.228-229.

¹⁹⁶ Resmi Gazete, 29 Kasım 2002.

sistem içinde bulunan ekonomilere yönelik sermaye akışları % 48 oranında artmıştır. Ortaya çıkan bu iyimser tablo AK Parti iktidarının ekonomideki yönetimine olumlu katkı yaparak başarısında önemli bir etmen olmuştur.¹⁹⁷

2002-2007 yılları arasındaki önemli ekonomi politik gelişmeler olarak; Mart 2003'te R. Tayyip Erdoğan Başbakanlığında 59. Hükümetin kurulması¹⁹⁸, Haziran 2003'te yeni uygulamalar getiren 4857 sayılı İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesi¹⁹⁹, Mart 2004'te yerel seçimlerde AK Parti'nin 59 büyükşehir belediye başkanlığını kazanması²⁰⁰, Ocak 2005'te 5083 sayılı kanunla Yeni Türk Lirası (YTL)'na geçiş²⁰¹ gibi hususlar sayılabilir. Yine özelleştirme kapsamında 2005-2006 yılları içinde TELEKOM, TÜPRAŞ ve ERDEMİR gibi şirketlerin kamu hisselerinin yerli ve yabancı şirketlere satılması ve 2006 yılında tüm sosyal sigorta rejimlerinin Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) çatısı altında birleştirilmesi diğer gelişmeler olarak gerçekleşmiştir.²⁰²

2002 yılından 2007 yılına kadar ihracatın büyük bir sıçrama yaparak yaklaşık beş kat arttığı, sonraki senelerde de (2009 ve 2013 hariç) artışın devam ettiği görülmektedir. 2002-2017 yılları arasındaki dış ticaret rakamları Tablo-8'de gösterilmiştir.

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın ithalat karşılama oranı (%)
	Değer (bin dolar)	Değişim (%)	Değer (bin dolar)	Değişim (%)	Değer (bin dolar)	Değer (bin dolar)	
2002	36.059.089	15,1	51.553.797	24,5	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	31,0	69.339.692	34,5	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	33,7	97.539.766	40,7	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	16,3	116.774.151	19,7	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	16,4	139.576.174	19,5	-54.041.498	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	25,4	170.062.715	21,8	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8	-69.936.378	333.990.770	65,4

¹⁹⁷ Boratav, a.g.e., s.242-243.

¹⁹⁸ Resmi Gazete, 24 Mart 2003.

¹⁹⁹ Resmi Gazete, 10 Haziran 2003.

²⁰⁰ YSK, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/2004/BelediyeBaskanligi/Pdf/2004Mahalli-BelediyeBsk-Tumu.pdf>, (05.11.2018); Tokgöz, a.g.e., s. 313.

²⁰¹ Tokgöz, a.g.e., s.317; İlave bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Para Birimi Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 31 Ocak 2004.

²⁰² Tokgöz, a.g.e., s.317.

2009	102.142.613	-22,6	140.928.421	-30,2	-38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	11,5	185.544.332	31,7	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	151.802.637	-0,4	251.661.250	6,4	-99.858.613	403.463.887	60,3
2014	157.610.158	3,8	242.177.117	-3,8	-84.566.959	399.787.275	65,1
2015	143.838.871	-8,7	207.234.359	-14,4	-63.395.487	351.073.230	69,4
2016*	142.557.355	-0,9	198.610.256	-4,2	-56.052.902	341.167.611	71,8

Tablo-8: Türkiye'nin Yıllara Göre Dış Ticareti (2002-2016)
(Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2018.)

2007 yılına kadarki bu dönemde yoğun halk desteğinin yanında liberal çevrelerin ve burjuvazinin de olumlu katkıları ekonomideki verilerin süratle düzelmesinde önemli rol oynamıştır. 2007 yılında ABD’de başlayan finansal kriz küresel piyasaları ve aktörleri de etkileyerek dünya ekonomisinde tekrar bir inişe neden olmuştur. ABD'nin en büyük finans kuruluşlarından Lehman Brothers'ın 15 Eylül 2008'de iflas etmesiyle derinleşen küresel finansal kriz, küresel piyasalardan trilyonlarca doların silinmesine, milyarlarca dolar yatırımın kaybolmasına ve milyonlarca kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan kriz süratle diğer ekonomilere ve özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin “kırılgan” ekonomilere de yansımıştır.²⁰³

2008’de etkisini artıran küresel ekonomik daralma neticesinde, bu yıldan itibaren Türkiye ekonomisi “durgunlaşma ve artan dış kırılganlık” ikiliği içine girmiştir.²⁰⁴ 2008 yılı sonunda özel sektörün, büyük bölümü imalat sanayine ait olma üzere, 185 milyar dolarlık (GSMH’nın % 23,6’sı) bir borç yüküne ulaştığı, yenilenme imkânının oldukça kısıtlı olduğu bir durum ortaya çıkmıştır. “Dış taleple büyüme modeli”nin bir sonucu olan bu durum özel sektörü üretip satamama darboğazına sokmuştur. Türkiye’nin 1995 yılında 73 milyar dolar olan dış borç stoku izlenen politikalar sonucunda, 2000 yılında 145 milyar dolara, 2008’de ise üçte ikisi özel sektöre ait olmak üzere 277 milyar dolara ulaşmıştır.²⁰⁵ Aynı yıl enflasyon tekrar iki haneli

²⁰³ Hürriyet, “OECD'den 2008 Finansal Krizi İtirafı”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oecdden-2008-finansal-krizi-itirafi-40956890>, (12.11.2018); Boratav, *a.g.e.*, s.241-242.

²⁰⁴ Boratav, *a.g.e.*, s.244.

²⁰⁵ Ekzen, *a.g.e.*, s.157.

rakamlara ulaşarak % 10 olarak, Aralık ayı sonu itibariyle işsizlik rakamı da % 13,6 olarak gerçekleşmiştir.²⁰⁶

2008 yılı küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisindeki olumsuz yansımaları en çok Ocak-Mart 2009 aylarında görülmüştür. Bu dönemdeki milli gelir bir önceki yılın aynı dönemine göre % 14,6 düşmüş, 2009 yılında ise milli gelir % 4,7 oranında küçülmüştür. 2009 yılında krizden çok hızla çıkan Türkiye IMF ile yeniden bir anlaşma yapmayı uygun bulmamıştır. Yerli sermaye tarafından dış dünyadaki varlıklarından 8,2 milyar dolarlık fonun aktarılmasının ve 2009 yılının dört ayında 5 milyar 865 milyon dolar “kaynağı belli olmayan” para girişinin Türkiye’nin krizden hızla çıkmayı başarılmasında önemli etki yaptığı belirtilmektedir.²⁰⁷

Mart 2009’daki yerel seçim sonuçlarında AK Parti (İl Genel Meclisi oylarına göre) % 38, CHP % 23, MHP % 16,1, DTP % 5,6, SP % 5,2 ve diğerleri % 12,1 oranında oy almıştır. Seçim öncesinde uygulanan seçim ekonomisi kamudaki harcamaları artırmış ve ekonomik verilerin düzelmesini geciktirmiştir. Dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan 3 Haziran 2009’da ekonomi ile ilgili bir teşvik paketi açıklamıştır.²⁰⁸

2010 yılında YTL kaldırılarak TL’ye geçilmiş, Eylül ayında Anayasada 26 maddede değişikliği öngören referanduma gidilerek değişikliğin yapılması kabul edilmiş, 10 Ekim 2010 tarihinde 2011-2013 yıllarını kapsayan ve 2010 yılı hedeflerinin düzeltildiği 9. Kalkınma Planının son üç yılını kapsayan orta vadeli planı açıklamıştır. Aynı yıl büyüme % 8,9 olmuş, işsizlik % 11,4’ e gerilemiş ve enflasyon % 6,4’e inmiştir.²⁰⁹ Haziran 2011’de yapılan genel seçimlerde AK Parti % 49,83 oranında oy alarak ve 327 milletvekili çıkarmış²¹⁰ ve böylece tek başına iktidarını güçlendirerek devam ettirme sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde ekonomik gelişmeler kapsamında, Türkiye’nin enerji kaynaklarına ihtiyacı da artışı göstermiştir. Doğal gaz kullanımını, şehir içi evsel ve ticari olarak ilk kez 1988’de Ankara’da başlamış, 1992 yılında İstanbul, Bursa, Eskişehir, İzmit’i de içine alarak genişlemiştir. Günümüzde Türkiye’nin neredeyse tamamına yakını doğal gaz kullanımını imkânına sahip olmuştur. Bu durum enerjinin ucuz tüketimine ve çevreye daha az zarar

²⁰⁶ Tokgöz, *a.g.e.*, s.344.

²⁰⁷ Boratav, *a.g.e.*, s.230-232; Milliyet, “Nisanda Cari Açık Yüzde 76,1 Düştü”, <http://www.milliyet.com.tr/nisanda-cari-acik-yuzde-----dustu-ekonomi-1105286/>, (12.11.2018).

²⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. Tokgöz, *a.g.e.*, s.344 ve 354-355.

²⁰⁹ Tokgöz, *a.g.e.*, s.356-359.

²¹⁰ Resmî Gazete, 23 Haziran 2011.

verilmesine fayda sağlamış, öte yandan başta RF olmak üzere diğer doğal gaz tedarikçilerine olan bağımlılığı artırmıştır.²¹¹ Türkiye'nin 2004-2017 yılları arasındaki doğal gaz tüketimi Tablo-9'dadır.

Yıl	Tüketim (m ³)	Değişim
2004	22.272.528.240	
2005	27.348.213.942	22,8 %
2006	30.982.063.980	13,3 %
2007	35.394.878.230	14,2 %
2008	36.865.051.313	4,2 %
2009	35.218.839.390	-4,5 %
2010	37.411.118.370	6,2 %
2011	43.697.409.192	16,8 %
2012	45.241.762.899	3,5 %
2013	45.918.246.078	1,5 %
2014	48.717.179.257	6,1 %
2015	47.999.276.834	-1,5 %
2016	46.395.060.000	-3,3 %
2017	51.898.000.000	11,9 %

Tablo-9: Türkiye'nin Doğal Gaz Tüketimi (2004-2017)
(Kaynak: <https://www.enerjiatlası.com/dogalgaz-tuketimi/>)

Bu verilere göre, yıllık doğalgaz tüketiminin 2009, 2015 ve 2016 yılları haricinde artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1990 yılında sadece 3 milyar m³ olan²¹², 2017 yılında 52 milyar m³'e ulaşan tüketim 27 yıl içinde yaklaşık 17 kat artmıştır.

2.2.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Mevcut Durumu

Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin mevcut durumunu ortaya koymak için yakın geçmişteki ekonomik verileri incelemek uygun olacaktır. 2002-2017 yılları arasındaki kişi başına milli gelir ve büyüme rakamları Tablo-10'dadır. 2002 yılında kişi başına GSMH 3.580 dolar iken, 2008 yılında 10.930 dolar seviyesine çıktığını, 2009 yılında ekonominin

²¹¹ Okan Yardımcı, "Türkiye Doğal Gaz Piyasası: Geçmiş 25 Yıl, Gelecek 25 Yıl", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 3, 2011, s. 160.

²¹² Yardımcı, *a.g.e.*, s.5.

daralmasıyla birlikte 9.000 dolar seviyesine düştüğünü, 2013 yılında 12.500 dolara çıkmasına rağmen bu seviyede tutunamayıp yaşanan düşüşler sonucunda günümüzde 10.000 dolar civarlarında seyrettiği görülmektedir.

Yıl	Yıl Ortası Nüfus (bin)	Değer (TL)	Değişim oranı (%)	Kişi Başına Milli Gelir (dolar)	Değişim oranı (%)	Büyüme Oranı
2002	66.003	5.445	44,6	3.581	16,1	6,4
2003	66.795	7.007	28,7	4.698	31,2	5,6
2004	67.599	8.536	21,8	5.961	26,9	9,6
2005	68.435	9.844	15,3	7.304	22,5	9
2006	69.295	11.389	15,7	7.906	8,2	7,1
2007	70.158	12.550	10,2	9.656	22,1	5
2008	71.052	14.001	11,6	10.931	13,2	0,8
2009	72.039	13.870	-0,9	8.980	-17,8	-4,7
2010	73.142	15.860	14,3	10.560	17,6	8,5
2011	74.224	18.788	18,5	11.205	6,1	11,1
2012	75.176	20.880	11,1	11.588	3,4	4,8
2013	76.148	23.766	13,8	12.480	7,7	8,5
2014	77.182	26.489	11,5	12.112	-2,9	5,2
2015	78.218	29.899	12,9	11.019	-9,0	6,1
2016	79.278	32.904	10,0	10.883	-1,2	3,2
2017	80.313	38.680	17,6	10.602	-2,6	7,4

Tablo-10: Cari Fiyatlarla Kişi Başına GSMH ve Büyüme Oranları (2002-2017)
(Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, 2018.)

Türkiye ekonomisinde 2011 yılında büyüme oranı % 8,8 olmuş, 2012 yılında % 2,1 2013 yılında % 4,2, 2014 yılında ise % 2,9 oranlarında gerçekleştirmiştir. 2012 yılında yavaşlayan büyüme hızı 2013 yılında % 4,1 oranına ulaşmış, 2014 yılında % 2,9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1923-2013 yılları arasındaki ortalama yıllık büyüme hızının ortalama olarak % 4,6 düzeyindedir. AK Parti iktidarı dönemindeki büyüme rakamlarının; 2003-2007 yılları arasında yıllık ortalama % 7,5, 2007-2011 yılları arasında % 2,4, 2011-2014 yılları arasında da yıllık ortalama % 4,5 olduğu dikkate alındığında, ilk dönemde belirtilen ortalamanın üstünde bir başarı elde edilmiştir. 2011-2014 yılları arasında ortalamanın altında kaldığı, bununla birlikte 2003-2014 yılları ortalamasının ise % 4,8 ile genel büyüme hızının biraz üstünde gerçekleştiği

görülmektedir.²¹³ Aynı dönemde, 2008 krizi sonrasında % 4,5 gibi bir küçülmeye rağmen bu orandaki bir büyüme hızının yakalanması büyük bir başarı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, dış etkilere ve krizlere karşı hassas ve kırılgan olmasının “Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiye fazlasıyla uyumlu hale gelmesi ve ithalata dayalı büyüme politikasındaki döviz kuruna endeksli bir üretim sektörüne ağırlık verilmesinden” kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Türkiye'nin son dönemdeki ekonomi politikası uluslararası gelişmelerden olduğu kadar ülke içinde yaşanan önemli olaylardan da etkilenmiştir. Bu dönem içindeki önemli gelişmelerin başında 15 Temmuz 2016 tarihindeki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün kurguladığı ve TSK içindeki işbirlikleriyle birlikte kalkıştığı darbe girişimi gelmektedir. Politik iktidarın direnci, halkın sokaklara dökülerek karşı çıkması ve TSK içindeki diğer personelin darbecilere direnmesiyle bastırılan darbe girişimi ülkeyi olumsuz etkilemiştir.²¹⁴ Yaşanan olaylarda 248 vatandaşımız şehit, 2 bin 193 vatandaşımız gazi olmuş²¹⁵, Türkiye politik, ekonomik ve sosyal olarak büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Alınan tedbirler neticesinde normalleşmeye doğru giderken, Nisan 2017'de Anayasanın 18 maddesinde değişiklik²¹⁶ yapılarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile ilgili halk oylamasına gidilmiş, değişiklik % 51,41 oranıyla kabul edilmiştir.²¹⁷ Devam eden süreçte yeni hükümet sisteminin yasal düzenlemeleri hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Diğer taraftan, Kasım 2016'da yapılan ABD Başkanlık seçimlerinde Donald Trump seçimleri kazanarak ülkenin yeni başkanı olmuş, 20 Ocak 2017'da Barack Obama'dan başkanlığı devralarak göreve başlamıştır. ABD'nin izlediği alışılmış iç ve dış politikanın yerine farklı uygulamaları gündeme getiren Trump sonrasında uluslararası ekonomi politik alanda da değişiklikler görülmeye başlamıştır. Trump'ın kararlarında; “Trans-Pasifik Ortaklığı'ndan ABD'nin çekilmesi, Irak, Suriye, Yemen, İran, Sudan, Somali ve Libyalı vatandaşlara vize kısıtlaması uygulaması, ülkeye yasal olmayan yollardan girişi engellemenin bir parçası olarak gördüğü Meksika sınırına duvar örülmesine” yer verilmiştir. “NATO'nun işlevinin ve ülkelerin

²¹³ Sungur, *a.g.e.*, s.248-249.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hürriyet, “Dakika Dakika Darbe Girişimi-15-16 Temmuz 2016”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dakika-dakika-darbe-girisimi-15-16-temmuz-2016-40149409>, (13.11.2018).

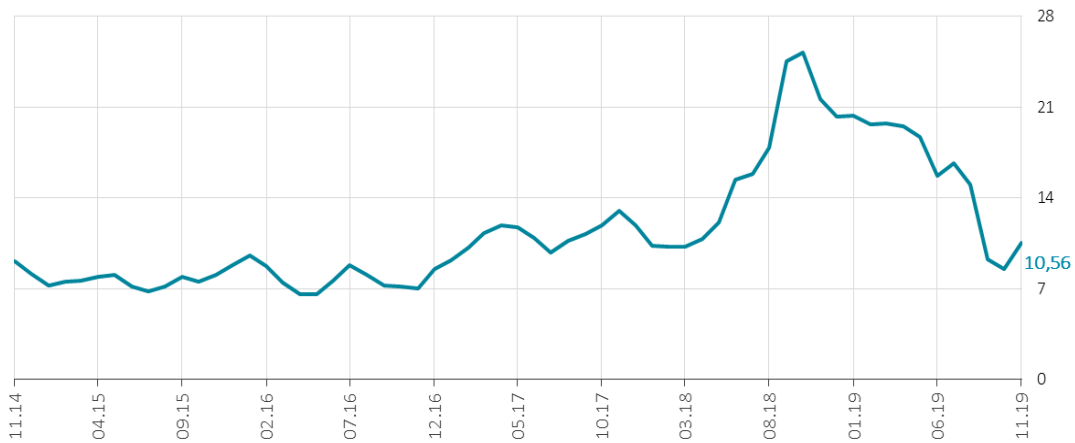
²¹⁵ Akşam, “15 Temmuz'da 248 Şehit Verdik”, <https://www.aksam.com.tr/guncel/15-temmuzda-248-sehit-verdik/haber-567798>, (13.11.2018).

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair 6771 Sayılı Kanun, Kabul Tarihi: 21.01.2017, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6771.html>, (13.11.2018).

²¹⁷ YSK, 27.04.2017 Tarihli ve 663 Sayılı Kararı, 27 Nisan 2017 Tarihli ve 30050 Sayılı Resmî Gazete-Mükerrer.

ekonomik katkılarının sorgulanması, ÇHC'ne ve İran'a karşı ekonomik ve politik yaptırımların uygulanması ve gümrük tarifelerinde değişiklikler” gibi hususlar ise en dikkat çekici olanlarıdır.²¹⁸

Trump'ın göreve gelmesi sonrasında ABD'nin ekonomi politikaları küresel portföy yöneticilerinin eğilimlerini değiştirmiştir. 2018 yılında hissedilmeye başlayan küresel ekonomik yavaşlama ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelerin performansından kaynaklanırken, başta ABD, Japonya ve İngiltere ekonomileri olmak üzere gelişmiş ekonomiler daha olumlu bir görünüm sergilemiştir. Gelişmekte olan ülkelere portföy çıkışlarının hızlandığı bu konjonktürde, Türkiye'nin döviz piyasalarında Ağustos 2018'de büyük bir dalgalanma yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “ekonomik savaş” olarak tanımladığı bu süreçte dolar kısa sürede 7 TL'nin üzerine çıkarak piyasalarda bir panik havası yaşanmasına neden olmuştur.²¹⁹ Tüketici enflasyonu Ekim 2018'de % 25,2 seviyesine ulaşmış, TL 2018'in üçüncü çeyreğinde yaklaşık % 37 civarında değer kaybetmiştir. Ekonomi yönetimi ile TCMB'nca alınan tedbirler ve Eylül ayındaki güçlü parasal sıkılaştırma sonrasında dalgalanma zayıflamıştır. Kasım 2014 ile Aralık 2019 arasındaki enflasyon oranları Grafik-3'te gösterilmiştir.²²⁰

Grafik-3: Tüketici Fiyat Endeksi Enflasyon Oranları (Yıl Bazlı, Kasım 2014-Aralık 2019)
(Kaynak: TCMB, Seçilmiş Grafikler, 2019.)

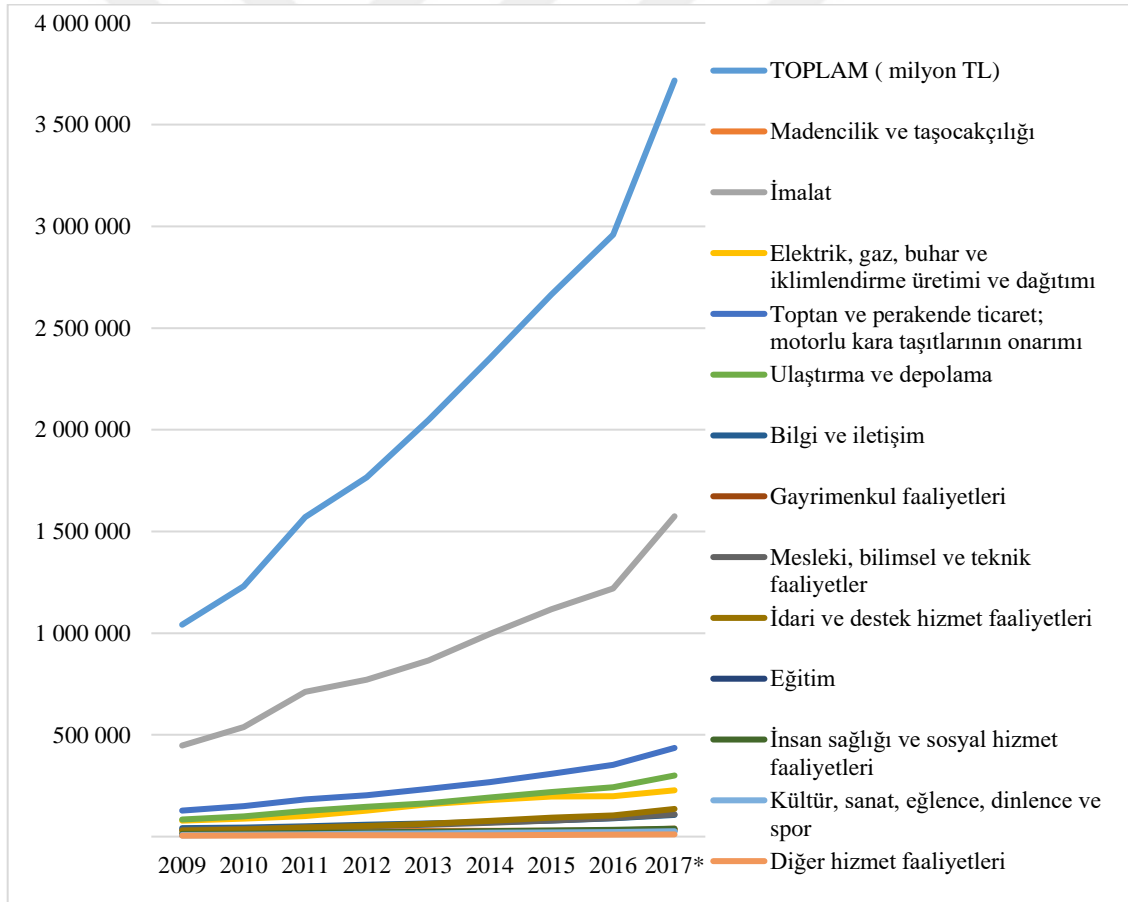
²¹⁸ Yeni Akit, “Donald Trump”, https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Donald_Trump, (13.11.2018).

²¹⁹ Sözcü, “Dolar 7 TL’yi Aştı!”, <https://www.sozcü.com.tr/2018/ekonomi/dolar7-ve-euro7-1-dolar-kac-lira-oldu-iste-euro-fiyati-2570900/>, (13.11.2018).

²²⁰ TCMB, Enflasyon Raporu-IV, <http://www.tcmb.gov.tr>, (13.11.2018).

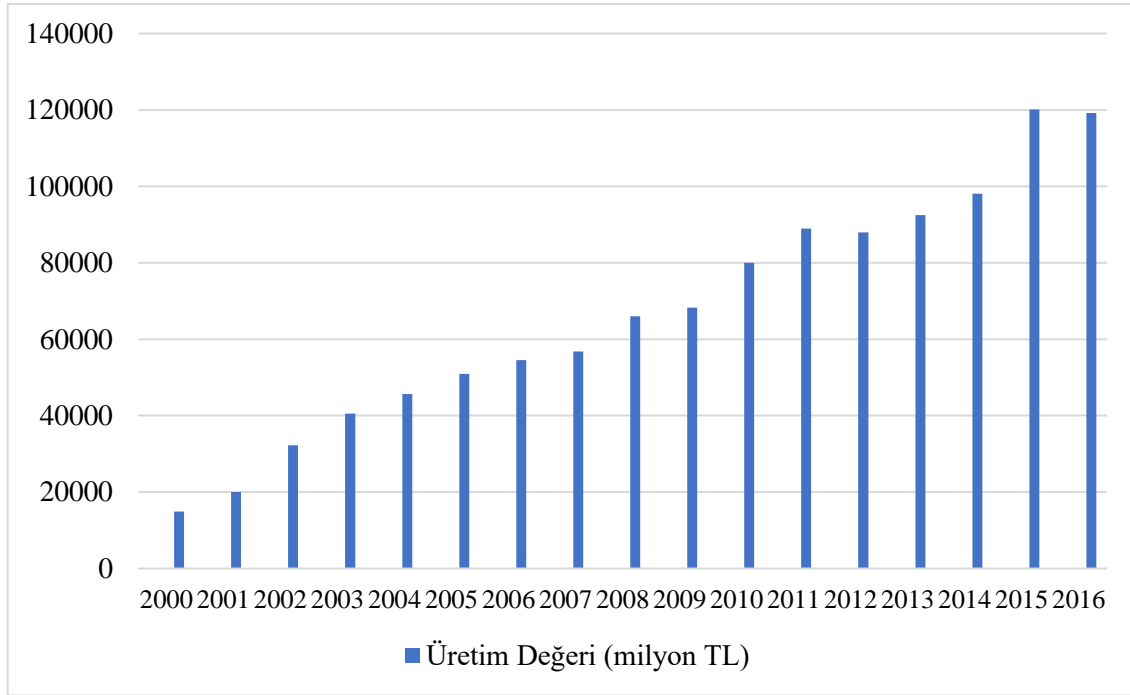
Türkiye'nin özellikle 2002-2008 yılları arasında ekonomik olarak yüksek bir büyüme oranını yakaladığı bir gerçektir. 2009 yılından itibaren ise 2008'deki küresel ekonomik krizin etkisinin azaltılması yönündeki gayretler ön plana çıkmıştır. 2009-2017 yılları arasında sektörlerin ekonomik faaliyetlerine göre üretim değerleri Grafik-4'te gösterilmiştir. Buna göre 2009 yılında seçilmiş sektörlerdeki toplam üretim yaklaşık 1.041.000 milyon TL (694.000 milyon dolar; 1 dolar= 1,5 TL) iken 2017 yılında 3 kattan fazla artarak 3.717.000 TL (978.000 milyon dolar; 1 dolar=3,8 TL)'ye yükselmiştir. Sektörler içinde özellikle idari ve destek hizmet maliyetlerinin yaklaşık 5 kat artarak 136.000 TL'ye yükselmesi dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, imalat, toptan ve perakende ticaret sektörleri yaklaşık üç kat artarak 2017'de sırasıyla 1.574.000 ve 436.000 TL'ye ulaşmıştır. Türkiye'nin genel çerçevesi çizilen mevcut ekonomik durumu aşağıdaki paragraflarda sektörel bazda ortaya konmuştur.

Grafik-4: Türkiye'nin Ekonomik Faaliyetlere Göre Üretim Değeri (2009-2017)
(Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Grafikler, 2019.)

Türkiye'nin tarım ve hayvancılıkta genel olarak bir ilerleme sağladığı görülse de özellikle son yıllarda bir duraklamanın, geçmiş yıllara göre ise bir geriye gidiş yaşandığı

hissedilmektedir. Türkiye'nin tarıma esas olan bitkisel üretime ait veriler Grafik-5'tedir. Buna göre 2000 yılında 14.920 milyon TL (22.268 milyon dolar; 1 dolar=0,67 TL) civarındaki bitkisel üretim, 2008'de 66.015 milyon TL (44.010 milyon dolar; 1 dolar= 1,5 TL)'ye yükselmiş, 2016 yılına gelindiğinde ise 119.237 milyon TL (34.068 milyon dolar) olmuştur.

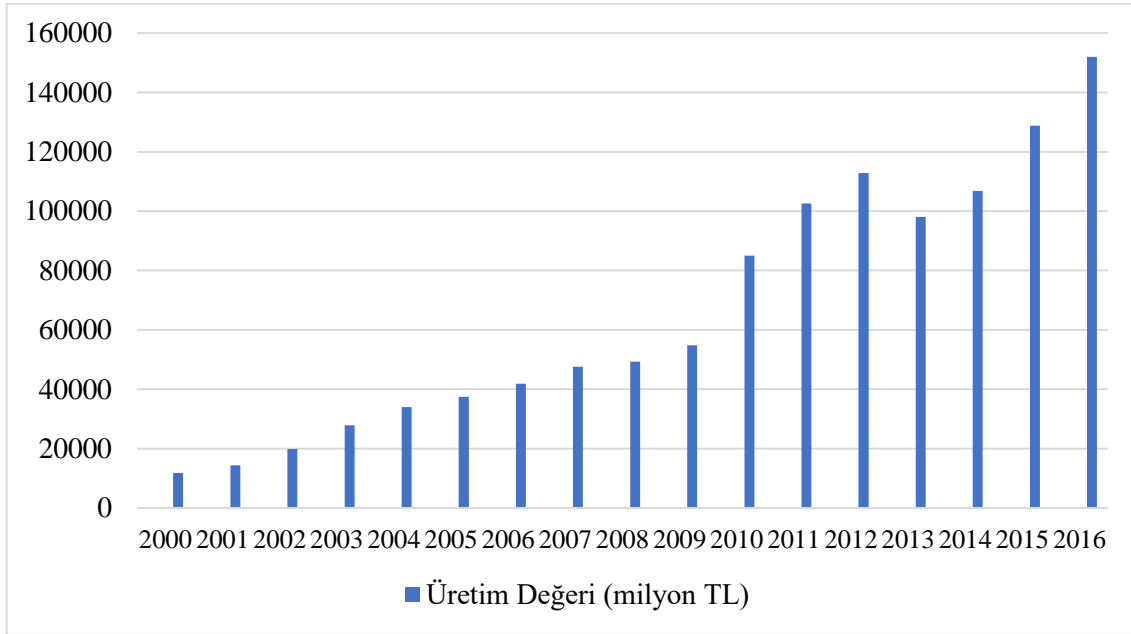
Grafik-5: Türkiye'nin Bitkisel Üretim Değeri (2000-2016)

(Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Grafikler, 2019.)

İlgili bakanlığın hayvancılık ile ilgili verilerine göre, 2000'li yılların başında 20 milyon civarındaki canlı hayvan sayısı 2008 yılında 15 milyona düşmüş, alınan tedbirler neticesinde 2016 yılında 25 milyon civarına yükselmiştir. Buna bağlı olarak süt üretimi 2002 yılında 8,5 milyon ton iken 2018 yılında 22,5 tona yükselmiştir.²²¹ Türkiye'nin hayvansal üretimine ait verileri Grafik-6'dadır. Buna göre 2000 yılında 11.800 milyon TL (17.611 milyon dolar; 1 dolar= 0,67 TL) olan üretim değeri 2008 yılında 49.338 milyon TL (32.892 milyon dolar; 1 dolar=1,5 TL) olmuştur. 2016 yılında ise hayvansal üretim değeri 152.030 milyon TL (43.437 milyon dolar; 1 dolar= 3,5 TL) olarak gerçekleşmiştir. 1960 yılında 70 milyondan fazla olduğu

²²¹ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf>, (30.12.2019)

bilinen canlı hayvan sayısının günümüzde bu seviyede olması uygulanan politikaları sorgulamamızı ve gerekli tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır.

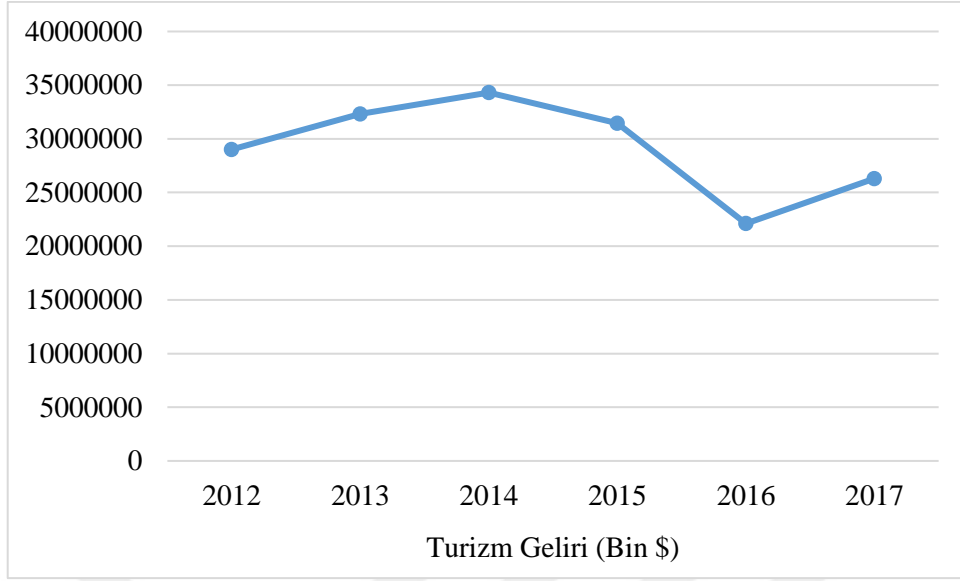

Grafik-6: Türkiye'nin Hayvansal Üretim Değeri (2000-2016)

(Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Grafikler, 2019.)

1980-2000'li yıllar arasında turizm sayısı ve gelirinin artmasının ekonomiye önemli bir katkısı olmuştur. 1981 yılında 217 dolar olan turist başına harcama, 2001 yılında 718 dolara, 2010 yılında 896 dolara ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren ise söz konusu rakam düşüş trendine girmiş, 2015 yılında Rus uçağının düşürülmesi ve bölgedeki diğer olumsuz gelişmeler neticesinde 2017 yılında 578 dolara kadar inmiştir. 1996 yılında turist sayısı 8,5 milyon iken, 2001 yılında yaklaşık 12 milyon kişiye ulaşmıştır. 2000 yılında turizm geliri 29.007 milyon dolar iken, 2014 yılında 34.306 milyon dolara yükselmiş, 2015 yılındaki Rus uçağının düşürülmesi ve bölgede yaşanan diğer olumsuz gelişmeler neticesinde 31.465 milyon dolara, 2016 yılında ise 22.107 milyon dolara kadar gerilemiştir. 2012-2017 yılları arasında Türkiye'nin turizm geliri Grafik-7'de gösterilmiştir.²²²

²²² Ali Çımat, Ozan Bahar, "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 6, 2003, s.5; TÜİK, 2019.

Grafik-7: Türkiye'nin Turizm Geliri (2012-2017)

(Kaynak: TÜİK, Seçilmiş Grafikler, 2019.)

2002'den günümüze kadarki Türkiye'nin ekonomik durumunu genel olarak değerlendirdiğimizde, 2002-2007 arasında olumlu küresel ekonomi politik şartların diğer gelişmekte olan ülkeler lehine gerçekleşmesi, tek başına iktidar olan hükümetin ekonomi uygulamalarıyla birleşince başarılı bir tablonun ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde enflasyon rakamları tek haneye inmiş, büyüme rakamları ortalamanın üstünde gerçekleşmiş, kişi başına düşen milli gelir 3500 dolar seviyesinden yaklaşık üç kat artarak 10.000 dolar seviyelerine çıkarılmıştır. 2008 küresel ekonomi krizin de etkisiyle 2009 yılında ekonomi küçülmüş, TL değer kaybetmiş ancak kısa sürede tekrar toparlanarak 2013 yılına kadar benzer bir başarı gösterilmiştir. 2011 yılından itibaren Ortadoğu'da, özellikle Suriye'deki çatışmaların başlaması ve 2013'den itibaren yoğunlaşan çatışmalardan kaçan mülteciler ve bu yıldan sonra yaşanan politik gelişmeler ekonomiyi de derinden etkilemiştir. 2014 yılından itibaren 2018'in sonlarına kadar enflasyon yükselişe geçerek % 20'nin üzerine çıkmış, TL değer kaybetmiş ve kişi başına milli gelir rakamları azalmaya başlamış, büyüme rakamları da önceki dönemlere göre düşmüştür.

Temmuz 2018'de R.Tayyip Erdoğan'ın yemin etmesiyle resmen başlayan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişten sonra finansal piyasalar Hazine Bakanı Albayrak'ın atanmasına olumsuz tepki vermiş, bu durumun diğer gelişmelerde üzerine binince Türkiye 2018 yazında ciddi bir finansal krizle karşılaşmıştır. Türkiye'nin tutuklu bir Amerikan vatandaşını serbest bırakmaması nedeniyle Trump tarafından uygulanan ekonomik

yaptırımlarla döviz süratle yükselmiş ve kriz daha da kötüleşmiştir. Yaşanan dövizdeki bu yüksek dalgalanma ekonomi için faizlerin ve dolayısıyla enflasyonun da artmasına neden olunca yüksek bir maliyet ortaya çıkarmıştır. Özel sektör döviz cinsinden büyük bir borç yükü ile karşı karşıya kalmıştır.²²³ Ancak hükümetçe alınan ekonomik ve finansal tedbirler neticesinde enflasyon 2019 yılı sonunda yeniden % 10 seviyelerine gelmiştir. Yaşanan bu dalgalanmayı küresel ekonomi politikle birlikte geliştirmekte olan ülkelere doğru azalan finansal akışın daralmasıyla açıklarken, ilave olarak bölgesel politik gelişmeler ve iç politikada yaşanan olumsuzlukları da ilave etmek gerekir.

2.2.2. Rusya Federasyonu Ekonomisi

2.2.2.1. Tarihsel Süreçteki Gelişimi

Çok uzun bir dönemi içeren Rusya'nın ekonomik tarihsel sürecinin ortaya konması bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Tezin kapsamı soğuk savaş dönemi sonrasında sınırlı tutulmakla birlikte, bütünsellik oluşturmak için bu bölümün başında 18. yüzyıla kadar Rusya'nın ekonomi tarihine ana hatlarıyla yer verilmiş, sonrasındaki dönemde ekonomik gelişimi biraz daha kapsamlı incelenmiştir. Bölümün sonunda ise mevcut durumu ortaya konmuştur.

1991 yılında Rusya'nın "mirasçısı" olarak ortaya çıkan RF günümüzde büyük bir ekonomik gücün temeli olan doğal kaynaklara ve insan gücüne sahip, büyük bir tarihsel ve kültürel birikime sahip bir ülkedir. Dünyanın toprak bakımından en büyük ülkesi olan RF'nin yaklaşık 17.075.000 km²'lik bir yüzölçümü vardır. Doğal konumu itibariyle: 1) En büyük yüzölçümüne sahip olmasına rağmen, topraklarının %70'i verimsiz ve boştur, 2) topraklarıyla denizleri kuşatan en büyük "kıta ülkesi"dir, 3) dağlık ve yüksek bir arazi yapısından daha çok ormanlık ve yeşil ovalık bir yapıdadır.²²⁴

Ülkenin nüfusu 2017 yılı itibariyle 146,9 milyondur. Nüfusun büyük bölümü ülkenin batısında ve Trans-Sibirya demiryolu boyunca yoğunlaşmaktadır. Demografik olarak nüfusun % 77,7'i Rus, % 3,7'isi Tatar, % 1,4'ü Ukrain, % 1,1'i Başkurt, % 1'i Çuvaş , % 1'i Çeçen ve % 10,2'si diğer kimselerden oluşmaktadır.²²⁵ Nüfusun % 99,9'u okuma yazma bilmektedir.

²²³ Ziya Öniş, "Turkey Under the Challenge of State Capitalism: The Political Economy of the Late AKP Era", *Southeast European and Black Sea Studies*, Volume 19 (2), 2019, s. 216.

²²⁴ Turan Akın, *Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı*, Adana: Karahan Kitabevi, Haziran 2013, s.36.

²²⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/rusya-kunyesi.tr.mfa>, 22.02.2018; Russian Statistical Yearbook 2018, http://www.gks.ru/free_doc/doc_2018/year/year18.pdf, 25.06.2019.

Erkeklerde ortalama yaş 61,8, kadınlarda ise 74,2'dir.²²⁶ RF'de günümüzde 85 Federal Cumhuriyet ve Bölge bulunmaktadır.²²⁷ Her bir cumhuriyetin ayrı bir anayasası ve Yerel Birim (Cumhuriyet) Başkanı görev almakta, anayasalar da RF Anayasasına uyumlu olmak durumundadır.²²⁸

7. yüzyıldan itibaren Dinyeper havzasına yerleşmiş olan Doğulu Slavların, bu dönemden itibaren üretmeye başladıkları tarım ürünleri ve bal ile avladıkları hayvanların kürklerini ve ormandan elde ettikleri diğer malların ticaretini yapmaya başladıkları bilinmektedir. Doğulu yazarların kaynaklarında 10. yüzyılda Volga nehri civarındaki İtil ve Bulgar bölgelerinde ve günümüzün İstanbul şehrinde (o dönem Konstantinopolis) pazarlarda Rus tüccarların gıda ürünleri ve kadın köleleri sattıkları yer almaktadır. O dönemde Türk kökenli Hazarlar²²⁹ bölgelerinde ticaret konusunda önemli faaliyetlerde bulunmuşlar, başşehirleri İtili bir önemli ticaret merkezi olmuş ve Volga bölgesindeki Bulgarlar ile birlikte Baltık ve Arabistanın tüccarları haline gelmişlerdir.²³⁰ Bu dönemde ortaya çıkan kentlerde Slav veya Varg (Variagian)²³¹ kökeninden olduğu düşünülen ve üst kademedede bulunan, ticaretle uğraşan sınıfın 10. yüzyıldan itibaren "Rus" diye tanımlandığı görülmektedir. 11. yüzyıla kadar yoğun tarım faaliyetlerinin yapılmadığı, pazarlarda civardan gelen ürünlerin satıldığı, bu zamana kadar ağırlıklı köle ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Aynı dönemde oluşan şehirlerin "Knez"leri yerleşim yerlerinin güvenliğini üstlenen liderlerden oluşmuş, bunlar hem politik hem de askeri otoriteler haline gelmiştir.²³²

12. yüzyılda başlayan Rusların Dinyeper havzasından ayrılmaları 1229 ve 1240 yılları arasında gerçekleşen Moğol²³³ istilası sonucunda tamamlanmıştır.²³⁴ Bu bölgeyi terk eden Ruslar 13. yüzyıldan itibaren Volga havzasının üst taraflarındaki vadiler ve ovalar civarına

²²⁶ Akın, *a.g.e.*, s. 40.

²²⁷ Federal cumhuriyetler ve bölgeler hakkında detaylı bilgi için bkz. RF Devlet İstatistik Servisi, http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/main/, (23.11.2018).

²²⁸ Akın, *a.g.e.*, s. 104.

²²⁹ Hazarlar M.S. 5. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Orta Asya'da hüküm süren bir Türk boyudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arthur Köstler, *13. Kabile*, Çev. Belkıs Dışbudak Çorakçı, İstanbul: Plato Film Yayınları, 3. Baskı, 2008.

²³⁰ Mavor, *a.g.e.*, s.12-13.

²³¹ 9. ve 10. Yüzyıllarda günümüzde Rusya, Belarus ve Ukrayna topraklarını kullanarak doğuya ve güneye doğru giden Vikingler'e verilen addır.

²³² Mavor, *a.g.e.*, s. 16-18.

²³³ Kluchevsky ve Mavor gibi Rus tarihçiler eserlerinde "Tatarlar" olarak tanımladıkları topluluğu Kurat "Moğollar" olarak ifade etmiştir. Bu çalışmada, Türkçe literatürde daha sık kullanılan aynı topluluğu ifade ederken "Moğollar" tanımlaması tercih edilmiştir.

²³⁴ Vasily O. Kluchevsky, *A History of Russia*, BY, Edinburgh: Ballantyne Press, Vol.1, 1911, s.198.

yayılmışlardır. Knezlerin hükümranlığındaki halk; 1) yakın çevresindeki askerler (*drujina*), 2) tüccarlar (*merchant*), 3) çiftçiler (*kholopi*), 4) tarım işlerindeki köleler (*cheladi*) olarak sınıflandırılmıştı. Kiev Rusya'sında çiftçiler ve tarım işlerindeki köleler bu dönemde Moğol saldırılarından büyük zarar görmüş, saldırılar neticesinde ekonomik durum uzun bir süre olumsuz seyretmiştir. Aynı zamanda dış ticaret kanalları da kesilmiş, bu durum halkın daha fazla tarımla uğraşmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, tarım alanlarının açılması ve toprağın elverişli hale getirilmesi için ilave gayret ve zamana gerek duyulmuştur.²³⁵

13. ve 15. yüzyıllar arasında şehirlerin çoğunluğu Kiev Rusyası ve Suzdal-Vladimir Rusya'sı civarında oluşmuştur. En önemlileri olarak Novogrod ve Pskov ön plana çıktığı ve buralardaki ticari hayatın diğerlerine göre daha canlı olduğu bilinmektedir. Rusya topraklarında ekonomik hayatın aynı dönemde sönük olduğu, ağırlıkla tarıma ve arıcılık ile geçim sağlandığı görülmektedir.²³⁶ İlave olarak, mali durumun da bozuk olduğu, çok az para bulunduğu, soyluların evlerindeki hizmetçilerin ücretlerinin ödenmesinde dahi güçlük çekildiği diğer kaynaklarda yer almaktadır.²³⁷ 14. yüzyıldan itibaren ise Knezlerin tüm topraklar üzerindeki “votchika” olarak adlandırılan mülkiyeti değişikliğe uğrayarak; 1) saraya ait olanlar, 2) kiraya verilenler (*siyah topraklar-black lands*), 3) Boyar²³⁸lara tahsis edilenler olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır.²³⁹

16. yüzyılda İngiliz tüccarlar Kuzey Buz Denizi yoluyla Rusya topraklarına ulaşarak, ticari ilişkilerde bulunmaya başlamıştır. Bu hususta Rus Çarı bu tüccarlara gerekli kolaylıkları sağlamış, Rus elçisi de İngiltere'ye gönderilerek politik ilişkilerin gelişmesinin de önü açılmıştır.²⁴⁰ Aynı yüzyılda Moskova şehir devletinde köylülere ait herhangi bir mülkiyetin olduğuna rastlanmamıştır. Devlet ve siyah topraklarda çalışanlar dâhil tüm köylüler sanki kendi topraklarını işlercesine sahiplerine ait topraklarda faaliyette bulunmuşlardır.²⁴¹ “Pomestya” adıyla anılan bir nevi tımar sistemi neredeyse Rusya'nın güneyindeki tüm bölgelere yayılmıştır. Önceden köylüler tarafında işlenen ve devlete ait sanılan bu araziler

---

²³⁵ Mavor, *a.g.e.*, s. 22.

²³⁶ Kurat, *a.g.e.*, s. 133.

²³⁷ Mavor, *a.g.e.*, s. 27.

²³⁸ Boyar'lar Knez'e devlet yönetiminde yardımcı olan ve yakın çevresindeki üst düzey askeri ve sivil yönetimde bulunan kimselerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mavor, *a.g.e.*, s. 25.

²³⁹ Mavor, *a.g.e.*, s. 22.

²⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, *a.g.e.*, s. 169-172.

²⁴¹ Mavor, *a.g.e.*, s. 47.

zamanla çiftlik sahiplerinin (*pomyeschke*) eline geçmiş ve köylüler çiftlik sahiplerine bağımlı hale gelmiştir.²⁴² Bu hususla ilgili III. İvan döneminde yasal düzenlemelerin getirildiğine de rastlanmıştır. Örnek olarak; köylüler çiftliklerinden hasat zamanından kış gelmeden önce belirlenmiş bir döneme kadar ayrılabilmişlerdir.²⁴³

17. yüzyılın başında, Moskova'da bir yıl içinde yaklaşık 500 bin kişinin açlık nedeniyle öldüğü büyük bir kıtlık baş göstermiş, civardaki yerleşim bölgelerinde durumun daha da kötü olduğu, sokaklarda toplu ölümlerin yaşandığı belirtilmiştir. Yine, 1654 yılında salgın bir hastalık hâsıl bulmuş ve binlerce kimsenin ölümüne neden olmuştur. Bu gelişmeler gelirlerin azalmasına ve dışarıdan gelen tüccarların hareketlerinin kısıtlanmasına yol açmış ve basılan gümüş sikke yerine aynı büyüklükte bakırdan sikke yapılarak tedavüle sokulması enflasyonu hızlıca yükseltmiş ve paranın değeri süratle düşerek büyük bir pahalılık ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların neticesinde gelir sağlamak için varlık vergisinin konması halk ayaklanmasına neden olmuş, söz konusu paraların tedavülden kaldırılmasına karar verilmesiyle ayaklanma son bulmuştur.²⁴⁴

18. yüzyılın başlarında Rusya'daki mahsulün verimi, Batı Avrupa'dakinden iki kat daha az, Çin, Hindistan ve Mısır'dan ise yakla

sık 4 kat daha azdır. Kentleşme seviyesi Doğu/Güney ve Batı'daki büyük ülkelerde % 10 ila 15 arasında değişirken Rusya'da % 5'i civarındadır. Okuryazar oranı yetişkin nüfusun % 2 ila % 5 oranlarında iken aynı dönemde Çin'de iki üç kat ve Batı Avrupa'da ise 4-6 kat daha fazlaydı. Rusya'daki kişi başına düşen GSMH Batı Avrupa'daki oranın 1,5 ila 2 katı, Hindistan ve Çin'den 1,5 kat daha azdı. Rusya'nın çevre bölgelerdeki ülkelere göre ekonomik gelişimini olumsuz etkileyenler, sadece çok sert iklim, yerleşim alanları arasındaki uzun mesafeler ve birbirlerine olan yetersiz bağlantıları değil, aynı zamanda uygun yönetilmeyen devlet kurumlarıydı. Bu durumun ortaya çıkmasında tek etkili, yaklaşık üç yüzyıllık Moğol boyunduruğu sonrasında ortaya çıkan ve 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Rusya'da bulunduğu sıklıkla dile getirilen feodal sosyal yapı değil, daha ziyade despotik, zorlayıcı, keyfi bir yönetim tarzı uygulayan rejim olmuştur. Bu faktörler, fiziksel ve beşeri sermayenin oluşturulmasını ve iyileştirilmesini engellemiş, sosyo-kültürel yapının gelişmesini engellemiş ve çok düşük bir üretkenlik düzeyine neden olmuştur. 19. yüzyılın başına gelindiğinde, Rus İmparatorluğu'nda

²⁴² Kurat, *a.g.e.*, s. 184; Mavor, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴³ Mavor, *a.g.e.*, s. 48.

²⁴⁴ Kurat, *a.g.e.*, s. 181 ve 223.

kişi başına düşen GSMH Batı Avrupa'dan yaklaşık ortalama iki kat, kişi başına düşen sanayi üretimi ise iki buçuk kat daha azdı. Rus İmparatorluğu'nun Bilimler Akademisi kurma çabalarına rağmen, üniversite ve okullara çoğunlukla soylu çocukları gidebiliyor, bundan dolayı nüfusun okur-yazarlık oranı oldukça düşük (kadınlarda % 2-6, erkeklerde % 4-8 civarı) kalmıştı. Bu dönemde Rusya'nın ortalama insan kaynaklarının eğitim düzeyi, Japonya'ninkinden (nüfusun % 25-35'i okur-yazar) ve Çin'den (% 15-25) oldukça düşük olması anlamını taşımaktadır.²⁴⁵

Rusya'nın 19. yüzyılın ortasından itibaren II. Dünya Savaşı'nın başına kadar izlenen ekonomi politikalarına bakıldığında önemli yapısal değişimler görülmektedir. 1856'daki Kırım Savaşı'ndaki yeniliden sonra Rusya'da büyük ekonomik reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi 1861'de köleliğin kaldırılması olmuştur. Rus köylüleri, kefalet ödemeleri karşılığında özgürlük ve toprak haklarını elde etmişlerdir. Araziler, bireysel hane halklarına özel mülk olarak verilmek yerine, köylerin ortak mülklerine (*obshchina*) geçirilmiştir.²⁴⁶

Rus endüstrisinin 19. yüzyılın sonundaki büyüklüğü, gümrük uygulamaları ve yaygın tekeller neticesinde diğer dünyada diğer emsal ülkelere göre küçük kalmıştır. Rus çarları, kapitalist kurumları mutlak iktidarlarına karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Çarlık hükümetinin 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayiye modernize etme girişimlerinde dahi benzer zorluklar devam etmiştir. 1890'larda kartellerin önemi önemli ölçüde artmış ve demir, çelik, petrol, kömür ve demiryolu mühendisliği gibi birçok endüstriye hükmetmeye başlamıştır. Bu karteller, üyelerine yönelik satış kotalarına ve belirlenen toptan satış fiyatlarına karar vermiştir. Geleneksel Sovyet tarihi anlatısı bu dönemi “tekelci kapitalizm” olarak tanımlamaktadır. Rus hukuk kuralları uyarınca, herhangi bir anonim şirketin tescili Çar tarafından tüzel kişiliği imzalayan özel bir düzenleme içermekteydi. Aynı dönemde Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve ABD'nin hukuk sistemlerinde hızlı işlemleri içeren basit ve çok daha pratik uygulamalar öngörülmüştür. Bu uygulamaların neticesinde 1914'te, sırasıyla 5.488 ve 65.700 şirkete sahip olan Almanya ve İngiltere'nin gerisinde kalan Rusya sadece 2.263 şirkete sahip olabilmıştır. Çarlar ekonomi üzerindeki mutlak kontrolü sağlayarak “yabancılara” açmak istememesine rağmen Rusya'nın sanayileşmesinin “yabancı sermayenin ve teknolojinin ithaliyle” hızlanacağı

---

²⁴⁵ Vitali A. Meliantsev, “Russia's Comparative Economic Development in the Long Run”, *Social Evolution & History*, Vol. 3, No. 1, March 2004, s. 107-109.

²⁴⁶ Anton Cheremukhin, Mikhail Golosov, Sergei Guriev, Aleh Tsyvinski, “The Industrialization and Economic Development of Russia Through the Lens of a Neoclassical Growth Model”, *The Review of Economic Studies*, Vol. 84 (2), 2017, s. 619.

yönünde birçok reformcu fikir de ortaya çıkmaya başlamıştır. “Komün” kurumunu emek hareketliliği ve Rus ekonomisinin modernizasyonu için büyük bir engel teşkil ettiğinden hareketle yeniden düzenlenme girişimleri 20. yüzyılın başlarında İmparatorluk hükümeti tarafından üstlenilmiştir. Rusya Başbakanı Pyotr Stolypin 1906-1910 yılları arasında, bireysel arazi satışlarına izin veren ve bireylerin komünlerinden çıkışını kolaylaştıran bir dizi düzenleme yapmıştır. Stolypin’in 1911’de suikast sonucu ölmesiyle reformlar büyük ölçüde başarıya ulaşamamış, 1914 yılına gelindiğinde Rusya’daki hanelerin sadece % 10’u komünlerden bağımsız çiftliklerde yaşar duruma geçebilmiştir. Bununla birlikte, Rusya tarımında komünlerin etkisinin de çok olmadığı bilinmektedir. 1905 yılındaki istatistikte, toplam arazinin % 39’u devlete, % 26’sı özel mülkiyete, % 35’i komünlere, devlete ait olmayan toprakların ise % 58’ine ait olduğu belirtilmiştir.²⁴⁷

Rusya’da sanayileşme adımlarının 1. Petro zamanından itibaren atıldığı ve zaman içinde ağır sanayi dâhil olmak üzere bu hususta büyük bir ilerleme sağlandığı bilinmektedir. 1917’de iktidara gelen Bolşevikler başlangıçta tarımda ve sanayideki özel mülkiyeti kaldırmışlar, ancak 1921’de Sovyet hükümeti piyasa ekonomisinin önemli unsurlarını yeniden devreye alarak köylülerin ve küçük ölçekli özel sektörün özgürce çalışmasına izin vermiştir.²⁴⁸

1927’de iktidara gelen Stalin “kapitalist bir dünyada sosyalist bir toplumun hem modern silahlar üretmesi hem de ekonominin diğer sektörlerinin ihtiyaç duyduğu temel malzeme ihtiyaçlarını karşılamak için ağır sanayiye ihtiyaç duyduğunu” düşünmüştür. Sanayileşmeyi hızlandırmak ve hedefleri gerçekleştirmek için 1928 yılından itibaren “Gosplan” adlı kurumun hazırlayıp yönettiği beş yıllık planlar yürürlüğe sokulmuştur. Planların hedefi “kapitalist ülkelerin ekonomik gelişmişliğini en kısa sürede geçmek” olarak belirlenmiştir. İlk planın uygulamaya konmasıyla birlikte ağır sanayi kapasitesi ikiye katlanmış ve birçok yeni sanayi tesisi işletmeye açılmıştır. Batı Sibirya’da ve Ural bölgesinde bu dönemde açılan metalürji tesisleri ile Stalingrad, Çelyabinsk ve Harkov’daki traktör fabrikaları bunların başlıcalarıdır. Bu sanayileşme adımları neticesinde kırsaldaki birçok insan da şehirlere göç etmiş, 1928-1932 yılları arasında bu sayı 12 milyonu bulmuş, 1928 yılında Moskova’da çalışan 186.500 olan endüstriyel işçi sayısı 1937 yılında 614.000’e ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde başlayan Üçüncü Beş Yıllık Planda ise askeri üretime ağırlık verilmiş, Haziran 1941’de başlayan Alman taarruzları neticesinde Eylül ayında Kiev ele geçilmiş ve şehirde yaklaşık yarım milyondan fazla

²⁴⁷ Cheremukhin vd, *a.g.e.*, 620-621.

²⁴⁸ Selçuk, *a.g.e.*, s. 13; Cheremukhin vd., *a.g.e.*, s.621.

insan ölmüş ya da esir alınmıştır. Aynı yıl Ekim ayında Moskova'nın da ele geçirileceği endişesiyle hükümet büroları, diplomatik temsilciler ve stratejik unsurlar Volga nehri kıyısındaki Kyubişev şehrine taşınmıştır. Rus ordusunun gerekli hazırlıkları yapması sonrasında Stalingrad'ta yaşanan uzun muharebeler sonrasında Ocak 1943'te Alman ordusu Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Ocak 1945'te Kızıl Ordu tarafından başlatılan Vistule-Oder Harekâtıyla Berlin'e kadar olan 645 km.lik bir mesafe dört ay gibi bir sürede kat edilerek Hitler'in intiharına neden olmuş ve Mayıs ayında Reichstag binasına Sovyet bayrağı dikilmiştir.²⁴⁹

Sovyet Rusya II. Dünya Savaşından galip olarak çıkarak özellikle Doğu Avrupa'da etki alanını genişleterek politik olarak birçok yarar sağlasa da özellikle ekonomik, alt yapı ve insan gücü itibariyle çok önemli kayıplara uğramıştır. Savaş dolayısıyla yaklaşık olarak 1.700 civarında kent, 70 bin köy, 6 milyon bina, 84 bin okul ve 43 bin kütüphanenin yanı sıra 1.300 köprü ve 31 bin fabrikanın tahrip olduğu belirtilmektedir. Bu zararların telafi edilmesi için 1946-1950 yılları arasında uygulanacak Dördüncü Beş Yıllık Plan ağırlıkla ülkenin restorasyonu ve bayındırlık işlerini kapsayacak şekilde hazırlanmış, finansmanı da çoğunlukla yenilmiş olan Almanya ve müttefiklerinin tazminatlarıyla karşılanmıştır. 1951-1955 yılları arasında uygulanan öncekilere benzer olarak hazırlanmış Beşinci Beş Yıllık Plan ise Volga-Don kanalının inşası gibi büyük projeleri kapsamıştır. Stalin'in ölümünden sonra, Altıncı Beş Yıllık Plan 1956-1960 yıllarını, Yedinci Beş Yıllık Plan 1959-1965 yıllarını kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Söz konusu planın uygulandığı bu yıllarda özellikle bina inşaatında büyük bir ilerleme kaydedilerek konut stokunda % 83 oranında artış meydana gelmiştir. 1970-1980'lerde benzer beş yıllık planları hayata geçiren Sovyet Rusya, ABD ve Batı dünyasının genel olarak resesyonda olmasından da yararlanarak ekonomide bir iyileşme yaratmış ve Rus halkının hayat standardını yükseltmiştir. Aynı dönemde atom enerjisi, roket ve füze sistemleri teknolojisi ve uzay yolculukları konusunda büyük bir mesafe kat edilmiştir.²⁵⁰ 1980'lerin sonunda soğuk savaş dönemi bitmiş ve bu Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla son bulmuştur.

2.2.2.2. Rusya Federasyonu Ekonomisinin Mevcut Durumu

RF'nun geniş yüzölçümü büyük miktarda doğal kaynaklara sahip olmasının yanı sıra işgücü kaynakları ve iş merkezleri arasındaki büyük mesafeler nedeniyle ekonomik bir dezavantaja da sahiptir. Ülkedeki nehirlerin çoğunluğunun kuzey-güney yönünde akması

²⁴⁹ Hosking, *a.g.e.*, s. 626-686;

²⁵⁰ Riasanovsky, *a.g.e.*, s.523-548.

nedeniyle denize ulaşım zorlukla sağlanmaktadır. Belirtilen coğrafi nedenler ülkedeki taşımacılık maliyetlerini uluslararası ortalama maliyetlerin yaklaşık üç katına yükselterek rekabet gücünü büyük ölçüde olumsuz etkilemektedir. Zengin doğal kaynaklar ve merkezi planlamada daha fazla önem gösterilmesi Rusya'da sanayi sektöründe ağır sanayi yönünde daha fazla gelişmesine yol açmıştır. Yakıt, enerji ve metalürji üretimi toplam sanayi üretiminin % 35'ten fazlasını, elektrik ve gıda üretimi ise sanayi üretiminin yaklaşık % 25'ini oluşturmaktadır. İleri teknoloji ve tüketim malları üretimi ve tekstil sektörünü de kapsayan hafif sanayi Rus ekonomisinde diğerlerine göre daha küçük paylara sahiptir. Sanayi genel olarak Moskova, St. Petersburg, Yekaterinburg ve Nizhny Novgorod kentlerinde yoğunlaşmıştır. Sibiry ve ülkenin en doğusundaki bölgeler olumsuz iklim şartları nedeniyle günümüzde dahi yeterince sanayileşmemiş, daha ziyade ham madde ve enerji üssü olarak ekonomiye katkı yapmaktadır.²⁵¹

RF'nun günümüzdeki ekonomik durumunu değerlendirmek için geçmişteki ekonomik verilerden bahsetmek uygun olacaktır. II. Dünya Savaşından sonra *detant* döneminin etkisiyle 1961-1970 yılları arasında SSCB'nin ortalama büyüme hızı % 3,6, 1971-1980 yılları arasında % 2,3 olmuş, 1980'li yılların başından ekonomide yaşanan durgunlukla % 0,5 oranına inmiştir. Bu düşüşü 1990'lı yıllarda da devam etmiş, 1992 yılında ekonomisi %12,5 küçülmüş, büyüme ancak 1999 yılına gelindiğinde % 5,4 olarak gerçekleşmiş, bu rakam 2003 yılında % 7,3'e ulaşmıştır. Bu ekonomik verilerdeki iyileşme 1998 yılının sonundaki rublede yaklaşık dört kat değer kaybıyla sonuçlanan devalüasyon neticesinde ihracatın teşvik edilerek üretimin artırılmasıyla açıklanmaktadır. Diğer bir neden olarak büyük petrol ve doğal gaz rezervine sahip olan RF'nun bu ürünlerin küresel piyasadaki fiyat artışlarından dolayı gelirlerinde yaşanan artış olarak görülmektedir. RF 1990'lı yıllarda ekonomik olarak kapitalist küresel sisteme uyum sağlamaya çalışmış ve toparlanmaya başlamış ancak bu gelişme halka 2000'li yıllarda yansımaya başlamıştır. 2000 yılında bir önceki yıla göre gelirlerde % 19, maaşlarda % 22 ve emekli maaşlarında % 28 artış gerçekleşmiş, 2001 yılında emeklilerin maaşlarının asgari yaşam standartları % 30'lardan % 15 seviyesine kadar inmiştir. RF'nda evlerin büyüklüğü ortalama 47,4 m²'dir, kiralar çok yüksektir.²⁵² Günümüzde RF'nda üç kişilik bir ailenin normal bir yaşam sürmesi için aylık ortalama 75.900 (yaklaşık 1.200 dolar) ihtiyacı olduğu, büyük şehirlerde yaşayanların ortalama maaşlarının ise 91.600 ruble (1.460 dolar) ile 75 bin ruble

²⁵¹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ekonomi.gov.tr/>, 28.02.2018.

²⁵² Selçuk, *a.g.e.*, s. 9-12 ve 32-34.

(1.210 dolar) arasında değişmektedir.²⁵³ Rus halkının yaşam standartlarının ülkemiz ve batı ülkelerinin seviyesine ulaşması için daha fazla zamana ihtiyaçları olduğunu söylemek mümkündür.

RF’nda 2000 yılında Putin’in Devlet Başkanlığına gelmesinden sonra kabul edilen 10 Yıllık Ekonomik Program’la, bir yandan IMF, Dünya Bankası, Paris Kulübü ve yabancı ülkelere olan borçlarının ödenmesi ve ülke ekonomisi üzerindeki yabancı baskıların azaltılması hedeflenmiştir. Aynı programla, ülke içinde de yolsuzluklarla ve Sovyet Rusya’nın yıkılışında devlet varlıklarının aktarılmasıyla zengin olan ve kartel haline dönüşen iş adamları ve şirketlerle (*oligarklar*) mücadeleye ağırlık verilmesi, bunlardan vergilendirme sağlanarak devlet ekonomisinin ve dolayısıyla geniş halk kesimlerinin yararlanması amaçlanmıştır. Bu dönem politikalarının hedefi olarak “ekonomiyi devletleştirmek değil, var olan ekonomik yapının devlet mekanizmasına zarar vermesinin önüne geçmek” belirlenmiştir. Yine, 2000’li yılların başında kurulan RF İstikrar Fonu da ekonomik kalkınmada önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu fonun amacı, ekonomik kriz ve gerileme yaşandığı dönemlerde krizin etkilerini azaltmak için bir miktar paranın fonda biriktirilmesi olarak belirlenmiştir. İzlenen politikalar sonuç vererek 2006’da RF dünyanın 12. büyük ekonomisi haline gelmiş, ticaret fazlası 120 milyar doları aşmış, bütçe fazlası GSMH’nin % 7,5’una varmış ve uluslararası rezervleri 250 milyar dolara ulaşmıştır. Bu tablonun oluşmasında hiç şüphesiz petrol fiyatlarının 2007’de 100 dolar düzeyine yaklaşması ve dış ticaretinden elde edilen gelirin önemli bir katkısı olmuştur. Diğer sebepleri olarak; “para reformundan sonra bankacılık, vergi, toprak reformlarının da hayata geçirilmesini” sayabiliriz. Belirtilen bütün bu olumlu gelişmelere rağmen bu dönemde RF ekonomisi ve dış ticaretinin doğal enerji kaynaklarının satışına dayalı olması büyük bir kırılganlık yaratmaktadır. Bunun önüne geçmek için hükümet tarafından değişik alternatifler üzerinde çalışılmaktadır.²⁵⁴

RF’nun büyüme hızı 2013 ve 2014 yıllarında % 1 seviyesinde gerçekleşmiş, 2015 ve 2016 yıllarında küçülmüş, enflasyon da 2013 ve 2014’te % 7 civarındayken, 2015 yılında % 15’e çıkmış, 2016 yılında tekrar 2013’teki aynı seviyeye, 2017’den sonra ise % 5’in altına inmiştir. Kişi başına düşen milli gelir ise son 2013-2018 yılları arasında 10.000 dolara yakın bir

²⁵³ Haberrus, “Rusya’da 3 Kişilik Bir Aileye ‘Normal Bir Yaşam’ İçin Kaç Para Gerekliyor?”, 05.04.2018.

²⁵⁴ Selçuk, *a.g.e.*, s. 10; İlyas Kemaloğlu, “21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.4-6.

seviyede seyretmiş, 2016 yılından itibaren yükseliş trendine girmiştir. 2013-2018 yılları arasındaki RF Temel Ekonomik Göstergeleri Tablo-11’de gösterilmiştir.

Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018
GSMH (trilyon dolar)	2,22	2,03	1,33	1,24	1,58	1,64
Reel Büyüme Oranı (%)	1,2	0,7	-3,7	-0,6	1,5	2,3
Kişi Başına GSMH (dolar)	9.070	9.450	9.075	9.360	9.985	11.050
İşsizlik Oranı (%)	5,5	5,2	5,6	5,3	5,1	5,0
Enflasyon Oranı (%)	6,8	7,8	15,5	7,0	2,5	3,5
Kredi Faiz Oranı (%)	9,5	11,1	15,7	12,7	7,75	7,25
Ruble (dolar-yılsonu)	32,73	56,26	72,88	61,36	58	69
İhracat (milyon dolar)	523	497	393	279	352	443
İthalat (milyon dolar)	343	308	281	191	237	249
Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)	180	189	112	88	115	194
Cari İşlemler Dengesi (milyon dolar)	34	58	69	23	35	114

Tablo-11: RF Temel Ekonomik Göstergeler
(Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Country Report 2016; IMF,
<https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712>)

RF ekonomik gelişmişliğini artırarak 1998 yılında G-7’ye dâhil edilerek G-8 üyesi olmuştur. RF’nun en çok ihraç ettiği ürünler arasında başı doğal gaz ve petrol gibi mineral yakıt ve yağlar ile maden cevherleri çekerken, uçak, helikopter gibi hava taşıtlarının yanı sıra otomobil, beyaz eşyalar, ağır makineler ve mobilya gibi ürünler de üretilebilmektedir.²⁵⁵

RF dünyanın en önemli doğal kaynaklarına sahip ülkelerinden birisidir. Zengin doğal gaz ve petrol ürünlerinin yanı sıra, kömür, demir, çelik, alüminyum, bakır, elmas, altın, nikel ve kobalt gibi doğal kaynaklar da ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. RF Tabii Kaynaklar ve Çevre Bakanlığı 2017 yılı itibariyle yeraltı kaynaklarının toplam değerinin 870 milyar dolar (55,2 trilyon ruble) ve GSMH’in % 60’ı kadar olduğunu bildirmiştir. Buna göre; petrol yataklarının değerinin 620 milyar dolar (39,6 trilyon ruble), doğalgazın toplam değeri 190 milyar dolar (11,3 trilyon ruble), kok kömürünün değeri ise yaklaşık 31,3 milyar dolar (2 trilyon ruble) olduğu tahmin edilmektedir. İlave olarak, RF’nin 12,67 milyar dolar (808 milyar ruble)

²⁵⁵ Selçuk, *a.g.e.*, s. 13.

değerinde demir cevheri, 7,92 milyar dolar (505 milyar ruble) değerinde elmas, 6,40 milyar dolar (480 milyar ruble) değerinde altın cevheri bulunmaktadır. Ayrıca 2016 yılı sonu itibariyle 34,8 trilyon m³ doğal gaz, 106,2 milyar varil de petrol rezervi olduğu bilinmektedir.²⁵⁶ Bu ülkede petrol üreten belli başlıca firmalar Lukoil, BP/TNK, Slavneft, Basneft ve Rosneft'tir. Rosneft aynı zamanda en fazla petrol üreten kamu şirketidir.²⁵⁷

RF ekonomisinde diğer önemli bir unsur olan sanayi sektörü değişik alanlarda faaliyet göstermektedir. Bunları; 1) imalat sanayi, 2) elektro-enerji sanayi, 3) savunma sanayi, 4) gemi inşa sanayi, 5) mikro-elektronik sanayi, 6) otomotiv sanayi, 7) yeraltı kaynakları 8) petrokimya sanayi, 9) demir-çelik sanayi, 10) demiryolu makine sanayi, 11) kimya sanayi, 12) kâğıt ve ambalaj sanayi, 13) mobilya sanayi, 14) diğer hafif sanayi olarak tasnif etmek mümkündür.²⁵⁸ RF'nda son 10 yıldaki sanayi üretiminde imalat payı % 65-68, madencilik payının ise % 22-24 seviyelerinde gerçekleşmiş, 2017 yılında toplam sanayi üretimi 58 trilyon ruble tutarında olmuştur. İmalat kalemlerinin başında makine ve ekipmanlar, gıda, içecek ve tütün ürünleri ile petrol ürünleri ve kok kömürleri gelmektedir.²⁵⁹

RF'nda elektrik enerjisi bir devlet kurumu olan Entegre Enerji Sistemleri tarafından termik, nükleer ve hidroelektrik santralleri vasıtasıyla üretilmektedir. Sayısı 440 civarında olan santral ve barajlar Merkez, Kuzeybatı, Volga, Kuzey Kafkasya, Urallar, Sibirya ve Uzak Doğu bölgelerine dağılmış olarak bulunmaktadır. Söz konusu elektrik üretim tesislerinin 77'si termik santral, 31'i ise nükleer reaktördür. Bir program dâhilinde nükleer enerjinin geliştirilmesi için çalışmalar devam etmekte, bu kapsamda önümüzdeki yıllarda 28 ilave nükleer reaktörün inşası planlanmaktadır. RF'nda 2009 yılında dünyada 4. en yüksek üretim olan 1,04 trilyon kilowatt-saat elektrik üretilmiş, bunun 789 milyon dolar tutarında olan 17,9 milyar kilowatt-saat elektrik enerjisi ise ihraç etmiştir. RF'nun Hindistan, Bangladeş, Ermenistan, Venezuela, Çin Halk

---

²⁵⁶ Sputnik Türkiye, "Rusya'nın petrol rezervlerinin toplamının değeri ne?", <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201903141038195504-rusya-petrol-rezervleri-toplam-deger-ne/>, 23.04.2019; BP Statistical Review of World Energy, June 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, 24.04.2019.

²⁵⁷ Akın, *a.g.e.*, s.62.

²⁵⁸ Akif Abdullah, Tahire Hüseyinli, "XXI. Yüzyılda Rusya'nın Sanayi Sektörünün Yapısal Analizi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Yıl: 2013, Cilt: 5, Sayı: 18, İlkbahar, s.4-10;

²⁵⁹ Rus Türk İş Adamları Derneği Raporu, "Rusya'da Sanayi ve Yatırımlar", Ağustos 2019, <https://www.rtib.org/cms-uploads/2019/08/rusya-sanayi-rapor-1.pdf>, 22.08.2019.

Cumhuriyeti (ÇHC), Vietnam, İran, Türkiye, Bulgaristan, Beyaz Rusya gibi birçok ülke ile nükleer enerji alanında sözleşmeler imzaladığı bilinmektedir.²⁶⁰

RF havacılık ve uzay sanayi alanında dünyada söz sahibi ülkelerin başında gelmekte, % 20'lik pay ile ABD'nin ardından en büyük ikinci silah ihracatçısı durumundadır. 2012-2016 döneminde silah ihracatının değeri yılda 15 milyar ABD dolar civarında gerçekleşmiştir. Savunma sanayi “Devlet Silahlanma Programı (*State Armament Programme*)”na göre şekillendirilmekte, 2020 yılında yürürlüğe girecek olan yeni planın (GPV-2027) yaklaşık 19 trilyon ruble tutarında bir bütçeye sahip olması öngörülmektedir. RF savunma sanayi kompleksi (*The Russian Defence-Industrial Complex-OPK*) altı temel alandan oluşmaktadır: 1) Havacılık ve uzay, 2) gemi yapımı, 3) topçu ve hafif silahlar, 4) savaş malzemesi, 5) muhabere elektroniği ve 6) nükleer silahlar. Sektörün kurumsal yapısı 2000'li yılların başında devlete ait büyük holding şirketleri (“devlet şirketleri”) oluşturulduğunda değişmiştir. 21. yüzyılın ilk on yılında kurulan en önemli devlet şirketleri olarak hava savunma alanında; Almaz-Antei, uçak üreticisi olarak; OAK, gemi üretici firmaları olarak ise OSK ve Rostec olmuştur. Ayrıca, Roskosmos firması uzayla ilgili faaliyetlerde bulunmakta, Rosatom ise nükleer silahların ve enerji teknolojisinin geliştirilmesi üzerinde çalışmaktadır. Bu sektörde % 75'i Sanayi Bakanlığı'nın gözetiminde olan 1.355 şirkette yaklaşık 2 milyon çalışan bulunmaktadır. En büyük 65 firma, bu sektördeki toplam üretimin neredeyse % 85'ini gerçekleştirmektedir. Bu alanda yapılan üretimin çoğunluğu makine-ekipman yapımını, elektrik ve elektronik ürünler ve metalleri kapsadığından toplam üretimin yaklaşık % 10'unu oluşturduğu tahmin edilmektedir.²⁶¹

RF gemi inşa sanayinde dünyada en ileri teknolojiye sahip ülkelerden biridir. RF Hükümeti 2012 yılında “2013-2030 Yılları İçin Gemi İnşası Programı”nı yürürlüğe sokmuştur. Programın amacı; “öncelikle gemi inşası için bilimsel altyapı ve üretim yetenekleri ile işgücü kapasitesinin artırılması, savunma ihtiyaçlarının karşılanması ve Dünyadaki gemi yapımı piyasasında Rus konumunun iyileştirilmesini sağlamak” olarak belirlenmiştir. 338 milyar rublelik bir bütçeyi kapsayacak programdaki finans kaynağının % 36'sı gemi inşa yöntemlerinin gelişmesi için bilimsel çalışmalara, yaklaşık % 27'si sivil nehir ve deniz yolu gemilerinin geliştirilmesi ve % 8'inin üretim tesislerinin iyileştirilmesini öngörmektedir.

²⁶⁰ Abdullah, Hüseyinli, *a.g.e.*, s.5; Yakın Doğu Haber, “İstatistiklerle Rusya Enerjisi”, http://ydh.com.tr/HD2799_istatistiklerle-rusya-enerjisi.html, 22.08.2019.

²⁶¹ Finland Ministry of Defence, “Russia Of Power”, 2019, s.81-88. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161710/Russia%20of%20Power.pdf>, 22.08.2019.

Birleşik Gemi İnşa Şirketi (*United Shipbuilding Corporation-USC*) bu alandaki lider firmadır.²⁶²

Savunma sanayiyle işbirliği içinde bulunan ve çağımızda önemli bir katma değere sahip olan mikro elektronik sanayine büyük önem verilerek yatırımların bir kısmı da bu yöne kanalize etmektedir. 2008 yılında bu alanda büyüme oranı yaklaşık % 25 olmuş ve sonraki yılda ise diğer alanlardaki büyüme hızını aşarak yaklaşık % 15 civarına ulaşmıştır.²⁶³

RF Hükümetince hidrokarbon kaynakları ekonomik ve politik açıdan stratejik kabul etmektedir. Yer altı kaynakları sanayinde mineral hammaddelerden başta petrol ve doğal gaz olmak üzere çeşitli cevherler, elmas, kömür, altın ve diğer benzerlerinin çıkarılması ve işlenmesi gerçekleştirilmektedir. RF'nun ekonomisinin temeli olan ve gelirinin büyük bölümünün sağlandığı bu sanayi alanında faaliyet gösteren başlıca firmalar şunlardır: Gazprom, YUKOS, LUKOIL, THK-BP, Surgutneftegaz, Sibneft, Tatneft, Rosneft, Başneft. RF'nda petrokimya alanında 11,3 milyon ton kapasiteli 80 küçük rafineri ve 261,6 milyon ton üretim kapasitesine sahip 30 büyük rafineri faaliyet göstermektedir. RF petrol arıtma ve işleme rafinerilerinin ortalama üretim kapasitesi 9,1 milyon tondur. Diğer bir önemli sektör olan demir çelik sanayinin payı toplam sanayi üretiminin yaklaşık % 10'unu oluşturmaktadır. 1500'den fazla işletme ve kuruluşun olduğu bu sanayi alanında mevcut çalışan sayısı 660 binden fazladır. Evraz Holding, Severstal, NLMK, MMK, Metalloinvest, Mechel, TMK, OMK, Grup Çelyabinsk TZ adlı firmalar demir çelik sanayindeki toplam üretiminin % 80'den fazlasını gerçekleştirilmektedir.²⁶⁴

Otomotiv alanında da Sovyet Rusya'dan gelen büyük bir birikime sahip olan RF'nda AvtoVAZ ve KAMAZ gibi büyük firmaların yanında yerli birçok başka firma da üretim yapmaktadır. 2000 yılından sonra ise ulus ötesi firmalardan Volkswagen, Skoda, BMW, Ford, Renault, Toyota, Chevrolet, Peugeot-Citroen-Mitsubishi ittifakı, Kia, Volvo Kamyon, Nissan, Opel gibi tanınmış birçok otomobil firması fabrikalarını faaliyete geçirmiştir.²⁶⁵

---

²⁶² Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Irina R. Tulyakova, Elena Gregova, Victor V. Dengov, "Assessment of Competitiveness of Shipbuilding Industry in Russia", *Naše More: International Journal of Maritime Science & Technology*, Vol. 64 (3), 2017, s.114; Abdullah, Hüseyinli, *a.g.e.*, s.5.

²⁶³ Abdullah, Hüseyinli, *a.g.e.*, s.6-7.

²⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Şahin, "Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu'nun G8 Başkanlığı", <http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi--sektorde-yasanan-gelistmeler-ve-rusya-federasyonu-nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa>, 22.08.2019.

²⁶⁵ Abdullah, Hüseyinli, *a.g.e.*, s.7.

Son dönemde gelişmiş ülkelerin GSMH'sındaki hizmet sektörünün oranı büyük bir oran tutmaktadır. RF'nda da hizmet sektörü toplumun hayat standart seviyesinin artmasıyla doğru orantılı olarak büyümektedir. 2010 yılı verilerine göre bu sektörün RF GSMH'ndaki oranı % 62,6'ya ulaşmıştır. Günümüzde en gelişmiş pazara sahip bulunan hizmet sektörünün RF'nda en aktif girişimcilik alanı olduğunu söylemek mümkündür.²⁶⁶

RF tarım ve hayvancılıkta uyguladığı politikalar neticesinde 2000 yılında 11,64 milyar dolar olan toplam üretimini 2016 yılında 88,22 milyar dolara ulaştırarak yaklaşık 7,5 kat artırmıştır. Bu yıllara arasındaki tarım ve hayvancılık üretim rakamları Tablo-12'dedir. Uygulanan politikalar neticesinde bu sektörlerin RF ekonomisindeki payının artış eğiliminde olduğu anlaşılmakta, 2000 yılından 2016 yılına kadar tarım gelirini yaklaşık 8 kat, hayvancılık gelirini ise 7 kat artırdığı görülmektedir.

Yıl	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam Üretim	11,64	21,65	40,58	52,36	57,81	67,72	81,00	88,22
Tarım	6,19	10,50	18,68	25,66	30,09	34,85	43,77	49,71
Hayvancılık	5,45	11,15	21,89	26,70	27,73	32,87	37,23	38,50

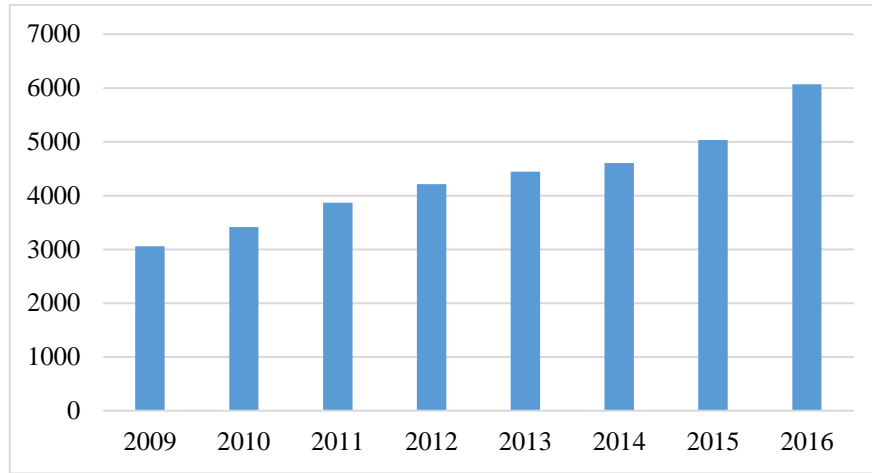
Tablo-12: RF Seçilmiş Yıllara Göre Tarım ve Hayvancılık Üretim Rakamları (Milyar Dolar)

(Kaynak: RF İstatistik Servisi,

http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/agriculture/,
23.04.2019.)

Turizm RF ekonomisinde önemini artıran sektörlerden biridir. Dünya Turizm Örgütü (*World Tourism Organization-WTO*)'ne göre, RF uluslararası turizm alanında dünyanın önde gelen ülkelerden biri haline gelmiştir. 2014 yılında yaklaşık 28 milyon uluslararası turist RF'nu ziyaret etmiş (dünya 9'uncusu), turistler çoğunlukla Güneydoğu Asya, ABD ve AB ülkelerinden gelmiştir. 2009-2016 yılları arasında RF'na gelen turist sayısı Grafik-8'de gösterilmiştir.

²⁶⁶ Vladimir Plotnikova, Albina Volkova, "Service Economy and the Specifics of its Development in Russia", *Procedia Economics and Finance*, Vol.16, 2014, s.21-23.

Grafik-8: 2009-2016 Yılları Arasında RF'na gelen Turist Sayısı (bin)
(Kaynak: Russiatourism, <http://opendata.russiatourism.ru/7708550300-ChislGrazhdanInostrRosturizm>, 22.08.2019)

Ülkeye 2009 yılında 3 milyon civarında turist gelirken bu sayı 2016'da yaklaşık iki katını aşarak 6 milyonu geçmiştir. Ocak-Eylül 2018 arasındaki dönemde RF'nda bulunan yabancı turistlerin sayısı önceki yılın aynı dönemine göre % 1,4 artarak 1,25 milyona çıkmıştır. Bu dönemdeki en fazla turist gönderen ülkelerin rakamları şöyledir: 1) Çin (1,4 milyon), 2) Güney Kore (291 bin), 3) Japonya (87 bin), 4) Hindistan (71 bin), 5) Vietnam (43 bin).²⁶⁷ Bu rakamlar çerçevesinde RF'nun ekonomisinde turizm sektörünün önemli bir paya sahip olduğu ve her geçen yıl büyüyerek büyük bir gelir kaynağı haline dönüştüğü görülmektedir.

Uluslararası ekonomik sistemin temel aktörlerinin başında II. Dünya Savaşından sonra galip gelen devletlerin önderliğinde kurulmuş olan organizasyonlar gelmekte iken, soğuk savaştan sonra ortaya çıkan yeni durumda ÇHC, Japonya, Hindistan ile RF'nu içeren ülkeler ve AB, Şangay Beşlisi, BRICs gibi yeni bölgesel aktörler ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye mevcut durumu itibarıyla G-20 içinde yer alabilirken, RF G-8'de kendisine yer bulmuş ve mevcut doğal kaynakları ile büyük bir potansiyel güç haline gelmiştir. Bu bölümde ortaya konan bilgiler TDP'nın ekonomi politığının analizi ile belirtilen iki ülke arasındaki ilişkilerin bu çerçevedeki değerlendirmesi için önemli bir perspektif sağlayacaktır.

²⁶⁷ Russian Travel Digest, <https://russtd.com/russian-travel-digest-analyses-results-of-2018-in-tourism-industry-in-russia.html>, 22.08.2019.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ

Soğuk savaşın bitmesiyle tüm dünya ülkeleri gibi TDP da yeni oluşan yeni duruma adapte olacak şekilde güncellenmiş, ortaya çıkan fırsat alanları ve yakın bölgede meydana gelen çatışmalar çerçevesinde daha proaktif olmuş ve ilgi alanı önceki döneme göre genişlemiştir. Bu bölümde başlangıçta dış politika kavramı ortaya konacak, sonrasında tarihsel süreç içinde ve günümüzdeki TDP'nın temel ilkeleri ve hedefleri açıklanacaktır. Bölümün ikinci kısmında ilgi alanlarındaki ülkeler çerçevesinde TDP'nın ekonomi politiği analiz edilecektir.

3.1. DIŞ POLİTİKA KAVRAMI, TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL SÜRECİ VE TEMEL İLKELERİ İLE HEDEFLERİ

3.1.1. Dış Politika Kavramı

Dış politika, etimolojik olarak “politika” (*politics*) kavramından türemiş ve hangi alanda kullanıldığını belirtmek için kullanılmaktadır. TDK Türkçe Sözlükte politika; “devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü” olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁸ Politika en geniş anlamda, “bir toplum içinde yaşayan insanların hayatlarını düzenlemek, değiştirmek ve onların güvende olmalarını sağlamak için belirlenen esaslar ve bu çerçevede gerçekleştirilen faaliyetler” olarak tanımlanabilir.²⁶⁹

Politikanın ekonomiden, güvenliğe kadar uzanan birçok değişik uygulama alanı bulunmaktadır. Burada ontolojik olarak üzerinde durulacak olan dış politikadır. Sosyal dış politikayı; “bir hükümetin kendi yetki alanı dışındaki dünya ile olan ilişkilerinde amaç saydığı ilkeleri ve bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için izlediği hareket tarzları” olarak tanımlamakta, “dış politikanın oluşturulması ve uygulanmasından devlet/hükümetin sorumlu olduğunu” belirtmektedir.²⁷⁰ Kürkçüoğlu ise “bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika” olarak tanımlamaktadır. Dış politika ile uluslararası ilişkiler arasında fark bulunduğunu ve “bir ülkenin, kendi sınırlarının ötesinde izlediği politikanın dış politika, sistem açısından bakıldığında ise bir uluslararası ilişki”

²⁶⁸ TDK Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.1937.

²⁶⁹ Heywood, *a.g.e.*, s.22.

²⁷⁰ Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 183, Ankara, 1964, s.4-5.

olduğunu ifade etmektedir.²⁷¹ Çalış ise dış politikayı; “bir ulus adına hareket eden devletin (veya hükümetin), ulusal gücü maksimize etmek amacıyla, anarşinin asıl olduğu ve düşman aktörlerin birbiriyle kıyasıya güç mücadelesi yaptığı bir ortamda gerçekleştirdiği rasyonel kararlar ve eylemler bütünü” olarak tanımlamaktadır. Çalış aynı zamanda dış politika yapımında kimliğin çok önemli bir yer tuttuğuna vurgu yaparak, TDP’nin günümüze kadar hükümetlerden ziyade “devlet” tarafından yapılarak yürütüldüğünü savunmuştur. Bunu “iktidara gelen birbirinden farklı politik görüşlere sahip liderlerce dahi (Atatürk, İnönü, Menderes, Demirel, Ecevit, Erbakan, Özal gibi) TDP’nin statükosunun devam ettirilerek, bu “kimlik” dışında farklı bir politika oluştur(a)mamaları”yla açıklamaktadır.²⁷² Uluslararası ilişkiler ve dış politika birbirinden farklı kavramlar olmasına rağmen birbiriyle çok yakından ilgilidir. Son tahlilde, dış politikanın unsurlarının; devlet/hükümet, uluslararası ortam, ilkeler ve uygulama esasları (hareket tarzları) olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.2. Türk Dış Politikasının Tarihsel Süreci ve Temel İlkeleri

Bu çalışmanın kapsamı soğuk savaş sonrası dönem ile sınırlı tutulduğundan, TDP’nin tarihsel sürecinin incelenmesinde Cumhuriyetin kurulması başlangıç alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarından itibaren günümüze dek izlenen dış politika hem küresel gelişmeler hem de iç dinamikler çerçevesinde şekillenmiştir. Sander TDP’nin günümüze kadarki biricik (*unique*) özelliğinin “Batı’ya yöneliş” olduğunu belirterek, bunun şu etmenler kapsamında oluştuğunu ifade etmiştir:²⁷³ 1) Kurtuluş Savaşının özellikleri ve Atatürk’ün dış politika esasları, 2) Türkiye’nin coğrafi konumu, uluslararası sistemdeki yeri ve bu etmenler sebebiyle yaşanan güvensizlik duygusu, 3) bu iki hususun hazırladığı politik çerçeve içinde şekillenen bir ekonomi.

1919- 1923 yılları arasında izlenen dış politika; tam bağımsız ve çağdaş bir devlet kurmak için güvenlik ortamını oluşturmak, Kurtuluş Savaşı için gerekli yardımı sağlamak gibi hedefler içermekteydi. Bu politikayı izlerken İtilaf Devletlerinin çekişme ve çelişkilerinden yararlanmak, güç dengesini gözetmek ve barışçı bir yol izlemek esas olmuştur. 1923-1932 arasındaki dönemde, TDP Lozan antlaşmasından kalan sorunların etkisi altında ve uluslararası ilişkilerin genel seyrinden çok, tek tek devletlerin Türkiye’ye karşı izledikleri

²⁷¹ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 35 (01), 1980, s.311.

²⁷² Şaban H. Çalış, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi*, (Ed. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen), Ankara: Liberte Yayınları, 1. Basım, 2001, s.18-32.

²⁷³ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, (Der. Melek Fırat), Ankara: İmge Kitabevi, 4. Baskı, 2013, s.72-94.

genel politikaya göre gelişmiştir. 1932-1938 yılları arasında ise, TDP uluslararası ilişkilerin genel çerçevesi içinde yürütülmeye başlamıştır. Bu dönemdeki TDP'nin amacını; “büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, dengeli güvenlik politikalar izlemek suretiyle uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesi” olarak ifade etmek mümkündür.²⁷⁴

Armaoğlu da benzer şekilde Atatürk döneminde izlenen dış politikayı; Kurtuluş Savaşı esnasında ve Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra olmak üzere iki safhada incelemenin uygun olacağını, bununla birlikte belirtilen ilkeler çerçevesinde bir bütünselliği de içerdiğini belirtmiştir. Bu dönemdeki TDP'nin genel ilkelerini; “1) milliyetçilik, 2) milli bağımsızlık, 3) insanlık camiasıyla uyumlu, 4) eşitlik, 5) barışçılık, 6) güvenlikçilik, 7) batıcılık, 8) anti-emperyalizm, 9) anti-komünizm” şeklinde saymıştır.²⁷⁵

Çalış cumhuriyet kurularak yeni bir ulus devlet oluşturma süreci içinde “yeni devletin kimliğinin hayati bir rol oynadığını” vurgu yaparak bu döneme ait TDP'nin şu çerçevede şekillendiğini ifade etmiştir.²⁷⁶ 1) Devletin seküler karakteri gereği dini temelli organizasyonlara ve ittifaklara katılmaktan kaçınılmış, 2) realist bir politika izlenerek, fetihçi/emperyal ve kaybettiği toprakları geri isteyen (*irredentist*) politikalardan uzak durulmuş, 3) Osmanlı'nın Batı'yla olan “kan davasını” güdülmeyerek Yunanistan dâhil Batıya sempati ve takdirle bakılmış, 4) Batı Dünya'sıyla yakın ilişkiler geliştirmeye ve bu dünya ile bütünleşmeye çalışılmış, 5) statükocu bir yapıyla hareket edilmiştir. Karpat ise Cumhuriyetten günümüze kadar TDP'nin; “1) Sovyet Rusya tehdidinden korunarak ülkenin bağımsızlığını devam ettirmesi, 2) ülkenin modernist, laik ve ulusal rejiminin korunması” eksenleri üzerinde döndüğünü belirtmiştir.²⁷⁷

Uzun yıllar Dışişleri Bakanlığında diplomat olarak görev yapmış E. Büyükelçilerin TDP'nin hangi özelliklerinin ön planda tutulduğu ile ilgili görüşleri benzer niteliktedir. Akıncı TDP'nin “rasyonel ve akılcı niteliğine dikkat çekerek, ayakta kalarak bekasını sürdürme hedeflerini ön planda tutarak statükocu bir yapıda olduğunu belirtmiş ve NATO üyeliğinden

²⁷⁴ Harun Semercioğlu, “Atatürk Döneminde İzlenen Bölgesel Güvenlik Politikası”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s.54-59.

²⁷⁵ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Kronik Kitap, Nisan 2018, s.13-39.

²⁷⁶ Çalış, *a.g.e.* s.30.

²⁷⁷ Karpat “dönem içindeki yöneticiler her ne kadar Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu ve tarihiyle ilgisini pek kabul etmeyerek ‘yeni’ bir ülke oluşunu iddia etmelerine rağmen, stratejik, dinsel, kültürel, tarihi ve diğer tüm olumlu ve olumsuz yönleriyle Osmanlı'nın varisi” olduğunu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal, H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Baskı, 2017, s.161-162.

sonra Batı bloğu ile uyumlu politikalar izlediğini” ifade etmiştir.²⁷⁸ Diriöz, TDP’nin “egemenliğini koruyarak komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi ve bölgesel işbirliklerinin teşvik edilmesini” esas alan politikaları içerdiğini vurgulamıştır.²⁷⁹ Hazar ise “Cumhuriyet dönemi TDP’nda Atatürk’ün yurttan barış, dünyada barış sloganı çerçevesinde, II. Dünya Savaşına kadar İstiklal Savaşında Sovyet Rusya ile tesis edilen dostluk ilişkilerinin sürdürüldüğünü, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkilerin kurulduğunu” belirtmiştir. Ayrıca, “Lozan Antlaşmasıyla tam olarak çözüme kavuşturulamamış, boğazların statüsü, Musul ve Hatay’ın durumları gibi hususlar da bir neticeye varılmış olduğunu” ifade etmiştir.²⁸⁰

Tüm bu veriler ışığında, Cumhuriyetin kurulmasından II. Dünya Savaşına kadarki dönemin TDP’nin mevcut kıt kaynakları daha ziyade ülkenin ekonomik kalkınmasına yöneltmek hedefiyle oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda, “Atatürk’ün politika tercihlerini göz önünde bulunduran, barışçı, komşular ve bölge ülkeleriyle sorunlarını çözmeye odaklı, uluslararası sisteme uyumlu, batıya dönük ve bulunulan statüyü muhafaza etmeye yönelik” dış politikanın uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.²⁸¹

II. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası ittifakların kurularak özellikle Avrupa’da silahlanmanın ve faşizmin etkisini arttığı dönemde TDP da buna göre şekillenmiştir. İtalya’nın Akdeniz’deki yayılcı politikaları Türkiye’yi tehdit eder bir duruma gelmiş, bu husus İngiltere’nin de çıkarlarına ters düşmüştür. Yaşanan gelişmeler Türkiye’yi İngiltere’ye karşı yaklaştırmış ve İtalya’ya sonrasında da Sovyet Rusya’ya karşı uygulanacak politikalara yön vermiştir. Savaş esnasında TDP “Türkiye’yi savaşa sokmamak ve savaşın muhtemel yıkıntılarında korumak” hedefiyle oluşturulmuş, güç dengelerinin çabuk değiştiği ve yönetilmesi zor olan bu süreç izlenen başarılı diplomasiyle hedefine varmıştır.²⁸² Akıncı ise bu dönemdeki TDP’nin başarılı olduğunu altını çizerek “şahkasını yaşadığını” ifade etmektedir.²⁸³

II. Dünya Savaşından sonra güç dengeleri değişmiş, Sovyet Rusya’nın özellikle Avrupa ile Uzakdoğu’daki gücü ve boğazlar ile doğu illeri kapsamında Türkiye’ye olan baskısı Atatürk

---

²⁷⁸ Halil Akıncı, *Derinlikli Mülakat*, İstanbul, 25.11.2019

²⁷⁹ Hüseyin Diriöz, *Derinlikli Mülakat*, Ankara, 29.11.2019.

²⁸⁰ Numan Hazar, *Derinlikli Mülakat*, Ankara, 22.11.2019.

²⁸¹ Semercioğlu (e), *a.g.e.*, s.116-117.

²⁸² Armaoğlu, *a.g.e.*, s.105 ve 107; Semercioğlu (e), *a.g.e.*, s. 117.

²⁸³ Akıncı, *a.g.d.m.*

dönemindeki Sovyet Rusya ile geliştirilen ikili ilişkiler bozulmasına neden olmuştur. ABD'nin 1947'de uygulamaya koyduğu Truman Doktrini ve Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olması çerçevesinde yaşanan gelişmeler soğuk savaş bitene kadarki TDP'nin temellerini oluşturmuştur. Bu dönemde izlenen politika ağırlıkla ABD ve NATO'ya yakın ilişkileri kapsayacak şekilde şekillenmiştir. 1960'lara kadar dış politika yapımında Dışişleri Bakanlığı bürokratlarının görüşlerinin hâkimiyetinde ve yukarıdan aşağıya özellikleri ön planda olan ve Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sürdürülen partiler üstü niteliği ağır basmıştır. Ayrıca 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'ye başvuruya başlayan AB'ne üyelik sürecinin temelini teşkil eden politikaların benimsenmesi de aynı döneme rastlamaktadır.²⁸⁴

Kıbrıs sorununun çözümü ve adaya barış getirmek için 1974 yılında icra edilen Barış Harekâtı'ndan sonra ABD'nin uyguladığı ambargo, tek taraflı ve bağımlılık ilişkisi oluşturan TDP'nin sorgulanmasını sağlayarak diğer ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesini içeren çok yönlü politikaların uygulanmasına yol açmıştır.²⁸⁵ TDP'ndeki diğer önemli değişiklik de 24 Ocak 1980 ekonomi kararları sonrasında yaşanmış, "ithal ikameci" ekonomi politik yerine "ihracata dayalı" büyüme modeli benimsenmiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde, Sovyet Rusya da Ortadoğu ile Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturularak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine özel önem verilmiştir.²⁸⁶

Sonraki dönem içinde cereyan eden 1980-1988 İran-İrak Savaşı, 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali ile ortaya çıkan Körfez Krizi ve ardından 1991 yılında SSCB'nin dağılarak soğuk savaşın bitmesi uluslararası ilişkilerde önemli etkiler yaratmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında 1983 yılında ANAP lideri Turgut Özal²⁸⁷, in kurduğu hükümet ve Cumhurbaşkanlığı döneminde izlenen TDP'nda Ortadoğu bir "fırsat alanı" olarak görmeye başlamış, SSCB'nin dağılmasından sonra ise Orta Asya ve Kafkasya'yı da kapsayan politikalar yapılmaya başlanmıştır. Yaşanan bu önemli gelişmeler TDP'nda Batı dünyası dışında yeni alternatiflerin ortaya çıkmasına ve eskisine oranla manevra alanının daha çok genişlemesine yol açmıştır. 1983'den sonraki TDP "geleneksel statükodan uzaklaşarak daha etkin, çok yönlü, daha fazla risk almayı göze alan ve yenilikçi" bir yapı

²⁸⁴ Pınar Bilgin, Ali Bilgiç, "Turkey's 'New' Foreign Policy toward Eurasia", *Eurasian Geography and Economics*, Sayı: 52 (2), s.174; Armaoğlu, a.g.e.,s.153; Semercioğlu (e), a.g.e., s. 117.

²⁸⁵ Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, "Türk Dış Politikasında Gerçeklik, Öngörü, Liderlik", *Türk Dış Politikası* (Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ), Ankara: Kripto, Kasım 2016, s.7.

²⁸⁶ Turan, a.g.e., s.20; Semercioğlu (e), a.g.e., s. 118.

²⁸⁷ Turgut Özal'ın hayatı ve düşünceleri ile ilgili bir analiz için bkz. Şaban H. Çalış, *Hayalet Bilimi ve hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Baskı, 2004, s.104-125.

sergilemeye başlamıştır. Bunda Özal'ın pragmatik yaklaşımı, yenilikçi fikirleri ve baskın rolü önemli bir rol oynamış, bölgesel ve küresel gelişmeler çerçevesinde denge değişiklikleriyle çıkan fırsatları değerlendirme arayışı artmıştır. Özal döneminde Türkiye ekonomisi uluslararası ekonomik sistemle daha fazla bütünleşecek şekilde dünya piyasalarına daha fazla açık hale gelmiş, gümrüklerin indirilmesiyle dış ticaret artmaya başlamıştır. Öte yandan, Özal'ın yaptığı yurtdışı ziyaretlerine çok sayıda işadamlarını da beraberinde götürmesi ekonomi politiğe verdiği önemin de bir göstergesi olmuştur.²⁸⁸ Soğuk savaşın bitmesiyle yeniden şekillenmeye başlayan uluslararası sisteme TDP'nın çabuk adapte olduğunu söylemek mümkündür. Yeni ortaya çıkan küresel ekonomi politik durum çerçevesindeki fırsat alanları TDP'na ithal edilmiştir. Bu kapsamda Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi bölgesel organizasyonlara önem verilerek benzer işbirlikleri teşvik edilmeye başlanmıştır.²⁸⁹

TDP'nın bu dönemde belirlenen hedeflerini gerçekleştirmesine ve Türk Cumhuriyetleri ile Azerbaycan'ın kalkınmalarına katkı yapmak üzere 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. TİKA'nın kuruluşunda Türk Cumhuriyetlerinin kendi sosyal yapısını üretmesi, kimliğini sağlıklı bir şekilde inşa etmesi, kültürel ve politik haklarının gelişmesi, teknik alt yapı konusunda eksiklerin giderilmesi gibi hususlar hedeflenmiştir. Aynı dönem içinde; Bosna Hersek'te iç savaş yaşanmış, bu bölgede barışı getirmek üzere NATO kapsamında aktif rol alınarak askeri ve diplomatik görevler icra edilmiştir. Yine, NATO'nun genişleme süreci, PKK terör örgütüne yönelik Kuzey Irak'a yapılan sınır ötesi askeri harekâtlar, AB'ye üyelik sürecinde 1996 yılında Gümrük Birliği'nin hayata geçmesi, RF ve İran'la imzalanan doğal gaz anlaşmaları gibi birçok önemli olay yaşanmıştır. Bu kadar karmaşık olayların vuku bulduğu uluslararası sistemde “yeni dünya düzeni”ne geçişte bir çok önemli gelişme yaşanırken, 1990-2000 yılları arasında Türkiye’de 11 hükümet ve 13 Dışişleri Bakanı değişmiştir. İç politikadaki bu istikrarsızlık TDP'nın uygulanmasında intibak ve devamlılık sorunu yaratmış, etkinliğini zayıflatmış ve aynı zamanda ülkenin ekonomik durumunun kötüleşmesine de neden olmuştur. Öte yandan, Türkiye'nin bu

---

²⁸⁸ Erkan Ertoşun, “Dış Politikada Özal’lı Yıllar: 1983-1993”, *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1946-2012*, Ed. Tuğba Ünlü Bilgiç, Cihat Gökte, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014, s.291-300; Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 1, 1996, s.368; Bilgin, Bilgiç, *a.g.e.*, s.184; Semercioğlu (e), *a.g.e.*, s. 118; Diriöz, *a.g.d.m.*

²⁸⁹ Akıncı, *a.g.d.m.*; Diriöz, *a.g.d.m.*

dönemde ekonomisini düzeltmek amacıyla izlediği liberal ekonomik politikalar Batı'ya olan bağımlılığını da artırmıştır.²⁹⁰

AK Parti'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesi sonrasında günümüze kadar olan süreci “tek başına iktidar dönemi” olarak adlandırmak mümkündür. Bu dönemin başında 2003 yılından itibaren Danışman, Dışişleri Bakanı ve sonrasında Başbakan olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu'nun etkisiyle TDP yeniden bir gözden geçirmeye tabi tutulmuştur.²⁹¹ Mayıs 2016'da Davutoğlu Başbakanlıktan istifa etmiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yeni hükümeti kurma görevi Binali Yıldırım'a verilmiştir.²⁹² Kurulan yeni hükümet sonrasında TDP'nin genel çerçevesi aynı kalmak suretiyle yeniden bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu dönem içinde, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgali, Arap Baharı, Suriye Krizi, Kürt açılım süreci, 15 Temmuz 2016 tarihindeki askeri darbe girişimi, 24 Haziran 2018 seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş gibi önemli olaylar gerçekleşmiştir.

Günümüzde ise Hükümet tarafından açıklanan programda TDP'nin ilkelerine esas olarak, “Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenen ‘Yurtta Barış, Dünyada Barış’ ilkesi doğrultusunda, ‘girişimci ve insani dış politika’nın uygulanmasının hedeflendiği” ifade edilmektedir. Bu kapsamda, “köklü değişimlerin yaşandığı belirsizliklerle dolu bir dünyada ve kırılmalı bir politik, ekonomik coğrafyada inisiyatif almayı bilen, ‘milletimizin girişimci ruhunu ve insani değerlerini yansıtan’ bir dış politika izlenmekte olduğu ve ‘çabaların odağında ise insan’ olduğu” belirtilmektedir.²⁹³

3.1.3. Temel Hedefleri

3.1.3.1. Önceki Dönemlerdeki Hedefler

Soğuk savaşın bitmesinden sonra ortaya çıkan yeni uluslararası ortamda TDP'nin de bu duruma uyum sağlayarak yeni fırsatlar ve işbirliği alanlarına doğru politikalar üretme ihtiyacı oluşmuştur. Bu kapsamda, iktidara gelen hükümetler TDP'nin hedef ve uygulama esaslarını içeren programları TBMM'de sunmuşlardır. 1991-2002 yılları arasında Türkiye'de 48-58.

²⁹⁰ Bilgin, Bilgiç, *a.g.e.*, s.186; Semercioğlu (e), *a.g.e.*, s. 119; Oran, *a.g.e.*, 2. Cilt, s.203-204; TİKA hakkında detaylı bilgi için bkz. TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, 05.05.2019.

²⁹¹ Konu hakkında bir analiz için bkz. Yasin Avcı, “Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar”, *BEU Akademik İzdüşüm*, Cilt 2. Sayı. 2, s. 107-109; Oran, *a.g.e.*, 3. Cilt, s.139.

²⁹² Hürriyet, “Başbakan Ahmet Davutoğlu İstifasını Sundu, Binali Yıldırım Görevi Aldı”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-ahmet-davutoglu-istifasini-sundu-binali-yildirim-gorevi-aldi-40107477>, 22.05.2016.

²⁹³ AA, 64. Hükümet Programı, https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf, 15.04.2019. Resmi Gazete, “Başbakan Tansu ÇİLLER Tarafından 30 Haziran 1993 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisine Okunan Hükümet Programı”, 6 Temmuz 1993

dönem hükümetleri görev yapmıştır. 2002 yılına kadar olan bu dönemdeki hükümetlerin ve Dışişleri Bakanlarının sıklıkla değişmesi, belirlenen hedef ve politikalara ulaşılmasında olumsuz bir etki yaratmış, politikalar ve süreçlerin takibi daha ziyade diplomat ve bürokratik kadrolarla yapılmaya çalışılmıştır. Bu yıllarda görev yapan hükümetlerin programlarında yer aldığı şekliyle TDP'nın temel hedefleri benzer şekilde aşağıdaki hususlar çerçevesinde belirlenmiştir:²⁹⁴ 1) Atatürk'ün temel ilkeleri istikametinde, bölgede ve dünyada barış ve güvenliğin muhafaza ve idamesi, uluslararası işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunulmasını esas alan, 2) Millî menfaatlerimiz çerçevesinde tüm devletlerin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne saygılı, ahde vefa ve barışçılık ilkeleri temelinde, 3) Komşu ve bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çok boyutlu aktif bir dış politika, 4) Başta ABD ile diğer NATO ülkeleriyle dostluk ve ittifak ilişkileri çerçevesinde, 5) Avrupa bütünleşme hareketi içerisindeki konumunun güçlendirerek Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin tam üyeliğe yönelik ve özellikle Balkan ülkeleriyle ortak tarih ve kültür bağlamında bir işbirliği içinde, 6) İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün güçlendirilmesi ve örgüt bünyesindeki kurumların etkinliğinin artırılmasını da sağlayacak politikaları içerecek şekilde, 7) Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin pekiştirilmesini, Bosna-Hersek ve Azerbaycan'da yaşanan olaylarda barışı destekleyecek politikaların uygulanmasını, 8) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) gibi kurucu üyesi olunan bölgesel kuruluşlara katkının artarak devam ettirilmesini, 9) Gerek SSCB gerek Birlik Cumhuriyetleri ile işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesine öncelik verilmesini, 10) Yunanistan'la Türkiye arasındaki Kıbrıs sorununun Ada'daki iki halkın uluslararası antlaşmalara dayanan hak ve statüleri açısından bakarak ve meselenin, taraflar arasında eşit düzeyde yapılacak müzakerelerle çözülmesini, 11) Çin ve Japonya başta olmak üzere Asya ve Uzakdoğu ülkeleri ile ilişkilerimizin geliştirilmesini sağlayacak, 12) Ortadoğu barış sürecinin, Filistin halkının devlet kurma dâhil, meşru hak ve özelemlerine yanıt veren ve İsrail'in de güvenli sınırlar içerisinde yaşama hakkını da güvence altına alan bir dış politika yürütülmesi hedeflenmiştir.

---

²⁹⁴ Hükümet programları için bkz. TBMM, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Ankara: TBMM Basımevi, 9. Cilt, Aralık 2014, s.11-13; *TBMM Tutanak Dergisi*, 19. Dönem 1. Cilt 7. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr>, (28.05.2019); *TBMM Tutanak Dergisi*, 19. Dönem 1. Cilt 7. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr>, (28.05.2019); Resmi Gazete, "Başbakan Tansu ÇİLLER Tarafından 30 Haziran 1993 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisine Okunan Hükümet Programı", 6 Temmuz 1993.

3.1.3.2. Tek Başına İktidar Döneminin Hedefleri

Kasım 2002’de tek başına iktidar gelen 58. Hükümetin Başbakanı Abdullah Gül tarafından TBMM’ye sunulan programda; “TDP’ni uzun vadeli bir perspektifle, yeni dinamiklere dayanan bölgesel ve küresel konjonktüre uyumlu hale getirileceği, Kamu kurumları bünyesinde dış politika alanında faaliyet gösteren araştırma merkezleri, dış politika enstitüleri ve üniversitelerdeki uluslararası ilişkiler bölümleriyle işbirliği yapılacağı” ifade edilmiştir.²⁹⁵ Bu hükümetin programında önceliklere göre farklılık gösteren hususlar olarak; Avrasya eksenli politikalara ağırlık verilerek Kafkasya’da bir açılımın öngörülmesi, Filistin ile ilgili çözüm konusunda daha fazla gayret sarf etme kararlılığı ve Kıbrıs’ta mutlaka bir çözümün sağlanmaya gayret gösterilmesi dikkat çekmektedir.

59. Hükümet olarak dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan tarafından Mart 2003’te TBMM’de açıklanan programda; “birinci AK Parti hükümetinin gerçekçi ve vizyonel dış politika yaklaşımını sürdürüleceği ve daha da geliştirmek üzere çabaların artırılacağı” belirtilerek, bir önceki programdaki politika esaslarının genel olarak devam edileceğini vurgulamıştır.²⁹⁶ Sonraki dönemlerde R. Tayyip Erdoğan Başbakanlığında kurulan hükümetlerde benzer hedefler belirlenerek TDP bu kapsamda yürütülmeye devam etmiştir.

Ahmet Davutoğlu başbakanlığında Ağustos 2014’te oluşturulan 62. Hükümet’in 1 Eylül 2014’te TBMM’de sunulan programında TDP’nda temel ilkesi kapsamında, “izlenecek politikanın Ankara merkezli olacağı” ve “TDP’nin çok boyutlu olmaya devam edeceği, bunun aynı zamanda coğrafyamızın bir zarureti olduğu” belirtilmiştir. Bununla birlikte, “Türkiye’nin AB hedefinin stratejik bir hedef olduğu ve kararlılıkla sürdürüleceğinin” altı çizilmiştir.²⁹⁷

Kasım 2015’teki erken genel seçimler için kurulan geçici 63. Hükümetten sonra Başbakan Davutoğlu yeniden göreve gelmiştir. Davutoğlu tarafından 64. Hükümet Programında “etkin, hakkaniyetli, itibarlı dış politikanın izleneceği, ‘değer odaklı dış politika’ kapsamında; dünyada giderek yükselen uluslararası sistemin demokratikleştirilmesi; adalet ilkesinin hem politika, hem de ekonomiye hâkim kılınması taleplerine önemli bir güç kattığı ifade edilmiştir.²⁹⁸

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, “Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları”, Ankara: TBMM Basımevi, 9. Cilt, Aralık 2014, s.488-491.

²⁹⁶ TBMM, *a.g.e.*, s.533-536.

²⁹⁷ 62. Hükümet Programı, <https://www.memurlar.net/common/news/documents/481857/hprogram.pdf>, (10.09.2019).

²⁹⁸ AA, 64. Hükümet Programı, *a.g.s.*

Mayıs 2016’da Binali Yıldırım’ın Başbakan olduğu 65. Hükümet Mayıs 2016’da göreve başlamıştır.²⁹⁹ Bu hükümetin de programının TBMM’ye sunulması esnasında TDP’nin ilkeleri kapsamında; “ülke menfaatleri ile dünyanın ortak değerlerini yansıtan evrensel ilkeler arasında hiçbir çelişki görmeyen, vizyoner ve gerçekçi bir dış politika geleneğinin kurumsallaştırıldığı, dünyanın başka yerlerindeki toplumların hayatını etkileyen sorunların çözümüne katkı vermeyi sürdürüldüğü” belirtilmiştir.³⁰⁰

3.1.3.3. Günümüzdeki TDP’nin Hedefleri

Nisan 2017’de referandumla kabul edilen anayasa değişikliği sonrasında yeni oluşturulan hükümet sistemi Temmuz 2018’de R. Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlığına başlaması ve kabinesini oluşturmasıyla hayata geçmiştir. Dışişleri Bakanlığınca günümüzdeki TDP’yle ilgili olarak; “birbirini tamamlayan çok sayıda politik, ekonomik, insani ve kültürel işbirliği araçlarından istifade etmekte ve küresel ölçekte düşünen ancak dünyanın her köşesinde yerel düzeyde etkinlik gösteren bir diplomasinin uygulandığı” belirtilmektedir. Yine, “Türkiye’nin köklü bir devlet ve demokrasi geleneğine sahip olduğu, merkezi coğrafi konumu, derin tarihi birikimi, genç ve eğitimli nüfusu, güçlü kurumları ve dinamik ekonomisinden güç aldığı” vurgulanmaktadır. İlave olarak, “bölgesel ve çevresel ülkelerle yakın bağlarını muhafaza etmesiyle birlikte TDP’nin ilgi alanının genişlediği, bu çerçevede Afrika Ortaklık Politikasını, Asya-Pasifik ve Latin Amerika ile Karayipler’e yönelik açılım politikalarının derinleştirildiği” ifade edilmektedir.³⁰¹

3.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ EKONOMİ POLİTİĞİ

Önceki bölümlerde soğuk savaş sonrasında uluslararası sistemde ve ülkede yaşanan politik gelişmeler bağlamında TDP’nin hedefleri incelenmiştir. Bu kısımda bir önceki bölümde belirtilen genel ilkeleri ve hedefleri çerçevesinde TDP’nin ilgi alanlarındaki ekonomi politikası analiz edilecektir.

²⁹⁹ NTV, “Yeni kabine belli oldu (65. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi)”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/yeni-kabine-belli-oldu-65-hukumet-bakanlar-kurulu-listesi,QioafwQo9EKJ5btHFaL7w>, (27.07.2019).

³⁰⁰ 65. Hükümet Programı Konuşma Metni için bkz. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/65-hukumet-programi-20180125142728.pdf>, (27.07.2019).

³⁰¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, (15.04.2019).

Küreselleşmenin ve özellikle ulaşımdaki teknolojik kabiliyetlerin artması özellikle dış ticaretin yakın çevre ülkelerin dışında yer alan ülkeleri de kapsayacak şekilde geliştirilmesine imkân sağlamıştır. Soğuk savaşın bitmesiyle, dünyada ortaya çıkan yeni gelişmeler kapsamında, devletler tarafından ittifaklar ve işbirlikleri gözden geçirilmiştir. Önceden blokların genel politikaları çerçevesinde dar alanda ideolojik olarak şekillenen uluslararası ilişkiler ve dış politika ekonomi, kültür, din, mezhep gibi unsurları daha çok dikkate alacak şekilde devlet dışı aktörlerin de dâhil olduğu çok katmanlı ve boyutlu bir şekle dönüşmüştür. Bu kapsamda, 1990’lu yılların başından itibaren TDP’nin esaslarında da bir takım değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. 2000’li yıllardan itibaren ise Türkiye’deki politik istikrarla uyumlu olacak şekilde ekonomik istikrarın sağlanması TDP’nin ekonomi politikasına olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde, küresel dinamiklerin yanı sıra göreve gelen hükümetlerin politik yaklaşımları da TDP’nin oluşturulmasında etkili olmuştur.

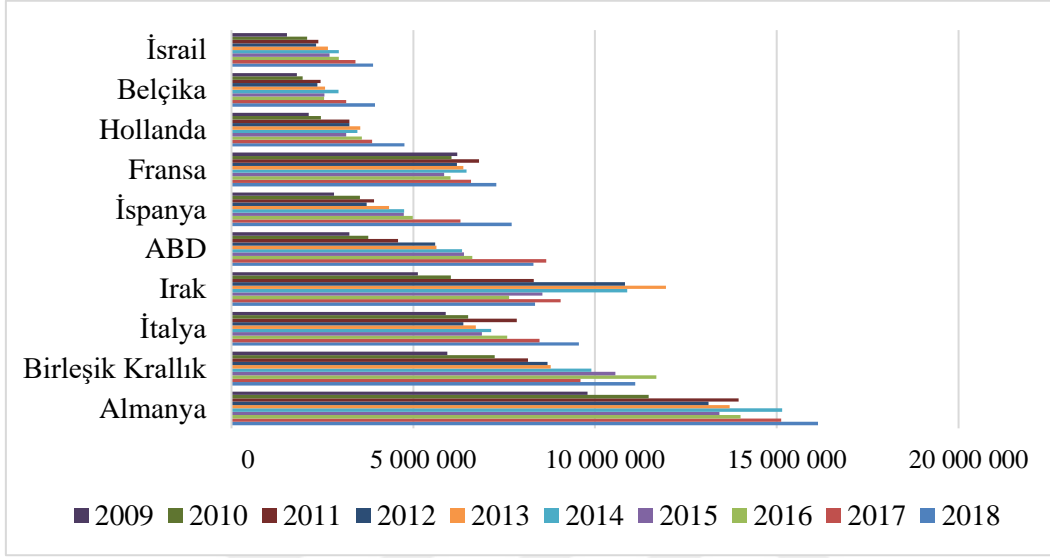
Günümüzde dış politikayı tamamlayan bir diğer unsur olarak “kamu diplomasisi” kullanılmaktadır. Kamu diplomasisini; “devletlerin ulusal çıkarlar ve stratejik hedefleri doğrultusunda uluslararası kamuoyunu etkileyerek istenen algıyı yaratmak için hükümetler tarafından belirlenen ulus ötesi halkla ilişkiler süreci” olarak tanımlamak mümkündür.³⁰² Altyapısı yumuşak güç unsurları ile doldurulabilecek ve dış politikayı desteklemek amacıyla kullanılan kamu diplomasisi geleneksel diplomasi dışında; “sınır ötesi topluluklar (*diaspora*), sivil toplum örgütleri, gazeteciler, muhabirler, halkla ilişkiler ve iletişim uzmanları, akademisyenler, kültürel ve sportif organizasyonlar” gibi unsurları kapsamaktadır.³⁰³

Bu bölümde son yıllardaki TDP’nin hedefleri kapsamında ilgi alanları tasnif edilmiş ve analiz başlangıçta genel bir çerçeveye yapılmış, sonrasında bölge ve ülke özelinde ayrıntılı inceleme yapılmıştır. TDP’nin ekonomi politikasının analizinde, yürütülen ihracat ve ithalat rakamlarından istifade edilerek tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, Grafik-9’da 2009-2018 yılları arasındaki Türkiye’nin yaptığı ihracat rakamlarına göre toplam ihracattaki en yüksek payı olan ilk 10 ülke gösterilmiştir. Verilere göre, 2010 yılında toplam ihracat rakamı % 48’lik bir artışla 113,89 milyar dolar iken 2018 yılında 167,92 milyar dolara yükselmiştir. İhracat rakamlarına göre ilk 20’deki AB ülkelerinin toplam ihracattaki payı 2010 yılında % 42 iken 2018 yılında % 43,1’e yükselmiştir. 2018 yılı verilerine göre RF’na yapılan ihracat rakamı

³⁰² O. Can Ünver, “Kamu Diplomasisi ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016, s. 128.

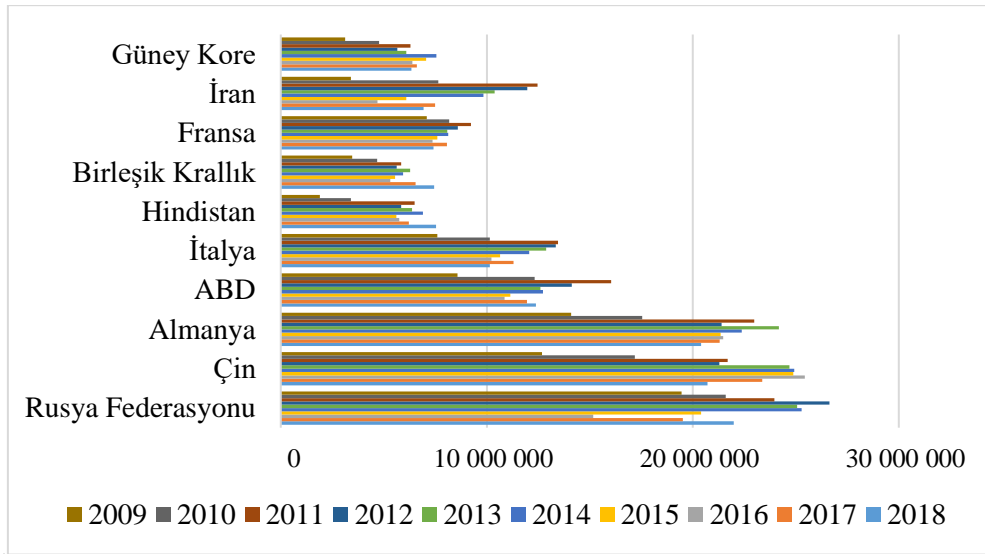
³⁰³ Ünver, *a.g.e.*, s.130-131.

ise 12. sırada gerçekleşmiştir. 2018 verilerine göre toplam ihracatta Almanya % 9,6, Birleşik Krallık % 6,6 ve İtalya % 5,7 paya sahiptir. Irak'a yapılan ihracatın payı birkaç puan yükselerek 2012-2014 yılları arasında % 7 civarına ulaşmış olsa da bu seviye devam ettirilemeyerek 2018 yılında tekrar % 5 oranına düşmüştür.

Grafik-9: İlk 10 Ülkenin İhracat Tutarları (bin dolar)
(Kaynak: TÜİK, 2019)

Aşağıdaki grafikte ise aynı yıllar arasındaki ithalat rakamlarına göre toplam ithalattaki en yüksek payı olan ilk 10 ülke gösterilmiştir. 2018 verilerine göre sırasıyla RF (% 9,9), ÇHC (% 9,3), Almanya (% 9,1) ilk sıralarda yer almış, ABD (% 5,5) ve İtalya (% 4,6) bu ülkeleri takip etmiştir.

Grafik-10: İthalattaki İlk 10 Ülkenin Tutarları (bin dolar)
(Kaynak: TÜİK, 2019)

Bu verilerden, 2010 yılından 2018'e kadar toplam ihracatın % 50'ye yakın arttığı, 2018 yılında ihracatta ilk 20 ülke arasında AB ülkelerinin payının % 43 civarında olduğu ve bunlar içinde Almanya'nın % 10 ile başı çektiği görülmektedir. RF ise ihracat rakamlarına göre 12. sırada, ithalatta ise yaklaşık 22 milyar dolarlık bir rakamla 1. sırada yer almaktadır. RF'la olan dış ticarete doğal gazın başta olduğu mineral yakıtlar ve demir çelik gibi madenlerin ağırlıklı ithalatın yer aldığı görülmektedir. Müteakip alt maddelerde TDP'nın ekonomi politikası bölgesel/ülkeler olarak ortaya konacaktır.

3.2.1. Amerika ve ABD

Soğuk savaş döneminde ABD ile ilişkiler NATO kapsamındaki müttefiklik ilişkisi ve karşı bloğun tehdidi çerçevesinde genel olarak iyi ilişkiler kurulmak suretiyle yürütülmüştür. 1991 yılındaki I. Körfez Harekâtından günümüze kadarki dönemde öncekinden daha fazla çatışma konusunun ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Akademideki bazı yazarların Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte ABD ve NATO gözünde önceki önemini kaybettiğini, bunun ikili ilişkilere de yansıdığını savunduğu görülmüştür. Diğer yandan, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin özellikle doğu ve güneydoğu bölgesinde bölücü unsurlara karşı yürüttüğü operasyonlardaki sözde insan hakları ihlallerini ve demokratik olmayan uygulamaları iddia ederek ABD bazı silah ve mühimmatların satılmaması gibi askeri kısıtlamalara da gitmiştir.³⁰⁴ Türkiye'nin 1991 ve 2003 yıllarında Irak'a yönelik yapılan askeri harekâtlar ABD olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990 tarihli 678 sayılı kararı kapsamında, Irak'ın işgal ettiği Kuveyt'ten çekilmesi için bir süre tanınması ve aksi halde askerî güç kullanılmasına izin vermesi sonucunda, ABD'nin başını çektiği koalisyon güçleri Ocak'ta başladıkları I. Körfez Harekâtının sonucunda 26 Şubat'ta Kuveyt'i işgalden kurtardılar.³⁰⁵ BM Nisan 1991'de aldığı kararla "Irak Hükümetinin Irak topraklarında 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyine uçak ve ağır silah geçirmesini" yasaklamıştır. Bu çerçevede yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin uygun görmediği Kuzey Irak'ta bir oluşumun hayata geçmesine neden olmuştur. Buradaki Kürtler ilk defa 1992 yılında bağımsız olarak seçim yaparak kendi Kürt meclisini oluşturmuş, günümüzün anayasal yapılmasına temel teşkil eden Federe Kürt Devletini kurmuştur.³⁰⁶

³⁰⁴ Alptekin Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD NATO İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7 (11), s. 31-32.

³⁰⁵ Emine Bulut, "Birinci ve İkinci Körfez Savaşı'nda ABD Politikası", Selçuk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 68.

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut, *a.g.e.*, s.51 ve 68.

11 Eylül 2001 yılında New York şehrinde bulunan Dünya Ticaret Merkezine ve ABD Savunma Bakanlığı karargâhı Pentagon'a yapılan saldırılardan sonra, ABD teröre karşı dünya çapında bir mücadele başlattığını ilan etmiş, terör odağı olduğu iddiasıyla önce Afganistan'a sonrasında 2003 yılında Irak'a askerî bir müdahaleye yönelmiştir. Mart 2003'te TBMM gündemine gelen "TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına"³⁰⁷ dair tezkere oylanmış fakat yeterli çoğunluk sağlanamadığından reddedilmiştir. ABD yetkililerce büyük bir hayal kırıklığı olarak değerlendirilen bu gelişmenin ardından alternatif harekât planları devreye konmuştur.³⁰⁸ Bu husus ABD'de büyük bir şok yaratarak Türk-ABD ilişkilerinde büyük bir kırılmaya neden olmuştur.³⁰⁹

Bu dönemde ABD ile olan ilişkilerde sorun olarak ortaya çıkan diğer önemli bir konu, RF ve İran'a yönelik uygulanan politikadaki farklılıklar olmuştur. Türkiye'nin bölgesinde komşuları olan RF ve İran ile geliştirmek istediği politik ve ekonomik ilişkiler, ABD'nin 1990'lı yılların başından beri uygulamaya çalıştığı 'ikili çevreleme (*dual-containment*)' politikasına ters düşmüştür. Özellikle, Türkiye'nin enerji ihtiyaçları kapsamında RF ve İran'la yapılan doğal gaz anlaşmaları ve geliştirdiği ilişkiler, ABD yönetiminin tepkisini çekmiştir. RF ve İran'ın ekonomik ve askeri alandaki ilerlemeleri, bölgelerindeki olaylara olan yaklaşımları, Amerikan karşıtı tutumu ve Amerikan çıkarlarını tehdit eden unsurlar olarak değerlendirilmiştir.³¹⁰

2013 yılında başlayan Suriye krizinin ilk safhasında ABD ve müttefikleri tarafından ortaya konan Devlet başkanı Esad'ın iktidardan uzaklaştırılarak daha demokratik bir rejimle değiştirilme hedefi, yıllar içinde gerçekleştirilmekten uzaklaşmıştır. Sonraki dönemde RF ve İran gibi bölgesel aktörler ve diğer bazı Batılı ülkelerin bölgeye politik ve askeri olarak müdahil olması neticesinde kriz uluslararası ve daha karışık bir duruma dönüşmüştür. Başlangıçta aynı hedefi amaçlayan Türkiye ve ABD, ilerleyen zamanda ABD'nin YPG/ PYD gibi oluşumlara destek vermesi, Türkiye'nin güvenliğini sağlamak üzere Suriye kuzeyinde askeri harekâtları gerçekleştirmesi gibi nedenlerle anlaşmazlığa düşmüştür.

---

³⁰⁷ Söz konusu tezkerenin görüşme tutanağı için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, 1.3.2003, Dönem: 22, Cilt: 6, Yasama Yılı: 1, 39. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>, (20.04.2019).

³⁰⁸ Molla, *a.g.e.*, 41.

³⁰⁹ Milliyet, "Amerika Şokta", 02.03.2003.

³¹⁰ Molla, *a.g.e.*, 32.

Geçtiğimiz dönemde yaşanan olumsuz gelişmelerden biri olarak, Ağustos 2018’de öncesinde görülen bir dava kapsamında tutuklanmış olan Rahip Brunson’ın serbest bırakılmaması öne sürülerek ABD tarafından T.C. İçişleri ve Adalet Bakanlarına “yaptırım” uygulama kararı alınmıştır. Birkaç gün sonra da ABD Başkanı Trump, sosyal medya üzerinden yaptığı bir açıklama ile ABD’nin ülkemize uyguladığı çelik ve alüminyum gümrük vergilerini iki katına çıkaracağını duyurmuştur. Bu gelişmeler Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiş, Türkiye’de ekonomik durum olumsuz etkilenerek, döviz kurlarında büyük oynamalar yaşanmıştır.³¹¹

Son dönemde Türkiye, biri opsiyonlu iki adet S-400 Yüksek İrtifa Hava ve Füze Savunma Sistemlerini, ABD ve diğer ülkeler tarafından sağlanamayan uzun vadeli ihtiyaçlar olarak 2,5 milyar dolar karşılığında RF’den almaya karar vermiştir.³¹² Bu durum, ABD ve diğer bazı NATO ülkelerinin tepkisine yol açmış, ABD yetkilileri ayrıca, Türkiye’nin yeni nesil F-35 Savaş Uçağı Projesi’nin askıya alınabileceğini açıklamıştır. ABD ile yaşanan bu olumsuz gelişmeler sonrasında politik ilişkilerin düzelmesi için çaba harcanmış, Rahip Bronson’un Ekim 2018’de serbest kalması ve diğer görüşmeler neticesinde olumlu sonuçlar alınmıştır.³¹³

Amerika kıtasındaki diğer ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesine de ağırlık verilmeye başlanmıştır. Son yıllarda başta Venezüella olmak üzere, Küba ve Kolombiya gibi Latin Amerika ülkeleriyle üst düzey ziyaretler gerçekleştirilerek ikili ilişkilerin ve ticaret hacimlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.³¹⁴

Bu dönemin geneline bakıldığında, ABD’yle bazı olumsuz politik gelişmelere rağmen ekonomik ilişkilerin artırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede dış ticaret hacmi 1991 yılında 3,17 milyar dolar iken, yaklaşık 6,5 kat artarak 2018 yılında 20,68 milyar dolara ulaşmıştır. Bu çerçevede, 2009 yılında ABD’ye olan ihracat 3,24 milyon dolar, ithalat 8,57 milyar dolar seviyesindeyken, 2018 yılında sırasıyla 8,30 milyar dolar ve 12,38 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.³¹⁵

³¹¹ BBC Türkçe, “Dışişleri Bakanlığı: Trump’ın Ek Vergi Kararı Devlet Ciddiyetiyle Bağdaşmıyor.”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45141430>, 10.08.2018.

³¹² BBC Türkçe, “S-400 Füze Savunma Sistemi Nedir: 6 Soruda Türkiye’nin Rusya’dan Satın Alacağı Füzeler”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094>, 20.04.2019.

³¹³ HaberTürk, “Son dakika! ABD’li Rahip Brunson Serbest!”, <https://www.haberturk.com/son-dakika-brunson-icin-adli-kontrol-kaldirilsin-talebi-2177299>, 22.04.2019.

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Dış Politika Kronolojisi*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?7d9d6904-8274-44e5-8f80-17f7d422042e>, (22.04.2019).

³¹⁵ TUİK, 2019.

3.2.2. Avrupa, AB ve Kıbrıs

Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinin başlamasını 14. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Osmanlı Devleti döneminde 1356 yılında Gelibolu yarımadasındaki Çimbi Kalesinin Süleyman Paşa komutasındaki ordu tarafından ele geçirilmesi bu konuda başlangıç sayılmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın ekonomik, askeri ve teknolojik olarak ilerlemesine karşılık Osmanlı İmparatorluğunun buna ayak uyduramaması geri kalmasına neden olmuş, 19. yüzyıldaki yenileşme çabaları da istenen sonucu vermemiştir. Özellikle 1789'daki Fransız Devrimi neticesinde gelişen fikirler ve özgürleşme hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğundaki azınlıkları etkilemesi sonucu ayrılma iradeleri devletin zayıflamasına ve nihayetinde dağılma sürecine kadar gitmiştir. II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da politik ve ekonomik olarak güç birliği yapmak üzerine fikirler gelişmiştir. Bu kapsamda, 1960'lardan sonra ekonomik bütünleşme (*entegration*) ile ilgili çalışmalara başlanarak, Ortak Pazar'ın oluşturulması sonrasında Avrupa Birliği (AB)'nin şekillenmesine kadar gelişecek olan sürecin hızlandırılması, Batı (NATO) ve Doğu Bloğu ülkeleri arasında yumuşama (*detant*)'nın yaşanması TDP'nin gözden geçirilmesine etki yapmıştır.³¹⁶

AB'nin temeli Nisan 1951'de 6 ülke tarafından kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'dur.³¹⁷ Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Paris'te imzalanan anlaşmayla yürürlüğe konan AKÇT ile bu ülkeler Yüksek Komisyon, Bakanlar Konseyi, Adalet Divanı ve Ortak Meclis gibi kurumların oluşmasını kararlaştırarak kömür, çelik üretimiyle ilgili politikalar konusunda ulusal yetkilerini bir üst otoriteye devretmiş oldular.³¹⁸

Türkiye ilk defa 1959 yılında başvuruda bulunduğu Roma Anlaşması'yla 1957 yılında kurulmuş olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'den sonra 1987 yılında da Avrupa Topluluğu (AT)'na tam üyelik için müracaat etmiştir. AB, 1993 yılında imzalanan Maastricht Anlaşmasıyla ekonomik amaçlarının yanı sıra politik hedeflerini de ekleyerek bugünkü anlamıyla resmi bir hüviyete ulaşmıştır.³¹⁹ AB'ye üye olabilmek için aday ülkelerin 1993 yılında Kopenhag Liderler Zirvesi'nde kabul edilen ve "Kopenhag Kriterleri" olarak bilinen

³¹⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.261-266.

³¹⁷ Kamel, *a.g.e.*, s.144.

³¹⁸ Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihi", *Avrupa Birliği*, Ed. Belgin Akçay, İlke Göçmen, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, 2012, s.48.

³¹⁹ Haluk Özdemir, "Rasyonel bir Politika Aracı Olarak Türkiye-AB İlişkileri ve Üyelik Sürecinin Anlamı", *Türk Dış Politikası* Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016, s.40.

hususları tamamen yerine getirmesi öngörülmüştür.³²⁰ Sonraki yıllarda AB'nin kurucu Maastricht Anlaşmasıyla ilgili yaşanan tartışmalar neticesinde, AB'nin temel anlaşmalarında bazı değişiklikler ve yenilikleri kapsayan Lizbon Anlaşması Aralık 2009'da yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla, AB kurumlarında bazı değişiklikler yapılarak karar alma süreçlerinin hızlandırılması ve yetkilerinin artırılması, bazı terminolojik yenilikler yapılmış, Birliğin değerleri olarak; “özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukuk devleti, insan onuru ve insan haklarının korunması” ilgili yasaya ithal edilmiştir.³²¹

Harita-1: Avrupa Siyasi Haritası

(Kaynak: <https://www.harita.gov.tr/urun-210-avrupa-siyasi-haritasi.html>)

Mart 1995'te Türkiye ile AB arasında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının uygulanmasına Ocak 1996'da başlanmıştır. Türkiye'nin uzun uğraşlar sonrasında üyelik talebi Aralık 1999 tarihindeki Helsinki Zirvesinde “aday ülke” statüsüyle kabul edilmiştir. Aralık

³²⁰ Kopenhag Kriterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kamel, *a.g.e.*, s.145.

³²¹ Akdemir, *a.g.e.*, s.61.

2004'teki liderler zirvesinde Türkiye'nin istenen kriterleri kısmen yerine getirdiği belirtilerek müzakerelerin Ekim 2005'te başlamasına karar verilmiş ve adaylık süreci resmen hayata geçmiştir.³²²

Müzakerelerin başladığı 2005 yılından günümüze kadar olan süreçte Türkiye'nin önemli adımlarına ve birçok olumlu gelişme yaşanmasına rağmen AB'ye üyeliği henüz gerçekleşmemiştir. Bugüne kadar olan AB-Türkiye ilişkilerinde, her iki taraf da farklı kazanımları hedeflediği söylenebilir. Türkiye kuruluş tarihinden itibaren hedeflediği “Batı medeniyet seviyesinin üstüne ulaşmak” ideali doğrultusunda AB üyeliğini aynı zamanda bir araç olarak da kabul ederek, liberal ekonomik politikaların hayata geçirilmesi, gelişmiş demokratik norm ve toplumsal düzenlemelerin yapılması, insan hakları ve hürriyetlerinin genişletilmesi ve hukukun üstünlüğünün pekiştirilmesi gibi yapısal düzenlemeleri de yapmıştır. Özgürlükler, işçi hakları ve hukuksal düzenlemeler konusunda önemli değişiklikler içeren Eylül 2010'daki referandumla kabul edilen Anayasa değişikliği ve 2011 yılında AB Bakanlığının kurulması bu anlamda atılan önemli adımlardır.³²³ Geldiğimiz noktada, Türkiye'den sonra başvuran eski Doğu Bloğu ülkelerin dâhil üyeliğe kabul edilmesi sonucu AB 28 üye ülkeye ulaşmıştır. Son dönemde İngiltere, Haziran 2016'da yapılmış olan referandum sonucunda % 52'lik bir oyla AB'den ayrılmaya karar vermiştir. Kamuoyunda “Brexit” adı verilen ayrılma sürecinde işlemler devam etmektedir.³²⁴

Türkiye'nin tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik bağları nedeniyle AB'yi en güçlü ilişki içinde olduğu “topluluk” olarak değerlendirmek çok yanlış olmayacaktır. Yine, bu ülkeler içinde yaşayan Türk soydaşlarımızın kamu diplomasisi için önemi tartışılmazdır. Özellikle, dış ticaret verilerinin geldiği nokta kapsamında, AB'nin Türkiye için ekonomik olarak çok önemli ve vazgeçilemez bir ortağı olduğu çok açıktır.

Avrupa'nın önemli bir bölgesi olan Balkanlar, askeri açıdan Avrupa için güneydoğudan gelecek saldırılar için boğazlarla çevrelenmiş, dağlarla kaplanmış bir bölge, ekonomik olarak da Asya ve Avrupa'yı birleştiren ticaret yollarının geçtiği bir havza olarak stratejik bir öneme

---

³²² Hüseyin Ağır, Mehmet Metin, “Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6 (1), 2016, s. 12; Kamel, *a.g.e.*, s.148.

³²³ Kamel, *a.g.e.*, s.150.

³²⁴ Brexit; daha önce Willem H. Buiters ve Ebrahim Rahbari adlı ekonomistler tarafından Yunanistan'ın Euro bölgesinden çıkma isteği kapsamında kullandıkları “Grexit” [Greece (Yunanistan)-exit (çıkış)] kavramının İngiltere için Britain (*Britanya*) ve *exit* (çıkış) olarak evrilmesi sonucu ortaya çıkan tanımlamadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. NTV, “İngiltere, AB'den Ayrılma Sürecini Resmen Başlattı.”, https://www.ntv.com.tr/dunya/ingiltere-abden-ayrilma-surecini-resmen-baslatti,wDjtO1U_IUSTh-fPXUwj0g, 29.03.2017).

sahiptir. Verimli toprakları, tarihi ve kültürel altyapısı ile Makedonlar, Roma ve Bizans gibi önemli birçok medeniyete de ev sahipliği yapmış olması önemini daha da artırmaktadır.³²⁵ Yaklaşık dört asır gibi bir süre Osmanlı imparatorluğu hâkimiyetinde kalmış olan Balkanlar TDP içinde öncelikli ve önemli bir yer tutmaktadır.³²⁶ Tarihsel süreç içinde buradan çekilirken bırakılan tarihi ve kültürel miras ile soydaşlar ve devam eden dini ve kültürel ortaklık Balkanlar'ın Türkiye için önemini oluşturan diğer hususlardır. Türkiye'nin Balkan ülkeleri olarak adlandırılan Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Yunanistan ile çok önemli tarihi, sosyokültürel ve politik ilişkileri bulunmaktadır.³²⁷

Bu bölgede birçok dini ve etnik olarak farklı halkları barındıran Yugoslavya, yaklaşık ülkesini 40 yıl bir arada tutarak yöneten Josip Broz Tito'nun 1980 yılında ölmesinden sonrasında, 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla başlayan sürecin devamındaki olaylar ile dağılma noktasına gelmiştir. Yugoslavya'yı oluşturan altı federe devlet olan Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek (BH) ve Makedonya'da bu dönemde yapılan seçimlerde halkaların farklı istekleri oluşmuştur. Sırbistan ve Karadağ'da Yugoslav Birliği'nin korunmasına, Hırvatistan ve Slovenya'da ise bu şekildeki merkezîyetçi bir rejimin sonlandırılmasına, Makedonya ve BH'de ise konfederasyonunun oluşturulmasına yönelik iradeler ortaya konmuştur. Haziran 1991'de Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarını ilan etmesi, sonrasında bu gelişmeye Yugoslav Federal Ordusu'nun müdahale etmesi bu ülkedeki çatışmayı başlatmıştır.³²⁸

1991 yılında Eylül ayında Makedonya, Ekim'de ise BH bağımsızlıklarını ilan etmiştir. BH'teki bağımsızlık referandumunu boykot eden Bosnalı Sırp, Sırbistan'daki Miloseviç yönetiminin açık desteğiyle Boşnaklara yönelik askeri saldırılara başlamış ve kısa süre içinde BH'in % 70'ini işgal etmişlerdir. Şubat 1992'de Türkiye'nin, Nisan 1992'de ise sırasıyla ABD ve Avrupa Topluluğu'nun BH'in bağımsızlığını tanımasının ardından, Mayıs 1992'de bağımsız bir devlet olarak BM'de kabul görmüştür.³²⁹ Türkiye hem çatışmaya müdahale esnasında, hem

³²⁵ Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, s.128-129.

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Balkan Ülkeleri İle İlişkiler*, <http://www.mfa.gov.tr/balkanlar-ile-iliskiler.tr.mfa>, 13.05.2019.

³²⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. Avcı, *a.g.e.*, s.114-119; Kamel, *a.g.e.*, s.245.

³²⁸ Kamel, *a.g.e.*, s.242.

³²⁹ Harun Semercioğlu, "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi." *Electronic Journal of Social Sciences*, Sayı: 16 (63), 2017, s.1342.

de barışın tesisi sürecinde bölgede aktif bir politika izlemeye çalışmış, Balkanlar'daki etkisini artırmak amacıyla birçok faaliyette bulunmuştur.³³⁰

AB üyesi olan Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan ile olan ekonomik ilişkiler diğerlerine göre daha fazla gelişmiştir. Söz konusu ülkeler en fazla ihracat yapılan 20 ülke arasında yer almaktadır. Diğer taraftan, politik ilişkilerde oldukça mesafe kat edilmiş olan başta Bosna Hersek ve Kuzey Makedonya olmak üzere diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkiler istenen seviyeye ulaşamamış, Slovenya ile olan dış ticaret ise diğerlerine göre daha iyi bir rakama erişmiştir. Bunun nedenleri olarak; bu ülkelerin ekonomilerinin yeterince gelişmemiş olması ve ihtiyaç duydukları malları AB ülkeleriyle diğer rekabetçi ülkeler tarafından daha uygun bulabilmelerini saymak mümkündür. 2018 yılı verilerine göre AB Üyesi Olmayan Balkan Ülkeleriyle olan dış ticaret hacmi Tablo-13'te gösterilmiştir. Söz konusu ülkelerin tamamıyla dış ticaret dengesinin fazla verdiği görülmektedir.

Ülke	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)	Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)
Arnavutluk	408,7	22,16	430,87	+ 386,54
Bosna Hersek	420,14	241,22	661,36	+ 178,92
Karadağ	79,23	14,22	93,45	+ 65,02
K. Makedonya Cumhuriyeti	396,80	107,93	504,73	+ 288,87
Sırbistan	867,62	326,29	1.193,91	+ 541,32
Slovenya	1.430,24	316,90	1.747,14	+ 1.113,34

Tablo-13: AB Üyesi Olmayan Balkan Ülkeleriyle Olan Dış Ticaret Hacmi-2018.

(Kaynak: TÜİK, 219)

Türkiye AB üyesi olan ve komşumuz Yunanistan'la köklü tarihi bir geçmişe sahiptir. Cumhuriyet kurulduktan sonra uygulamaya konulan “barışçı ve batıya dönük” TDP kapsamında Yunanistan'la dostluk kurulmaya çalışılmıştır. 1950'li yıllara kadar iki ülke arasında birçok konuda işbirliği yapıldığı görülmektedir. Bu yıllardan sonra özellikle 1923 Lozan Barış Anlaşması ve 1947 Paris Antlaşması esaslarının hilafında Yunanistan'ın “Megola İdea” düşüncesi kapsamında Ege adalarına asker ve silah yerleştirmesi, karasularını uzatmak

³³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, s.156-159.

istememesi ve Kıbrıs ile diğer sorun alanlarında attıkları adımlar gerginliklerin temelini oluşturmuştur. Öte yandan, Yunanistan ise uluslararası kamuoyuna Türkiye'nin özellikle 1974'teki adaya "barış götürmek için" gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekâtını işaret ederek yayılcı politikalar uyguladığını ileri sürmektedir.³³¹

Son dönemde önceden devam eden anlaşmazlık konularına doğal gaz rezervlerinin bulunmasıyla bir yenisi daha eklenmiştir. 2009 yılında Doğu Akdeniz'de İsrail kıyılarında Tamar ve Leviathan'da 40 trilyon m³'lük bir doğal gaz rezervi bulunmuştur. Bu doğal gaz kaynağının Avrupa'ya Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı-*East Med* (DADGBH) ile projelendirilmiştir. Projeyle çıkarılacak doğal gazın İsrail ve Güney Kıbrıs'ın iç tüketim ihtiyacının karşılanması, böylece ekonomilerine olumlu katkı sağlanması, iç talep fazlasının da AB ülkelerine ihraç edilmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda, son dönemde İsrail, Yunanistan, İtalya, Ürdün, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi (GKRR) tarafından Ocak 2019'da icra edilen Doğu Akdeniz Doğal Gaz Forumu'nda Doğu Akdeniz bölgesinde kaynak sahibi olan ülkeler arasında uluslararası bir örgüt oluşturulması ve taşınması karara bağlanmıştır. Doğu Akdeniz'de tespit edilen doğal gaz kaynakları ile ilgili çalışma ve işbirliklerinde Türkiye dışarıda tutulmuş, *East Med*'in güzergâhının Türkiye karasuları üzerinden geçmesi projenin ve doğal gazın maliyetini düşürecek olmasına rağmen politik düşüncelerle bu şekilde bir yol izlenmiştir. Türkiye'nin doğal gaz konusunda çoğunlukla RF ve İran'a bağımlı olması, bu projedeki doğal gaza ihtiyacı olduğu bilinmesine rağmen, bu havzadaki rezervlerden yararlanamamasını Türkiye'nin İsrail, GKRR ve Yunanistan'la arasındaki ilişkilerinin mevcut durumunun neticesi olarak görmek mümkündür. Yaşanan bütün bu gelişmeler Türkiye'nin Suriye'deki askeri hareketlerine ve politik hedeflerine, Kıbrıs sorunun çözümündeki ağırlığına, Yunanistan'la yaşadığı başta karasuları ve münhasır ekonomik bölge anlaşmazlıklarının tekrar gündeme gelmesine, ABD ve RF ile ilişkilerine etki yaparak, izlenen politikalarda ve ikili ilişkilerde sorunlar yaşanmasına neden olabilir. Türkiye'nin İsrail ve Mısır'la devam eden olumsuz ikili ilişkilerin bir süre daha devam etmesine de bir neden teşkil edebilir.³³²

³³¹ İki ülke arasında yaşanan sorunların ayrıntısı için bkz. Sander, *a.g.e.*, 167-170; Kamel, *a.g.e.*, s.203-204; T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Başlıca Ege Denizi Sorunları*, <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>, (27.05.2019).

³³² İlave bilgi için bkz. İsmail Kavaz, "Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz Bir Mutabakat Mümkün mü?", SETA, <https://www.seta.org/dogu-akdenizde-turkiyesiz-bir-mutabakat-mumkun-mu/>, 15.05.2019; Cumhuriyet, "Doğu Akdeniz Boru Hattı projesi Krizde", 12.05.2019; Cumhuriyet, "Türkiye'yi Bekleyen Tehlikeler", 13.05.2019.

3.2.3. Ortadoğu

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının elinde çıkmasıyla, beş yüzyıl boyunca Araplarla birlikte yaşadığı Ortadoğu toprakları savaşı kazananlar ülkelerin boyunduruğu altına girmiştir. Bir kısmı II. Dünya Savaşı öncesi, ekseriyeti ise sonrasında bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeler karmaşık devlet yapıları, Batı'ya nispeten geri kalmışlıkları ile etnik ve mezhepsel farklılıkları nedeniyle günümüze kadar barış ve huzuru bulamamıştır.

Burada devam eden çatışmaların en önemli nedenlerinden biri bu bölgenin önemli petrol rezervlerine sahip olmasıdır. 1948 yılında Filistin'in bölünmesiyle İsrail Devleti'nin bu bölgede kurulması ve ABD destekli yayılcı politikanın uygulanmasıyla durum daha da karışık ve çok aktörlü bir hale dönüşmüştür. İsrail'in kurulmasından sonra Arap devletleri ile yapılan savaşlar, 1980-1988 yılları arasında yaşanan Irak ve İran savaşı buradaki gerilim daha da artıran olaylar olmuştur. İsrail'in ortaya çıkışı esnasında yürütülen diplomaside Türkiye kuruluşunun karşısında Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiş, sonrasında ise uluslararası hukuk çerçevesinde ABD ve NATO müttefikleriyle uyumlu politikaların uygulanması çerçevesinde ikili ilişkilerini tesis etmiştir. Bu nedenle Arap ülkeleri de Türkiye'ye karşı mesafeli durmuş, Eylül 1969'da Mescid-i Aksa'ya yapılan sabotaj eylemi sonrasında temelleri atılan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nde Türkiye'nin yürüttüğü etkili faaliyetler ve uyumlu politikalar Arap ülkeleriyle olan ilişkilerin geliştirilmesine önemli bir katkı yapmıştır.³³³ Bu bölgede yaşanan istikrarsızlığa neden olan diğer sebepleri olarak; Arap milliyetçiliği, ABD ve diğer emperyalist ülkelerin bölgedeki emelleri ile RF arasındaki güç mücadelesi olarak saymak mümkündür.³³⁴ Öte yandan RF'nun Ortadoğudaki SSCB'nin gelenekleri ve politikalarının varisi olduğunu, bu ülkelerin çok önemli bir ticaret ortağı ve silah ile teknolojik pazarı olduğunu, Rus şirketlerinin bölgedeki doğal kaynakların çıkarılmasında büyük bir pay aldığını eklemek gerekir.³³⁵

1991 yılı sonrasında ABD ve müttefiklerinin Irak'a yaptığı askeri harekâtlar ve 2013 yılı sonrasında ise Suriye'ye yapılan müdahaleler ve burada yer alan çok uluslu aktörler ile günümüze kadar süregelen İsrail-Filistin çatışmaları bu bölgedeki istikrarın daha da

³³³ Kamel, *a.g.e.*, s. 208-209.

³³⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 175-177.

³³⁵ Aleksandr Sotnichenko, "Avrasya'da Türkiye ve Rusya: Dış Politikada Temel Anlaşmazlıklar", *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Editörler: Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013, s.103.

bozulmasına neden olmuştur. Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilerek Ekim 2005'te yapılan referandumla kabul edilen yeni anayasa kapsamında oluşturulan “devlet yapısı”³³⁶ sonrasında, TDP gözden geçirilerek bu ülkeyle olan ekonomi politik ilişkiler yeniden artırılmıştır.³³⁷ Diğer taraftan, Irak, 115 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezerviyle Suudi Arabistan ve İran'dan sonra dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip üçüncü ülkesi durumundadır. Irak'ın toplam gelirinin yaklaşık % 95'i petrol satışından elde edilmektedir. Irak'ın petrol kalitesinin diğerlerine oranla daha düşük olması, petrol piyasalarındaki fiyatların altında fiyattan satmasına imkân vermesi ilave bir avantaj yaratmaktadır.³³⁸ Bu kapsamda, Türkiye'nin önümüzdeki dönemde hem petrol ürünleri tedarikçi ülkeleri çeşitlendirmek, hem de Irak'ın mevcut petrol ürünleri kapasitesinden daha fazla yararlanmak ve son dönemde İran'a ABD'nin uyguladığı yaptırımların etkisini azaltmak üzere bu ülkeden daha fazla petrol ve türevlerinden ithalat yapmasının uygun olacağını söylemek mümkündür.

Irak'a 1991 yılında gerçekleştirilen askeri müdahale öncesinde, Türkiye 1990 yılında bu ülkeyle 214,5 milyon dolar ihracat, 1,06 milyar dolarlık ithalat yapmış ve toplam dış ticaret hacmi 1,26 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl Irak'tan yaklaşık 1 milyar dolarlık mineral yakıt ve yağ alınmıştır. 2003 yılında Saddam Hüseyin'in devrilmesi sonrasında, 2004 yılı verilerine göre Irak'a 1,82 milyar dolar ihracat, 145 milyon dolar ithalat yapılmış ve dış ticaret hacmi 1,97 milyar dolar olmuştur. Savaşın sonrasına ise çok az ithalat yapılırken bu ülkeye ağırlıklı olarak, mineral yakıt ve yağ, çimento, tuz vb., demir-çelik ve demir-çelikten eşya satılmıştır. 2017 yılı itibariyle ise Irak'la olan dış ticaret hacmi 2004 yılına göre yaklaşık 5 kat artarak 9,76 milyar dolara ulaşmıştır. Çoğunlukla kıymetli taş ve metaller ile mücevherat, et ve süt ürünleri, giyim eşyası ve plastik ürünlerden oluşan 8,35 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirilirken, ağırlıklı mineral yakıt ve yağ, kıymetli taş ve metaller gibi mücevherattan oluşan 1,42 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır.³³⁹ Bu rakamlar çerçevesinde, Irak'tan eski rejim döneminde ağırlıklı petrol ve benzer ürünleri ithal eder ve çok fazla ürün ihraç edemezken, günümüzde birçok değişik ürün ihraç ederek, ağırlıklı petrol ve benzer

---

³³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adil Sakran Zine El Abdin, “Birleşik Devlet Modeli Olarak Irak Uygulaması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 128, Ocak 2017, s.159-168.

³³⁷ TUIK, 2019.

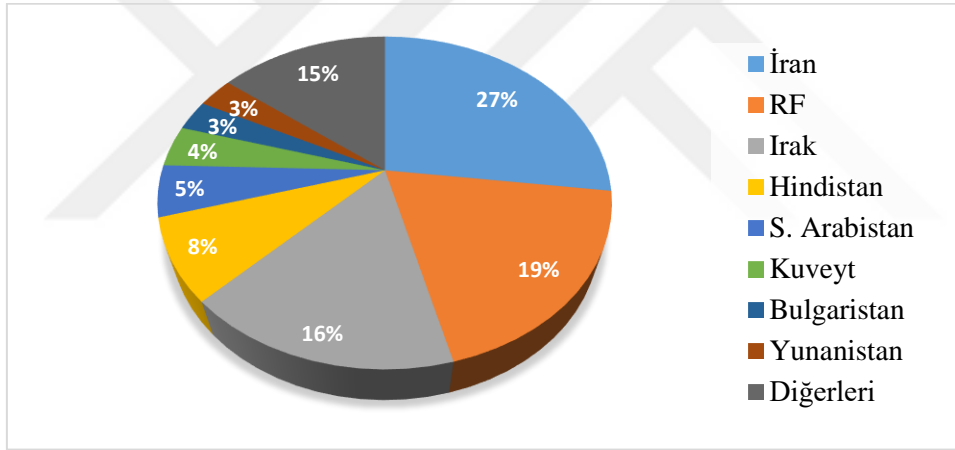
³³⁸ Serhat Erkmen, “Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri”, *Ortaoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz 2010, s.116.

³³⁹ TUIK, 2019.

ürünleri ithal ederek dış ticaret hacminin eskisine oranla yüksek bir artışın gerçekleştirildiği bir duruma gelindiği görülmektedir.

TDP'deki statükocu çizginin soğuk savaşın bitmesinden sonra yeni fırsatları içeren bölgelerden biri olarak görülen Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerin artırılmasına ve yeni işbirliği alanlarının açılmasına çalışılmış olmasına rağmen, bu bölgede ortaya çıkan olaylar ile yaşanan çatışmalar belirlenen hedefin tam olarak gerçekleştirilmesini engellemiştir. Buna rağmen, 2000'lerden sonra özellikle Irak'ta istikrarın sağlanması Saddam öncesi döneme göre bu ülkeyle olan ticari ilişkilerin artmasını sağlamış, Irak Ortadoğu'daki ülkeler arasında en çok dış ticaret hacmine sahip olduğumuz ülke konumuna gelmiştir.

Türkiye'de Orta Doğudaki bölge ülkeleriyle yaptığı ticaretin büyük bölümü petrol ve ürünlerini kapsamaktadır. 2017 yılındaki veriler kapsamında, Türkiye'nin en fazla petrol ve ürünlerini ithal ettiği ülkeler Grafik-11'de gösterilmektedir.

Grafik-11: Türkiye'nin En Fazla Petrol ve Ürünlerini İthal Ettiği Ülkeler
(Kaynak: T.C Enerji Piyasası Sektör Raporu-2017, s.8)

Ortadoğu'nun diğer önemli bir ülkesi olan Suriye'de süregelen çatışmalar son dönemde azalsa da, Türkiye-RF ve İran'ın başını çektiği politik hareket başta olmak üzere uluslararası toplumun çözüm arayışları devam etmektedir. Bu kapsamda, Aralık 2012'de Marakeş'te düzenlenen uluslararası toplantıda Suriye Ulusal Koalisyonu (SUKO) Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmış, bu husus 114 ülke ve 13 uluslararası kuruluş tarafından kabul edilmiştir. Suriye'deki muhalefeti temsil etmek üzere silahlı muhalif grup temsilcileriyle birlikte SUKO'dan oluşturulan Müzakere Yüksek Kurulu, Ocak 2016'dan bu yana BM arabuluculuğunda Cenevre'de yürütülmekte olan müzakere süreçlerinde yer almaktadır. Suriye'de mevcut rejimin izlediği politikalar bölgede DEAŞ ve diğer aşırılık yanlısı grupların

faaliyetlerini artırmasına neden olmuştur. Bu terör örgütlerinin bölgesel ve uluslararası barışı tehdit eder noktaya ulaşması neticesinde uluslararası bir mücadele gerekli görülerek ABD'nin öncülüğünde DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyonu (DMUK) kurulmuştur. Türkiye, bu çerçevede Ağustos 2016- Mart 2017 tarihleri arasında DMUK hava unsurlarının da desteğiyle Suriye'de "Fırat Kalkanı Harekâtı" icra edilmiştir. Suriye'nin kuzeyinde faaliyette bulunarak Türkiye'nin sınır ve ülke güvenliğini tehdit eden PYD/YPG ve DEAŞ terör unsurlarına karşı da Ocak 2018 tarihinde ise "Zeytin Dalı Harekâtı" başlatılmış ve Mart 2018 itibarıyla Afrin ilçe merkezinde kontrol sağlanmıştır.³⁴⁰

Suriye'deki mevcut durum Türkiye'nin başta güvenlik olmak üzere sosyal, kültürel ve ekonomik durumuna olumsuz etki yapmıştır. Yaklaşık 4 milyon Suriyeli sığınmacının Türkiye'de bulunmasıyla büyük bir maddi gider de yaratan bu durum bütün boyutları ve kapsadığı aktörler itibarıyla başlı başına bir inceleme konusudur. Öte yandan, Suriye konusunun Türkiye'nin dış politikasında başta ABD ve RF olmak üzere İran ile diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine önemli ölçüde etki yaptığı ayrı bir husustur. Diğer tüm olumsuz etkilerine ilave olarak, neden olduğu ekonomik kayıp ve güvenlik kaygıları nedeniyle, Suriye'deki krizin bir an önce çözüme kavuşturulmasının Türkiye için çok öncelikli bir olgu olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Suriye'yle olan dış ticaret hacmi 2001 yılında 744,6 milyon dolar; bu rakamın 281 milyon doları ihracat, 463 milyon doları ise ithalat iken, 2018 yılında dış ticaret rakamı 1,41 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakamın sadece 70 milyon dolarlık bölümü ithalat, kalan 1,35 milyar doları ise ihracattır. İhraç edilen ürünler çoğunlukla kişisel eşyalar, demir-çelik, hayvansal ve bitkisel yağlar ile motorlu kara taşıtları traktör vb.lerdir.³⁴¹ Suriye'de son dönemde yaşanan kriz diğer boyutlarının yanı sıra ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Suriye ile gerçekleştirilen dış ticaretin diğer komşu ülkelerle geliştirilmiş olan ticari ilişkilerin çok altında kaldığı görülmektedir.

Bu bölgede tarihsel ve coğrafi olarak çok yakın olan diğer bir ülke olan İran'la olan ilişkiler son dönemde artmıştır. Bu ülkeyle olan köklü ilişkiler özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra iki ülkenin liderleri Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi döneminde kurulan yakınlık ile artmıştır. Bu dönemde 1937 yılında oluşturulan Sadabad Paktı, izlenen barış politikaları ve işbirliğinin

³⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Suriye*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>, 29.04.2019.

³⁴¹ TÜİK, 2019.

bir göstergesidir. II. Dünya Savaşı ve sonrasında ise değişen uluslararası dengeler çerçevesinde aynı yakınlık sürdürülmeye çalışılmış, bu kapsamda 1955 yılında Sadabad Paketi'nin devamı niteliğinde Pakistan'ı ve İngiltere'nin de yer aldığı CENTO (*Central Treaty Organization: Merkez Anlaşması Örgütü*) kurulmuştur.³⁴² Nisan 1979 tarihinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti, Anayasa'sına göre, egemenliğin yasama, yürütme ve yargı organları tarafından, ancak Devrim Rehberi'nin himayesi altında kullanıldığı belirtilen kendine özgü bir yönetim biçimine sahiptir. Yürütmenin başı Cumhurbaşkanı olmasına rağmen, iç ve dış politika önceliklerinin belirlenmesi, silahlı kuvvetlerin ve emniyet güçlerinin sevk ve idaresi gibi önemli yetkiler Devrim Rehberi'nin uhdesinde toplanmıştır.³⁴³

İran'a 2006-2016 yılları arasında BM kararı gereği uygulanan ambargo, bu ülkenin Batı ülkeleri ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde İran başta Brezilya olmak üzere Küba, Venezuela ve Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerinden destek almış, bu bölge ülkeleriyle güçlü ticari ilişkiler tesis etmiştir. 2011 yılında ABD'nin İran'ın finansal sektörünü hedef alan yaptırım kararı ve 2012'de uluslararası para transfer sisteminden çıkarılması İran ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye ile olan ekonomi politik ilişkilerine de önem veren İran bu sayede ambargonun etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. İran'ın nükleer programının silah edinemeyecek şekilde sınırlandırılarak 2016 yılında ambargonun kaldırılmasından sonra, başta Almanya olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan RF'ye olan bağımlılığını azaltmak üzere bu ülkeyle olan işbirliğini artırmaya yönelmiştir. Bu kapsamda Almanya, Fransa ve İtalya İran ile birçok ticari anlaşma imzalamış, Fransa'dan 127 adet Airbus sipariş verilmiş, Renault ile işbirliği anlaşması yapmış, İtalya ise 17 milyar avroluk anlaşma imzalamıştır.³⁴⁴

Türkiye'nin İran'la olan ilişkileri 2014 yılında kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizması çerçevesinde kurumsal bir çerçeveye oturtularak, Devlet Başkanları seviyesinde yapılan toplantıların yıllık periyotlarla dönüşümlü olarak ülkelerin ev sahipliğinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.³⁴⁵ Bununla birlikte, iki ülke arasındaki yakınlığın

³⁴² Armaoğlu, *a.g.e.*, s.207.

³⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İran*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa, 29.04.2019.

³⁴⁴ Barış Doster, "Suriye Sorununda Atlantik-Avrasya Rekabetinin Yansıması Olarak Türkiye-İran Rekabeti", *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016, s.119-120; Özdemir vd. *a.g.e.*, s.92-93.

³⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İran*, *a.g.s.*

geliştirilmesine yönelik olarak kültürel ilişkilerin de artırılması “kültür ve film haftaları” gibi etkinliklerle desteklenmektedir.³⁴⁶

Türkiye'nin RF'ndan sonra en önemli petrol ve doğal gaz tedarikçisi konumunda olan İran'a karşı başta ABD ve diğer bazı Batılı ülkelerin uyguladığı ambargo bu ülkeyle geliştirilen ilişkileri, başta ekonomi politik boyutu olmak üzere önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. 2001 yılında bu ülke ile olan dış ticaret hacmi 1,2 milyar dolar iken, yaklaşık 8 kat artarak 2018 yılında 10 milyar dolara yaklaşmıştır. Türkiye 2001 yılında İran'a 360 milyon dolarlık ihracat yaparken, 780 milyon doları mineral yakıt ve yağlar olmak üzere toplam 840 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. 2018 yılında ise çoğunlukla demir-çelik, motorlu kara ve hava taşıtları ile bunların yedek parçalarından oluşan yaklaşık olarak 2,4 milyar dolarlık ihracata karşılık, 6 milyar doları mineral yakıt ve yağlardan oluşan ve kalanında büyük ölçüde çinko, alüminyum ile plastik ve mamullerinden oluşan yaklaşık 7 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Aynı yıllardaki turist sayısı da 7 kat artarak 327 binden 2,5 milyona ulaşmıştır.³⁴⁷

Ortadoğu bölgesinin diğer güçlü bir aktörü ve İslam Dünyası için önemli bir yere sahip olan Suudi Arabistan ile olan ilişkiler de zaman içinde gelişmiş, köklü tarihi ve kültürel bağlara sahip olunan bu ülke son dönemdeki TDP'nda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu ülke için Basra körfezi hayati derecede önemlidir. Bu körfezin güvenlik içinde uyguladığı dış politikasının temelinde yer alan bir husustur. Körfez ülkeleriyle uyumlu ve işbirliği içinde olmayı esas kabul ederek, aynı zamanda buradaki ülkelerinin de lideri gibi hareket etmesi istikrarı sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir.³⁴⁸ Özellikle AK Parti iktidarı döneminde gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerle geliştirilen iki ülke arasındaki işbirliği, 2008 yılında kurulan “stratejik diyalog” mekanizmasıyla da pekiştirilmiştir.³⁴⁹ Bu bölgede özellikle Suudi Arabistan ve körfez ülkelerinin mezhepsel olarak yakınlığı aralarındaki işbirliğinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış, bu husus aynı zamanda 1979 yılından sonra İran'ın Şii rejiminin bilhassa bu ülkeler için rejim ithali konusundaki çabaları bir tehdit olarak görülmüştür.³⁵⁰

2001 yılında 500 milyon dolar ihracat, 632 milyon doları mineral yakıt ve yağlardan oluşan 730 milyon dolar ithalat olmak üzere toplam 1,23 milyar dolar olan Suudi Arabistan'a

---

³⁴⁶ Kamel, *a.g.e.*, s.217.

³⁴⁷ TUIK, 2019.

³⁴⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.207; daha ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Suudi Arabistan*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, 29.04.2019.

³⁴⁹ TUIK, 2019.

³⁵⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.215.

yönelik dış ticaret hacmi, 2018 yılında 5 milyar dolara yaklaşmıştır. Bunun yaklaşık olarak 3 milyar dolarlık kısmı ağırlıkla mekanik ve elektrikli makine ve cihazlar, yenilen sebze-meyveler ve giyim eşyalarından oluşan ihracat, 2 milyar doları da çoğunluğunu mineral yakıt ve yağlar, organik kimyasal ürünler, plastik ve mamullerini kapsayan ithalat rakamlarıdır. Aynı yıllarda Türkiye'ye gelen turist sayısı da 30 kat artarak 21,7 bin kişiden 651 bin kişiye yükselmiştir.³⁵¹ 2001 yılından 2018 yılına kadarki süreçte bu ülkeyle olan dış ticaretimiz mineral yakıt ve mamullerin ithalatı ve yenilen sebze-meyve temelliyen, ürün çeşitliliği armış ve Türkiye lehine ticaret dengesi oluşturulmuştur.

Ortadoğu'da tarihi, nüfusu, askeri, politik ve ekonomik gücü itibariyle önemli bir başka ülke Mısır'dır. 1952 yılından itibaren Cemal Abdülnasır döneminde süren bağlantısızlar hareketi girişimi ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerden sonra, Enver Sedat yönetimi esnasında 1972 yılında Sovyet danışmanlarını sınır dışı ederek Sovyet Rusya ile olan irtibatı kesilmiş, bu husus ABD yanlısı bir politika izlemesine ve Suudi Arabistan'la yakınlaşmasına da sebep olmuştur. 1978 yılında İsrail'le imzaladıkları Camp David anlaşması sonucunda tüm Arap ülkelerini karşısına almıştır. İsrail ile imzaladığı bu anlaşma sonrasında Mısır 27 Mart 1979'da Arap Birliği üyeliğinden çıkarılmıştır. Mısır'da 1981-2011 yılları arasında Mübarek ve 2013 yılına kadar Mursi dönemi devam etmiş, Temmuz 2013'te Suudi Arabistan ve BAE tarafından desteklenen Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el Sisi liderliğindeki ordu tarafından askeri darbe gerçekleştirilmiştir. Günümüzde Sisi Devlet başkanı olarak görevine devam etmektedir.³⁵²

Bu ülkeyle günümüze kadar yapılmış 90'nın üzerindeki anlaşma ve protokol iki ülke arasındaki ilişkilerin çerçevesini belirlemektedir. 2007 yılında imzalanmış olan "Türkiye-Mısır Stratejik Diyalog Çerçeve Muhtırası" ve 2012 yılında alınan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSİK)" kurulması kararı bu kapsamda atılan önemli adımlar olarak görülmektedir. 2013 yılındaki askerî darbe sonrasında bu ülkeyle olan ilişkiler bozulmuştur. Türkiye'nin gerçekleşen darbeyi sert bir şekilde eleştirmesi sonucunda, Mısır'ın da Türk Büyükelçisini "istenmeyen kişi (*persona non grata*)" ilan etmesi bu gerginliği daha da artırmıştır.³⁵³ İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler söz konusu tarihten bu yana karşılıklı olarak maslahatgüzar düzeyinde sürdürülmektedir. İki ülke arasında ortak tarihi mirastan güç alan köklü ekonomik

³⁵¹ TUIK, 2019.

³⁵² İsmail Numan Telci, *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, İstanbul: Seta Yayınları, 2019; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.221.

³⁵³ Kamel, *a.g.e.*, s.227.

ve toplumsal bağlar ise muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Halen yaklaşık 3.500 vatandaşımız ikamet ettiği Mısır Türkiye'nin Afrika kıtasındaki en büyük ticaret ortağıdır.³⁵⁴

Mısır'la olan politik ilişkilerin son dönemde iyi olmaması ekonomik ilişkilerin de istenen seviyede gelişmesini engellemiştir. 2001 yılında Mısır'a olan 513 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 2018 yılında 5 milyar doları geçmiştir. 2001 yılında çoğunluğunu demir-çelik ve mamulleri, yenilen sebze-meyve, giyim eşyası gibi ürünlerin oluşturduğu 421,47 milyon dolar ihracata karşılık, mineral yakıt ve yağ ile pamuk gibi ürünlerin başını çektiği 91,72 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. 2018 yılında ağırlıkla mineral yakıt ve yağlar ile bunların mamulleri, yenilen sebze-meyve, mekanik ve elektrikli makine, teçhizat gibi ürünlerin oluşturduğu yaklaşık 3 milyar dolarlık ihracat yapılmış, buna karşılık plastik ve mamulleri, organik kimyasal ürünler ve örülmemiş giyim eşyaları başta olmak üzere 2 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Aynı yıllarda Türkiye'ye gelen turist sayısı da yaklaşık olarak 4 kat artarak 22,3 bin kişiden 101 bin kişiye yükselmiştir.³⁵⁵ Mısır'la olan politik ilişkilerin zayıflaması dış ticaretin de azalmasına neden olmuştur. Öte yandan, bu bölgede Türk firmaları için birçok yeni fırsatların ortaya çıkmış olduğu ve yapılan yatırımların zaman içinde arttığı, gelecekte de başta Suriye'nin yeniden kalkınmasındaki inşaat ve altyapı alanlarında olmak üzere yeni birçok iş imkânının ortaya çıkacağı da bir gerçektir.

2018 yılı verilerine göre Ortadoğu Ülkeleri ile dış ticaret hacmi Tablo-14'te gösterilmiştir. İran hariç diğer tüm bölge ülkeleriyle olan dış ticaret dengesi Türkiye lehine artıdadır. Önceki yıllarda daha büyük hacimlere ulaşmış olan bazı bölge ülkeleriyle yapılan dış ticaret rakamlarının ikili politik ilişkilerdeki gerginlikten ve bölgedeki istikrarsızlıktan büyük ölçüde etkilendiği anlaşılmaktadır.

---

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Mısır*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-misir_siyasi-iliskileri-tr.mfa, 29.04.2019.

³⁵⁵ TÜİK, 2019.

Ülke	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)	Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)
Irak	8.346,02	1.420,43	9.766,45	+ 6.925,59
İran	2.392,78	6.931,26	9.324,04	- 4538,48
Suriye	1.344,84	69,39	1.414,23	+ 1.275,45
S. Arabistan	2.636	2.318,41	4.954,41	+ 317,59
Mısır	3.053,53	2.190,94	5.244,47	+ 862,59

Tablo-14: Ortadoğu Ülkeleri ile Dış ticaret Hacmi (2018 yılı)
(Kaynak: TÜİK, 219)

Aynı dönemde uygulanan TDP kapsamında, 2009 yılından itibaren Dışişleri Bakanı düzeyinde gerçekleştirilen toplantıların da etkisiyle Körfez ülkeleriyle olan ekonomik işbirliği gelişme göstermiştir. Körfez ülkelerinde Türk firmalarca yürütülen projelerdeki müteahhitlik faaliyetlerinde 2,3 trilyon dolara varan bir büyüklüğe ulaşılmıştır. 1970’li yıllarda sadece Libya’da benzer faaliyetler yapılmışken, günümüzde tüm Ortadoğu ülkelerini kapsayan hizmet ihracatı gerçekleştirilmektedir. Böylece, 2010 yılı verileriyle 48 ülkede toplam 517 projede faaliyette bulunularak, bu sektörde Ortadoğu’nun pazar payının % 33’e ulaşması sağlanmıştır. Diğer taraftan, son dönemde Körfez ülkeleriyle finans sektöründe özellikle faizsiz bankacılık alanındaki işbirliğinde büyük ilerleme sağlanmıştır. Bu ülkelerde Türk Bankalarının şube sayıları artırılmış, faizsiz işlem yapmak istemeyen Türk firmaları Arap finans kuruluşlarından faizsiz kredi kullanmaya başlamıştır.³⁵⁶ Diğer taraftan, Körfez ülkelerinin 2013 yılındaki Türkiye’ye yaptığı Doğrudan Yabancı Yatırımları (DDY) 880 milyon dolarla toplam DDY’nin yaklaşık % 10’unu teşkil edecek bir rakama ulaşmıştır. Buna aynı yıl toplam 3 milyar dolarlık bir gayrimenkul yatırımındaki Körfez ülkelerinin büyük payı da eklendiğinde oluşan rakam önemli bir meblağa ulaşmaktadır.³⁵⁷ Körfez ülkeleriyle olan ekonomi politik ilişkiler son dönemde önemli bir yer tutmaya başlamış, gelecekte de artarak devam edeceği öngörülmektedir. Burada göz önünde tutulması gereken husus tüm petrol ihraç eden ülkelerde olduğu gibi Körfez ülkelerinin ekonomilerinin başarısı küresel petrol fiyatlarındaki duruma endekslidir.

³⁵⁶ Kamel, a.g.e., s.218-219.

³⁵⁷ Özdemir vd., a.g.e., s.101.

3.2.4. Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri ve Güney Kafkasya

1990'lerden bu yana, SSCB'nin dağılmasından sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel'in Orta Asya'ya yönelik dış politikası, Türkiye ile RF arasında yeni bir rekabet ortamının oluşmasına yol açmıştır. Türkiye, 20 milyon Türk kökenli nüfusun bulunduğu Türk Cumhuriyetleri'ni³⁵⁸ tanıyan ilk ülke olmuş, bölge ülkelerine yönelik uyguladığı dış politikayı gözden geçirerek ikili ilişkilerini geliştirmeye ağırlık vermiştir. Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası, bu ülkeler tarafından Sovyet Rusya'dan sonra yine "ağabey" rolünü oynayıp iç işlerine müdahale edebilecek farklı bir ülkenin yaklaşımları olarak algılanmıştır. Türkiye'nin Orta Asya'daki bu ülkelere karşı Süleyman Demirel'in "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Coğrafyası", Turgut Özal'ın ise "21. yüzyıl Türklerin asrı olacaktır" söylemleri ve RF ile ikili ilişkilerde rakip algısı nedeniyle 1993 yılından itibaren bir yavaşlama yaşanmıştır.³⁵⁹ Aynı yıl RF'nun açıkladığı "Dış Politika Doktrini"nde Orta Asya ve Kafkaslar'ın "yakın çevre" olarak tanımlanarak, dış politikada öncelik verilmesi bunun bir işareti olarak görülmektedir. RF'nin bu bölgedeki ağırlığını kaybetmek istememesinin en temel sebepleri zengin doğal kaynaklarını barındırması ve enerji koridorlarını kapsayan stratejik öneme sahip bir konumda olması gelmektedir.³⁶⁰

2009 yılında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında dostluğu, kardeşliği ve işbirliğini güçlendirmek amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi)'nin kuruluşuna dair "Nahçıvan Anlaşması" imzalanmıştır. Türk Konseyi'nin öncelikli hedefi, Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının pekiştirilmesi, politik dayanışmanın güçlendirilmesi, ekonomik ve teknik işbirliği imkânlarına ivme kazandırılması, beşeri ilişkilerin sağlıklı yapılara kavuşturulması ve Türk dünyasının tarihi ve kültürel birikimlerinin en geniş şekilde kayıt altına alınmasını sağlamaktır. Türk Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki işbirliği mekanizmalarının en üstünde yer alan çatı kuruluş olarak kabul edilmektedir. Bu kurumla ilişkili organizasyonlar şunlardır: 1) TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı), 2) TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi), 3) Türk İş Konseyi, 4) Türk Kültür ve Miras Vakfı, 5) Türk Akademisi.³⁶¹ Türk Konseyi

³⁵⁸ Türk Cumhuriyetleri; Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Türk soylu Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletlerine verilen addır. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, *a.g.e.*, s.2401.

³⁵⁹ Saadetin Gömeç, "Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Journal of International Social Research*, Sayı: 1 (1), 2007, s.115; Büyükkakıncı, *a.g.e.*, s.17; Kamel, *a.g.e.*, s.189; Çalış, *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, s.160-161.

³⁶⁰ Kamel, *a.g.e.*, s.189-190; Gömeç, *a.g.e.*, s.125.

³⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Konseyi*, <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>, 06.05.2019.

günümüze kadar faaliyetlerini başarıyla sürdürerek, Konseyde yer alan ülkelerle olan işbirliğinin geliştirilmesine önemli katkılar yapmıştır.

Harita-2: Asya Haritası

(Kaynak: http://cografyaharita.com/haritalarim/3g_asya_siyasi_haritasi.png, 20.01.2019)

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki politik, askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü ilişkiler “bir ulus, iki devlet” sloganıyla iyi bir düzeyde devam etmektedir. Ağustos 2010’da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından bu ülkeye yapılan ziyaret sırasında “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” imzalanmış ve Eylül 2010’da Yüksek Düzeyde İşbirliği Konseyi’nin oluşturulması kararlaştırılmıştır.³⁶² Türkiye ile Azerbaycan arasındaki politik

³⁶² Kamel, *a.g.e.*, s.192.

ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi çabaları sonucunda 2000 yılında 325 milyon dolar olan ticaret hacmi 2018'de 1,85 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye 2018'de 1,47 milyar dolar ihraç ederken, 378 milyon dolar ithalat yapmıştır. En çok ihraç edilen ürünler; kazanlar, makine ve teçhizat, elektrikli makine ve teçhizat, plastik ve eşyalar, mobilyalar ve sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarlarıdır. İthal edilen ürünlerin başlıcaları ise mineral yakıtlar ve yağlar, pamuk, organik kimyasal ürünler ve alüminyumdur.³⁶³ 2018 yılı verilerine göre Türk Cumhuriyetleri ile dış ticaret hacmi Tablo-15'te gösterilmiştir.

Ülke	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)	Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)
Azerbaycan	1.470	378	1.848	+ 1.100
Kazakistan	695	1.470	2.165	- 775
Türkmenistan	467	261	768	+ 206
Kırgızistan	377	47	424	+ 330
Özbekistan	951	796	1.747	+ 155

Tablo-15: Türk Cumhuriyetleri ile Dış ticaret Hacmi (2018 yılı)

(Kaynak: TÜİK, 219)

Azerbaycan ile birlikte geliştirdiğimiz üçlü mekanizmalar bölgesel işbirliğine politik bir çerçeve kazandırmıştır. Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü mekanizmaları diğer alanlara genişletilmenin yanı sıra Cumhurbaşkanları seviyesine yükseltilmiştir. Enerji konularındaki işbirliği kapsamında, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE) hayata geçirilmiştir.³⁶⁴ Anlaşması Kasım 1999'da imzalanan bu hat ile başta Azeri petrolü olmak üzere, Hazar Bölgesi'nde üretilecek petrolün emniyetli, ekonomik ve çevresel açıdan uygun bir boru hattı sistemi aracılığıyla Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlanmıştır. BTC boru hattının 1076 km'lik Türkiye bölümü BOTAŞ tarafından yapılmıştır. Bakü ve Tiflis üzerinden ülkemize ulaşan ve Haziran 2006 tarihinde işletmeye alınan BTC Ham Petrol Boru Hattı ile Azeri petrolünün yanı

³⁶³ TÜİK, 2019.

³⁶⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa, 21.05.2019.

sıra üretime bağlı olarak Türkmen ve Kazak petrollerinin de taşınmasına devam edilmektedir.³⁶⁵

Bu bölgedeki diğer bir Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan da Türkiye için “dost ve kardeş” bir devlettir. İki ülke arasında Ekim 2009’da “Stratejik Ortaklık Anlaşması” imzalanmış ve Mayıs 2012’de “Yüksek Düzeyde İşbirliği Konseyi” kurulmuştur. Aynı yıl içinde ikili ticaret hacmini artırmak üzere imzalanmış olan Ortak Ekonomi Programı kapsamında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2015 yılına kadar 10 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Diğer taraftan, Kazakistan’da eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliği de geliştirmeye çalışılmaktadır. 30 binden fazla öğrencinin eğitim gördüğü Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi bu alanda güzel bir örnektir.³⁶⁶

Kazakistan ile olan dış ticaret hacmimiz hedeflenenden çok düşük seviyelerde kalmış, 2018’de ancak 2,16 milyar dolara ulaşmıştır. Günümüzde Kazakistan’da faaliyet gösteren 500’den fazla Türk-Kazak ortaklığı ve yaklaşık 160 Türk firması bulunmaktadır. Buna karşılık, Türkiye’de petrol ve turizm sektörlerinde faaliyet gösteren 150’den fazla Kazak şirketi bulunmaktadır. Bu şirketlerin Türkiye’deki yatırımlarının 350 milyon dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. 2016 yılında bu ülkeye yapılan ihracat 623 milyon dolar, ithalat 1,93 milyar dolar olmak üzere toplam 1,71 milyar dolarlık ticaret hacmi oluşmuştur. 2018 yılında ise ithalat yaklaşık 1,47 milyar dolar, ihracat 695 milyon dolar civarına yükselmiştir. Kazakistan’a en çok ihraç edilen ürünler; makine ve teçhizat, mekanik-elektrikli makineler, motorlu taşıtlar, örme giyim eşyası ile demir-çelik ve plastikten mamul eşyalar iken, en fazla ithal edilenler mineral yakıtlar ve mineral yağlar, bakır, çinko, alüminyum ve kurşun ile bunlardan eşyalar ile hububat olmuştur. 246 milyon dolar olan madeni yakıt ve yağ ile büyük miktarda diğer cevherlerin ithalatı nedeniyle, bu ülkeyle olan dış ticaret dengesi yaklaşık iki kat Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir.³⁶⁷

Diğer bir Türk Cumhuriyeti olan Türkmenistan ile 1990’lı yıllarda başlayan ilişkilerde yaşanan gelişmeler de 2007’den bu yana yeni bir ivme kazanmıştır. Kasım 2014 tarihlerinde Cumhurbaşkanı sıfatıyla Abdullah Gül tarafından Orta Asya bölgesine ilk resmi ziyaret Türkmenistan’a yapılmıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov ise, 2015 yılında

³⁶⁵ T.C. Enerji ve Kaynaklar Bakanlığı, *Petrol Boru Hatları*, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, 08.05.2019.

³⁶⁶ Kamel, *a.g.e.*, s.200.

³⁶⁷ TÜİK, 2019.

çeşitli etkinlik ve organizasyonlara katılmak üzere Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuştur. Son yıllarda Türkmenistan'la olan ilişkilerde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Türk yüklenici inşaat firmalarının Orta Asya'da en çok proje üstlendikleri ülke konumundaki Türkmenistan'da 600 civarında Türk firması kayıtlıdır. Bu firmalarca günümüze kadar 1400'ün üzerinde projeye imza atılmış, toplam proje bedeli 47,50 milyar doları aşmıştır. Türk firmalarının inşaat sektörü haricinde tekstil sektöründe de yoğun faaliyet göstermektedirler.³⁶⁸ 2016 yılında Türkmenistan'a ihracatımız 125 milyar dolar, ithalatımız ise 422 milyon dolar olarak gerçekleşmişken, 2018 verilerine göre ihracat Türkmenistan'da 467 milyon dolara, ithalat ise 261 milyon dolar ulaşmış, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 728 milyon dolara yükselmiştir. En çok ihraç edilen ürünler; örme giyim eşyası, değerli veya yarı değerli taşlar, değerli metaller, mekanik ve elektrikli ekipman ile aletler, en çok ithal edilenler ise pamuk, pamuk ipliği ve metal cevherleri olmuştur.³⁶⁹ 2000-2004 yılları arasında Türkmenistan'da Büyükelçi olarak görev yapmış Gürsöz, “görev yaptığı dönemde Türkiye Cumhuriyetinin özellikle ikili ilişkileri geliştirici mahiyetteki yoğun çabalarını ve özellikle ticaret hacmini geliştirmeye yönelik işadamlarının önemli yatırımlarının gerçekleştiğini” ifade etmiştir. İlave olarak, “RF'nun Türkiye'nin bu politikalarından rahatsız olduğunu hissettirecek olumsuz yaklaşımlarını hissetmediğini, onların da eski birlik üyesi ve nüfuz alanı olan ülkeyle olan işbirliğini geliştirmeye çalıştıklarını” belirtmiştir.³⁷⁰

Başka bir Türk Cumhuriyeti olan Kırgızistan'la ise Türkiye'nin diplomatik ilişkileri 1992'de başlamıştır. Bu ülke ile 1997 yılında imzalanan “Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” ile 2011 yılında ilan edilen “Üst Düzey İşbirliği Konseyi”nin kurulması kararı, bugüne kadar gelişen ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Türkiye, son dönemde Kırgızistan'ın demokratikleşme ve kalkınma çabalarına her zaman destek olmuş, gerekli finansal kredi desteğini de sağlamıştır.³⁷¹ Kırgızistan'la olan dış ticaret hacmi de 2018'de 424 milyon dolara ulaşmış; ihracatı 377 milyon, ithalatı ise 47 milyon dolar olmuştur. En çok ihraç edilen ürünler; örme giyim, dokuma olmayan giyim eşyası, değerli ya da yarı değerli taşlar, değerli metaller,

³⁶⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkmenistan*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, 08.05.2019.

³⁶⁹ TÜİK, 2019.

³⁷⁰ M. Bahattin Gürsöz, *Derinlikli Mülakat*, Ankara, 23.11.2019.

³⁷¹ Kamel, *a.g.e.*, s.203.

mekanik ve elektrikli ekipman ve aletlerdir; en çok ithal edilen ürünler ise pamuk, pamuk ipliği, yenilebilir sebzeler, metal cevherleri vb.dir.³⁷²

Diğer bir Türk Cumhuriyeti olan Özbekistan, 30 milyondan fazla nüfusu, zengin doğal kaynakları ve Orta Asya'daki stratejik konumu ile Türkiye için önemli bir “kardeş” ülkedir. 1992 yılında, öncelikle diplomatik temas kurulan Özbekistan ile ikili ilişkiler, bugüne kadar geliştirilmiştir. 90'dan fazla ikili anlaşma ve protokol ile ekonomik, kültürel, eğitimsel ve turizm alanlarında ikili ilişkilerin geliştirilmesinin temeli oluşturulmuş, 2016 yılından itibaren Devlet Başkanı seviyesinde ziyaretler yapılarak işbirliğinin artırılmasına daha fazla önem verilmiştir.³⁷³ Bu ülkede şu anda 100'ü temsil ofisi olmak üzere, çoğunlukla tekstil, bağlılık, yemek, otelcilik, inşaat malzemeleri, plastik, ilaç ve hizmet sektörlerinde olan Türk sermayeli 500 şirket bulunmaktadır.³⁷⁴ Türkiye, bu ülkeye çoğunlukla kazan, makine, mekanik cihaz, elektrikli makine ve teçhizat, demir-çelik ürünleri, plastik gibi ürünlerden oluşan 951 milyon dolarlık ihracat yapmış ve bakır, çinko, alüminyum ve bunlardan eşyalar ile pamuk, pamuk ipliği, plastik ve mamulleri ağırlıkta olmak üzere 796 milyon dolarlık ürün ithal etmiştir. Böylece iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 2018'de 1,75 milyar dolara ulaşmıştır.³⁷⁵

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile 1990'lı yıllarda başlayan ikili ilişkileri başlangıçta hedeflendiği noktaya ulaşmadığı bir gerçektir. Bunun nedenleri ayrı bir inceleme konusu olabilecek kadar kapsamlı ve karmaşıktır. Söz konusu nedenlerin başında Türkiye'nin mevcut ekonomik, politik ve askeri gücü ve kapasitesinin belirlenen hedefleri karşılamaya yönelik yoğunlaşmadığı gelmektedir. Ağırlıkla kültürel ve sosyal alanlarda yürütülen kamu diplomasisi hedeflerin gerçekleştirilmesinde yeterli gelmemiştir. Buna rağmen ticaret hacminin arttığı ve Kazakistan hariç bölge ülkelerinden dış ticaret fazlası verildiği, özellikle Azerbaycan'la ticaret hacmi ve dengesinin iyi seviyede olduğu görülmektedir. TDP'nda gerekli düzenlemelerle mevcut seviyenin daha da yukarıları taşınması mümkündür. Diğer taraftan RF ve ABD ile ÇHC gibi küresel aktörlerin bu bölgedeki ülkelere yönelik uyguladıkları yoğun politikalar ve Türkiye'nin uzaklığı bölgeye erişimini zorlaştırmıştır. İlave olarak, Türk Cumhuriyetlerinin büyük bir kısmının Shangay İşbirliği Teşkilatına girmesi, ABD ve RF'nın bu ülkelerde askeri üslerinin bulunması gibi hususlar da istenen sonucun yeterince

---

³⁷² TÜİK, 2019.

³⁷³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye-Özbekistan Siyasi İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, 05.12.2019; Kamel, a.g.e., s.200.

³⁷⁴ Kamel, a.g.e., s.200.

³⁷⁵ TÜİK, 2019.

alınamamasına sebep olmuştur. Bu hususlara Özbekistan ve Türkmenistan'ın "Türk Dünyası oluşumuna" katılmakta isteksiz olmaları da eklenebilir.³⁷⁶

Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan'ın yanı sıra Ermenistan ve Gürcistan ile Türkiye'nin ilişkileri ve bu bölgede yaşanan gelişmeler TDP'nin diğer temel konularından birisini oluşturmaktadır.

Tarihsel süreçte yüzyıllar boyunca Anadolu'da birlikte yaşamış olan Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde yaşanan "tehcir olayı" nedeniyle Türkiye hakkında soykırım iddiasında bulunarak, yıllarca diasporaları aracılığıyla uluslararası kamuoyu oluşturmak istemiştir. Bütün yaşanan olumsuzluklara rağmen Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Aralık 1991'de ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Sonrasında yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle Türkiye Ermenistan'a insani yardım kapsamında destek de olmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan'la olan Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle uyguladığı politika ve soykırım iddiaları nedeniyle Türkiye'nin üst düzey ziyaretleri de içeren olumlu yaklaşımları karşılık bulamamıştır. Ermenistan'ın 1993 yılında Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal etmesi üzerine Türkiye- Ermenistan sınır kapısı kapatılmıştır.³⁷⁷ Ermenistan'la tarihsel süreçte politik sorunlar yaşadığımızdan dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler istenen seviyeye ulaşamamış, günümüzde yok denecek kadar az bir seviyede sürdürülmektedir. Özellikle ekonomik ilişkiler kapsamında sınır kapısının kapanmasından sonra, 2017 yılında sadece 2,26 milyon dolarlık bir dış ticaret hacmi gerçekleşmiş, bunun 2,14 milyon doları örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları ithalatı olmuştur.³⁷⁸

Türkiye Güney Kafkasya'da aynı zamanda sınır komşusu olan Gürcistan'ı Aralık 1991'de tanımış, Mayıs 1992'de ise iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin başlamasına karar verilmiştir. Günümüze kadar birçok alanda işbirliği tesis edilerek, ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çabalar sürdürülmüştür.³⁷⁹ Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı hareketler karşısında Türkiye uluslararası hukuk çerçevesinde Gürcistan'a destek veren bir politika izlemiştir.³⁸⁰ Kafkasya'da bulunan ve ikili ilişkileri geliştirdiğimiz Gürcistan'da Türk müteahhitler

³⁷⁶ Gömeç, *a.g.e.*, s.117; Kamel, *a.g.e.*, s.189.

³⁷⁷ Kamel, *a.g.e.*, s.197-198.

³⁷⁸ TÜİK, 2019.

³⁷⁹ Kamel, *a.g.e.*, s.195-196.

³⁸⁰ Süleyman Erkan, "Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı", *Electronic Turkish Studies*, Vol.: 10/13, Sonbahar 2015, s. 71-92; Coşkun Topal, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan" *Electronic Turkish Studies*, Vol.: 10 (1), Kış 2015, s.753-770 ; Kamel, *a.g.e.*, s.196-197.

tarafından üstlenilen projelerin değeri 1 milyar doları aşmıştır.³⁸¹ Gürcistan'la olan ticaret hacmi 1992 yılında, 11,62 milyon dolar ihracat ve 6,32 milyon dolar ithalat olmak üzere toplam 17,94 milyon dolar iken bu rakam 2017 yılında 1,42 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun 1,21 milyar doları ihracat, 215 milyon doları ise ithalat olarak gerçekleşmiştir.³⁸²

3.2.5. Afrika

Afrika ülkelerinin pek çoğu bağımsızlıklarını II. Dünya Savaşından sonra kazanmıştır. TDP'nin statükocu yapısı nedeniyle Afrika ülkeleriyle olan ilişkiler 2000'li yıllara kadar büyük bir gelişme gösterememiştir. 1998 yılında Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in döneminde kabul edilen "Afrika Eylem Planı" iç politikadaki uygun olmayan koşullar nedeniyle ancak AK Parti'nin iktidarında 2005 yılının Afrika yılı olarak kabul edilmesiyle ivme kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda, birçok üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiş, birçok Afrika ülkesinde yeni diplomatik temsilcilikler açılmış, bu ülkelerle askeri, sağlık, kültür ve eğitim alanlarında birçok işbirliği anlaşması imzalanarak ekonomik ilişkilerin de artırılmasına çaba sarf edilmiştir. Yine birçok Afrikalı öğrencinin Türkiye'deki okullarda okumasına imkân yaratılarak burs verilmiş, gerek kamunun gerekse de sivil toplum kuruluşlarının yaptığı insani yardımlar artırılmıştır.³⁸³ 2018 yılının sonunda Zambiya'nın başkenti Lusaka'ya da uçak seferleri başlatılarak THY'nin Afrika'ya yaptığı toplam uçuş sayısı 55 noktaya ulaşmıştır.³⁸⁴

TDP'nin etki alanının genişletilmesi kapsamında uygulanan politikalar sonucunda, Afrika'da en fazla varlık gösteren yükselen güçler sıralaması yapıldığında Türkiye, Brezilya, Hindistan ve ÇHC ile birlikte ilk dört içinde yer almaya başlamıştır. Türkiye, gerçekleştirdiği üst düzey ziyaretlerin de katkısıyla Afrika bölgesindeki ülkelerle olan işbirliğini geliştirerek "Afrika sorunlarına Afrikalı çözümler" ilkesi çerçevesinde her geçen gün derinleşmekte olan bir ortaklık ilişkisine çevirmeye gayret göstermektedir. Afrika kıtasına ile olan ticaret hacmimiz 2003 yılında 5,47 milyar dolar iken, bu rakam 2014 yılında 4 katlık bir artışla 23,4 milyar doları geçmiş, bu rakam 2016 yılında ise 16,7 milyar dolar olmuştur.³⁸⁵ 2018 yılına gelindiğinde ise ticaret hacmimiz 14,45 milyar doları ihracat, 7,05 milyar doları ithalat olmak üzere toplamda

³⁸¹ Kamel, *a.g.e.*, s.195-196.

³⁸² TUIK, 2019.

³⁸³ Elem Eyryce Tepeciklioğlu, "Afrika Türk Dış Politikasına Ne Kadar Uzak?", *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016, s.250-251.

³⁸⁴ Hürriyet, "THY'nin Afrika'da 55'inci uçuş noktası Lusaka oldu", <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/thynin-afrikada-55inci-ucus-noktasi-lusaka-oldu-41052458>, 14.12.2018.

³⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye-Afrika İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, 24.05.2019.

21,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın çoğunluğunu demir çelik, demir veya çelikten eşya, kazanlar, makine ve aletler, elektrikli cihaz ve aletler ile motorlu taşıtlar, bunların aksam ve parçaları oluşturmakta, mineral yakıt ve yağlar ise ithalatın büyük bölümünü teşkil etmektedir.³⁸⁶

3.2.6. Asya-Pasifik

Asya-Pasifik bölgesi, son 20 yıldır gerçekleştirdiği ekonomik, politik, askeri ve teknolojik alanlarda yarattığı büyük gelişmelerle dünyanın jeopolitik merkezine oturmayı başarmıştır. ÇHC, Japonya, Kuzey ve Güney Kore ile Tayvan gibi bölge ülkelerinin küresel ölçekte güç dengelerini de yeniden biçimlendirmektedir. “Asya’nın yükselişi” olarak görülen ve temelde ekonomik dinamiklerle başlayan bu dönüşümün politik, askeri ve kültürel alanlarda da tamamlayıcı unsurlarının belirginleşmeye başladığı gözlemlenmektedir. Asya’nın yükselişi önceleri daha çok Çin merkezli olarak görülmüş, sonrasında özellikle ekonomik olarak tüm Asya-Pasifik coğrafyasının bir kalkınma hamlesi içinde olduğu ve günümüzde Asya-Pasifik ülkelerinin, geleceğin önemli aktörleri olarak kabul edilmeye başlanmıştır.³⁸⁷

Asya-Pasifik bölgesinin giderek artan politik ve ekonomik önemine bağlı olarak Türkiye TDP’nda “Asya-Pasifik bölgesine açılım politikası”nı hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, bölge ülkelere yapılan ihracat pazarlarımızın çeşitlendirilmesi, ülkemize doğrudan yabancı yatırım çekilmesi ve politik yakınlık kurularak uluslararası alanda destek sağlanması amaçlarına yönelik olarak Güneydoğu Asya ülkeleri ve ASEAN (*Association of Southeast Asian Nations*-Güneydoğu Asya Milletler Birliği) ile ilişkilerimizin geliştirilmesine önem verilmiştir. Türkiye bu bölgeyle olan ilişkilerini ülkeler arası ikili ilişkilerin yanı sıra ASEAN, MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye, Avustralya) gibi çok ülkeli oluşumlar ile de gerek ekonomik gerekse politik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi çabalarına devam etmektedir. ASEAN ülkeleriyle ticaretin artmasına yönelik olarak 2013’te Güney Kore ile 2017’de Singapur ile serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.³⁸⁸

Bu bölgede yer alan ülkelerin uluslararası sistemdeki ekonomi politik etkisi son yıllarda artmaya devam etmektedir. Son yıllarda küresel bir güç olarak söz sahibi olan ÇHC ile işbirliği 1971 yılında kurulan diplomatik ilişkilerden günümüze kadar gelişerek devam etmiştir.

³⁸⁶ TÜİK, 2019.

³⁸⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Asya-Pasifik Ülkeleri ile İlişkiler*, <http://www.mfa.gov.tr/dogu-asya-ve-pasifik-ulkeleri-ile-iliskiler.tr.mfa>, 22.05.2019.

³⁸⁸ Muhammet Hamza Uçar, “Türkiye’nin Asya Pasifik Politikası”, Edit. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, İstanbul: SETA Yayınları 109, 2018, s.441-442.

Özellikle üst düzey ziyaretler çerçevesinde güçlenen ikili ilişkiler, politik alanda olduğu kadar ekonomik olarak da büyük ilerleme kaydetmiştir. 2012 yılı Türkiye’de “Çin Yılı”, 2013 yılında ise Çin’de “Türkiye Yılı” olarak kutlanmıştır. Türkiye’de ve yurt dışında özellikle altyapı projelerinde Çinli firmalar ile ortaklıklar ve işbirliği de zaman içinde artış göstermiştir.³⁸⁹ Bu ülkeyle olan dış ticaret hacmi 2000 yılında 1,44 milyar dolar iken, 2017 yılında 2,94 milyar dolar ihracat ve 23,37 milyar dolar ithalat olmak üzere 26,31 milyar dolara yükselmiştir. En çok ihraç edilen ürünler; alçı, kireç, çimento, makineler ve mekanik alet ile cihazlar, inorganik kimyasallar ve kıymetli metaller iken, en çok ithal edilenler elektrikli makine ve cihazlar, makineler ve mekanik alet ile cihazlar, plastik ve mamulleri ile organik kimyasallar olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi ÇHC’nin rekabetçi ürünlerinin cazibesi ve çeşitliliği neticesinde yıllar içinde Türkiye’nin ticaret dengesi bu ülkenin karşısında oldukça olumsuz etkilenmiş, 2000 yılında 1,25 milyar dolar olan ticaret açığı 2017 yılına gelindiğinde 20 milyar doları aşmıştır. Bu kapsamdaki negatif dış ticaret dengeleri Türkiye bütçesindeki cari açığın en önemli unsurlarını oluşturur hale gelmiştir.³⁹⁰ Öte yandan, ÇHC’nin özellikle son yıllardaki uluslararası ekonomik sistemde söz sahibi olması ABD’nin ekonomik hegemonyasını sarsmıştır. Küresel pazarlara ve özellikle AB ile Birleşik Krallığa kadar uzanacak tarihi İpek Yolu’nu yeniden canlandırmak vizyonuyla 2013 yılında hayata geçirilen ‘Kuşak ve Yol Projesi’ bu kapsamda atılmış büyük bir adım olarak görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerini, RF’nu ve orta koridorun kilit noktasında yer alacak olan Türkiye’yi de büyük ölçüde etkileyecek olan bu projeye ilgili hususların gelecekte UEP’nin inceleme konularından birisi olacağı muhakkaktır.³⁹¹

Diğer bir Pasifik ülkesi olan Japonya ile ilişkiler 1890 yılında Sultan II. Abdülhamit’in nişan ve hediyelerini Japon İmparatoruna götürmek için görevlendirilen Ertuğrul fırkateyni ile başlamıştır. Söz konusu savaş gemisinin dönüşte batması ve sonrasında kazazedelere Japonya tarafından gösterilen yakınlık ve dostluk iki ülke arasında kurulan dostane ikili ilişkileri çok ileri seviyeye taşımıştır. Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkiler Cumhuriyet’in kurulmasından sonra 1924 yılında tesis edilmiş, ilk temsilciliğimiz 1925 yılında faaliyete

³⁸⁹ Kamel, *a.g.e.*, s.265-266.

³⁹⁰ TÜİK, 2019.

³⁹¹ Ayrıntı için bkz. Elif Nuroğlu, “Kuşak-Yol Projesi Çerçevesinde Türkiye-Çin İlişkileri”, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kusak-yol-projesi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/1538112>, 28.12.2019; Figen Aydın, “Kuşak ve Yol Projesinin Ekonomi Politikası ve Türkistan”, Gazi Üniversitesi Uluslararası Ticaret A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

geçmiştir. II. Dünya Savaşından bugüne kadar Japonya'yla olan işbirliği halklar arasındaki sevgi ve saygının da katkısıyla gelişerek devam ettirilmektedir. 2013 yılında “Stratejik Ortaklık” düzeyine yükseltilen politik ilişkilerimiz son dönemde karşılıklı üst düzey ziyaretlerle hızla gelişmektedir. Japonya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve halklar arasındaki sevgi ve saygıyı artırmak için 2003 yılı “Japonya'da Türkiye yılı”, 2010 yılı da “Türkiye’de Japon yılı” olarak kutlanmıştır.³⁹² 2018 sonu itibariyle ülkemizde faaliyet gösteren 224 Japonya sermayeli firma, Japonya’da faaliyette bulunan 5 Türk sermayeli firma bulunmaktadır. Türkiye’de son 15 yılda ülkemize 2,7 milyar dolar Japonya kaynaklı Doğrudan Yabancı Yatırımı (DYY) girmiştir. Haliç Köprüsü, Hasan Uğurlu Barajı ve HES, Altinkaya Barajı ve HES ile 2. Boğaz Köprüsü, Marmaray gibi önemli projelerin finansmanı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından sağlanan krediler ile gerçekleşmiştir.³⁹³ Japonya’yla olan dış ticaret hacmi 2000 yılında 1,77 milyar dolar iken, 2017 yılında 411,53 milyon dolar ihracat ve 4,28 milyar dolar ithalat olmak üzere toplam ticaret hacmi 4,69 milyar dolara yükselmiştir. En çok ihraç edilen ürünler; balıklar, kabuklu hayvanlar vb., motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet ve bunların parçaları, hububat, un, ve metal cevherleri, en çok ithal edilenler ise makineler, mekanik cihaz ve aletler, elektrikli makineler ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, optik, fotoğraf makinesi vb. olmuştur. Japonya’yla olan politik ilişkilerin artırılması çabaları neticesinde dış ticaret hacminin istenen seviyeye çıkarılamadığını ve Türkiye aleyhine bir dış ticaret dengesinin oluştuğunu söylemek mümkündür.³⁹⁴

Bu bölgedeki diğer önemli bir ülke olan Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) de TDP’nın ilgi alanı içindedir. Türkiye ile Güney Kore arasındaki politik ilişkiler 11 Ağustos 1949 tarihinde ülkemizin Güney Kore’nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasıyla başlamıştır. 1952 yılında NATO görevi kapsamında Kore Savaşı’na katılmamız ve Güney Kore halkına olan yardımlarımız ikili ilişkilerimizin temelini oluşturmuştur. Türkiye, Kore Savaşı’na katılan 21.212 askerle 16 ülke arasında asker sayısı bakımından dördüncü, 966 şehitle şehit verenler bakımından üçüncü, 2.365 personel ile toplam zayıat (yaralı ve savaş esirleri dâhil) bakımından üçüncü sırada yer almıştır. Savaşta şehit olan 462 askerimiz Güney Kore’nin Busan kentinde bulunan BM Kore Anıtsal Mezarlığı’nda (UNMCK) yatmaktadır. Bu savaştan sonra 1957

³⁹² T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Japonya*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?27957374-a7eb-418e-9faa-308f60a38e13>, 23.05.2019; Kamel, *a.g.e.*, s.268.

³⁹³ Kamel, *a.g.e.*, s.268.

³⁹⁴ TUIK, 2019.

yılında diplomatik ilişkiler kurulmuş ve günümüze kadar gelişerek sürdürülmüştür. 2012 yılında “stratejik ortaklık” seviyesine yükseltile iki ülke arasındaki ilişkiler düzenli karşılıklı olarak yapılan üst düzey ziyaretlerle pekiştirilmiştir. Güney Kore halkı Türk halkını “kan kardeş” olarak kabul etmekte, Türk halkı da kendilerine sempatiyle yaklaşmaktadır.³⁹⁵

Bu ülke tarafından Türkiye’de yapılan yatırımların toplamı yaklaşık 881 milyon dolar, ülkemizin Güney Kore’ye olan yatırımları ise 2,16 milyon dolar civarına ulaşmıştır. Türkiye’de 300’den fazla Güney Kore sermayesine sahip şirketin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. 2004-2014 yılları arasında Güney Kore’den ülkemize 372 milyon dolarlık DYY gelmiştir. 2012-2017 (Kasım) yılları itibarıyla bu ülkedeki Türkiye kaynaklı yatırımların toplamı 153 milyon dolar düzeyindedir.³⁹⁶ Güney Kore’yle olan dış ticaret hacmi 2000 yılında 1,311 milyar dolar iken, yaklaşık beş kat artarak 2017 yılındaki ihracat rakamı 584,11 milyar dolara ve ithalat da 6,609 milyar dolara yükselerek toplam dış ticaret hacmi 7,192 milyar dolara ulaşmıştır. İhraç edilenler çoğunlukla eczacılık ürünleri, makineler, mekanik ve elektrikli cihaz ile aletler, motorlu kara taşıtları, traktörler, bunların aksam ve parçaları olmuştur. İthal edilenler ise; makineler, mekanik ve elektrikli cihaz ile aletler, demir-çelik, plastik ve mamulleri, organik kimyasal ve kıymetli metaller, gemiler, suda yüzen taşıtlar vb.dir. Bu veriler ışığında, Güney Kore ile tarihsel dostluk ve halklar arasındaki yakınlığa rağmen ticaret hacminde istenen yükselişin yakalanamadığı, ticaret dengesinin Türkiye aleyhine büyüdüğü, ihracat kalemlerinde de istenen artışın gerçekleşemediği anlaşılmaktadır.³⁹⁷ Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde, belirtilen Asya-Pasifik ülkeleri ile dış ticaret hacmi aşağıdaki tablodadır.

Ülke	İhracat (milyon dolar)	İthalat (milyon dolar)	Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)	Dış Ticaret Dengesi (milyon dolar)
ÇHC	2.936	23.370	26.306	-20.434
Japonya	411	4.281	4.693	-3.870
Güney Kore	584	6.609	7.192	-6.025

Tablo-16: Seçilmiş Asya-Pasifik Ülkeleri ile Dış ticaret Hacmi (2017 yılı)

(Kaynak: TUIK, 219)

³⁹⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Güney Kore*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?43939538-5d97-47bb-a400-abdf2e47f19b>, 25.05.2019; Kamel, a.g.e., s.267-268.

³⁹⁶ Kamel, a.g.e., s.267-268.

³⁹⁷ TUIK, 2019.

Asya-Pasifik'te yer alan Avustralya, Bağımsız Samoa Devleti, Brunei Darussalam, Cook Adaları, Doğu Timor, Endonezya, Fiji Cumhuriyeti, Filipinler, Kamboçya, Kiribati, Kuzey Kore, Laos, Malezya, Marshall Adaları, Myanmar, Nauru, Palau, Papua Yeni Gine, Singapur, Solomon Adaları, Tayland ile de Türkiye'nin diplomatik ilişkileri tesis edilmiş, işbirliğinin ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmaya devam etmektedir.³⁹⁸

Soğuk savaştan sonraki TDP'nda tüm ilgi alanlarındaki bölge ve ülkeler ile olan ekonomi politik ilişkilerde genel olarak bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Ancak, özellikle yakın bölgemizde cereyan eden Arap Baharı sonrası ortaya çıkan çatışma ve karışıklık yaşanan başta Suriye ve Mısır olmak üzere bazı bölge ülkeleriyle olan ilişkilerde bir geriye gidiş görülmektedir. Öte yandan, büyük ümitlerle politik ve kültürel olarak geliştirilen Türk Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleriyle olan ticaret hacimleri istenilen seviyede olmadığı anlaşılmaktadır.

---

³⁹⁸ Belirtilen ülkeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Asya-Pasifik*, <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?91fb4f69-d0e3-4823-9494-3ad93ce3fcd7>, 25.05.2019.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ

Günümüzdeki Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkilerin ekonomi politiğini analiz edebilmek ve gelecekle ilgili değerlendirmelerde bulunabilmek için iki devletin tarihsel süreçteki ilişkilerinin ontolojisini kavramak gerekir. Bu kapsamda dördüncü bölümde iki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planının genel çerçevesi ortaya konmuştur. Başlangıçta Rusya tarihiyle ilgili genel hususlara yer verilmiş, iki devlet arasında tarihte yaşanan büyük çatışmalar, işbirlikleri ve imzalanan antlaşmalar genel hatlarıyla açıklanarak, günümüze ışık tutacak bir perspektif ortaya konmuştur.

4.1. TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin ilk olarak Osmanlı Devleti zamanında 15. yüzyılın başlarında III. İvan zamanında ticari nedenlerle başladığı bilinmektedir.³⁹⁹ Osmanlı-Rus ilişkileri, bölgesel yakınlık nedeniyle 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar savaşlar ve güç mücadeleleriyle geçmiştir. Bu mücadelenin ana nedenlerinin başında, Rusya'nın "sıcak denizlere inme" hayali nedeniyle özellikle boğazlar üzerinde söz sahibi olması gelmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı aynı ittifaklar içerisinde yer almamış, birbirlerine olan tehditler farklı açılardan dengelenmeye çalışılmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında her iki ülkede de meydana gelen yönetim şekilleri değişikliği ve o dönemin konjonktürel durumu iki devletin arasındaki yakınlaşma ve işbirliği sürecinin de başlangıcı olmuştur. Türkiye batı blokunun içinde bir NATO üyesi bir ülke, Rusya ise sosyalist blokta "Demir Perde" ülkelerinin lideri olarak II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni dünya düzeninin oluşumunda kendine göre pozisyon alarak kendilerini konumlandırmışlardır. Soğuk savaş döneminde ise iki ülke arasında bloklara tabi olarak inişli çıkışlı bir ilişki izlenmiş ve bu süreç 1991 Aralık ayında SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ortaya çıkan yeni devletler çerçevesinde bölgedeki etki ve güç mücadelesi ile enerji arzı/ talebi ortaya konan politikalarda belirleyici faktörler haline gelmiş, ilişkilerin temelini ekonomi politik oluşturmuştur. Bu çalışmada Türkiye-Rusya ilişkilerinin 600 yıllık tarihsel süreçteki

---

³⁹⁹ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.34; İlkül Kaya Zenbilci, "Ankara'daki Sovyet Rusya Elçilik Binaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2, Sayı: 7, Aralık 2014, s.111.

ilişkilerinin ayrıntılı olarak incelenmesi mümkün olamayacağından, özellikle Cumhuriyetin kuruluş sürecindeki 1920'den sonraki dönem ve Cumhuriyet dönemi içindeki ilişkiler üzerinde durulmuştur.

4.1.1. Rusya Tarihinin Genel Hatları ve Türk-Rus İlişkilerinin Tarihsel Süreci

Bu araştırmada Rusya tarihinin soğuk savaş dönemine kadar çok önemli olay ve olgularına yer vermek suretiyle, özellikle Türk-Rus ilişkileri çerçevesinde ve soğuk savaşın bittiği 1991'e kadar genel hatlarıyla bir inceleme yapılması esas alınmıştır. Başlangıçtaki kısımda Rusya tarihinin genel hatlarının ortaya konması günümüzde RF ile ilgili yapılacak analizler için bir çerçeve oluşturacaktır.

4.1.1.1. Rusya Tarihinin Genel Hatları

Rusya'nın tarihsel sürecinin literatürde M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren incelendiği görülmektedir. Rusya'nın günümüzdeki coğrafi bölgesinde M.Ö. 6 ve 2 yüzyıllar arasında göçebe İskitlerin, sonrasında Hunların, Avarların ve Macarların bulunduğu ifade edilmektedir. Rusların atalarının nereden geldiği tartışmalı olmakla birlikte ilgili iki temel görüş bulunmaktadır: Slavlar olduğunu savunanlar ve Norman Kuramına katılanlar.⁴⁰⁰ Kluchevsky'nin başını çektiği, Vemadsky, Seeger gibi yazarların da katıldığı görüşe göre, Rusların nüvesini Slavlar oluşturmaktadır. Slavların nereden geldikleriyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, M.S. 2. yüzyılda günümüzde Romanya topraklarında bulunan "Daçyalıların Dominyonları"na katıldıkları ve bu coğrafyada bulunan Bizans İmparatorluğu, Balkan toplulukları ve Peçenekler ile Kumanlar ile etkileşimde bulunarak bu dönemden itibaren tarih sahnesinde yer almışlardır. Rus kaynaklarına göre ise aynı dönemde Trajan'ın hükümrânlığında bulunan Romanların ağır saldırılarına maruz kalmışlar, 5 ve 6. yüzyıllarda Avarların buldukları bölgelere yaptıkları fetihler neticesinde, değişik istikametlere doğru yayılmaya başlamıştır. Batı, Güney ve Doğu yönlerine doğru gerçekleşen bu büyük göç sonrasında günümüzün Slav ulusları belirginleşmiştir: Batı Slavları; Polonyalılar, Çekler ve Slovaklar, Güney Slavları; Bulgarlar, Sırp-Hırvat ve Slovenler ve Doğu Slavları; Ruslar, Ukraynalılar ve Belarussular. Bu dönemde Doğu Avrupa'da bulunan Karpatlar dağ bloğunda bir yaşam kuran Doğulu Slavlar, 7. yüzyılda şu anda Ukrayna topraklarında bulunan Dinyeper nehri civarına göç etmişlerdir. Burada ormanlık bölgeleri tercih eden Slavlar Dinyeper nehir havzasındaki bereketli topraklarda kürklü hayvan avcılığı, arıcılık ve tarım yapmışlar, aynı

⁴⁰⁰ Türkkaya Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 23 (04), 1968, s.225.

zamanda bu tarihten itibaren Azak nehri civarındaki topluluklar ve Yunan kolonileriyle de ticari ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Burada başladıkları tarım, hayvancılık ve ticari faaliyetler ileride Rus İmparatorluğuna kadar gidecek süreçte önemli bir katkı yapmıştır.⁴⁰¹

Bayer, Diel ve Schlözer gibi Alman tarihçilerin yanı sıra Niederle ve Hosking gibi yazarların başını çektiği, Kurat'ın da katıldığı “Norman Kuramı”na göre ise, bugünkü Rusların ataları kuzeyden bu bölgeye gelerek Slavlarla karşılaşan İskandinav Vikingleri⁴⁰² olarak görülen “vareg”lerdir. Bu kurama göre Vikingler nüfus artışı dolayısıyla krallıklarının dağlık bölgesindeki kaynakların yetersiz kalmasıyla 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadarki dönemde verimli topraklar, kıymetli madenler, ganimet, köle ve şan şöhret arayışı gibi nedenlerle Kuzey Avrupa'dan başlayarak güneye kadar birçok bölgeye yayılmışlardır. Rus tarihçiler genellikle bu kuramın aksini savunarak daha Rus tarihini daha önceki dönemlere kadar taşıyarak Vareglerin saldırıları esnasında sadece kısa bir dönem için onların yönetimi altına girdiklerini ileri sürmektedir.⁴⁰³

M.S. 8. ve 9. yüzyıllarda Slavlar İlmen ve Lodoga gölleri civarındaki Novogorad bölgesinde Knez⁴⁰⁴ Rurik tarafından 862 yılında teşkilatlanmış, sonrasında ise Knez Oleg de stratejik savunma imkânı sağlayan Kiev şehrini seçerek burada yerleşmiştir. Oluşturulan Novogorad ve Kiev şehirleri bu dönemin sosyal ve politik değer taşıyan en önemli şehirleri olmuştur.⁴⁰⁵

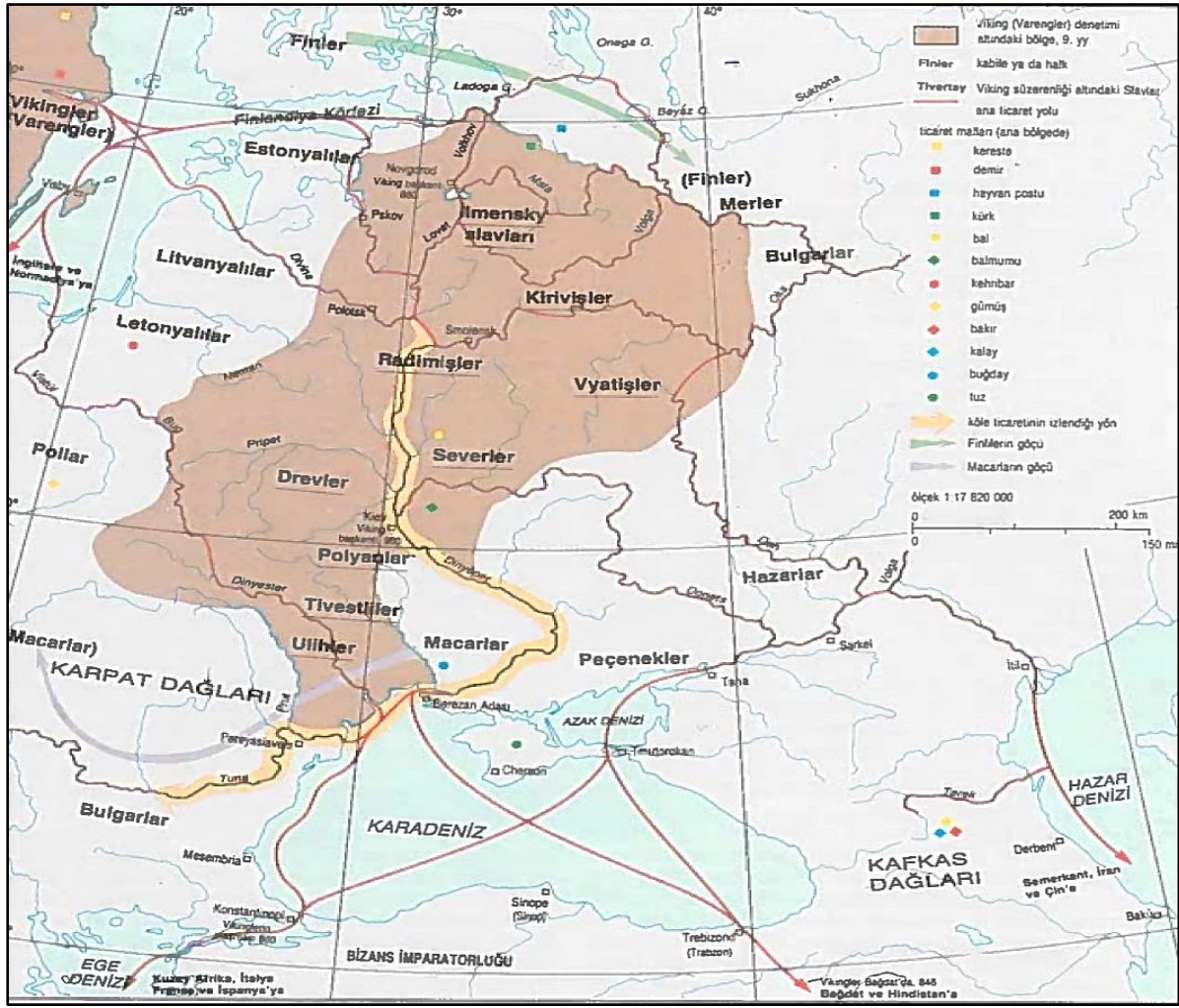
⁴⁰¹ Vasily, O. Kluchevsky, *A History of Russia*, Translated By: C. J. Hogarth, BY, Edinburgh: Ballantyne Press, Vol.1, 1911, s.2; James Mavor, *An Economic History of Russia*, New York: E. P. Dutton and Company, Vol.1, 2. Edition, 1925, s.6-10; Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2. Baskı, 2015, s. 51; Robin Milner, Gulland ve Nikolya Dejevskiy, Çev. Metin Çulhaoğlu, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s.26-27; *Russia, A Country Study*. Ed. Glenn E. Curtis, Washington: US Government Printing Office, 1. Edition, 1998, s.5; Mesut Hakkı Caşın, *Novgorod Knezliğinden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara: Atlas Kitap, 2. Baskı, 2015, s. 30-31.

⁴⁰² Viking kelimesi köken itibariyle korsan anlamına gelmektedir. Bkz. Hosking, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁰³ Nicholas V. Riasanovsky. *A History of Russia*, Oxford University Press, 5. Edition, 1993, s.23-26; Caşın, *a.g.e.*, s.26-28; Hosking, *a.g.e.*, s.52; Akdes, Nimet, Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1993, s. XX.

⁴⁰⁴ Knez, o dönemdeki Türklerdeki beylikleri yöneten “kağan” anlamına gelen ve kanun çıkarmak, yargılama, veri toplama ve ceza verme hakkına sahip devlet yöneticisi anlamı taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, *a.g.e.*, s.59.

⁴⁰⁵ Caşın, *a.g.e.*, s.34; Meram, *a.g.e.*, s.10; Kurat, *a.g.e.*, s.43; *Russia, a.g.e.*, s.6.

Harita-3: IX. Yüzyıl'da Vareglerin Yayılması
(Kaynak: Robin Milner, Gulland ve Nikolya Dejevskiy, *a.g.e.*, s.26)

10. yüzyılda Rus tarihi için önemli dönüm noktalarından birisi de Rus Knezi Vladimir'in 987 (988/989 ?) yılında Hristiyanlığı kabul etmesi olmuştur. Vladimir aynı zamanda topraklarını genişletmek için Batı'da Lehistan (Polonya) ve Peçeneklere (Bulgarlar)'a karşı seferler düzenlemiştir, Lehistan istikametinde başarı elde etmesine rağmen daha ileri gidemeyerek barış yapmak durumunda kalmıştır. Bizanslılardan Hristiyanlığın alındığı tarih itibariyle Ruslar Bizans medeniyeti çevresine dâhil olarak sonrasında Ortodoksların tarafında yer almaya başlamış ve Roma-Katolik kültür sahasından farklı bir yola girmiştir. Ortodoksluk farklı bölgelerde yaşayan dağınık toplulukları birleştirerek Rus Devletinin gelişmesinde ve kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Vladimir'in bu kararı almasındaki en önemli etmenin o dönemin en güçlü imparatorluğu olan Bizans'la yakın ilişkilerin tesis edilmesi olduğu muhakkaktır. Bu dönemdeki diğer çok önemli bir olay, Ortodoksluğun kabulüyle Selanikli Rahip Konstantin (*Kirill*) tarafından Yunan alfabesi esas tutularak oluşturulmuş ve

“Kirillika” adı verilen alfabenin Rusya’ya girmesi olmuştur. Böylece, Ruslar Kirillika’nın esas alınmasıyla dil olarak da Avrupalı kavimlerden ayrılmıştır. Başlangıçta Kilise dili olarak kullanılan Slav dili, “ebedi dil” olarak da milli eserlerin oluşturulmasında kullanılmıştır. “Bu yol ayrımının Ruslar’ın Avrupa’da 130 yıla yakın bir zaman sürecek olan mezhep savaşlarının dışında kalmasını sağladığını, İmparatorluğa kadar olan tarihsel süreçte de önemli bir etki yarattığını” söylemek mümkündür.⁴⁰⁶

Novogorad ve Kiev şehirlerinin Knez Oleg tarafından 882 yılında birleşmesiyle oluşturulan Kiev Rus devletini ilk olarak kabul etmek mümkündür. Kiev Devleti’nin yönetimi Vladimir’den sonra oğlu Yaroslav tarafından devam ettirilmiş, bu dönemde Kiev’de Bizanslı mimar ve taş ustalarının yardımıyla kiliseler ve saraylar inşa ettirmiştir.⁴⁰⁷ Yaroslav batıyla yakınlık kurmak için İsveç prensesiyle evlenmiş, ilave olarak Bizans’tan esinlendiği ancak yerel gerçekler ve kültüre uygun yazılmış ve 15. yüzyıla kadar geçerliliğini koruyacak olan Rus Kanunları (*Russkaya Pravda*)⁴⁰⁸’nı uygulamaya geçirmiştir.⁴⁰⁹

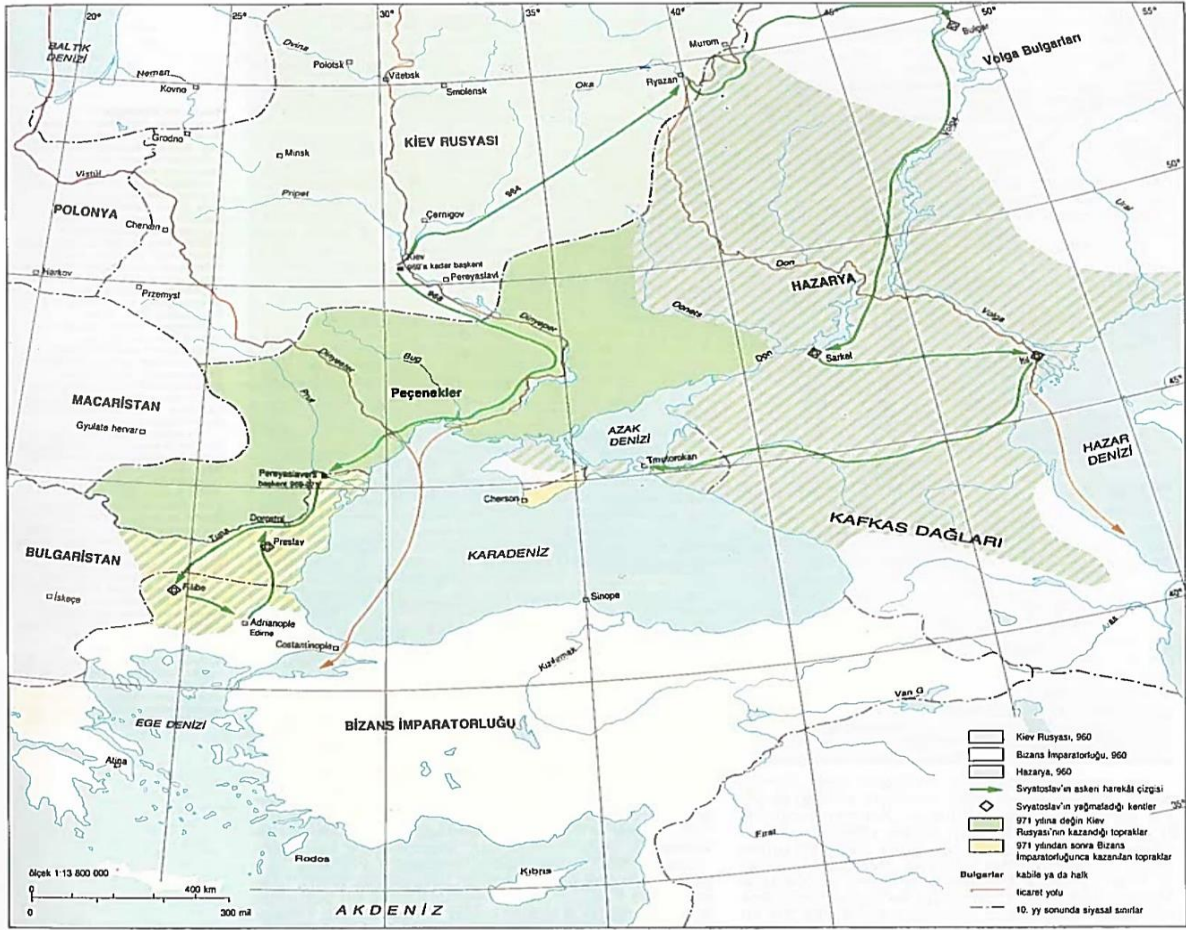
---

⁴⁰⁶ İlyas Kamalov, “Türk-Rus Devlet İnşa Süreçlerinde Bizans ve Altın Orda Devletlerinin Çok Boyutlu Etkileri ve Tarihsel Miras/Halef-Selef Faktörü”, *Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Editörler: Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013, s.13; Ataöv, *a.g.e.*, s.232-233; Kurat, *a.g.e.*, s.32-33 ve 55; Caşın, *a.g.e.*, s.30-36; Milner vd., *a.g.e.*, s.27-28; Hosking, *a.g.e.*, s. 62; Riasanovsky, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁰⁷ Milner vd., *a.g.e.*, s.48-49.

⁴⁰⁸ Kluchevsky, *a.g.e.*, s.128-143.

⁴⁰⁹ Caşın, *a.g.e.*, s.37; Hosking, *a.g.e.*, s.70-72; Milner vd., *a.g.e.*, s.42-43.

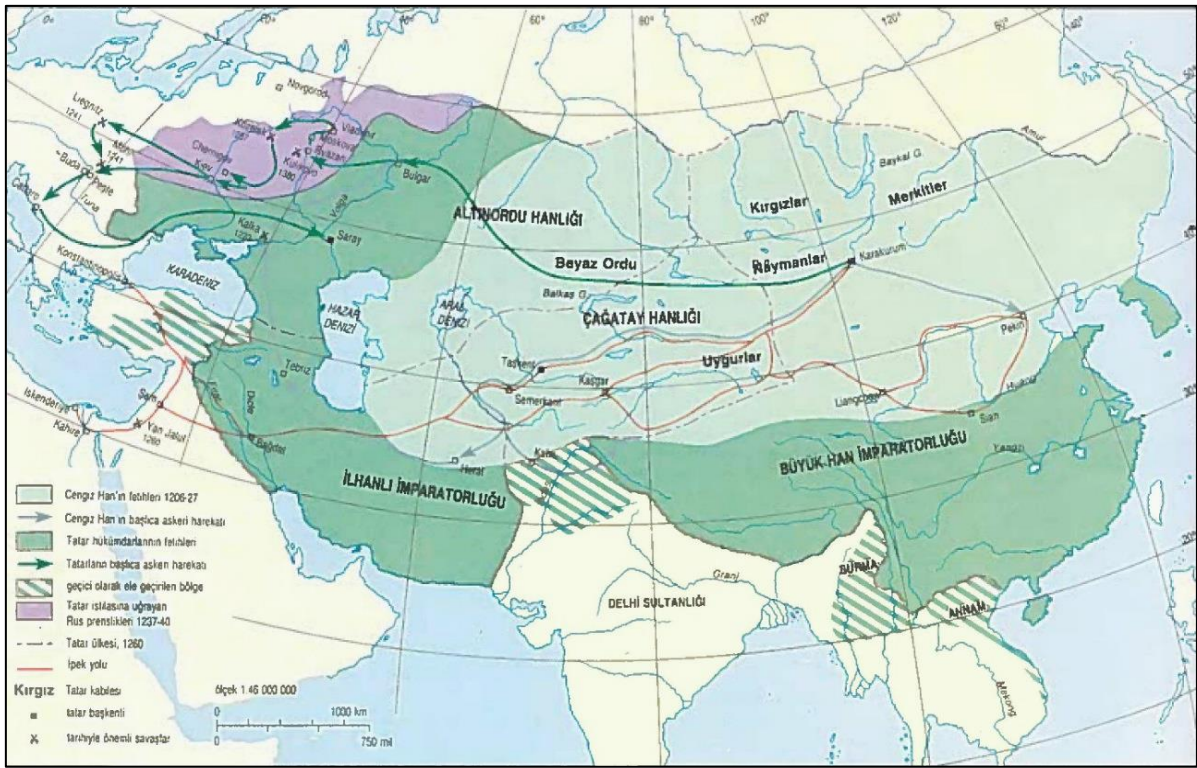
Harita-4: X. Yüzyıl'da Kiev Rusyası
(Kaynak: Milner vd., a.g.e., s.35)

Kiev devleti Yaroslav'un ölümünden önce Knezliği oğulları arasında paylaşması sonucunda 1054 yılında ortadan kalkmış ve Moskova Knezliğinin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Kiev Devletinin ortadan kalkması sonrasında 11. ve 12. yüzyılda ortaya çıkan federasyondaki yeni şehirler birbirleriyle savaşır hale gelmiş, oluşan bu şehir devletleri zenginliklerini savaşların yanı sıra kendi bölgelerindeki tarım ve diğer üretimlerden sağlamışlardır. Kiev şehrinde Yaroslav'dan sonra II. Vladimir (*Monomakh*) başa geçmiştir. II. Vladimir kuzeydoğu Rusya'da Vladimir-Suzdal Knezliği olarak bilinen ve "Ormanın Ötesindeki Ülke (*Zaleskaya Zemlya*)" olarak adlandırılan yeni bir şehir tesis etmiştir. Aynı dönemde haçlı seferleri dolayısıyla buradan geçen ticaret yollarının önemi de daha güney ve doğuya kaymış, bu husus bölge halklarının ticaret gelirlerinin de azalmasına yol açmıştır.⁴¹⁰

⁴¹⁰ Kluchevsky, a.g.e., s.95-96; Hosking, a.g.e., s.75-76; Milner vd., a.g.e., s.45-46

1219-1241 yılları arasında cereyan eden Moğol akınları, 1223 yılında doğu Avrupa'ya ulaşmış, 1237'de başlayan ve beş-altı yıl süren süreçte Moğollar⁴¹¹ Rusya'nın Knezliklerine hâkim olmuşlardır. Bu arada aynı bölgede Altınordu devleti kurulmuş, Batu Han yönetiminde güçlenen Altınordu devleti Moskova Knezliğini yaklaşık 250 yıl hâkimiyeti altında bırakmıştır. 12. yüzyıl ortalarında kurulmuş olan Moskova Knezliği diğer Knezlikleri kendi idaresi altında toplamaya başlamış ve Altınordu Devleti ile Timur İmparatoru Timurlenk arasındaki anlaşmazlıklardan istifade ederek büyümesini sürdürmüştür. Moskova Knezliği Rusya'nın Çarlığa giden tarihinde tarihindeki temel taşlardan birisi olmuştur.⁴¹²

Harita-5: XIII. Yüzyılda Moğol İstilas

(Kaynak: Milner vd., *a.g.e.*, s.50)

1240 yılında gerçekleşen ikinci büyük Moğol saldırısında Yaroslav'ın oğlu Novogrod Knezi Aleksandr (*Nevski*) İsveçlilerle Baltık'ın doğu kıyısında Neva yakınlarında yenilgiye uğratmış, 1242 yılında ise Cermen Töton Şövalyeleriyle yapılan savaşta galip gelmiştir.

⁴¹¹ 13. Yüzyıldan itibaren Cengiz Han'ın hükümdarlığıyla kurulan Moğollar literatürde zaman zaman Tatarlar olarak da geçmektedir. Bu çalışmanın tamamında Moğol kelimesi kullanılmıştır.

⁴¹² Russia, *a.g.e.*,s.XXI; Kurat, *a.g.e.*,70; Meram, *a.g.e.*, s.11; Caşın, *a.g.e.*, s.40-41; Milner vd., *a.g.e.*,s.50.

Komşusu olan Altınordu Hanı olan Batu'ya itaat sözü verince şehrine yapılacak Moğol saldırısını önlemiş, belirli bir vergi karşılığında kendi kendini yönetme hakkına sahip olmuştur. Bu başarıları sonradan kendisinin bir “efsane” haline gelmesine neden olmuş ve 14. yüzyılda azizlik mertebesine eriştirilmiştir.⁴¹³

14. yüzyılın başında tüm Rus Knezliklerinin içinde Moskova ve Volga nehri kıyısındaki Tver güçlü ekonomi ve savaşçılarıyla ön plana çıkmıştır.⁴¹⁴ 1300 yılında Kilisenin de Moskova'ya taşınmasıyla bu şehir bugünkü Rusya Devletinin nüvesini oluşturacak şekilde gelişmesini sürdürmüştür. 14. ve 15. yüzyıllar genel olarak Moskova Knezliğinin yükseliş dönemi olarak görülmekte, Altınordu Devleti'nin hâkimiyetinden kurtulması sonrasında “Üçüncü Roma” olarak görülen Moskova politik ve askeri önemli bir üs haline gelmiştir. 1327 yılında I. İvan (para kesesi manasındaki “Kalita” diye anılmaktadır) döneminde Moskova Rus Ortodoks Kilisesinin metropolitanı olmuştur. Sonraki Rus Çarlarının da bu Moskova Knezliğini yönetenlerin soyundan geldiği bilinmektedir.⁴¹⁵

1380 yılında dönemin Moskova Büyük Knezi Dimitri Donskoy Moğollara karşı Kulikova meydan muharebesinde büyük bir zafer kazanmış, 1389 yılında ölünce yerine oğlu I. Vasili geçmiştir. Moğollarla iyi ilişkiler kuran Vasili topraklarını Nijni-Novgorod şehirlerini kapsayacak şekilde genişletmiştir.⁴¹⁶ Vasilinin 1462 yılında ölümünden sonra Moskova Büyük Knezi olarak III. İvan başa geçmiş ve 1478'de Novogorad'ı hâkimiyeti altına almış, 1487'de Kazan Hanlığının ordusunu yenerek topraklarını işgal etmiştir. III. İvan'ın son Bizans İmparatoru XIII. Konstantin'in kardeşinin kızı Sofya'yla evlenmesiyle hem Bizans gelenekleri ve kültürü Rusların sarayına kadar ulaşmış, hem de Bizans ile güçlü bir köprü tesis edilmiştir. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Bizans İmparatorluğunun sonlandırılması sonrasında yapılan bu evlilik, Rusya için çok önemli bir politik avantaj sağlamış, Ortodoksların tek hamisi rolünü üstlenerek güçlenmelerine ve aynı zamanda dini/kültürel yükselmelerine etken yaratacak bir gelişme olmuştur.⁴¹⁷

---

⁴¹³ Milner vd., *a.g.e.*, s.52; Hosking, *a.g.e.*, s. 97-98.

⁴¹⁴ Hosking, *a.g.e.*, s. 107.

⁴¹⁵ Meram, *a.g.e.*, s.12; Kurat, *a.g.e.*, 91-92; Russia, *a.g.e.*, s.XXI; Milner vd., *a.g.e.*, s.53; Çaşın, *a.g.e.*, s.43; Hosking, *a.g.e.*, s. 155-156.

⁴¹⁶ Kurat, *a.g.e.*, 99; Hosking, *a.g.e.*, s. 108.

⁴¹⁷ Meram, *a.g.e.*, s.20; Russia, *a.g.e.*, s.XXI; Kurat, *a.g.e.*, 109; Çaşın, *a.g.e.*, s.42-44.

4.1.1.2. Türk-Rus İlişkilerinin Tarihsel Süreci

Yaklaşık 6 yüzyıldır devam eden Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilen ilk temas Rus Çarı III. İvan'ın 1495'de Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e elçi olarak Michail Plesçeyef'i göndermesiyle gerçekleşmiştir. Söz konusu elçinin tavırlarıyla çok da iyi başlamayan bu temas sonrasında, 1501 yılında ise Alagöz adlı bir Türk elçisinin ilk defa görevlendirildiği bilinmektedir.⁴¹⁸ Rus Devletinin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasını 1487'de Kazan Hanlığının ele geçirilmesi olarak kabul edilmesine rağmen, anılan elçinin getirdiği mektuba II. Bayezid'in Kırım Hanı Mengli Giray aracılığıyla cevap vermesi hem mektubun içeriğinin benimsenmediğinin hem de Rus Knezi'nin Osmanlı Devleti nezdinde henüz kabul görmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁴¹⁹ 15. ve 16. Yüzyılda Türk-Rus ilişkileri genel olarak savaşlar ve ticari ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmiş, 18. Yüzyılın başlarına kadar doğrudan ilişki kurulmadığından daimi bir elçi de bulundurulmamış, ilk daimi elçi 1700 yılında Pyotr Aleksiyeviç Tolstay olmuştur.⁴²⁰ Günümüze kadar Türk-Rus ilişkilerindeki olaylar ana hatlarıyla aşağıdaki gibi cereyan etmiştir.

1505'de III. Vasili Moskova Büyük Knezi olmuş, 1533'te Moskova Knezi olan IV. İvan (*Korkunç İvan-Ivan the Terrible*) 1547'den itibaren ise Uspenski Katedralinde taç giyerek ilk defa "Moskova Çarı" sıfatını kullanmaya başlamıştır.⁴²¹ I. Selim (1512-1520) dönemi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının (1520-1566) ilk yıllarında iki devlet arasında elçiler gidip gelmiş ve genel olarak dostça ilişkiler sürdürülmüştür. 1515 yılında III. Vasili ilk kez elçisi Vasili Koropov'u Kırım değil de İstanbul'a göndermiştir.⁴²² Ekim 1552'de III. İvan'ın ölümünden sonra tahta çıkan IV. İvan elden çıkan Kazan Hanlığını tekrar ele geçirmiş, böylece Orta İdil sahası elde edilerek Kafkasya-Karadeniz bağlantısı kurulmuş ve Türk illerine ulaşılmıştır. Bu fetihler Rus Çarlığının büyük bir imparatorluğa evrilmesine basamak teşkil etmiştir. IV. İvan'ın Altınordu devletinin ortadan kalkmasından sonra Volga havzasında büyük

---

⁴¹⁸ Halil İncancık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (Sempozyum Bildirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi- Sayı.7, Ankara, 1999, s.25; Omeljan Pritsak, "1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri", *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (Sempozyum Bildirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi- Sayı.7, Ankara, 1999, s.69; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1993, s. 118-119; Mesut Hakkı Caşın, *Novgorod Knezliğinden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara: Atlas Kitap, 2. Baskı, 2015, s. 43.

⁴¹⁹ İncancık, *a.g.e.*, s.25; Meram, *a.g.e.*, s.26-28; Caşın, *a.g.e.*, s.43.

⁴²⁰ İlber Ortaylı, "XVIII: Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (Sempozyum Bildirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi, Sayı.7, Ankara, 1999, s. 125.

⁴²¹ Hosking, *a.g.e.*, s.158; Kurat, *a.g.e.*, s.109.

⁴²² Pritsak, *a.g.e.*, s.70.

bir imparatorluk kurma hedefi yönünde izlediği politikalar Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.⁴²³

IV. İvan'dan sonra çarlığa sırasıyla; 1584 yılında I. Fedor (*İvanoviç*), 1598 yılında Boris Gudunov, 1605'de II. Fedor [öldürülmesinden sonra I. Dimitri (Sahte)] tahta geçmiş, sonrasında ise 1606'da Vasily Shurskiy, 1610'da II. Dimitri (Sahte), 1613'de Mikhail Romanov (Federoviç), 1645 Aleksey Mikhayloviç, 1676'da III. Fedor (Alekseyeviç), 1682'de V. İvan ve I. Petro (Prenses Sofya'nın himayesinde), 1689'da I. Petro (*Büyük/ Deli Petro*) Çar olmuştur.⁴²⁴

17. yüzyıla geldiğinde Rusya Sibiryayı ele geçirmiş, Altınordu'nun ve bölgedeki diğer devletlerin topraklarına doğru büyümüş bir Avrasya İmparatorluğuna dönüşmüş, Avrupa'da yakın dönemde yaşanmış din savaşları ve diğer politik gelişmelerden ders alarak I. Petro yönetiminde reformlara hız vermiştir.⁴²⁵ Osmanlı Ordusu tarafından 1683 yılında başlatılan Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Rusya 1686'da imzalanan "sonsuz barış" ile Avusturya, Venedik ve Polonya'nın dâhil olduğu Kutsal İttifaka dâhil olmuştur.⁴²⁶ Bu yıllarda hız kazanan Osmanlı-Rus rekabeti nihayetinde 1678 yılında Kara Mustafa Paşa komutasındaki ordunun Ukrayna'ya doğru saldırıya geçerek Çigrin kalesi önünde Rus ordusuyla yapılan şiddetli bir muharebeye neden olmuştur. Tarihteki Rusya'yla yapılan bu ilk savaş 1681 yılında imzalanan Rezin anlaşmasıyla sona ermiştir.⁴²⁷

Avrupa'da savaş devam ederken, 1687 yılında Kırım'a savaş açan Rusya aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğuna da savaş açmış oluyordu. 1695 yılında I. Petro'nun da topçu sıfatıyla katılmış olduğu Rus ordusunca Osmanlı İmparatorluğunun kontrolünde bulunan Azak Kalesine saldırı yapılmıştır. Temmuz 1696 yılında Karadeniz'in kapısı olarak büyük bir stratejik öneme sahip olan Azak kalesi Rus'ların eline geçmiştir.⁴²⁸

Ocak 1699'da Kutsal İttifak [Venedik, Avusturya ve Lehistan (*Polonya*)] ile barış anlaşması bugünkü Belgrad civarındaki Karlofça (*Karlpeçe*)'da imzalanmış, bu görüşmeler katılan Ruslar Keç boğazını istediklerinden anlaşmaya varamamışlar ve ortaya çıkan bu anlaşmazlık nedeniyle "Rus-Türk Barışı" kapsamında ancak 1700'de İstanbul Barışı adıyla bir

⁴²³ John Lawrence, *A History of Russia*, New York: Mentor Books, 1965, s.106-110; Kurat, *a.g.e.*, 153; Hosking, *a.g.e.*, s.162-172; Caşın, *a.g.e.*, s.53; İnancık, *a.g.e.*, s.28.

⁴²⁴ Russia, *a.g.e.*, s.XXII; Kurat, *a.g.e.*, s.248-251.

⁴²⁵ Lawrence, *a.g.e.*, s.161-166; Hosking, *a.g.e.*, s.273-276; Caşın, *a.g.e.*, s.50-51.

⁴²⁶ Hosking, *a.g.e.*, s.255-256.

⁴²⁷ İnancık, *a.g.e.*, s.33.

⁴²⁸ Kurat, *a.g.e.*, s. 255.

anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla söz konusu kale Rusya'ya bırakılmış, İstanbul'da daimi bir Rus elçi bulundurulması esasa bağlanmıştır. Bu anlaşma Rusların Osmanlı İmparatorluğuna karşı kazanımlar elde ettiği ilk zafer barışıdır. Daha önce Osmanlı İmparatorluğu'yla doğrudan ilişki kuramayan Ruslar, ilk defa Osmanlı Devleti ile karşılıklı bir anlaşma yapmış ve Azak gibi önemli bir kaleyi ellerinde tutarak başarılı olmuşlar, sonrasında da ilgisini daha az riskli olan Baltık bölgesine kaydırmışlardır.⁴²⁹

Kasım 1721'de Rus Senatosu I. Petro'ya özellikle Avrupa'da ilerleyişi ve kazandığı zaferler nedeniyle "büyük" lakabını vererek kendisini "Rusya İmparatoru" olarak ilan etmiştir. III. Ahmet'in hükümdarlığı döneminde 1711 yılında İstanbul'a sığınan İsveç Kralı II. Şarl (*Demirbaş Şarl*)'ın ülke dışına çıkarılmamasını gerekçe gösteren Rusya savaş açmıştır. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu ile Prut civarında karşılaşan Rus Ordusu kuşatılmış ve esir düşmek durumundayken Katerina (o dönemde I. Petro'nun metresi, sonrasında karısı)⁴³⁰ ve beraberindeki heyetin "barış çabasıyla" iki devlet arasında Temmuz 1711'de "Prut Barış Anlaşması" imzalanmıştır. Prut Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu açısından askeri anlamda Türklerin hala güçlü olduğunu işaret ederken, Ruslar açısından Prut nehri kenarında muhasara altında kalmışken yapılan manevra ile Rus Devletinin muhtemel kaybı önlenmiştir.⁴³¹

Sonraki dönemde sırasıyla; 1725'de I. Katerina, 1727'de II. Petro (Alekseyeviç), 1730'da Anna, 1740'da VI. İvan, 1741'de Yelizavate Petrovna, 1761'de III. Petro, 1762'de II. Katerina, 1796'da Pavel Petroviç, 1801'de I. Aleksandr, 1825'de I. Nikola, 1855'de II. Aleksandr, 1881'de III. Aleksandr ve 1894'de II. Nikola tahta geçmiştir.⁴³²

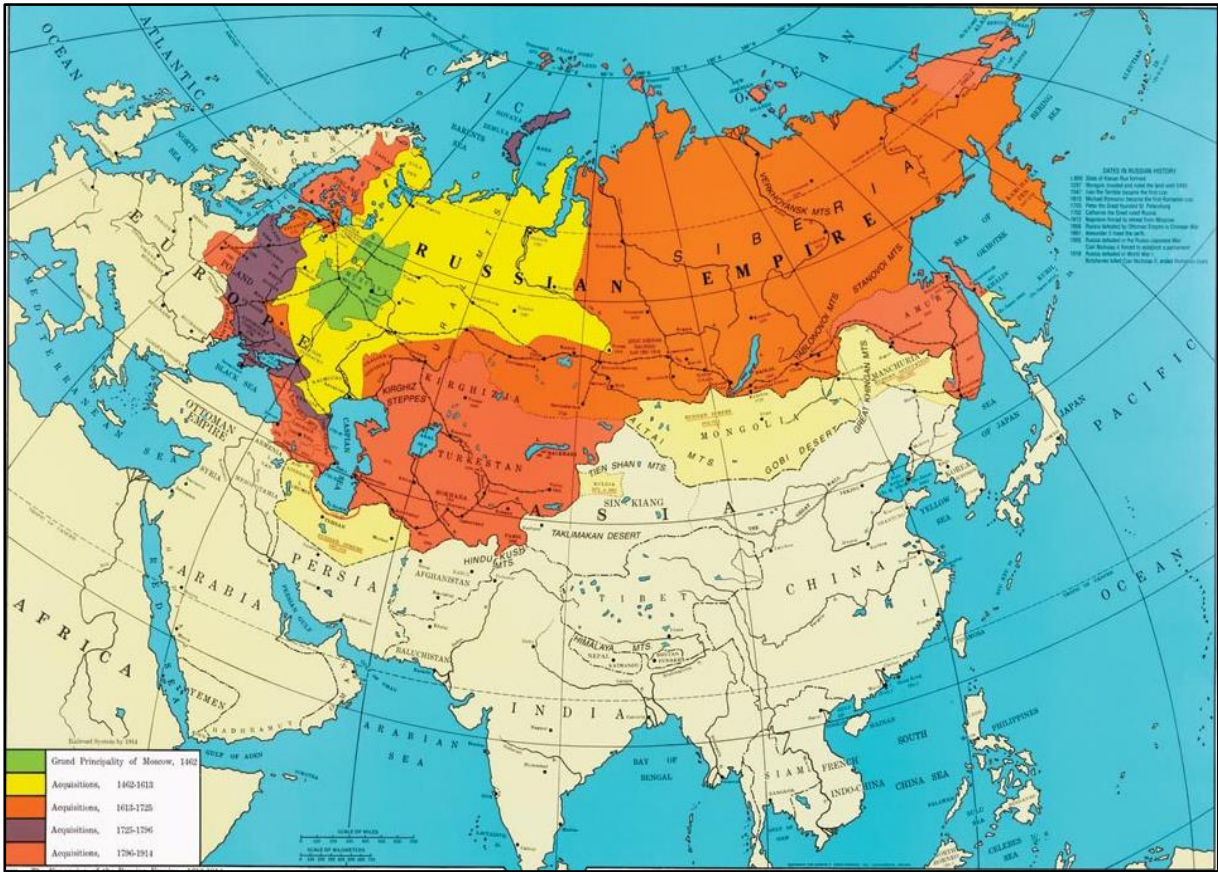
---

⁴²⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 6. Baskı, Nisan 2010, s.45; Meram, *a.g.e.*, s.71; Kurat, *a.g.e.*, s. 255-256; Topsakal, *a.g.e.*, s.38.

⁴³⁰ Murat Bardakçı, "Baltacı'nın Katerina ile Zina Yapmadığını Putin de Doğruladı", *Hürriyet*, 5 Eylül 2018; Kurat, *a.g.e.*, 270; Milner vd., *a.g.e.*, s.101.

⁴³¹ Meram, *a.g.e.*, s.88-92; Kurat, *a.g.e.*, s.260-262; Milner vd., *a.g.e.*, s.94-95; Topsakal, *a.g.e.*, s.38.

⁴³² Lawrence, *a.g.e.*, s.238-239; Ortaylı, *a.g.e.*, s.129-130.

Harita-6: Rus İmparatorluğu'nun Genişlemesi (1613-1914)
(Kaynak: <https://www.worldmapsonline.com/expansionrussianemp.htm>)

18. ve 19. yüzyıllarda tahtta bulunan yukarıdaki Rus Çar ve Çariçelerinin dönemlerinde Rusya-Osmanlı ilişkilerinde yaşananlar ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılacaktır. 1737 yılında Avusturya Ordusu Erdil ve Eflak üzerinden Belgrad'a, Sofya'ya ve oradan nihayetinde İstanbul'a gitmek üzere harekete geçmiş, Rus Ordusu da Kırım'a girerek kentleri yıkıp yağmalamışlardır. Her iki cephede savaşan Osmanlı Ordusuna karşı büyük bir başarı kazanamayan ve hedeflerini ele geçiremeyecekleri anlayan Avusturya ve Rusya Eylül 1739'da Osmanlı İmparatorluğu ile ayrı ayrı Belgrad Barış Anlaşmasını imzalamışlardır.⁴³³ Özellikle Avusturya karşısındaki cephede başarılar kazanan Osmanlı Ordusunun 20 yıl önce kaybettiği Belgrad'ı kuşatması anlaşmanın yapılmasında büyük etki yapmış ve 1718'deki Pasarofça Anlaşmasıyla aldığı toprakları geri vermek durumunda kalmıştır. İmzalanan söz konusu anlaşmayla Rusya Karadeniz'e ulaşmak için gerekli şartlara kavuşmuştur. Bu anlaşma

⁴³³ Meram, *a.g.e.*, s.112-114.

sonrasında Osmanlı İmparatorluğu da tarihinde ilk defa 1768 yılında Rusya'yla tekrar savaşıma başlayana kadar 30 yıl sürecek savaşız bir döneme girmiştir.⁴³⁴

1768 yılında Rusya Lehistan'ın iç işlerine karışıp asker gönderince Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya sert bir nota vermiş, Rusya'nın geri çekilmeyi reddetmesiyle iki devlet tekrar bir savaşa girmiştir. Savaşa tam olarak hazır olmayan Osmanlı İmparatorluğu Eflak ve Buğdan ile Kırım topraklarını elinden kaybetmiş, Rus ordusunun Tuna nehrini aşarak Bulgaristan içlerine kadar ilerlemesi karşısında Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.⁴³⁵ Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir dönüm noktasını teşkil eden ve ağır yaptırımları içeren bu anlaşma 28 esas ve iki ayrı maddeden oluşmuştur. Bu anlaşma metni ile Ruslar Dnepr ve Dnestr nehirleri arasında bulunan geniş araziye alarak Kuban nehrini sınır olarak belirlemişlerdir. Bu anlaşma sonunda Ruslar, Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olmasını sağlayarak Kırım'ı ve Kerç boğazını kontrol etme hakkını elde etmişlerdir.⁴³⁶

1780 yılında Osmanlı İmparatorluğundan daha fazla toprak kazanmak için Rusya ve Avusturya bir ittifak kurmuş ve emperyalist hedefler içeren "Grek Planı"⁴³⁷ diye anılan bir projeyi hayata geçirmek üzere savaşa başlamışlardır. Savaşın başlamasıyla Rus donanması Karadeniz'de Türk ticaret gemilerine saldırmış, kara ordusu da Yaş kentine girerek Buğdan'ı ele geçirmiştir. Her iki devletin ordularıyla farklı cephelerde savaşan Osmanlı Ordusu Kalas, Fokşan ve Boze'de yenilmiştir. Rus ordusu büyük bir kuvvetle tutulan İsmail kalesini de ele geçirmesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da İngiltere ve Prusya ile ittifak kurma çabaları sonuç vermemiş ve Ocak 1792'de Yaş Barış Anlaşmasını imzalamak durumunda kalmıştır. Yaş Anlaşması'na göre, Osmanlı Devleti 1774 Kaynarca Antlaşması, 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi, 1783 Ticaret Antlaşması ve 1784 Kırım ile Taman Bölgesinin İlhakı Antlaşması gibi yürürlükte olan bütün anlaşmaları bir kez daha kabul etmiştir.⁴³⁸

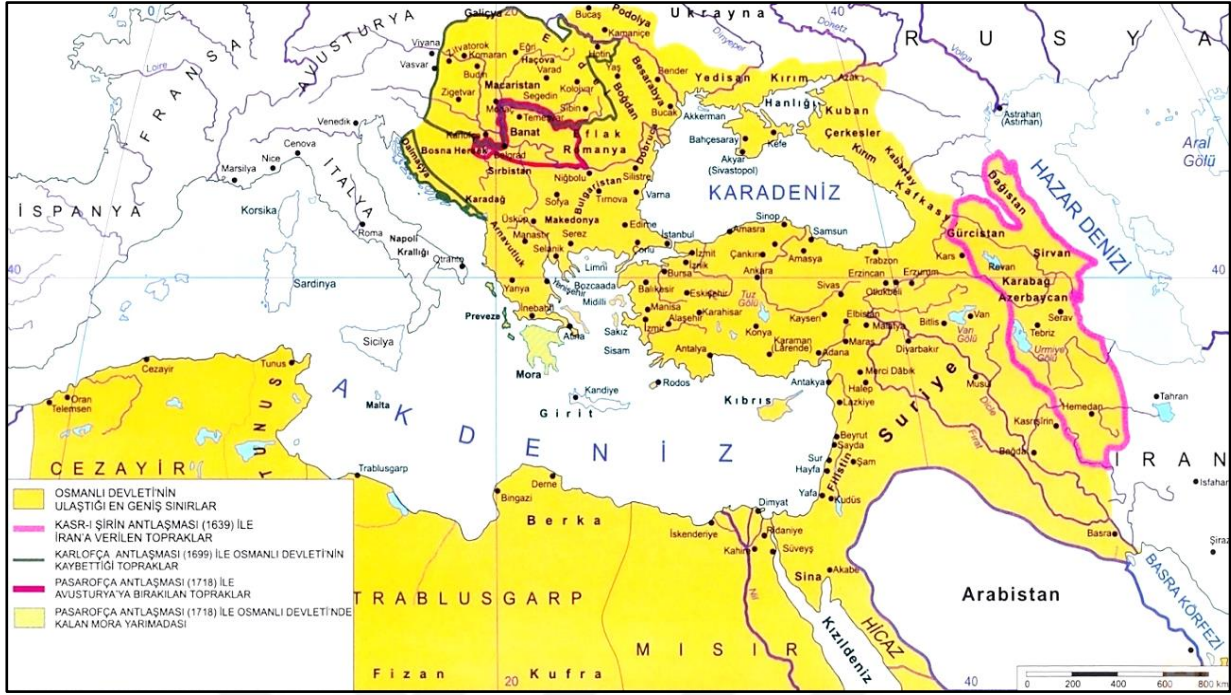
⁴³⁴ Kunt, *a.g.e.*, s.65.

⁴³⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, XIII: Dizi, 1.Cilt, 7. Baskı, 2007, s. 23; Meram, *a.g.e.*, s.127-129; Kunt, *a.g.e.*, s.69-70; Kurat, *a.g.e.*,290.

⁴³⁶ Topsakal, *a.g.e.*, s.41; Hosking, *a.g.e.*, s.321.

⁴³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean Christophe Rebejkow, "Voltaire, Diderot, Catherine II and the Russo-Turkish War of 1768-1774", *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences*, Volume. 3 (3), 2018, s. 395-398; Meram, *a.g.e.*, s.139-141.

⁴³⁸ Topsakal, *a.g.e.*, s.42; Karal, *a.g.e.*, s.17-20; Meram, *a.g.e.*, s.143-144.

Harita-7: XVI. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

(Kaynak: <http://www.tarihkursu.com/2017/08/43-17-ve-18-yuzyilda-osmanli-devleti.html>)

Rusların 1806'da Eflak ve Buğdan'ı işgal etmeleri sonucunda aynı yıl Aralık ayında Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açmıştır. Bu arada Çanakkale boğazını geçen İngiliz donanması İstanbul önlerine kadar gelmiş, görüşmeler esnasında tuzağa düştüğünü sanarak tekrar geri gitmiştir. Altı yıl süren Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Mayıs 1812'de Bükreş Anlaşması imzalanmıştır.⁴³⁹ 19. yüzyılın başında Rusya'nın Avrupa ve Balkanlar'da ilerlemeci politikaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğuyla karşı karşıya gelmeye devam etmiştir. Buna rağmen, özellikle Osmanlı Devletinin barışçıl politikaları kapsamında, Aralık 1798 ve Eylül 1805'te Osmanlı-Rus Devletleri arasında dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalarda Rusya özellikle boğazların kendi lehine kullanılmasını sağlayacak maddelerin bulunmasını sağlamıştır.⁴⁴⁰ Yaklaşık 30 yıla yakın bir barış dönemi sonrasında, 1828 yılında Rusya, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Navarin'de limanda demirli Osmanlı donanmasına ait gemilere baskın yapmıştır. Sonrasında Rusya 225 bin askerden oluşan büyük bir orduyla Balkanlarda Tuna boylarında Mehmet Reşit Paşa komutasındaki orduyu yenmiş ve doğuda ise Erzurum'a doğru yürüyerek buraya kadar olan bölgeleri ele geçirmiştir. Bu gelişmeler

⁴³⁹ Kunt, *a.g.e.*, s.100; Meram, *a.g.e.*, s.158-159.

⁴⁴⁰ Meram, *a.g.e.*, s.168-170.

neticesinde Eylül 1829'da Edirne Barış Anlaşması imzalanmış ve Yunanistan'a bağımsızlık, Sırbistan'a da özerklik verilmiştir.⁴⁴¹ 19. yüzyılın ilk yarısı, Küçük Kaynarca, Yaş ve Edirne anlaşmaları neticesinde Rusya'nın Osmanlı'yı tamamen ablukaya aldığı bir süreç olmuştur. İki devlet arasındaki denge, bu süreçle birlikte Batılı devletlerle sağlanmış, Osmanlı İmparatorluğu bekasını Batılı ülkelerin desteğiyle sürdürmek durumunda kalmıştır.⁴⁴²

1830 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan ederek Filistin-Suriye üzerinden Anadolu'ya girerek Konya bölgesini işgale ederek Kütahya'ya doğru yürümesi üzerine dönemin Osmanlı Padişahı II. Mahmut Rus Çarı I. Nikola'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Şubat 1833'de Rus Donanmasına bağlı savaş gemileri İstanbul'a gelerek Büyükdere'ye demirlemiş ve aynı yıl Nisan'da bir Tümen asker Boğaziçi'nin Anadolu yakasına yerleşmiştir. Temmuz 1833'de ise Ruslar ile Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmış, Mehmet Ali Paşa'nın birliklerinin Anadolu'da ilerlemeye devam etmesi durumunda kendilerine müdahale edileceği bildirilmiştir.⁴⁴³

1839 yılında Mehmet Ali Paşa'nın unsurları tekrar saldırıya geçince İngiltere Fransa'yı da yanına alarak, söz konusu kuvvetlere karşı Osmanlı Devletini korumayla ilgili hususları görüşmek üzere Temmuz 1840'da Londra'da İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'nın katılımıyla bir konferans toplanmıştır. Konferans sonunda yapılan anlaşmayla Hünkâr İskelesi Anlaşmasının yürürlükten kaldırılmış, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının savunulmasında söz konusu beş devletin desteğinin sağlanacağı kararlaştırılmıştır. Bir yıl sonra aynı yerde yeniden aynı devletlerin yaptığı konferansta da Osmanlı Devletinin barış durumundayken hiçbir ülkenin savaş gemilerinin boğazlardan geçemeyeceğini içeren bir rejim üzerinde anlaşılmıştır.⁴⁴⁴

1853 yılında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin koruyuculuğunu tek başına üstlenmeyi bahane eden Rusya ile yeniden bir savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu'na İngiltere ve Fransa askeri birlik göndererek yardım etmek, Avusturya ise nota vermek suretiyle Rusya'nın karşısında yer almıştır. Kırım Savaşı olarak da bilinen bu seferde Osmanlı Ordusu müttefik olduğu İngiltere ve Fransa birlikleriyle birlikte birçok başarı kazanarak Sivastopol'a kadar

---

⁴⁴¹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 5. Basım, Temmuz 1997, cilt.3, s.112; Meram, *a.g.e.*, s.177; Karal, *a.g.e.*, s.120-121.

⁴⁴² Topsakal, *a.g.e.*, s.43.

⁴⁴³ Çar I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'nden bahsederken "Avrupa'nın hasta adamı" ifadesini kullandığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karal, *a.g.e.*, s.135-136; Kurat, *a.g.e.*, s.326-327.

⁴⁴⁴ Meram, *a.g.e.*, s.183-184.

ilerlemiştir. Savaşın sonunda Rus tarafının çağrısı üzerine söz konusu devletlerin de katılımıyla Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre son savaşta Rusya tarafından ele geçirilen yerlerin geri verilmesi kararlaştırılmış ve Rusya'nın karşısında duran İngiltere, Fransa, Avusturya ve Sardunya Osmanlı Devletinin egemenlik ve bağımsızlığını garanti altına almıştır. Bu anlaşmada bahsedilen Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletinin yanında olmasının temel nedenini "Rusya'nın İstanbul'a ve boğazlarda hâkim olmasını engellemek, Avrupa'da ve Kafkasya'da yükselen gücünü önünü kesmek" olarak ifade etmek mümkündür.⁴⁴⁵

19. yüzyılın sonunda 1867'de Bulgaristan'da, 1875'de Bosna Hersek'de baş gösteren isyan hareketleri sonrasında azınlıklarla ilgili yapılacak ıslahat hareketlerini görüşmek üzere Aralık 1876'da İstanbul'da Bahriye Nezaret Binasında Tersane Konferansı yapılmıştır. Burada Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya temsilcilerinin katılımıyla yapılan görüşmelerde kabul edilemeyecek istekler dile getirilmiştir.⁴⁴⁶ Rusya Osmanlı İmparatorluğunun boyunduruğu altında bulunan Hristiyan azınlıkların haklarıyla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmadığını bahane ederek Nisan 1877'de yeniden saldırılarına başlamıştır. "93 Harbi" olarak tarihimizde anılan bu savaş için Osmanlı Ordusunun 500 bin personeli ve donanması hazırlanmış, başlangıçta başarılı mevzi savunmaları da yapılmıştır. Gazi Osman Paşa'nın beş ay boyunca başarıyla savunduğu Plevne Aralık 1877'de düşmüş, Erzurum'da Nene Hatun'un öne çıktığı Aziziye Tabyası ele geçirilmiş, sonrasında Rus ordusu İstanbul'da Yeşilköy'e, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerlemiştir. Bu savaş sonunda II. Abdülhamit Ayastafanos Barış Anlaşmasını kabul etmek durumunda kalmıştır.⁴⁴⁷ Anlaşmaya göre, Balkanların büyük bir bölümünün elden çıkması anlamı taşıyan Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan muhtar bir prenslik haline gelmiş, Bosna-Hersek Rusya ve Avusturya'nın isteklerine göre yönetilecek, Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya terk edilecek, ayrıca Rusya'ya yüklü bir savaş tazminatı verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu şartlar sonucunda, Osmanlı imparatorluğu Avrupa ve Kafkasya'daki topraklarının büyük bir bölümünü tamamen kaybetmiş oluyordu. Bu anlaşma aynı zamanda, Rusya'nın Balkanlarda güttüğü Slavcılık politikasının bir başarısı ve Avrupa'da daha fazla söz sahibi olmasının bir göstergesidir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Söz konusu savaş ve antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karal, *a.g.e.*, I. Cilt, s.237-247; Meram, *a.g.e.*, s.189-190.

⁴⁴⁶ Karal, *a.g.e.*, IV. Cilt, s. 28-36; Akşin, *a.g.e.*, s.156-159.

⁴⁴⁷ Akşin, *a.g.e.*, s.162.

⁴⁴⁸ Meram, *a.g.e.*, s.196-200; Karal, *a.g.e.*, IV.Cilt, s. 64-67; Topsakal, *a.g.e.*, s.44; Miller vd., *a.g.e.*, s.126.

19. yüzyılda yaşanan dört büyük Türk-Rus savaşı hakkında her iki tarafın da tarih yazıcıları birbirlerinin tezlerine itiraz ederek suçlamalarda bulunduğu görülmektedir. Türk tarih literatüründe Rusların sıcak denizlere inmesi ve genişlemeci dış politikasına vurgu yapılırken Oreşkova gibi bazı Rus tarihçiler de “bu dönemde özellikle Avrupa diplomasisinin iki devleti karşı karşıya getirmeye çabaladıklarını ve böylece Avrupa’dan uzak tutmaya çalıştıklarını” belirtmektedir. Oreşkova ilave olarak “Osmanlı’nın Doğu’daki yayılmacılığından bahsederek, Rusların sağduyulu yöneticilerinin İstanbul’u ele geçirme hedeflerinin bulunmadığını iddia ederek, buna kanıt olarak da 1829 ve 1878’de iki defa İstanbul’un kıyısına kadar gelmelerine rağmen Çar I. Nikolay ve II. Aleksandr tarafından orduların geri çağrıldığını” göstermektedir.⁴⁴⁹

1904-1905 yıllarındaki Rusya-Japonya savaşı Rusya’nın yenilgisiyle sonuçlanmış, bu sonuç hem Rus hükümetinin halk nazarında güvenini sarsmış hem de ekonominin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1905’teki ayaklanmada işçilerin protestosu neticesinde asker ve polislerin ateşiyle onlarcasının öldüğü “Kanlı Pazar Katliamı”⁴⁵⁰ yaşanmış, genel grevi de içeren işçi eylemlerinin sonrasında Çar II. Nikola tarafından parlamenter seçimlerin olacağını belirten “17 Ekim Manifestosu” yayımlanmıştır. 1906 yılında ilk Duma (parlamento) seçimleri yapılarak, Petry Stolypin Başbakan seçilmiştir. 1911 yılında Stolypin suikasta uğramıştır.⁴⁵¹

1914 yılına Rusya da I. Dünya Savaşına katılmış, 1917’de gerçekleşen Bolşevik Devrimi nedeniyle savaştan ayrılmıştır.⁴⁵² Bundan sonraki önemli gelişmelerin kronolojisi şöyledir: Ekim 1917’de Bolşeviklerin lideri Lenin SSCB’nin devlet başkanı olmuştur.⁴⁵³ Mart 1918’de Rusya Almanya ile Brest-Litovsk anlaşmasını imzalayarak, Polonya, Finlandiya, Litvanya, Ukrayna ve Baltık Kıyılarındaki diğer yakın bölgeleri kaybetmiş, buralarda itilaf devletleri söz sahibi olmuştur.⁴⁵⁴ Aynı tarihlerde Rusya Demokratik İşçi Partisi “Rusya Komünist Partisine” dönüşmüştür. Nisan 1918’de iç savaş başlamış, Rusya Cumhuriyeti devleti ilan edilerek, Çarlık ailesi tutuklanmıştır. Uluslararası Komünist Teşkilatı (*Communist International-Comintern*)

⁴⁴⁹ Svetlana Oreşkova, “Osmanlı-Rusya İlişkileri: Bazı Yanlış Algılamalar ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları”, *Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Editörler: Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol), Ankara: Barış Kitap, 2013, s.6-8.

⁴⁵⁰ Rex A. Wade, *Rus Devrimi, 1917*, Çeviren: Ergin Özler, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2018, s. 30-31.

⁴⁵¹ Kurat, *a.g.e.*, 378-388; Russia, *a.g.e.*, s.XXIV; Kurat, *a.g.e.*, 378-388; Miller vd., *a.g.e.*, s.142-143.

⁴⁵² Antony Best, Jussi M, Hanhımaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev. Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül 2012, s.41; Hosking, *a.g.e.*, s.536-538.

⁴⁵³ Russia, *a.g.e.*, s.XXV.

⁴⁵⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, a.g.e.*, s.182; Meram, *a.g.e.*, s.219.

Moskova’da yapılan kongrede Mart 1919’da kurulmuştur. Nisan 1920’de Polonya ile savaş başlamış, aynı yıl İngiltere ve müttefiklerinin uyguladığı yaptırımlar kaldırılmış, İngiltere ile ticaret anlaşması imzalanmış, Azerbaycan ve Ermeni Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. Polonya ile olan savaş 1921’de Riga Anlaşmasıyla son bulmuş, aynı yıl yeni ekonomik politika kabul edilmiştir.⁴⁵⁵

4.1.2. Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri

Rusya’nın tarihiyle ilgili genel çerçevenin çizilmesinden sonra, bu kısımda Cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren Türk-Rus ilişkilerinin politik boyutuyla incelemesi yapılmıştır. Bu kapsamda belirlenen dönem safhalara ayrılarak önemli olayların vurgulanmasına öncelik verilmiştir.

4.1.2.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem (1920-1945)

I. Dünya Savaşının sonuna doğru, 1917 yılında Rusya’daki Bolşevik isyanı sonrası Çar II. Nikola’nın tahttan çekilerek önce Menşevik sonra Bolşevik hükümetler gelmiş ve monarşinin sona ermesiyle birlikte merkezden ayrılan bölgeler ortaya çıkmıştır. Sovyet Rusya’nın isteğiyle 1917 Aralık’ta başlayan Brest-Litovsk’taki barış görüşmelerine İttifak Devletleri’nden Osmanlı Devletinin yanı sıra Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan’da katılmıştır. 3 Mart 1918’de imzalanan Barış Antlaşmasıyla Sovyet Rusya’nın Polonya, Litvanya, Courlande, Estonya ve Letonya’dan çekilmesine ve buralardaki durumun İttifak Devletlerince esasa bağlanmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁶ Osmanlı Devleti ise bu savaşta yer aldığı cephelerde başarılar ve zaferler elde etse de Mondros Mütarekesi sonrası yenik sayılarak, ülke topraklarının işgal edilmesinin önüne geçememiştir. 1919 yılında ise Mustafa Kemal (Atatürk)’ün liderliğinde Milli Mücadele başlamış ve bu kapsamda 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi (BMM) kurulmuştur. Belirtilen şartlar bu dönemde iki ülkenin birbirine yaklaşmasını sağlamıştır.⁴⁵⁷ Bu yakınlaşmada uluslararası konjonktürden daha ziyade, Mustafa Kemal Paşa’nın Avrupa devletleri tarafından “asi” olarak kabul edilmesine karşın Rusya hükümeti tarafından “emperyalistlere mücadele eden bir ortak” ve yeni kurulacak devletin “Bolşevikliğin yayılma alanı” olarak görülmesinin daha önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Öte yandan Şamsutdinov gibi Rus yazarlara göre 1917 Ekim Devriminin ve

⁴⁵⁵ Russia, *a.g.e.*, s.XXVI-XIX.

⁴⁵⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.182.

⁴⁵⁷ Çağatay Benhür, “1920’li yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, 2008, s.278.

Lenin'in empeyalistlere karşı yürüttüğü mücadelenin Milli Mücadele öncesinde liderlere ve Türk halkına da bir ilham kaynağı olmuştur.⁴⁵⁸

BMM'nin kurulması sonrasında, Rusya ile ilk resmi temas Meclis Başkanı sıfatıyla 26 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in imzaladığı ve Moskova Hükümetine hitaben kaleme alınmış olan "Birinci Teklifname" ile gerçekleşmiştir.⁴⁵⁹ BMM'nin dış politika kapsamında verdiği ilk karar Rusya'ya Bekir Sami (Kunduh), Yusuf Kemal (Tengirşek), Rize Mebusu Osman, Dr. İbrahim (Tali) ve Seyfi Bey'den oluşan bir heyetin gönderilmesi olmuştur. Söz konusu heyet 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşmıştır.⁴⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi; "...bu kurulun temel görevi Rusya ile ilişki kurmak" olmuştur."⁴⁶¹

Çiçerin, 27 Ağustos 1920'de Türk heyetiyle yapılan toplantıda Bekir Sami Bey'den Van ve Bitlis'i Ermenilere istemiş ve bu hususu yapılacak yardımın bir koşulu olarak ileri sürmüş, buna karşılık Türk tarafı teklifin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Bu gelişme nedeniyle görüşmeler bir ara kilitlenmiştir.⁴⁶² Sonrasında yardımların yapılmasıyla ilgili anlaşmaya varılarak, Rusların gönderdiği 8 Eylül 1920'de altınlar Erzurum'a ulaştırılmış, bir kısmı burada Doğu Ordusu için bırakılarak, geri kalanı Ankara'ya sevk edilmiştir.⁴⁶³

1920 yılında Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin ile BMM Reisi Mustafa Kemal arasında mektuplar aracılığıyla irtibat devam ettirilmiştir.⁴⁶⁴ Tesis edilen işbirliği çerçevesinde aynı yıl Türkiye ve Rusya arasında karşılıklı elçilikler tesis edilmiştir. Türkiye'ye atanan ilk Sovyet elçisi Şalva Zuraboviç Eliava olmuş, ancak hastalığı nedeniyle yerine Y.Y. Upmal Angarsky vekâlet etmiş, elçilik heyeti 4 Ekim 1920 tarihinde Ankara'ya varmış ve 9 Kasım

⁴⁵⁸ Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 4. Baskı, 2010, s.66-67.

⁴⁵⁹ Gürün, *a.g.e.*, s.32-34; Telgrafın tam metni için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 318.

⁴⁶⁰ Gotthard Jäschke, "Türk-Rus Dostluk İlişkilerine Giden Yol", Çev. Aytunç Ülker, *Tarih Okulu*, , Sayı VI, Ocak-Nisan 2010, s.207-208; Kamuran Gürün. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları: 531, Ankara, 1983, s.38; Tuğba Karhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, Cilt 2012-1, sayı:24, s.93; Benhür, 2008, *a.g.e.*, s.280.

⁴⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1920-1927, C.II, Ankara TTK, 1984, s.619; Korhan, *a.g.e.*, s. 93-94; TSK Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, 1984, T.C. Genelkurmay Başkanlığı: Ankara, s. 41-42.

⁴⁶² Bige Sukan Yavuz, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, 2003, s.105.

⁴⁶³ Zenbilci, *a.g.e.*, s.114; M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş-Kutulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, İstanbul: 7 Gün Yayınları, 1972, s.329-335; Yapılan maddi yardımlar hakkında ayrıca bkz.Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, s.432 vd.

⁴⁶⁴ Mediha Akarslan, "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi TBMM Arasında Kurulan İletişim." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 4.16, 1995, s. 475; Karhan, *a.g.e.*, s.93; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, *a.g.e.*, s.353; Akarslan, *a.g.e.*, s.477-478; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Ankara 1980, C. I, s.73.

1920 tarihinde Sovyet Büyükelçiliği açılmıştır.⁴⁶⁵ Karşılığında da 20 Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa Moskova büyükelçiliğine atanmış, yanında tam yetkili olarak Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Dr. Rıza Nur görevlendirilmiştir. Anılan heyet 14 Aralık'ta yola çıkarak, Erzurum ve Kars'ı takip ederek 17 Şubat 1920'de Moskova'ya varmıştır.⁴⁶⁶

1920 yılında Haziran'dan itibaren doğuda Ermeniler Türk köylerine saldırmaya başlamış, uygun koşulların oluşmasından sonra Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi Birlikleri yapılan bir harekâtla Gümrü dâhil olmak üzere Arpa Çayı'nın doğu bölgesindeki tüm alanları Ermenilerin elinden geri almıştır. Ermenistan'ın barış istemesi üzerine BMM Hükümeti ve Ermeni Taşnak Hükümeti arasında, 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁶⁷ Sovyet Rusya ile görüşmelere devam etmek üzere BMM temsilen yeniden bir heyet Moskova'ya gönderilmiş, Cumhuriyet dönemindeki işbirliğinin en önemli temellerinden birisi olan "Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" 16 Mart 1921'de imzalanmıştır.⁴⁶⁸ Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın en önemli kazanımlarından birisi, Türk Devleti ve Türk halkının yok ediliş belgesi olan Sevr Antlaşmasının Sovyet Rusya tarafından yok sayılmasıdır.⁴⁶⁹

İyi niyet ve iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirme yönündeki bir adım olarak Sovyet Rusya'da Volga bölgesinde Ağustos 1921'de yaşanan kuraklık nedeniyle Mustafa Kemal'in isteğiyle BMM Hükümeti açlık çeken halk için 800 ton kadar tahıl ve baklagil ile 30 ton mısır göndermeyi kararlaştırmıştır.⁴⁷⁰ Diğer taraftan, Bolşevikliğin Türk topraklarında yayılmasından ve BMM Hükümetinin Avrupa'daki temas ve görüşmelerinden endişe eden Fransa Haziran 1921'de 20 Ekim 1921 tarihinde de Ankara'da Türk-Fransız Antlaşmasını

⁴⁶⁵ Behür, 2008, *a.g.e.*, s. 282; Kaya, *a.g.e.*, s.114.

⁴⁶⁶ Korhan, *a.g.e.*,s.94.

⁴⁶⁷ Akarsan, *a.g.e.*, s.480-481; Behür, 2008, *a.g.e.*, s.285; Gürün, *a.g.e.*, s.39.

⁴⁶⁸ Ayşe Şener, *Atatürk Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1919-1938)*, Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.41; A.Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyet Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No.316, Ankara, 1992, s.74; Numan Hazar, *Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, Mart 2018, s.46.Gürün, *a.g.e.*, s. 66-69; Behür,2008, *a.g.e.*, s.287; Yavuz, *a.g.e.*, s.106; A.Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyet Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No.316, Ankara, 1992, s.74; Numan Hazar, *Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, Mart 2018, s.46.

⁴⁶⁹ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1939-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.72.

⁴⁷⁰ Çağatay Behür, "Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D., Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006, s.644-645; Yavuz, *a.g.e.*, s.128; Gürün, *a.g.e.*, s.75.

imzalamıştır.⁴⁷¹ Nisan 1922’de Moskova’daki Türk Askeri Ataşeliği casusluk yapıldığı iddiasıyla basılarak bazı belgelere el konmuştur. Yapılan haksız ve diplomatik teamüllerin dışındaki bu işlem neticesinde, elçimiz Ali Fuat Paşa Moskova’dan ayrılarak Ankara’ya dönmüş, Sovyet hükümetince resmen özür dilemesi neticesinde konu kapanmıştır.⁴⁷² Aynı yıl Büyük Taarruz sonrası 11 Ekim’de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla Anadolu’daki Türk zaferi ilan edilmiş ve Sovyet Rusya’da büyük bir yankı bularak çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Bu kapsamda, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yönetim Kurulu BMM’ne bir kutlama mesajı göndermiştir.⁴⁷³

1919-1922 yılları arasındaki Türkiye ile Sovyet Rusya Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkiler incelendiğinde, Rusya tarihinde “iç savaş ve dış müdahale dönemi” olarak görülen bu dönemde Türkiye’nin de bulunduğu şartlardan dolayı ticaretin düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Bahse konu ilişkilerin esasları Moskova ve Kars Antlaşmaları ile belirlenerek özellikle Transkafkasya ülkeleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini kapsayacak şekilde Şubat 1922’de “Türkiye-Transkafkasya Ekonomik Konferansı” toplanmıştır. Altı aylık bir çalışmanın sonrasında, “ticaret” ve diğer bazı sözleşmeler imzalanmış, Ankara ve Anadolu’nun değişik kentlerinde Sovyet Cumhuriyetleri Dış Ticaret Temsilcilik ve Şubeleri açılmıştır. Antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Türk mallarının gümrüksüz olarak Transkafkasya’ya ve Sovyet Rusya’nın Ukrayna’daki Karadeniz Limanlarına taşınmasına izin verilmiştir.⁴⁷⁴

Kasım 1922’de başlayan ve aylarca süren, bir kez ara verilen Lozan Konferansı sonunda Antlaşma 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış, bu konferansta Türk-Rus-İngiliz talepleri arasında stratejik savaşlar yaşanmış, her devlet kendi lehine düzenlemeler yapılmasına çaba sarf etmiştir. Sovyet Rusya’nın Lozan’a ilgisi Boğazlar meselesi dolayısıyla olmuş, Türkiye Konferansta Batılılar karşısında yalnız kalmamak için Sovyet Rusya’nın da katılmasını istemiştir. Rusya ilk dönem toplantılara katılmış ancak sözleşmeyi meşru haklarını ihlal ettiğini öne sürerek onaylamamıştır.⁴⁷⁵ Bu yıl süresince iki ülke arasında başka önemli politik ve

---

⁴⁷¹ Yavuz, *a.g.e.*, s.129.

⁴⁷² Gürün, *a.g.e.*, s.71; Benhür, 2008, *a.g.e.*, s.290.

⁴⁷³ Benhür, 2008, *a.g.e.*, s.290.

⁴⁷⁴ Yavuz, *a.g.e.*, s.138.

⁴⁷⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.391; Gürün, *a.g.e.*, s.99-100; Bilge, *a.g.e.*, s.95.

ekonomik bir gelişme yaşanmamış, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumasıyla yeni bir dönem başlamıştır.

1923'ten sonraki Türkiye'nin ekonomi politikasını etkileyen en önemli hususlardan biri Lozan Antlaşması sonrasında devralınan Osmanlı Devleti'nin borçları olmuştur. Kapitülasyonların kalkması başlı başına büyük bir başarı gibi görünse de Osmanlı'dan kalan borçların yaklaşık 2/3'ü olan 85 milyon altın liranın ödenecek olması büyük bir ekonomik yük oluşturmuştur. Söz konusu borçların ödenmeye başlamasının küresel ekonomik buhranın yaşandığı 1929 yılına denk gelmesi sorunun zorluğunu daha da artırmıştır.⁴⁷⁶

1923 yılında rahatsızlanan ve yönetimden sağlık sorunları nedeniyle uzaklaşmış olan Lenin'in Ocak 1924'te ölmesiyle Sovyet Rusya'da iktidar mücadelesi başlamıştır. Roçki, Zinovyev, Kamenev ve Stalin arasındaki bu mücadele 1927 yılında Stalin'in iktidarı tek başına ele geçirmesiyle son bulmuştur. Bu arada, Sovyet Rusya, Aralık 1925'te İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında oluşturulan Locarno Paktı nedeniyle, güvenliğine bir tehdit oluştuğunu düşünmüştür. Türkiye'nin de benzer güvenlik düşüncesi Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinin pekişmesine vesile olmuştur. 16 Aralık 1925 tarihinde Cemiyet-i Akvam, Musul sorunu konusunda Türkiye'nin aleyhine karar vermesi de önemli bir etki yapmıştır.⁴⁷⁷ Lenin'den sonra iktidara gelen Zinovev- Kamenev-Stalin troykası, 1926'dan sonra Stalin döneminde de ikili ilişkiler 1921'deki Dostluk Antlaşması çerçevesinde yürütülmüştür. Bu anlaşmanın kapsamını genişleterek çerçevesini yeniden belirlemek üzere 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras ile Çiçerin arasında Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu süreçte Türkiye ve Sovyet Rusya içerde ekonomik kalkınma, dışarıda ise ortak güvenlik konularına ağırlık vermişlerdir. Sonuçta, söz konusu anlaşma 1945 yılında Sovyet Rusya tarafından fesih edilmesine kadar geçen sürede iki ülke arasındaki dayanışmanın artırılmasına katkı yapmıştır.⁴⁷⁸

Bu yıllarda bir taraftan politik anlaşmalar yapan Türkiye ve Sovyet Rusya, diğer taraftan da ticari ilişkiler geliştirmiştir. Sovyet Rusya, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu petrol gibi maddeleri ihraç ederek ticari ilişkileri geliştirmek isterken, istenen ilerleme sağlanamamış, Cumhuriyetin ilanından sonra ticari faaliyetler artış göstermiştir. 1923-1939 yılları arasında

---

⁴⁷⁶ Yenal, *a.g.e.*, s.66.

⁴⁷⁷ Benhür, 2008, *a.g.e.*, s.298.

⁴⁷⁸ Yüceer, *a.g.e.*, s.85-86; Korhan, *a.g.e.*, s.95; Gürün, *a.g.e.*, s.109-112; Bilge, *a.g.e.*, s.102; Hazar, *a.g.e.*, s.47-48.

Türkiye atıl kapasitesini üretimde devreye sokarak % 10,9 oranında büyüme yakalamıştır.⁴⁷⁹ Bu dönemde, 1923 yılında Sovyet Rusya Türkiye'ye 3 milyon liralık mal satarken, 1,7 milyon liralık ithalat yapmış, buna karşılık Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan yapmış olduğu ithalat toplamı, toplam ithalatın % 2'si iken, % 3,29'a çıkmıştır. Türkiye'nin tütün, maden ve hayvan ihracatına karşılık Rusya'dan petrol, yiyecek malzemesi, aydınlatma malzemesi ithal edilmiştir.⁴⁸⁰

1926 yılına gelindiğinde, iki ülke arasında ticari nedenlerle sorunlar yaşanmış, bu kapsamda Türkiye'den Sovyet Rusya'ya giden mallar için yüksek vergiler istenmiş ve giden Türk mallarına el konulmuştur. Bu konunun çözüme kavuşturulması için Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü ve Çiçerin arasında görüşmeler yapılarak, 11 Mart 1927 tarihinde Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır. Yapılan antlaşmaya rağmen iki ülke arasındaki ticari anlaşmazlıklar sona ermemiş, Sovyet Rusya Türk mallarının ülkelerine girişine karşı güçlük çıkarmaya devam etmiştir.⁴⁸¹ Aynı yıl belirtilen olumsuz gelişmelere rağmen 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması iki yıl daha uzatılmasına karar verilmiştir.⁴⁸²

1929'da söz konusu dostluk antlaşmanın sona ermesinden sonra, 30 Ekim 1931'de Ankara'ya gelmiş olan Rus Dışişleri Bakanı tarafından imzalanan bir protokolla beş yıl süreyle tekrar uzatılmıştır. 1932 yılının Nisan ayında ise dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa ve beraberindeki heyet tarafından Sovyet Rusya'ya bir gezi yapmıştır. Devlet Başkanı Stalin dâhil birçok yetkiliyle görüşen heyet ağırlıkla kalkınma modeli ve sanayi tesisleriyle ilgili incelemelerde bulunmuştur. Bu gezide yapılan görüşmeler sonrasında 16 milyon liralık 20 yıl vadeli bir kredi alınmış, ödemesinin ise istenen malların gönderilmesi yoluyla yapılacağı konusunda anlaşılmıştır.⁴⁸³ Ağustos 1932'de bir grup Sovyet Rus uzman Türkiye'ye gelmiş, yapılan çalışmalar sonucunda 1936 yılında Türkiye'de Kayseri Mensucat Fabrikası ve Ereğli Bez Fabrikası üretime başlamıştır.⁴⁸⁴ Nazilli Basma Fabrikası da Ekim 1937'de açılmış, bu

---

⁴⁷⁹ Boratav, *a.g.e.*, s.299.

⁴⁸⁰ İlyas Kamalov, "1920-1930'lu yıllarda Türk-Rus Ekonomik Münasebetleri", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.227; Korhan, *a.g.e.*, s.95.

⁴⁸¹ Korhan, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁸² Benhür, 2008, *a.g.e.*, s.306.

⁴⁸³ Temuçin Faik Ertan, "İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.216-218; Gürün, *a.g.e.*, s.127-128; Bilge, *a.g.e.*, s.106.

⁴⁸⁴ Korhan, *a.g.e.*, s.98-99.

fabrikada çalışan uzmanların bir kısmı Sovyet Rusya’da bir kısmı da fabrika alanında Sovyet uzmanlarca yetiştirilmiştir.⁴⁸⁵

Nisan 1935’deki Milletler Cemiyeti toplantısında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin boğazların silahsızlandırılmaya ilişkin maddelerinin iptaline yönelik talebi sonrasında Türkiye, 11 Nisan 1936’da Lozan’da Boğazlar Antlaşmasına taraf olan tüm devletlere birer nota göndererek durumun gözden geçirilmesi için bir konferans toplanmasını istemiştir. Bu kapsamdaki Montreux Boğazlar Konferansı Haziran 1936’da başlamış, nihayetinde 20 Temmuz 1936’da Montreux Boğazlar Sözleşmesi Türkiye, İngiltere, Fransa, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından imzalanmıştır.⁴⁸⁶ Rusya'nın burada özellikle üzerinde durduğu iki husus, Boğazların Karadeniz devletlerinin harp gemilerine, herhangi bir sınırlama olmaksızın açık tutulması ile muharip devletlerin harp gemilerine kapalı tutulması konuları olmuştur. 1938’de İtalya da sözleşmeye katılmıştır. Bu sözleşmeyle, Türkiye’nin Boğazlar üzerinde mutlak hâkimiyeti kurulmuş, savaş gemilerinin geçişiyle ilgili esaslar düzenlenmiş böylece Türkiye’nin güvenliğine olumlu etki yapacak şekle getirilmiştir. Sözleşme yirmi yıl için imzalanmış olmakla birlikte imzacı devletlerden fesih eden olmadığından günümüzde yürürlüktedir.⁴⁸⁷

II. Dünya Savaşının bitişine kadar olan dönemde yaşanan politik gelişmeleri kronolojik olarak şu şekilde cereyan etmiştir. Ağustos 1939’da SSCB ile Almanya arasında Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Sovyet Rusya’nın Türkiye ile bir pakt oluşturmak için davet çağrısına Eylül 1939’da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nu Moskova’ya göndererek olumlu yanıt vermiş ancak Sovyet Rus tarafının boğazlar üzerindeki karşılanamayacak isteklerinden dolayı çalışmalar olumsuz sonuçlanmıştır. Bu netice Milli Mücadele döneminde başlayan işbirliği ve geliştirilen ilişkiler için bir dönüm noktası olarak görülmektedir.⁴⁸⁸

Öte yandan, Eylül 1939’da parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifak antlaşması Ekim 1939’da imzalanmıştır.⁴⁸⁹ Bu antlaşma elbette Türkiye’nin tarafsız kalması

---

⁴⁸⁵ Kamalov, *a.g.e.*, s.229.

⁴⁸⁶ Montrö Boğazlar Sözleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968; Bilge, *a.g.e.*, s.113-119; Gürün, *a.g.e.*, s.148-149; Hazar, *a.g.e.*, s.63.

⁴⁸⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.424-425.

⁴⁸⁸ Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3 (11), Bahar 2010, s. 252 vd.

⁴⁸⁹ Bilge, *a.g.e.*, s. 129-130.

yönünde zaman kazanmak ve karmaşık uluslararası ilişkileri yönetmek için diplomasinin kullanılması için fırsat yaratma çabası olmuştur.

Mart 1941'e gelindiğinde, Hitler'in İnönü'nün yazdığı mektubu teslim eden Büyükelçi Hüsrev Gerede'ye Sovyet Rusya'yla Türkiye üzerinde yaptıkları pazarlığı ifade etmesiyle, Sovyet Rusya'nın emelleri ortaya çıkmıştır. Mart 1941'de bu husus hakkında Saldırmazlık Anlaşmasını geçerli olduğu bildirilmiş olsa da yeterince ikna edici olamamıştır. Almanya'nın bu tarihe kadar tarafsız kalmış olan Sovyet Rusya'ya karşı Haziran 1941'de taarruza geçmesi, II. Dünya Savaşını farklı bir boyuta taşımış, Türkiye ise bu durumda yine tarafsız kaldığını ilan etmiştir.⁴⁹⁰ 1943 yılında savaşın güçlü ve zafere yakın tarafı olan ABD, İngiltere ve SSCB'li yetkililerinin katıldığı Kahire, Tahran, Kahire ve Postdam Konferansları yapılmış, İsmet İnönü baskılar sonucu Kahire Konferansında "prensip olarak" müttefiklerin yanında savaşa katılmayı kabul etmiş, sonrasında Ağustos 1944'te Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerin kesildiğini açıklamıştır. Türkiye BM'e üye olabilmek için Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansı sonrasında Almanya ve SSCB'ye savaş açtığını ilan etmiş, bunun üzerine Mart 1945'te SSCB tek tarafı olarak 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını fesih ettiğini bildirmiştir.⁴⁹¹ II. Dünya Savaşının hüküm sürdüğü bu gelimeler çerçevesinde, 1940'lı yıllara gelindiğinde Türkiye-SSCB arasındaki ekonomi politik ilişkiler bozulmuş ve ticaret hacmi 1930'lu yıllara nazaran on kat azalmış, 1941-1945 yılları arasında ise sifıra kadar düşmüştür.⁴⁹²

4.1.2.2. Soğuk Savaş Dönemi (1946-1989)

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya ve Japonya ile müttefiklerinin yenilmesi ile dünyadaki dengeler tamamen değişmiş, ABD'nin hegemon gücü daha fazla hissedilir hale gelmiştir. Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkileri daha da gelişmiştir. Bunun ilk işareti, Nisan 1946'da ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Ahmet Ergüden'in cenazesinin ABD donanmasının en büyük savaş gemilerinden olan Missouri ile ulaştırılması olmuştur. Diğer taraftan, SSCB ise Türkiye üzerindeki baskısını boğazlar ve Doğu Anadolu'daki topraklar üzerinden sürdürerek, Ağustos 1946'da bir nota vererek "Türkiye'nin boğazların güvenliğini sağlayamadığını örneklerle belirterek, geçiş rejiminin değiştirilerek boğazların savunmasının ortak olarak

⁴⁹⁰ Ertem, *a.g.e.*, s. 255.

⁴⁹¹ Cenk Şen, *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s.151-165; Bilge, *a.g.e.*, s.265; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.503-507.

⁴⁹² Salih Yılmaz, Abdullah Yakşı, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Türk Rus İlişkileri Özel Sayı*, TYB Akademi, Yıl: 6, Sayı:17, Mayıs 2016, s.24.

yapılması gerektiğini” bildirmiştir. Bu nota bilgi olarak ABD ve İngiltere’ye de gönderilmiştir.⁴⁹³

Bu dönemde Türkiye’nin Batılı ülkelerle ve ABD ile yakınlaşması devam etmiş, 1947 yılında yürürlüğe konan Truman doktrini kapsamında ABD’den Marshall planı esaslarıyla Temmuz 1948’ten itibaren yardım almaya başlamıştır. Truman doktrini ABD’nin Sovyet Rus tehdidinde maruz kalan ülkeleri desteklemeyi amaçlarken, Marshall Planı da zarar gören Avrupa’yı kalkındırma ve güçlendirme kararını ifade ediyordu.⁴⁹⁴ 1950 yılında da BM’nin çağrısı kapsamında Kore Savaşına asker gönderme kararı alarak NATO’ya üyelik sürecini hızlandırmıştır. Şubat 1952’de ise Türkiye Yunanistan’la birlikte NATO üyesi olmuştur. Bu üyelikle birlikte Türkiye aynı zamanda soğuk savaş süresince içinde yer alacağı bloğu da belirlemiştir.⁴⁹⁵

1953 yılına gelindiğinde, SSCB’de 1924’ten beri iktidarda olan Komünist Parti Genel Sekreteri Joseph Stalin ölmüş, ölümü SSCB için hem içeride hem de dışarıda önemli sonuçlar doğurmuş, ölümünden sonra dört yıl iktidar mücadelesi yaşanmıştır. SSCB’de iktidara gelen Georgi Malenkov yönetimi Türkiye ile olan ilişkilerde yumuşama politikasını benimseyerek boğazlarla ilgili düzenleme ve toprak talebi ile ilgili düşüncelerinden vazgeçtiğini göstermeye çalışmıştır. Türkiye ise buna karşın ilişkilerde yumuşamanın devam etmesini istemesine rağmen temkinli politikalardan vazgeçmemiştir. İç politikada komünizm karşıtı söylem ve eylemler bu yıllarda sıklıkla iç politika malzemesi olarak kullanılmıştır.⁴⁹⁶

Bu dönemde Türkiye Irak ile Şubat 1955’te Bağdat Paktını oluşturmuş, pakta aynı yıl İngiltere, Pakistan ve İran’da katılmış, bu gelişme SSCB’de rahatsızlık yaratmıştır. Temmuz 1958’de Irak’ta batı yanlısı Nuri Said hükümeti bir darbeyle devrilmiş, darbe sonrası SSCB’nin Irak Cumhuriyeti yanında yer alması orta doğudaki dengelerin değişmesine neden olmuştur. Sovyet Rusya’nın Irak’taki ayrılıkçı Kürtler ile yakın ilişki kurarak desteklemesi Türkiye’nin tepkisini çekmiştir. Buna karşılık 1958 ve 1959 yıllarında NATO kapsamında bazı füze sistemlerinin Türkiye’ye konuşlandırılması da SSCB’yi rahatsız etmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Ertem, *a.g.e.*, s. 268-270; Şen, *a.g.e.*, 178-180.

⁴⁹⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.531.

⁴⁹⁵ Vefa Kurban, “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14 (28), Bahar 2014, s.256; Ertem, *a.g.e.*, s. 271; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.628.

⁴⁹⁶ Len Scot, “International History 1945-1990”, *The Globalisation of World Politics*, Ed. John Baylis, Steve Smith, New York: Oxford University Press, 2. Edition, 2001, s.629; Eral Tellal, *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:26, Ankara, 2000, s.113-114; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.563; Kurban, *a.g.e.*, s.258.

⁴⁹⁷ Aydemir, *a.g.e.*, s.319; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.636-638; Kurban, *a.g.e.*, s. 266-267.

1960'lara geldiğimizde iki ülke ilişkilerinde küresel konjonktüre uygun olarak bir yumuşama başlamıştır. Bu kapsamda, Mart 1960'da Sovyet Rusya ve Polonya ile imzalanan ticaret anlaşmasına göre, Türkiye yıl içinde Rusya'ya 21, Polonya'ya ise 22 milyon dolarlık mal mübadele edilecek, her iki ülkeye yün, pamuk, deri, meyve ve üzüm satılacak, karşılığında ise makine, maden, kimyevi maddeler, kâğıt hamuru ve cam alınmasına karar verilmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de yaşanan askeri müdahale yönetim değişikliğinin yanı sıra SSCB ile ekonomik ilişkilerin de artırılmasının planlandığı bir dönemin duraksamasına da neden olmuştur.⁴⁹⁸ ABD ile SSCB gibi iki nükleer gücün çatışmasına yol açabilecek 1962 yılındaki Küba krizinin çözümü için, 1957 yılında Türkiye'de yerleştirilmiş olan Jupiter füze sistemlerinin Türkiye'nin görüşü alınmadan sökülmesi diğer önemli bir gelişme olmuştur. Bu husus Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini gözden geçirmesine neden olurken SSCB ile olan ilişkilerinin de gelişmesine bir basamak teşkil etmiştir.⁴⁹⁹

Bu dönemde Türkiye-SSCB ilişkilerini etkileyen diğer bir husus Kıbrıs sorunu olmuştur. 1960 yılında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan Londra Antlaşması sonrasında Kıbrıs bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. 1963 sonunda Kıbrıs krizi patlak vermiş, Sovyet Rusya Türkiye'yi bağımsız bir devletin iç işlerine karışmakla suçlamış ve bu konuda Hükümetler arasında yoğun diplomatik temaslar gerçekleştirilmiştir. Türk uçaklarının ikaz mahiyetinde Ağustos 1964'de Kıbrıs üzerinde uçmasından sonra, SSCB hareketin durdurulmasını istemiştir. Bu olayda Sovyet Rusya'nın Rum taraflı bir politika izlemesi gelişmekte olan ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.⁵⁰⁰

Diğer önemli politik gelişmeler kronolojik olarak şöyle cereyan etmiştir. 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihleri arasında, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyaret iki devlet arasındaki ilişkilerin tekrar normale dönmesi için bir temel teşkil etmiştir.⁵⁰¹ Mayıs 1965'te SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Andeyeviç Gromiko'nun da Türkiye'ye bir resmi ziyarette bulunması ve yaklaşık 30 yıllık bir aradan sonra Bakan düzeyinde bir ziyaret olması ilişkilerin yeniden güçlenmesine katkı yapmıştır. Aralık 1966'da ise SSCB Başbakanı Kosigin ve beraberindeki heyet tarafından Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretteki

---

⁴⁹⁸ Ebru Gençalp, "Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14 (29), Güz 2014, s.318; Kurban, *a.g.e.*, s. 269-270.

⁴⁹⁹ Gürün, *a.g.e.*, s.203; Tellal, *a.g.e.*, s.142.

⁵⁰⁰ Tellal, *a.g.e.*, s.320; Gürün, *a.g.e.*, s.203..

⁵⁰¹ Gürün, *a.g.e.*, s.203

gündem benzer şekilde Kıbrıs, ekonomik ve komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi olmuştur.⁵⁰² 1967 yılında Eylül ayında, davet üzerine dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bakanlar ve üst düzey yöneticiler ile birlikte SSCB'ye bir resmi ziyarette bulunmuştur.⁵⁰³ 1969 yılında ise dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından SSCB'ye bir ziyaret gerçekleştirilmiş, bu ziyaret Türkiye'den devlet başkanı seviyesinde yapılan ilk ziyaret olmuştur.⁵⁰⁴ 12 Mart 1971 tarihinde verilen askeri muhtıra sonrasında kurulan Nihat Erim hükümeti döneminde, SSCB Yüksek Şûrası Başkanı Podgorni, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından davet edilmiş ve bu ziyaret Nisan 1972'de gerçekleşmiştir.⁵⁰⁵ Podgorni tarafından 1945 yılında feshettikleri 1925 yılındaki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yeniden yürürlüğe sokmayı teklif etmiş, ancak Türk yetkililerince ülke şartları öne sürülerek uygun görülmemiştir.⁵⁰⁶

Temmuz 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a barış getirmek ve Türklere yapılan sistematik baskılara son vermek için yaptığı harekât sonrasında 1975 yılında ABD Kongresi ambargo uygulama kararı almıştır. SSCB ilk harekâtı desteklerken ikincisine karşı çıkmıştır. Aralık 1975'te dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından davet edilen SSCB Başbakanı Aleks N. Kosigin İskenderun Demir Çelik Fabrikasının açılışına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Haziran 1978'de dönemin Başbakanı Bülent Ecevit beş günlük bir resmi ziyaret için SSCB'ye gitmiştir. Buradaki temaslarında yanında bulunan Dışişleri Bakanı Gündü Ökçün ve diğer bakanlarla birlikte Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri Brejnev ve Başbakan Kosigin ile görüşmüştür. Burada "Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB Arasında İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri Siyasal Belgesi" adlı bir belge imzalanarak ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi de karara bağlanmıştır.⁵⁰⁷ 1979 yılında parlamento seçimleri nedeniyle iktidar değişikliği yaşayan Türkiye SSCB'nin Afganistan'a asker göndermesini yakın doğudaki politikasını etkinleştirmeye başladığı düşüncesiyle hoş karşılamamıştır. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle ülke yeniden askeri yönetimin altına girmiştir.⁵⁰⁸

---

⁵⁰² Tellal, *a.g.e.*, s.321-324.

⁵⁰³ Gençalp, *a.g.e.*, s.327.

⁵⁰⁴ Tellal, *a.g.e.*, s.332-333; Gençalp, *a.g.e.*, s.330.

⁵⁰⁵ Gençalp, *a.g.e.*, s.333.

⁵⁰⁶ Tellal, *a.g.e.*, s.335-336.

⁵⁰⁷ Gençalp, *a.g.e.*, s.341; Tellal, *a.g.e.*, s.342-343.

⁵⁰⁸ Tellal, *a.g.e.*, s.348.

4.1.2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990 Sonrası)

Soğuk savaşın 1990'lu yılların başında bitmesi ile dünya yeni bir düzen arayışına girmiştir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkileri de yeni ve daha yakın işbirliğine doğru gelişen bir sürece doğru yönelmiştir. Türkiye bu dönemin başında SSCB'nin özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da boşalttığı güç merkezi kapsamındaki Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikalarına önem verirken, ortaya yeni çıkan RF da liberal ve kapitalist blokla bütünleşme (*entegration*) çabasına girmiştir.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 100 kişilik bir heyetle 11-16 Mart 1991 tarihlerinde SSCB'ye gerçekleştirdiği ziyaret, SSCB'nin dağılmasından önceki son ziyaret olması açısından önemlidir.⁵⁰⁹ Bu ziyarette iki ülke birbirlerini tarihte ilk kez “dost ülke” olarak tanımlamışlardır. SSCB Devlet Başkanı Gorbacov ve Cumhurbaşkanı Özal'ın başkanlığındaki heyetler 12 Mart 1991'de 20 yıl süre için “İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması” ve 10 yıl süre için “Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Antlaşması”ni imzalamıştır.⁵¹⁰ Bu antlaşmalar Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla geçerliliğini kaybetmiştir.⁵¹¹

RF'nun tanınmasından sonra ilk resmi temas 20-22 Ocak 1992 tarihinde Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Rus mevkidaşı Andrei Kozyrev ve diğer yetkililerle görüşmek üzere gerçekleştirdiği ziyaretle gerçekleşmiştir.⁵¹² Çetin ve beraberindekilerin yaptığı bu ziyaretle işbirliği geliştirilmeye çalışılırken, aynı zamanda izlenmeye başlanan dış politikanın neden olacağı yanlış anlamaların önüne geçmek istenmiştir.⁵¹³ Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından bu dönemde dile getirilen “Adriyatik'ten Çin Seddine Büyük Türk Dünyası yaklaşımı”⁵¹⁴ TDP'na yön verirken, Türk Cumhuriyetlerine “rol model” olma iddiası hem iç, hem de dış kamuoyunda dikkatle takip edilmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ Milliyet, “Türk Sovyet İlişkilerinde Yeni Sayfa”, 09.03.1991.

⁵¹⁰ Milliyet, “Sovyetler Birliği ile 3 Anlaşma”, 13.03.1991.

⁵¹¹ Hüner Tuncer, *Küreselleşme Döneminde Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.51.

⁵¹² Milliyet, “Çetin Moskova'da”, 20.01.1992.

⁵¹³ Milliyet, “Yanlış Anlaşmayı Düzeltme Gezisi”, 21.01.2018.

⁵¹⁴ Milliyet, “Sovyetler'in Dağılması Türkiye'yi Büyüttü”, 24.02.1992.

⁵¹⁵ Mitat Çelikpala, “1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 1, 2007, s.270; Tuncer, *a.g.e.*, s.52.

Harita-8: Rusya Federasyonu Siyasi Haritası

(Kaynak: Encyclopedica Britannica, <https://www.britannica.com/place/Russia>, 14.02.2018)

RF ile ilişkilerin tesis edilmesinden sonraki yıllarda, her alandaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çaba sarf edilmiştir. Bu kapsamda, 25 Haziran 1992’de RF Devlet Başkanı Boris Yeltsin Karadeniz Ekonomik İşbirliği’ne üye ülkelerin Cumhurbaşkanı ve Başbakanlarıyla birlikte İstanbul Zirvesi’ne katılmıştır.⁵¹⁶ Aynı yılın sonuna doğru 30-31 Ekim’de Ankara’da icra edilen ilk “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi” bu kapsamda izlenmeye başlanan politikanın ilk somut göstergesi olmuştur. Bu zirveye Türkiye, Türkmenistan,

⁵¹⁶ Efe Çulha, “Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.288; Erhan Büyükkacıncı. "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası Analizi 3*, 2004, s.17.

Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Devlet Başkanları katılmıştır.⁵¹⁷ Yapılan zirve sonucunda somut anlamda pek başarılı sonuçlar ortaya çıkmasa da sonraki yıllarda belirli zaman aralıklarıyla yapılacak olan Türk zirvelerine bir başlangıç teşkil etmesi nedeniyle önemlidir. Bu dönemde başta ABD olmak üzere çoğu Batılı ülkelerin Türkiye'nin bu kapsamdaki girişimlerine açık ya da üstü kapalı bir biçimde destek verdikleri görülmüştür.⁵¹⁸

1993 yılı, SSCB'nin dağılması sonrası RF'yla olan ilişkilerde "rakip algısı" nedeniyle yavaşlamanın başladığı bir dönem noktası özelliğini taşımaktadır. Bu tarihten sonra Rus iç politikasındaki değerlendirmelerde Türkiye'nin dış politika adımları nedeniyle "rakip ülke" olarak tanımlamaya ve Türkiye'nin Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da kendi etki alanını yaratma çabası içerisinde olduğu değerlendirilerek eleştirmeye başladığı görülmektedir.⁵¹⁹ Aynı yıl içinde RF dış politikasına esas teşkil edecek önemli belgeler ortaya koymuştur. Bunlardan ilki Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından 23 Nisan'da onaylanan SSCB'nin dağılması sonrası geleneksel Rus dış politikasının esaslarını tekrar belirleyen "Dış Politika Konsepti"dir (*Foreign Policy Concept*). Söz konusu belgede özet olarak RF'nun büyük bir güce sahip olduğu ve belirlediği öncelikli unsurları kullanarak dış politikada etkisini arttırabileceği belirtilmiştir.⁵²⁰

1993'de açıklanan diğer bir doküman dış politika konseptini tamamlayıcı mahiyetteki askeri doktrindir. Bu doktrinde BDT üyeleri "yakın çevre" kapsamında değerlendirilerek, RF'nun eski SSCB coğrafyasındaki ülkelere yönelik politikası ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Yine, yakın çevre ülkelerinin ekonomik ve güvenlik açısından RF ile bütünleşmelerinin gerektiğine ve diğer devletlerin eski SSCB alanında nüfuz edinme çabalarının önlenmesinin zorunlu olduğuna yer verilmiştir. RF'nun bu bölgedeki ülkelerin güvenliğinden ve istikrarından sorumlu olduğu ve savunulan askeri konulardaki tek destekçisi olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.⁵²¹

Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerini etkileyen diğer bir husus Çeçenistan'a yapılan askeri müdahale olmuştur. Çeçenistan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesine rağmen RF,

⁵¹⁷ Tuncer, *a.g.e.*, s. 53; Çelikipala, *a.g.e.*, s.271-272.

⁵¹⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.37.

⁵¹⁹ Büyükkakıncı, *a.g.e.*, s.17.

⁵²⁰ Glenn E. Curtis, ed. *Russia: A Country Study*, Washington: GPO for the Library of Congress, 1996, s.435.

⁵²¹ Merve, İ. Yapıcı, "1990'lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Sayı: 40, 2014, s. 126; Hasan, Kanbolat, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı", *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s. 167.

öncesinde politik bir takım girişimlerle müdahale etmeye denemiş olsa da Aralık 1994'te Çeçenistan'a askeri bir harekât başlatmıştır. Bu harekâtın, Çeçenistan bölgesinin Kuzey Kafkasya'da enerji kaynaklarının büyüklüğü ve ulaştırılmasındaki stratejik konumu ve etnik ayrılıkçılık için "kötü örnek" teşkil edeceği nedenleriyle yapıldığı anlaşılmıştır.⁵²² Bu kapsamda, RF eski SSCB bölgesinde yoğunlaştırdığı müdahale ve etkili olma çabalarının sonucunda Haziran 1995'de Kuzey Kafkasya'da Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA)⁵²³ sınırlarını ihlal ederek 58. Ordusunu kurmuş ve bölgedeki askeri varlığını güçlendirmiştir.⁵²⁴

1992-1994 yıllarında geliştirilen ikili ilişkileri olumsuz etkileyen diğer bir konu Dağlık Karabağ sorunu⁵²⁵ olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin gibi önemli yetkililer tarafından Ermenileri uyarıcı mahiyetteki açıklamalar taraflar arasında gerginliğe sebebiyet vermiştir. Azerbaycan'da Haziran 1993'de gerçekleşen askeri müdahale ile Rus karşıtı ve Türkçü görüşleri ile bilinen Ebulfeyz Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılarak RF ile daha yakın duran Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi gerginliğin azalmasında etkili olmuştur. İki tarafın yetkililerinin tansiyonu düşürücü nitelikteki beyanatlari da bu duruma katkı yapmıştır. İktidar değişikliğinin askeri bir müdahale ile gerçekleşmesinde, RF'nun müdahaleyi destekleyerek Aliyev tarafında durması "yakın çevre" politikasının uygulamaya konduğunun bir göstergesi olarak görülmüştür.⁵²⁶

8-9 Eylül 1993 tarihlerinde dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in RF'na yaptığı resmi ziyarette Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile görüşmüştür. Çillerin görüşme sonrasında "iki ülke arasında rekabete dayalı değil, sevgi ve güvene dayalı yeni bir işbirliği döneminin başladığını" ifade etmesi bir önceki dönemde yürütülmeye başlanan dış politikada yumuşama sinyali olarak görülmüştür. Bu gezide gündeme gelen Azerbaycan'a askeri güç gönderme ve enerji boru hatları güzergâhında anlaşma sağlanamamıştır.⁵²⁷

⁵²² Kanbolat, *a.g.e.*, s.169.

⁵²³ Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma, *Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa>, (14.02.2018).

⁵²⁴ Kanbolat, *a.g.e.*, s.167; Büyükkakıncı, *a.g.e.*, s.19.

⁵²⁵ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Şihaliyev, Beşir Mustayev, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller ve Öngörüler", *TYB Akademi Dergisi*, Sayı: 17, Bahar 2016, s.109-135.

⁵²⁶ Yapıcı, *a.g.e.*, s.128-129.

⁵²⁷ Milliyet, "İki konuda anlaşmazlık", 10.09.1993; Çelikkpala, *a.g.e.*, s.273; Çulha, *a.g.e.*, s.288; Yapıcı, *a.g.e.*, s.130.

1990'lı yılların başı Türkiye'de PKK terör örgütünün eylemlerinin tırmandığı ve iç kamuoyunda konunun öncelik aldığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kafkasya ve Orta Asya'da iki ülke arasında yaşanan rekabet dış politikada RF'nun PKK'yı Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmasına neden olmuştur.⁵²⁸ Şubat 1994'te Rusya Ulusal ve Bölgesel Politika Bakanlığı ve Kürdistan Komitesi Enformasyon Dairesi Kürdistan Rapor Dergisi tarafından Moskova'da ortaklaşa düzenlenen "Kürdistan Konferansı"na Bakan Yardımcısı Samsurov'ın katılması Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştır.⁵²⁹ Aynı dönemde sözde Kürt Parlamentosunun RF Duma'sında toplantı yapmasına izin verilmesi de bu kapsamdaki olumsuz diğer bir tutum olarak görülmüştür.⁵³⁰ Akıncı, bu dönemde izlenen PKK terör örgütünü destekleyici mahiyetteki politikayı "RF'nun dış politikasında benzer politik araçları her zaman bulundurduğunu, politikalarının etkisini ve pazarlık gücünü artırmak yeri ve zamanı geldiğinde bunları derhal ortaya sürebileceğini" ifade ederek değerlendirmektedir.⁵³¹

İkinci Türk Cumhuriyetleri Zirvesi 18-19 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da gerçekleşmiştir. Sonunda yapılan açıklamada, kültürel, ekonomik ve politik işbirliğine vurgu yapılmıştır. Bu toplantı "aynı ulus esasına dayalı bir zirve algısı" nedeniyle RF'nda ciddi rahatsızlık uyandırmıştır.⁵³² Bu kapsamda yaşanan gelişmeler sonrasında, 22-25 Ocak 1994 tarihlerinde İçişleri Bakanı Nahit Mentеше RF'na bir resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret kapsamında yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin PKK terör örgütünün konusundaki rahatsızlığının ilgililere aktarılması neticesinde 24 Ocak'ta RF'ndaki söz konusu terör örgütünün faaliyetlerinin engellenmesini öngören "Terörizmi Önleme Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokolle başta PKK olmak üzere tüm terör örgütleriyle ortak mücadele konusunda mutabık kalınmıştır.⁵³³

RF tarafından Türkiye'nin boğazlarda yaşanan yoğunluk ve meydana gelen kazalar ile ilgili 1994 yılında yaptığı düzenlemeye Montreux Boğazlar Sözleşmesinin düzenlediği serbest geçiş hakkının engellendiği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Dönemin RF Başbakanı Viktor Stepanoviç Çernomırdin'in 1997 yılındaki resmi ziyareti sonrasında bu konuda çözüm yolu

⁵²⁸ Çelikpala, *a.g.e.*, s.274.

⁵²⁹ Milliyet, "Moskova'da PKK Oyunu", 24.02.1994.

⁵³⁰ Çelikpala, *a.g.e.*, s.274.

⁵³¹ Akıncı, *a.g.d.m.*

⁵³² Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8 (13), 2010, s.37; Tuncer, *a.g.e.*, s. 57.

⁵³³ Çulha, *a.g.e.*, s.288; Çelikpala, *a.g.e.*, s.275; Yapıcı, *a.g.e.*, s.130-131.

bulunarak boğazlar konusunda itiraz edilen hususlar dikkate alınarak Kasım 1998’de “Türk Boğazları Deniz Trafığı Tüzüğü”⁵³⁴ yürürlüğe sokulmuştur.⁵³⁵

1994-1996 yılları arasında, Türkiye PKK terör örgütüyle mücadelesine devam ederken, RF içinde ayrılıkçı Çeçenlere karşı sergilenen tutum iki ülke arasında zaman zaman anlaşmazlık konusu olmuştur. PKK ile mücadelesinde kullanılan bazı askeri teçhizat ve silahın Batılı müttefikler tarafından karşılanmasında sorun yaşayan Türkiye, bu malzemeler ve silahları RF’ndan karşılama yolunu seçmiştir. Bu kapsamda RF’ndan 1994 yılında alınan silahların toplam tutarı 1994 yılında 25,7 milyon dolar iken, bu rakam Şubat 1996’da 121 milyon dolara ulaşmıştır.⁵³⁶ Bu çerçevede, 17 Aralık 1996 tarihinde dönemin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller’in Rus mevkidaşı Yevgeni Primalov ile görüşmek için RF’na yaptığı resmi ziyarette teröre karşı işbirliğini öngören “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum”⁵³⁷ imzalanmıştır.⁵³⁸

Bu yıllarda RF ile yaşanan diğer bir sorun alanı Kıbrıs konusu olmuştur. Aralık 1996’da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) yüksek irtifa hava savunma sistemi olan S-300’lerin alınmasına yönelik Rus Rosvooruzheniye firmasıyla sözleşme imzalamıştır. Bu gelişme sadece Kıbrıs’taki dengenin Türkiye aleyhine bozulmasına değil, tüm Doğu Akdeniz’deki durumun RF marifetiyle şekillendirilmesi anlamı taşıdığından kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir. Türkiye tarafından yürütülen yoğun diplomasi gayretleri neticesinde, ABD’nin de desteğini almak suretiyle GKRY füzeleri adaya konuşlandırmaktan vazgeçerek, karşılıklı mutabakatla Girit’e konuşlandırılmasına karar verilerek sorun çözülmüştür.⁵³⁹

Enerji konusundaki diğer önemli bir gelişme olarak Türkiye ve RF arasında 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan “Rus doğalgazının Karadeniz altından Türkiye Cumhuriyeti’ne sevkiyatına ilişkin anlaşma”⁵⁴⁰ çerçevesinde Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesine başlanmıştır. Botaş ve Gazekspor arasında imzalanan anlaşmaya göre, RF’ndan başlayıp

⁵³⁴ Tüzüğün metni için bkz. Resmi Gazete, 06 Kasım 1998.

⁵³⁵ Yapıcı, *a.g.e.*, s.137; Yılmaz, *a.g.e.*, s.33.

⁵³⁶ Yapıcı, *a.g.e.*, s.131.

⁵³⁷ Momerandum metni için bkz. Resmi Gazete, 23 Mayıs 1997.

⁵³⁸ Çulha, *a.g.e.*, s.288; Çelikpala, *a.g.e.*, s.275; Yapıcı, *a.g.e.*, s.131.

⁵³⁹ Milliyet, “Füzelere ABD Engeli”, 22.12.1996; Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010." *Bilge Strateji*, Sayı: 3 (4), 2011, s. 47.

⁵⁴⁰ Anlaşma metni için bkz. Resmi Gazete, 04 Nisan 1998.

Karadeniz'in altından geçecek bu boru hattı ile 25 yıl süreyle Türkiye'ye yılda 16 milyar m³ doğal gaz taşınması kararlaştırılmıştır. Söz konusu hat 20 Şubat 2003 tarihinde tamamlanarak işletmeye alınmıştır.⁵⁴¹ Aynı yılda Aralık 1997'de RF Başbakanı Viktor Çernomyrdin ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yaparak dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz tarafından ağırlanmış ve iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Heyetler arası görüşmelerde ekonomik anlaşmaların yanı sıra iki ülke arasındaki vize rejiminin kademeli olarak kaldırılması ve serbest bölge kurulması için çalışmaların başlatılması benimsenmiştir.⁵⁴²

Doğal gaz boru hatlarının tesis edilmesinde RF'nun politikası kendisi tarafından kontrol edilmeyen Orta Asya ve Hazar Denizi bölgelerinden nakil sağlayacak boru hatlarının inşasını engellemek ve Türkiye'nin bu konudaki kendisine olan bağımlılığını artırmak olmuştur. Buna karşın Türkiye ise enerji kaynaklarını çeşitlendirmek, Orta Asya ve Hazar Denizi bölgelerinden kendi ülkesine ve Avrupa'ya hidrokarbon teslimatı için bir geçiş koridoru ve düğüm noktası haline gelmeyi hedeflemiştir.⁵⁴³ Bu çerçevede, yaratacağı stratejik üstünlük nedeniyle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına Türkiye tarafından büyük önem verilirken, RF'nca bu projenin karşısında yer alma politikası güdülerek işi sürüncemede bırakma yolu seçilmiştir.⁵⁴⁴ Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını gerçekleştirmeye yönelik güçlü bir irade sergileyerek Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan ile ilk hukuki ve önemli adım olan Ankara Deklarasyonunu 29 Ekim 1998 tarihinde imzalamıştır.⁵⁴⁵

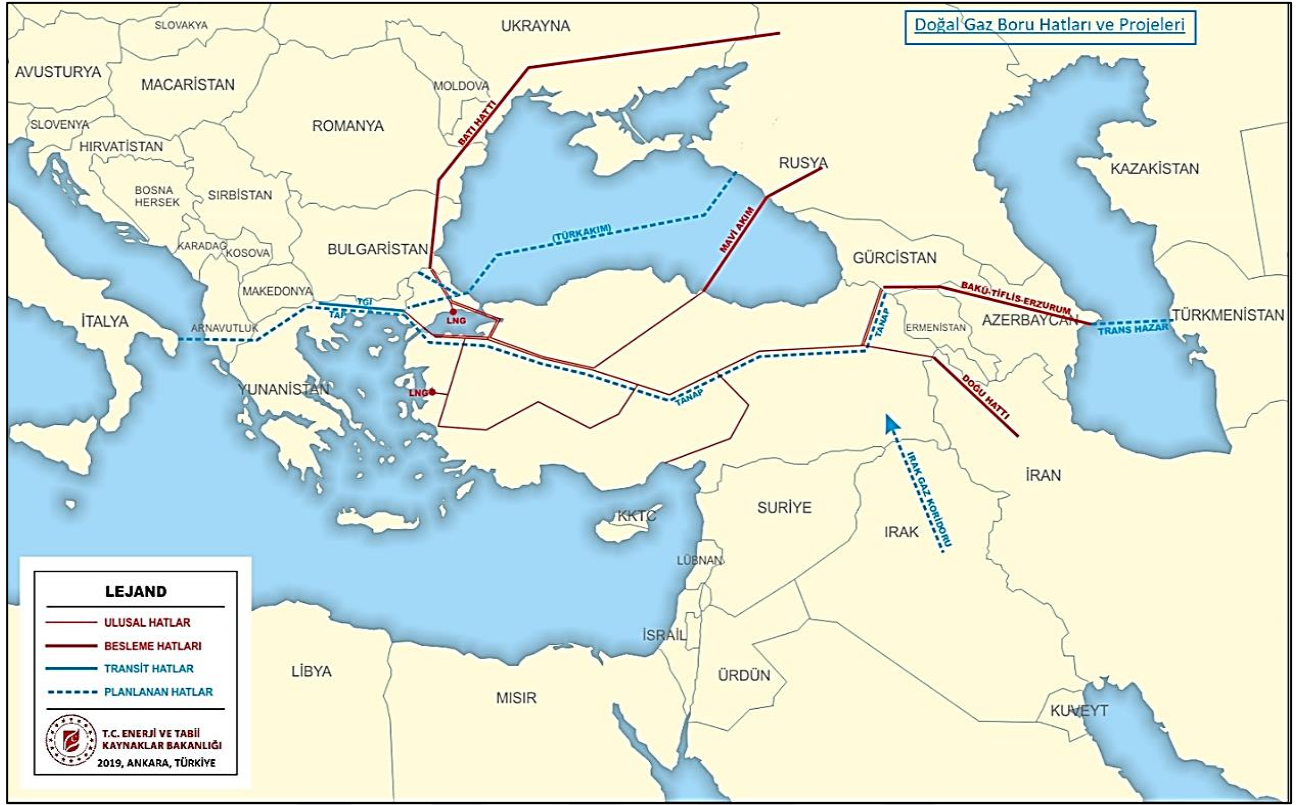
⁵⁴¹ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (09.02.2018).

⁵⁴² Milliyet, "Rusya ile bahar havası", 16.12.1997; Özbay, *a.g.e.*, s.74.

⁵⁴³ Nadejda Arbatova, "Çok Kutuplu Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri", *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Editörler: Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol), Ankara: Barış Kitap, 2013, s.63

⁵⁴⁴ Çelikpala, *a.g.e.*, s.276-277.

⁵⁴⁵ Milliyet, "Bakü-Tiflis-Ceyhan İttifakı", 30.10.1998.

Harita-9: Doğal Gaz Boru Hatları Projeleri

(Kaynak: <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> 14.03.2019)

Şubat 1998’de RF’na giden dönemin Enerji Bakanı Cumhur Ersümer resmi temaslarda bulunmuştur. Ersümer enerji konusunda yaptığı görüşmeler çerçevesinde, doğal gaz üreticisi Gazprom, petrol şirketi Lukoil yetkilileriyle bir araya gelmiştir.⁵⁴⁶ Aynı yıl Mayıs ayında dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı’nın “Türk-Rus Generaller Zirvesi” için Moskova’ya yaptığı resmi ziyaret, iki ülke arasında askeri alanda da işbirliğinin artırılmasına yönelik bir adım olarak görülmüştür. Bu ziyaretin karşılığında aynı yıl RF Genelkurmay Başkanı Anatoly Kvaşnin ve Cumhuriyetin 75. yılı etkinlikleri kapsamında 29 Ekim’de Türkiye’de bulunmuştur.⁵⁴⁷

Kasım 1999’da dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından Moskova’ya yapılan gezide RF Başbakanı Putin ile Mavi Akım⁵⁴⁸ projesi, terörle mücadele, Çeçenistan meselesi gibi

⁵⁴⁶ Milliyet, “Rusya’dan elektrik”, 18.02.1998.

⁵⁴⁷ Özbay, *a.g.e.*, s.48; Çelikpala, *a.g.e.*, s.279; Çulha, *a.g.e.*, s.288.

⁵⁴⁸ 20 Şubat 2003 tarihinde işletmeye alınan Mavi Akım Gaz boru hattı; RF topraklarında toplam 370 km uzunluğunda, Karadeniz geçişinde her biri yaklaşık 390 km uzunluğunda paralel 2 hat, Türkiye topraklarında 501 km uzunluğundaki boru hattı sistemi olmak üzere toplam 1261 km ve üç ana bölümden oluşmaktadır. (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, 09.02.2018).

konular görüşülmüş, birçok hususta işbirliğinin geliştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır.⁵⁴⁹ Ecevit'in Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile görüşememesine rağmen, bu geziyi "rekabet yerine işbirliği" döneminin başlangıcı olarak görmek mümkündür.⁵⁵⁰ Aynı tarihlerde RF Devlet Başkanı Boris Yeltsin başkanlığındaki heyet AGİT İstanbul Zirvesine katılmıştır. Burada dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Yeltsin ile görüşmüştür.⁵⁵¹

Tüm bu gelişmeler sonrasında 1992'den itibaren geçen on yılda, iki ülke yakın işbirliğinden "çok boyutlu ortaklığa" evrilen bir süreç izlenmiş, geline aşamada RF küresel ekonomik düzene ayak uydurmaya çalışarak ekonomisini güçlendirirken tekrar "büyük güç" olma hedefine doğru yol almaya devam etmiştir. Türkiye ise daha aktif ve proaktif bir dış politika ile Avrasya, Balkanlar ve Kafkasya'daki etkisini artırmaya ve gelişen ekonomisiyle bölgesinde söz sahibi olmaya gayret göstermiştir. 2000 yılında RF'de iktidar değişikliği gerçekleşmiş, bağımsızlığın simge ismi olarak görülen Boris Yeltsin yerini günümüze kadar iktidarını ve etkisini sürdüren Vladimir Putin'e bırakmıştır. Bu dönemden itibaren Yeltsin ülkesini dünyada ve bölgesinde daha etkili bir konuma getirmek için "2020'ye doğru Gelişme Stratejisi" ile küresel ölçekte beşinci büyük ekonomi haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda itici güçler olarak, iktidar partisinin hâkim olduğu çok partili bir siyasal hayat, güçlü devlet kurumları, güçlü bir ordu düşünülmüştür.⁵⁵²

6-8 Eylül 2000 tarihlerinde New York'ta düzenlenen BM Milenyum Zirvesine katılan dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, RF Devlet Başkanı V. Putin ile bir araya gelmiştir.⁵⁵³ Ardından, dönemin RF Başbakanı Mikhail Kasyanov Ekim 2000'de Türkiye'ye gelerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında temaslarda bulunmuştur.⁵⁵⁴

1993 yılında yapılan çalışmalar sonrasında RF tarafından yayımlanan dokümanlar, yaşanan gelişmeler çerçevesinde 2000 yılında güncellenmiştir. Bu kapsamda, RF tarafından 10 Ocak'ta "Ulusal Güvenlik Doktrini oluşturulmuş, 21 Nisan'da ise "Askeri Doktrini"

---

⁵⁴⁹ Milliyet, "Doğalgaz AGİT sonrasında", 06.11.1999.

⁵⁵⁰ Çelikpala, *a.g.e.*, s.280.

⁵⁵¹ Fatih Özbay, "The Relations between Turkey and Russia in the 2000s", *Perceptions*, Sayı: 16 (3), 2011, s. 76;

⁵⁵² Baskın Oran (ed), "Türk Dış Politikası: Kurtuluş savaşında Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar", 3. Cilt, İstanbul: İletişim yayınları, 2. Baskı, 2013, s.533.

⁵⁵³ Milliyet, "New York'ta Milenyum Zirvesi", 27.08.2000; Çulha, *a.g.e.*, s.289.

⁵⁵⁴ Oran, *a.g.e.*, s.535.

yayımlanmıştır. Söz konusu doktrinde NATO tarafından çevrelenme tehdidi altında olduğu belirtilerek, parçalanma riski bulunduğu dikkat çekilmiştir.⁵⁵⁵

1990'lı yıllarda ekonomik ve ticari anlamda işbirliğini öne çıkaran, sorunları geride bırakmaya yönelik politikalar çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkiler, ABD'de meydana gelen 11 Eylül saldırısı sonrasında yeniden şekillenen küresel politik konjonktür içinde ilerlemesine devam etmiştir. BM Genel Kurulu sonrası, 16 Kasım 2001 tarihinde New York'ta iki ülkenin Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve Igor S. Ivanov tarafından imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa"⁵⁵⁶ adlı belge izlenen politikaların somut bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Politik ve ekonomik ilişkiler ile terörizmle mücadelede işbirliği boyutu olan bu belge ile aynı zamanda Avrasya'nın barış ve huzuru hedeflenmiştir.⁵⁵⁷

Ocak 2002'de RF Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Anatoly Kvaşnin ile TC Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu ile Ankara'da bir araya gelmiş ve iki ülke arasında "Askeri Alanda İşbirliğine İlişkin Çerçeve ve Askeri Personel Eğitim Antlaşması" imzalanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ilk defa bu düzeydeki askeri temsilciler tarafından gerçekleştirilen ziyaret bu anlamda büyük önem taşımıştır.⁵⁵⁸ Orgeneral Kıvrıkoğlu'nun Haziran 2002'de iade ziyareti kapsamında Moskova'ya yaptığı gezide RF Savunma Bakanı Sergey İvanov ve Orgeneral Kvaşnin ile görüşmeler yapılmış ve askeri işbirliğini artırmaya yönelik konular ele alınmıştır.⁵⁵⁹

Türkiye'de 1990'lı yıllarda sıkça değişen iktidar, koalisyon hükümetleri istikrarlı ve etkili bir dış politika izlenmesini olumsuz etkilemiştir. Kasım 2002'de AK Parti günümüze kadar iktidarını sürdürecektir şekilde yönetime gelmiştir. Bu yıldan sonra Türkiye'de istikrarın daha fazla hâkim olduğu bir politik atmosfer oluştuğunu, bunun da izlenen dış politikanın devamlılık sergileyecek şekilde devam ettirilmesine imkân verdiğini söylemek mümkündür. Aynı yıl, AK Parti Başkanı R. Tayyip Erdoğan ve beraberindeki heyet tarafından Aralık'taki ABD gezisinden sonra Moskova'ya da bir ziyarette bulunulmuştur. Bu kapsamda, RF Devlet Başkanı Putin ile

⁵⁵⁵ Kanbolat, *a.g.e.*, s.168.

⁵⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı*, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-0660c.pdf>, (13.02.2018)

⁵⁵⁷ Özbay, *a.g.e.*, s.76; Çelikpala, *a.g.e.*, s.281-282.

⁵⁵⁸ Milliyet, "Rusya'yla Askeri İşbirliği Anlaşması", 15.01.2002; Çelikpala, *a.g.e.*, s. 282.

⁵⁵⁹ Milliyet, "Moskova'da Pazarlık", 05.06.2002; Çulha, *a.g.e.*, s.289.

görüşme gerçekleştirmiş, görüşmede Mavi Akım projesi, taarruz helikopter ihalesi, ticari hususlar ve teröre karşı işbirliğinin artırılması gibi konular gündeme gelmiştir.⁵⁶⁰

Şubat 2004'te dönemin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Moskova'ya resmi bir ziyarette bulunmuş⁵⁶¹, RF Devlet Başkanı V. Putin ise aynı yıl Aralık'ta Türkiye'ye gelmiştir. 32 yıl sonra Devlet başkanı seviyesinde gerçekleşen bu ziyaret ikili ilişkilerin gelişmesi için önemli bir adım teşkil etmiştir.⁵⁶² Ziyaret kapsamında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Putin tarafından ortak bir bildiri yayımlanmış⁵⁶³, ekonomik ve askeri alanlarda imzalanan anlaşmalarla iki ülke arasındaki ilişkilerin “çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık” düzeyine yükseltilmesini hedeflemiştir. İlave olarak, görüşmelerde RF'nin KKTC'ye uygulanan izolasyonların kaldırılması için destek konusu da gündeme getirilmiştir.⁵⁶⁴

10-12 Ocak 2005 tarihlerinde dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan ve beraberindeki heyet Moskova'ya gitmiştir.⁵⁶⁵ Burada Erdoğan RF Devlet Başkanı Putin'le bir araya gelmiş ve görüşme sonrasında Putin; “KKTC'ye yönelik tecridin adil olmadığını, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adadaki çözüm için yürüttüğü çalışmaları desteklediklerini” ifade etmiştir.⁵⁶⁶ Putin'in yaptığı açıklamalar Türkiye'nin bu husustaki politikalarına benzer ifadeler içerse de bu dönemde de RF'nin Kıbrıs hakkındaki Yunanistan yanlısı geleneksel tutumundan çok fazla saptığını söylemek güçtür.⁵⁶⁷ İlk imzaların atıldığı 1994 yılında atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı 25 Mayıs 2005 yılında Azerbaycan'daki Sangeçal terminalinde gerçekleşen törenle açılmıştır. Törene Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Şaakaşvili ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev ve ABD Enerji Bakanı Samuel Bodman da katılmıştır. Başlangıçta RF'nin çıkarlarına ters düştüğü için karşı çıktığı bu projenin tamamlanmasıyla Türkiye'nin yılda 200

⁵⁶⁰ Milliyet, “Moskova'da Bahar”, 25.12.2002.

⁵⁶¹ Özbay, *a.g.e.*, s.74.

⁵⁶² İsmail Demir, “Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler.” *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:21, Sayı:2, 2014, s.188; Çelikpala, *a.g.e.*, s.283.

⁵⁶³ Bu bildiri de özetle, “ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi için devlet başkanları, başbakanlar, parlamento başkanları ve bakanlar düzeyi dâhil, her düzeyde temasın artırılması gerektiği” ifade edilmiştir. Bildiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Hürriyet*, “Türkiye-Rusya: İşbirliğimiz İvme Kazanacak”, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-rusya-ismirlikimiz-ivme-kazanacak-279077>, 06.12.2004.

⁵⁶⁴ Milliyet, “Kıbrıs'la Şahsen İlgileneceğim”, 07.12.2004.

⁵⁶⁵ Çulha, *a.g.e.*, s.291.

⁵⁶⁶ Milliyet, “Putin'den Tarihi Jest”, 12.01.2005.

⁵⁶⁷ Çelikpala, *a.g.e.*, s. 289.

milyon dolar kazanç elde etmesi hedeflenmiştir.⁵⁶⁸ Maddi kazancın yanı sıra BTC boru hattı hakkında Türkiye'nin diğer bir beklentisi Ortadoğu petrolü ve Rusya doğalgazına olan bağımlılığını azaltırken Türki Cumhuriyetlerin bağımlılığını artırmak olmuştur.⁵⁶⁹

RF'dan Türkiye'ye doğalgaz getiren ve yapımı Ekim 2002'de tamamlanan diğer bir proje olan "Karadeniz Geçişli Doğalgaz Boru Hattı Projesi (Mavi Akım)'nin" Türkiye ayağının resmi açılışı Ekim 2005'te RF Devlet Başkanı V. Putin, İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi ve dönemin başbakanı R.Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.⁵⁷⁰

2006 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer RF'ye bu seviyede ilk resmi ziyareti Haziran'da gerçekleştirerek Devlet Başkanı Putin ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede; Kıbrıs sorunu, PKK ve uluslararası terörizm ile ekonomi, enerji, ulaşım ve nükleer konularda işbirliği imkânlarının geliştirilmesi gündeme gelmiştir. Aynı zamanda "çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık" ilişkisinin pekiştirilmesi karara bağlanmıştır.⁵⁷¹

NATO'nun Polonya ve Çek Cumhuriyetine füze kalkını kurma teşebbüsü ve NATO'nun RF'ye doğru genişlemesi gibi gelişmeler yaşanınca, Aralık 2007'de RF AKKA⁵⁷²'yi askıya aldığını açıklamıştır. Aynı dönemde, ABD tarafından kendisine yapılan tutumun tehdit oluşturduğunu, Kosova'nın tanınması gibi konularda uluslararası toplumun RF'nin itirazlarına rağmen bazı oldubitti kararlar aldığını belirterek, söz konusu kararları eleştiren tavır içerisine girmiştir.⁵⁷³

Temmuz 2008'te RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın resmi davetlisi olarak bir ziyarette bulunmuş. Ziyarette konuk bakan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da kabul edilmiştir. Yapılan görüşmelerde, Karadeniz'de işbirliği, Irak ve Ortadoğu meseleleri, İran'ın nükleer programı ile hususlar,

⁵⁶⁸ Vatan, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı açıldı", 25.05.2005.

⁵⁶⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.39.

⁵⁷⁰ Mavi Akım RF'ndan doğalgazı Karadeniz'in altından bir boru hattıyla Türkiye'ye ulaşmasını sağlayan bir projedir. Türkiye'ye Samsun'dan giriş yaparak Amasya, Çorum, Kırıkkale güzergâhıyla Ankara'ya ulaşarak, Polatlı yakınlarındaki ana hat ile birleşmiştir. Proje Rus Gazprom ve İtalyan ENI ortaklığıyla kurulan Blue Stream Pipeline B.V. tarafından inşa edilmiştir. Toplam uzunluğu 1213 kilometre olan bu hat Şubat 2003 tarihinde açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Milliyet, "Mavi Akım'a liderli açılış", 17.11.2005; Yeni Şafak, "Mavi Akım'da 15 yılın rekoru kırıldı", <https://www.yenisafak.com/ekonomi/mavi-akimda-15-yilin-rekoru-kirildi-3164574>, (28.02.2018).

⁵⁷¹ Milliyet, "Aziz dostum Sezer, 30.06.2006.

⁵⁷² 1990 yılında SSCB tarafından imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)'na, 15 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Ortak Güvenlik Anlaşmasıyla (Taşkent Antlaşması) RF ile birlikte Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'da taraf olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Habibe Özdal, "Rus Dış Politikasında Ukrayna-Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına", USAK: İstanbul, 2016, s.55; Yılmaz, *a.g.e.*, s.39

⁵⁷³ Oran, *a.g.e.*, s.539.

Kıbrıs ve Kafkasya’da yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.⁵⁷⁴ Bu yıldaki diğer bir önemli gelişme Ağustos 2008’de RF Gürcistan çatışması olmuştur. Gürcistan’dan bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya’da başlayan çatışmalar RF Ordusunun bu bölgeye girmesi ve Gürcistan’ın da karşı koymasıyla şiddetlenmiş, çatışmanın Kafkasya’ya yayılmadan bitirilmesi için uluslararası aktörler devreye girmiştir.⁵⁷⁵ Bu olay Gürcistan’ın Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının geçiş güzergâhında olması, boğazların ABD savaş gemilerine Montreux kapsamında kullanılmaması ve RF ile Gürcistan’la geliştirilmeye çalışan ilişkiler kapsamında Türkiye’yi yakından etkilemiştir. Tarafsız kalmaya ve uluslararası hukuk çerçevesinde hareket etmeye çalışan Türkiye bu süreçte denge politikası izlemiştir.⁵⁷⁶ Buna rağmen RF tarafında bu konuda uygulanan politikanın sorgulanmasına ve ikili ilişkilerin gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu bölgede ortaya çıkacak bir istikrarsızlık ve çatışma ortamı Türkiye için stratejik bir öneme sahip olan ve potansiyel riskler için savunmasız bir konumdaki enerji projelerinin geleceği için olumsuzluk yaratacağından Türkiye bu süreçte Kafkasya’da yoğun diplomasi faaliyetleri yürütmüştür.⁵⁷⁷

Bu gelişmeler kapsamında iki ülke arasında 2009 yılında önemli ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İlki, şubatta dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından RF’na yapılan ziyarettir. Ziyaret kapsamında politik, ekonomik, enerji, askeri teknik ve kültürel alanlarda ikili ilişkiler başta olmak üzere ortak ilgi alanlarına giren, yakın coğrafyada meydana gelen güncel gelişmeler ele alınmıştır.⁵⁷⁸ İkincisi, mayısta dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan tarafından Moskova’ya gerçekleştirilen resmi gezi olmuş, bu kapsamda RF Başbakanı V. Putin ile Moskova’da bir araya gelerek Ortadoğu’daki gelişmeler ve iki ülke arasındaki ilişkileri görüşmüşlerdir.⁵⁷⁹ Üçüncüsü Temmuz’da dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun RF’na yaptığı resmi ziyarettir. RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile

⁵⁷⁴ Çulha, *a.g.e.*, s.293.

⁵⁷⁵ Güney Osetya Eylül 1990’da “Demokratik Güney Osetya Sovyet Cumhuriyeti”ni ilan etmiş ve Gürcistan bunu tanımyarak bölgenin özerk statüsünü kaldırmıştır. 1991 yılında Gürcü birlikleri başkent Tshinvali’ye girince çatışmalar başlamış, Rus, Gürcü ve Oset birliklerinden oluşan 4 bin kişilik barış gücünün Temmuz 1992’deki müdahalesiyle ateşkes sağlanmıştır. Ateşkesten kısıbır zaman sonra Gürcistan bölgedeki yerleşim birimlerinin bombardımana tutulduğunu gerekçe göstererek geniş çaplı askeri bir operasyona başlamış ve RF Ordusu da buna karşılık vermiştir. Gürcistan ve RF karşı karşıya gelmiş, çatışmanın büyümesi ihtimali ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hürriyet, “Rusya Gürcistan'a girdi”, 08.08.2008 ve <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osehya-sorunu-nedir-9616372>, (16.02.2018).

⁵⁷⁶ Yılmaz, Yakşı, *a.g.e.*, s.38.

⁵⁷⁷ Arbatova, *a.g.e.*, s.64-65.

⁵⁷⁸ CNN Türk, <https://www.cnnturk.com/amp/2009/turkiye/02/12/cumhurbaskani.gul.rusyada/513095.0/index.html>, 16.02.2018; Sabah, “Gül, Rusya'ya Gitti”, 12.02.2009.

⁵⁷⁹ Cumhuriyet, “İlk durak Azerbaycan”, 16.02.2009.

gerçekleşen görüşmede, uluslararası ve bölgesel konular ele alınarak, işbirliğinin geliştirilmesine yönelik hususlar gündeme alınmıştır.⁵⁸⁰ Sonuncusunda Devlet Başkanı V. Putin Ağustos'ta Ankara'ya gelmiş, dönemin Başbakanı R.Tayyip Erdoğan ile görüşerek iki ülke arasında çoğunluğu enerji alanında olmak üzere 20 işbirliği protokolüne imza atılmıştır. Rus doğal gazını uluslararası pazarlara taşımak üzere Türkiye'nin Karadeniz'deki karasularından geçecek olan “Güney Akım Doğal Gaz Projesi” protokoller arasında en önemlilerinden birisi olmuştur. RF Güney Akım projesinin Avrupa'nın doğal gaz tedarikinde yeni bir güzergâh olacağını düşünerek, Türkiye'yi de kapsayan Nabucco projesinin alternatif bir hat haline gelmesini engellemek için bu projeye özel bir önem atfetmiştir.⁵⁸¹

2010 yılında, iki ülke arasında 1920'de kurulan diplomatik ilişkilerin 90. yılı olması nedeniyle özel önem verilerek işbirliğini geliştirilmesine daha fazla gayret gösterilmiştir. Bu kapsamda Başbakan R.Tayyip Erdoğan Ocak'ta RF'ye bir resmi ziyarette bulunmuştur. RF Devlet Başkanı Dimitri Medvedev de Mayıs 2010'da bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret esnasında Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurularak, eş başkanlıklarını Erdoğan ve Medvedev üstlenmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye ile RF arasında kurulan söz konusu konseyin toplantıları düzenli olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede yapılan görüşmelerde turist vizelerinin kaldırılması, hava ve deniz ulaşımlarını kolaylaştırıcı tedbirler, enerji, güvenlik, ulaştırma ve tarım gibi alanlardaki hususları içeren 17 ayrı anlaşma imzalanmıştır.⁵⁸²

2011 yılı içinde yaşanan diğer önemli bir gelişme dönemin başbakanı Erdoğan'ın Mart ayında RF Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin ikinci toplantısı dolayısıyla RF'na yapmış olduğu resmi ziyaret olmuştur. İki ülke arasında 16 Mart 1921'de imzalanmış olan Dostluk Anlaşmasının 90. yıldönümüne denk gelen bu ziyarette başta Akkuyu nükleer santrali olmak üzere enerji ve diğer konulardaki işbirliğinin geliştirilmesi hususunda görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda, Erdoğan'la birlikte dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ve 150'ye yakın işadamı da geziye katılmıştır. Düzenlenen iş forumunda Türk ve Rus firmalar

---

⁵⁸⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-rusya-ve-romanya-ya-hareketlerinden-once-esenboga-havaalaninda-yaptiklari-basin-topla.tr.mfa>, 15.02.2018.

⁵⁸¹ BBC Türkçe, “Türkiye ile Rusya arasında 20 anlaşma”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_update, 06.08.2009.

⁵⁸² Ayhan Kamel, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s.179; Beyazgazete, “Vizesiz Rusya: 30 günlük seyahatler artık vizesiz”, <http://beyazgazete.com/haber/2010/5/12/vizesiz-rusya-30-gunluk-seyahatler-artik-vizesiz-124951.html>, 12.05.2010.

arasında ikili iş görüşmeleri yapılmıştır. Yine bu yıl içinde iki ülke arasında ilişkileri geliştirici mahiyette planlanmış olan birçok kültürel ve bilimsel etkinlik icra edilmiştir.⁵⁸³

Son dönemde Türkiye-RF ilişkilerini etkileyen olayların en önemlilerinden bir diğeri Suriye'deki iç savaş olmuştur. Günümüze kadar çözümlenmeyen ve birçok uluslararası aktörün müdahil olduğu uluslararası büyük bir sorun haline gelen bu çatışma vekâlet savaşları şeklinde devam etmektedir.⁵⁸⁴ Arap Baharının da etkisiyle 15 Mart 2011'de Beşar Esad'ın baskıcı rejimine karşı Suriye'nin Şam ve Halep kentlerinde “öfke günleri (*day of rage*)” adı verilen protestolar başlamış ve yavaş yavaş ülke geneline doğru yayılmıştır.⁵⁸⁵

Haziran 2012'de Türk Hava Kuvvetleri'ne ait bir savaş uçağının Suriye'nin Akdeniz sahilleri üzerinde uluslararası hava sahasında düşürülerek iki pilotumuzun şehit olması⁵⁸⁶ ve ardından Ekim 2012'de Esad güçleri tarafından atılan bombanın Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesine düşmesi sonucunda beş kişinin hayatını kaybetmesi sonucunda TSK'nın angajman kuralları değiştirilmiş ve Türkiye Suriye'ye uyguladığı politikasını sertleştirmeye başlamıştır. Bundan sonraki süreçte Türkiye'nin o dönemdeki Suriye politikası başta ABD olmak üzere diğer müttefikleriyle uyumlu olacak şekilde “Esad rejiminin gitmesi” üzerine kurgulanmıştır.⁵⁸⁷

Suriye topraklarında farklı hedefleri bulunan El Kaide ve uzantıları, DAESH, PYD/YPG gibi terör örgütleri ortaya çıkmış ve diğer aktörlerin de müdahalesiyle sorunun çözümsüz bir hal almasına neden olmuştur. Bu durum ve yaşanan olaylar Türkiye'nin güvenliğini, iç barışını ve ekonomik durumunu da olumsuz etkilemeye başlamış, ülkemize sığınan 4 milyona yakın Suriyeli göçmen de ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin Suriye konusunda yaşanan büyük insan göçünde ve terör örgütleriyle mücadelesinde Batı tarafından yalnız

⁵⁸³ Oran, *a.g.e.*, s.541-542; Özbay, *a.g.e.*, s.79; Haberler.com, “Çağlayan, 150 İşadami ile Moskova'ya Gidecek”, <https://www.haberler.com/caglayan-150-isadami-ile-moskova-ya-gidecek-2590153-haberi/>, 19.02.2018.

⁵⁸⁴ BM kayıtlarına göre Mart 2011'den bu yana, Suriye'de bütün halkın yarısından fazlasını evlerini terk etmeye zorlayan bir çatışma yaşanmıştır. Yaklaşık 5 milyon Suriyeli ülkeden kaçmış, 6 milyondan fazlası yerinden edilmiş, 13 milyondan fazlası ise yardıma muhtaç duruma düşmüştür. Son dönemdeki en büyük insani felaketi olarak nitelendirilen kriz Suriye halkının büyük acılar çekmesine neden olmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin 2254 (2015) kararı uyarınca yapılan görüşmelerde, yönetim, çatışmanın sona ermesi için Suriye liderliğindeki Suriyeli bir sürecin temelini oluşturan yeni bir anayasa hazırlanması ve seçimin yapılması için bir program ve süreç üzerinde durmuştur. Cenevre'de birçok kez görüşen taraflar çözüme ulaşamamış, Aralık 2016'da RF, Türkiye ve İran tarafından tarafların toplanmasını sağlayarak Aralık 2016'da başlayan ulusal ateşkes anlaşması yapılmıştır. Ocak ile Mayıs 2017 arasında taraflar Kazakistan'daki Astana görüşmelerine katılmış ve üç garantör ülke tarafından toplanan bu görüşmelerde Rusya, Türkiye ve İran tarafından Suriye'de dört “çatışmasızlık bölgesi” oluşturulmasına karar verilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. BM, <http://www.un.org/apps/news/infocusRel.asp?infocusID=146>, 20.02.2018.

⁵⁸⁵ Independent, “Syria six years on: The 'worst man-made disaster since Second World War’”, 15.03.2017.

⁵⁸⁶ Milliyet, “Uçak Bulundu Pilotlar Şehit”, <http://www.milliyet.com.tr/ucak-bulundu-pilotlar-sehit-gundem-1562878/>, 05.07.2012.

⁵⁸⁷ Hüseyin Yeltin, Kübra Işık, “Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi”, *International Journal of Political Studies*, Aralık 2017, Cilt:3, Sayı 3, s.43-44.

bırakılması ve hatta PYD/PKK'ya örtülü destek verilmesi müttefikleriyle olan ilişkiler açısından büyük bir hayal kırıklığı ve politika değişimine neden olmuştur. TDP'nda Batılılaşmaya olan bağlılık milliyetçi duyguların da artmasıyla oluşan atmosferde kimlik açısından büyük ölçüde terk edilmiştir. Türkiye, ekonomik işbirliği nedeniyle Şanghay İşbirliği Örgütü tarafından sembolize edilen RF-Çin eksenine ve kimlik temelinde birincil referans noktası olarak Orta Doğu ve Müslüman dünyasına daha fazla bakar bir duruma evrilmiştir. ABD ve AB ile işbirliği acil ekonomik ve güvenlik çıkarlarına dayanan “yüzeysel ve teoride bir işbirliği” haline dönüşmüştür.⁵⁸⁸

Suriye'de iç savaş sürerken Türkiye-RF ilişkileri bir süre daha normal seyrinde devam etmiştir. 3 Aralık 2012 tarihinde RF Devlet Başkanı V. Putin üçüncü ÜDİK toplantısı için İstanbul'a gelmiş, heyetler arasındaki görüşmelerde ikili ilişkiler ve işbirliği konuları ortak çalışmalar ele alınmıştır. Zirvede bölgesel ve uluslararası sorunlar ele alınarak özellikle yakın coğrafyada yaşanan gelişmelerle ilgili görüş alış verişinde bulunulmuştur.⁵⁸⁹ Söz konusu konseyin dördüncü toplantısı 22 Kasım 2013 tarihinde St. Petersburg'da gerçekleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı R. Tayyip Erdoğan ve RF Devlet Başkanı V. Putin'in eş başkanlıklarında gerçekleştirilen toplantıda, ikili ilişkiler tüm boyutlarıyla ele alınmış ve başta Suriye olmak üzere iki ülkeyi ilgilendiren temel bölgesel ve uluslararası meseleler hakkında kapsamlı görüş alışverişinde bulunulmuştur.⁵⁹⁰ 1 Aralık 2014 tarihinde, RF Devlet Başkanı V. Putin Türkiye-RF ÜDİK'nin beşinci toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Heyetler arasında başta enerji konuları olmak üzere, işbirliğini artırmaya yönelik konular görüşülmüş ve 8 anlaşma imzalanmıştır.⁵⁹¹

Bu dönemde iki ülke arasındaki diğer bir anlaşmazlık konusu Ukrayna'da yaşanmıştır. Kasım 2013'te protestolar sonucunda başlayan toplumsal hareketler ve bu dönemde RF'nun da Kırım'a askeri birliklerini göndererek ilhak etme çabası neticesinde Ukrayna'da büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Mart 2014'te yapılan referandum neticesinde Kırım ve Sivastopol'ün özerkliklerini ilan etmeleri ve RF'na bağlandıklarını açıklamaları krizi derinleştirmiştir. Bu gelişmeler karşısında büyük bir şaşkınlık yaşayan uluslararası kamuoyu, ilgili

⁵⁸⁸ Öniş, *a.g.e.*, s.211.

⁵⁸⁹ Haberrus, “Kremlin açıkladı, Rus lider Putin 3 Aralık'ta Türkiye'de”, 28.10.2012.

⁵⁹⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Dördüncü Toplantısı St.Petersburg'da gerçekleştirildi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-dorduncu-toplantisi-st_petersburg_da-gerceklestirildi.tr.mfa, 19.02.2018.

⁵⁹¹ Çulha, *a.g.e.*, s.79; Anlaşmaların ayrıntısı için bkz: T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dış Politika Kronolojisi /Aralık 2014”, http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-kronolojisi-_aralik-2014.tr.mfa, 19.02.2018.

kurumlarda yaptırım kararı almıştır. Alınan bu kararların bir kısmının uygulanmasına rağmen RF bugüne kadar burada izlediği politikadan geri adım atmamıştır.⁵⁹² Yaşanan bu gelişmelerin Türkiye'ye de etkileri olmuştur. Kırım'da bu durumun ortaya çıkmasından önce Karadeniz'de ve bölgede stratejik üstünlük Türkiye'nin lehine olacak şekilde gelişmiştir. RF'nun Kırım'ı ilhak etmesi Karadeniz'deki stratejik dengeyi değiştirerek, tüm Karadeniz'e tüm kıyıdaş devletleri tehdit edebilecek kabiliyete sahip olan hegemonik bölgesel bir güç haline gelmesine gidebilecek yolu açmıştır. İlhak nedeniyle hem Kırım'da yaşayanlar hem de Türkiye'deki Kırım Tatarları bu duruma şiddetle karşı çıkarak protesto etmiştir.⁵⁹³

Gelinen bu politik atmosfer çerçevesinde özellikle sınır bölgesinde öncesinde DEAŞ'ı ve sonrasında ABD'nin himayesinde YPG/PYD adlı terörist yapının oluşturduğu tehdidi bir beka sorunu olarak gören Türkiye, 22 Şubat 2015'de 'Şah Fırat' operasyonu, 24 Ağustos 2016'da "Fırat Kalkanı Harekâtı" ve 8 Ekim 2017 tarihinde "İdlib Harekâtı" adlı askeri operasyonlar için Suriye'ye girmiştir.⁵⁹⁴ Ocak 2018'de başlattığı 'Zeytin Dalı' harekâtı bu tehdide karşı TSK'nın yürüttüğü diğer bir askeri operasyon olmuştur. Zeytin dalı harekâtının amacı olarak; "Türkiye'nin sınırlarında ve bu bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması olarak" belirlenmiş, operasyon kapsamında "Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYD-YPG ve DEAŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek, dost ve kardeş bölge halkını bunların baskı ve zulmünden kurtarmak" hedeflenmiştir.⁵⁹⁵

İki ülke arasında işbirliğini geliştirici faaliyetler bu çerçevede sürdürülürken Suriye iç savaşı kapsamında yaşanan bir olay önemli sonuçlar doğurmuştur. 24 Kasım 2015 tarihinde sınır ihlali yaptığı tespit edilen RF'ye ait bir SU-24M tipi savaş uçağı Türk Hava Kuvvetleri tarafından yürürlükteki angajman kuralları çerçevesinde düşürülmüştür. Uçağın pilotlarından biri kurtulurken, diğeri yaşamını kaybetmiştir. 1950'lerden bugüne kadar ilk kez NATO üyesi bir ülkenin Rus yapımı bir uçağı düşürmesi uluslararası kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmış, bu olay iki ülke arasında önemli bir krize dönüşmüştür.⁵⁹⁶ Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un

⁵⁹² Harun Semercioğlu, "Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016, s.188.

⁵⁹³ Şener Aktürk, "The Crisis in Russian-Turkish Relations, 2008-2015", *Russian Analytical Digest*, No. 179, 12 February 2016, s.2.

⁵⁹⁴ Sputniknews, "Türkiye'nin İdlib operasyonu", <https://tr.sputniknews.com/trend/turkiye-idlib-suriye-oso-tsk-isis/>, 20.02.2018.

⁵⁹⁵ BBC Türkçe, "Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye'yi Afrin'de ne bekliyor?", <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42702911>, 20.02.2018.

⁵⁹⁶ Sputnik Türkiye, "Suriye sınırında düşürülen Rus uçağı", <https://tr.sputniknews.com/trend/suriye-sinir-rus-ucak/>, 19.02.2018.

planlanan Türkiye ziyaretini iptal etmesiyle birlikte başlayan krizde RF’da Türkiye aleyhine yapılan propagandalar artmıştır. Rus medyasında bu konu önemli bir yer bulmuş, “dost ve kardeş” ülke olarak anılan Türkiye bir anda RF’nda halkın da katıldığı büyük bir kamuoyuyla büyük bir düşman haline gelmiştir. Bu kapsamda, Moskova’daki Türkiye Büyükelçiliği ve diğer şehirlerdeki konsolosluklar önünde protesto gösterileri düzenlenmiş, Türk işadamları ve firmalarına karşı büyük bir tepki ortaya çıkmıştır. RF devlet yönetimi de Türkiye aleyhine bir dizi ekonomik yaptırım kararı alarak bu tepkileri somut hale dönüştürmüştür.⁵⁹⁷ Öte yandan, Rus medyası konuya çok büyük önem atfetmiş, Rus halkı nezdinde büyük bir öfke ortaya çıkararak, mahallelerdeki Türk kökenli sakinlere ve okullardaki çocuklara tepki gösterilmeye başlandığı gözlemlenmiştir.⁵⁹⁸

Savaş uçaklarının sınır ihlali yaptığı ile ilgili bir diğer olay 29 Ocak 2016 tarihinde yaşanmış, RF Hava Kuvvetlerine ait bir adet SU-34 savaş uçağı Türk hava sahasını ihlal etmiştir. Türkiye tarafından yapılan açıklamada “RF’na, NATO hava sahasının da bir bölümü olan Türk hava sahasının ihlal edilmemesi konusunda sorumlu davranmak için açık ve net çağrıda bulunulduğu, bu tür sorumsuzca davranışlar sonucunda ortaya çıkabilecek arzu edilmeyen vahim gelişmelerin sorumluluğunun bütünüyle RF’ye ait olacağı” ifade edilmiştir.⁵⁹⁹ Yaşanan bu gelişme iki ülke ilişkilerindeki mevcut gerilimi daha da artırmıştır.

2015’te yaşanan “uçak düşürme” krizinin ardından iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde ilk önemli adım 27 Haziran 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan tarafından RF Devlet Başkanı V. Putin’e hitaben yazılan mektup olmuştur. Rus uçağının düşürülmesi ve pilotun ölmesi hakkındaki mektubun diplomatik bir dille kaleme alındığı basına yansımıştır. Bu gelişme üzerine RF Devlet Başkanı V. Putin 29 Haziran’da bakanlarını toplayıp kameralar önünde Türkiye ile normalleşmenin başladığını ilan etmiştir.⁶⁰⁰ Sonrasında Cumhurbaşkanı R.Tayyip Erdoğan tarafından Ağustos 2016’da gerçekleştirilen RF ziyaretinde iki lider, ikili ilişkilerin tüm yönleriyle ve işbirliği içinde diyaloglarını sürdürme niyetlerini belirtmiştir. Son dönemde iki ülke arasında geliştirilmiş olan işbirliği ile (çoğunlukla enerjiyle

---

⁵⁹⁷ Haberrus, “Uçak krizinde yıldönümü; Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı”, <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html> , 19.02.2018.

⁵⁹⁸ Akıncı, *a.g.d.m.*

⁵⁹⁹ Hürriyet, “Rus uçağı yine Türk hava sahasını ihlal etti”, 30.01.2016.

⁶⁰⁰ Sputnik Türkiye, “Erdoğan’ın Putin’e gönderdiği mektubun perde arkası”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608091024286271-erdogan-putin-mektup-perde-arkasi/>, 19.02.2018.

ilgili) projelerin varlığı, ilişkilerin kaldığı yerden yeniden tesis edilmesinin temelini oluşturmuştur.⁶⁰¹

15 Temmuz 2016'da Türkiye'de başarısız bir darbe girişimi yaşanmıştır. Darbe girişimine karşı RF'nun Türk hükümetine destek olarak algılanabilecek açıklamaları, iki ülke arasındaki yakınlaşmayı hızlandıran bir diğer unsur olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile RF Devlet Başkanı V. Putin arasındaki ilk yüz yüze görüşme ise 9 Ağustos 2016'da Rusya'nın St. Petersburg şehrinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki normalleşme süreci Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu ile devam etmiş, RF'nun, Türkiye'nin operasyonuna diplomatik sınırlar içinde verdiği tepki, iki ülke arasındaki ilişkilerin eski seviyesine getirilmesi yolunda önemli bir aşama olarak görülmüştür.⁶⁰² Öte yandan, enerji alanındaki işbirliği kapsamında RF'dan başlayıp Karadeniz'den ilerleyerek Trakya kıyısında Türkiye'ye ulaşacak Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesine yönelik anlaşma 10 Ekim 2016 tarihinde İstanbul'da Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan ve RF Devlet Başkanı Putin'in huzurlarında imzalanmıştır. Söz konusu proje Ocak 2020'de tamamlanmıştır.⁶⁰³

RF Büyükelçisi Andrey Karlov'un, 19 Aralık 2016'da Ankara'da, bir suikast neticesinde öldürülmesi normalleşme sürecindeki diğer önemli olumsuz bir gelişme olmuştur. Her iki ülke devlet başkanı bunun iki ülke arasındaki ilişkileri bozma hedefini taşıdığı mealinde açıklamalar yapmıştır.⁶⁰⁴ Bu sürecin devamında, ilişkilerin düzeltilmesini sağlamaya yönelik ÜDİK'in altıncı toplantısı 10 Mart 2017 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan ve RF Devlet Başkanı V. Putin'in başkanlık ettiği en üst düzey zirvede iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar da imzalanmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi Rus Doğrudan Yatırım Fonu (RDIF) ile Türkiye Varlık Fonu arasında, ortak yatırım fonu kurulmasına ilişkin işbirliği anlaşması olmuştur.⁶⁰⁵

ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması üzerine, RF Devlet Başkanı V. Putin, Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'ın daveti üzerine bir günlük bir ziyaret için 11 Aralık 2017

⁶⁰¹ RIAC (Russian International Affairs Council), "New Stage of Russia-Turkey Economic Relation-2016", Ed. I. Ivanov, s.5, <https://russiancouncil.ru/upload/Russia-Turkey-Report28-en.pdf>, 16.12.2019.

⁶⁰² ElJazeeraTürk, Fatih Özbay, "Krizden normalleşmeye Türkiye-Rusya ilişkileri", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/krizden-normallesmeye-turkiye-rusya-iliskileri>, 19.02.2018.

⁶⁰³ Türk Akım boru hattı projesine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. <http://turkstream.info/tr/project/>, (11.12.2019).

⁶⁰⁴ Hürriyet, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rus Büyükelçi suikastı ile ilgili açıklama", <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogandan-rus-buyukelci-suikast-40311785>, 19.12.2016.

⁶⁰⁵ Vatan, "Müthiş gelişme: Rusya ile imzalar atılıyor", 10.03.2017.

tarhinde Ankara'ya gelmiştir. Yapılan görüşmelerde ikili ilişkilerin yanı sıra, başta Kudüs konusundaki son gelişmeler ile Suriye'deki mevcut durum olmak üzere bölgesel ve uluslararası meseleler gündeme gelmiştir. İki lider son olarak 22 Kasım'da RF'nun Karadeniz kıyısındaki Soçi kentinde bir araya gelmiştir. Aralık ayındaki görüşmeyle birlikte, iki ülkenin liderleri 2017 yılında toplam yedi kez görüşme gerçekleştirmiştir.⁶⁰⁶

Askeri işbirliği kapsamında aynı yıl içinde gerçekleşen diğer bir önemli gelişme, hava savunma sistemi olan S-400'lere ilişkin Türkiye ile RF arasındaki anlaşmanın 29 Aralık 2017'de imzalanması olmuştur. Anlaşma kapsamında, 4 adet S-400 füze savunma sisteminin 2,5 milyar dolar karşılığında satın alınması kararlaştırılmış, ilk teslimat Temmuz 2019'da yapılmaya başlamıştır.⁶⁰⁷

Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, Mart 2017'de RF'nun başkenti Moskova'da ÜDİK'in altıncı toplantısına katılmış, toplantıda iki ülke arasında birçok alanda ortaklık anlaşması imzalanarak 2019 yılının karşılıklı kültür yılı olarak kutlanmasına karar verilmiştir.⁶⁰⁸ RF Devlet Başkanı V. Putin ise 03 Nisan 2018 tarihinde Ankara'da yapılan yedinci ÜDİK toplantısına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Yapılan toplantı sonucunda devlet başkanlarınca "iki ülke arasındaki işbirliğine vurgu yapılarak, askeri-teknik iş birliği alanında S-400 hava savunma füze sistemlerinin teslimi ile ilgili hususların öncelikle ele alındığı" belirtilmiştir.⁶⁰⁹

Bu dönemde Suriye krizinin çözümüne yönelik RF'nun yanı sıra İran'ı da kapsayan üçlü görüşmeler yapılmıştır. Türkiye ve RF öncülüğünde Aralık 2016'da yürürlüğe giren ateşkes, Suriye rejiminin yaptığı ihlallere rağmen bir yıl aradan sonra İsviçre'nin Cenevre kentinde yapılan müzakerelerin neticesinde Astana sürecini başlatmıştır. Ateşkes rejiminin garantörleri olan Türkiye Cumhuriyeti, RF ve İran İslam Cumhuriyeti Devlet Başkanları 22 Kasım 2017 tarihinde Soçi'de düzenlenen üçlü zirvenin ardından ikinci kez Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'ın ev sahipliğinde Ankara'da 4 Nisan 2018 tarihinde gerçekleştirilen Üçlü Zirve'de

⁶⁰⁶ DW, "Putin Türkiye'ye gitti", <http://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrkiye-gitti/a-41733938>, 20.02.2018.

⁶⁰⁷ Sputnik, "Rusya ile Türkiye arasında hava savunma sistemleri S-400'e ilişkin nihai anlaşmanın imzalandığı öğrenildi", 29.12.2017.

⁶⁰⁸ Euronews, <https://tr.euronews.com/2017/03/10/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konsevi-toplantisi-icin>, 10.03.2017.

⁶⁰⁹ AA, "Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı Gerçekleşti", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konsevi-toplantisi-gerceklesti/1107364>, 3.4.2018.

bir araya gelmişlerdir.⁶¹⁰ 7 Eylül 2018 tarihinde aynı liderler, Tahran’da üçlü zirvede bir araya gelmişlerdir. Görüşme sonrası yapılan bildiri; “BM Güvenlik Konseyi tarafından terörist olarak tanımlanan DEAŞ, Nusra Cephesi ile El Kaide veya DEAŞ’la bağlantılı tüm diğer bireyler, gruplar, teşebbüsler ve oluşumların tamamen ortadan kaldırılması amacıyla aralarındaki işbirliğini sürdürme kararlılıklarını” belirtilmiştir. Ayrıca, “sığınmacıların ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin Suriye’de daha önce yaşadıkları yerlere güven içinde ve biran önce dönmeleri için gerekli ortamın sağlanmasına” dikkat çekilmiştir.⁶¹¹

Günümüzde iki ülke arasındaki ilişkilerinin geliştirilmesi ve işbirliğinin artırılması için olumlu adımlar atılmaya devam edilmektedir. Bu kapsamdaki çalışmalar sonucunda, başta turizm olmak üzere birçok alanda ekonomik gelişme sağlanmıştır. İki ülke arasında ekonomi, enerji ve turizm konuları, Akkuyu nükleer santrali ile Suriye meselesindeki işbirliği ve S-400’lerin tedariki ile ilgili hususlar ağırlıklı gündem konularını oluşturmaya devam etmektedir. Son dönemde Suriye’deki iç savaşta Türkiye RF ve İran’la işbirliği içinde hareket ederek, özellikle güvenliğini tehdit eden gelişmeler karşısında proaktif politikalar yürütmeye çalışmaktadır.

4.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Türkiye Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler, politik ilişkilerle paralel bir şekilde tarihsel süreç içinde iniş ve çıkışlar çerçevesinde süregelmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında oldukça gelişmiş olan bu ilişkilerin özellikle soğuk savaş döneminde iki ülkenin farklı bloklarda yer alması nedeniyle kontrollü ve ittifak yapılan ülkelerin politikalarıyla uyumlu olacak şekilde yürütüldüğü görülmektedir. SSCB’nin dağılarak RF’nin “Rusya’nın mirasçısı” olarak hareket etmeye başladığı 1991 yılından itibaren TDP’nin gözden geçirilmesine başlanmış, ortaya çıkan yeni uluslararası sisteme uyum sağlayacak yeni açılımları kapsamaması hedeflenmiştir. Bu dönemde Türkiye, NATO ve gelişmiş batılı ülkeler ile kurduğu ekonomi politik ilişkilerini sürdürürken aynı coğrafyayı paylaşan ve ortak tarihsel olaylara sahip RF’yle başta ekonomi ve

⁶¹⁰ NTV, “Ankara’da Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi” https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/ankarada-turkiye-rusya-iran-uclu-zirvesi.UjPz_70Azku9DDwrV-CA/igZine_osUS4mPEi_H4Ing, 04.04.2018.

⁶¹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “İran İslam Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanları Tarafından Yapılan Ortak Açıklama”, <http://www.mfa.gov.tr/iran-rusya-turkiye-ortak-aciklamasi.tr.mfa>, 07.09.2018.

enerji alanlarındaki işbirliği artırarak ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. RF da bu süreçte merkezi planlamaya dayalı komünist ülke ekonomisini terk ederek uluslararası sisteme uyum sağlamak üzere piyasa ekonomisi kurallarını işletmeye başlamıştır.⁶¹²

RF'nin ekonomik gücünü zengin doğal kaynaklara ve büyük bir insan kaynağına sahip olmasına bağlamak mümkündür. Sahip olduğu zengin doğal kaynak rezervlerinin büyük bir şans olmasının yanında, ülke ekonomisi enerji kaynaklarının (petrol ve doğal gaz) dış pazardaki fiyatlamasına endeksli olması bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, son dönemde yüksek düzeyde seyreden petrol fiyatları ve küresel ekonomik konjonktürün son yıllarda yakaladığı güçlü büyümedeki önemli etkenler olduğunu belirtmek mümkündür. RF'de sanayi sektörü ağır sanayi yönünde gelişmiş, yakıt, enerji ve metalürji üretimi toplam sanai üretiminin % 35'ten fazlasını oluşturmaktadır. Elektrik ve gıda üretiminin sanai üretimdeki payının yaklaşık % 25 olduğu dikkate alındığında, ileri teknoloji ve tüketim malları üretiminin çok küçük bir payı olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, tekstil sektörünü de kapsayan hafif sanayi de sanai üretimdeki payı çok düşük seviyede kalmıştır.⁶¹³

Türkiye-Rusya arasında uzun yıllardan beri sürdürülen ekonomik ilişkiler, cumhuriyet dönemiyle birlikte yasal bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Günümüzdeki iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen anlaşma ve protokoller şunlardır:⁶¹⁴

- 8.10.1937 tarihli “Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması” ile 25.2.1991 tarihli “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma”
- 20 Mayıs 1982 tarihli “Serbest Dövizle Ödemelere Geçiş Dair Protokol”
- 17 Eylül 1984 tarihli “Doğal Gaz Anlaşması”
- 14 Mayıs 1992 Tarihli anlaşmayla oluşturulan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Protokolleri
- 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” (TBMM ve RF Parlamentosu alt organı Duma tarafından 17 Mayıs 2000 tarihinde onaylanmıştır.)
- 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan “Enerji İşbirliği Genel Çerçevesi Anlaşması”.

⁶¹² Diriöz, *a.g.d.m.*

⁶¹³ T.C. Ticaret Bakanlığı, *a.g.s.*

⁶¹⁴ T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu>, (14.03.2019); Hasan Selçuk, *Türkiye-Rusya Ticari İlişkileri*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005, s.56.

1984 yılında Türkiye ve SSCB arasında imzalanan doğal gaz sevkiyatı anlaşması RF'yla enerji konusundaki işbirliği için bir “dönüm noktası” olarak görülmektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin özellikle çevre kirliliği sorunu ve enerji alanındaki ihtiyacını karşılamak için bulduğu çözüm yolu olan bu anlaşmayla Türkiye'nin aldığı doğalgazın % 70'ini Türk mal ve hizmetleri ile ödemesi öngörülmüştür. Ancak RF son dönemde belirlenen şartı yerine getirmediğinden anlaşmanın bu bölümünün geçerliliğini yitirdiği söylenebilir.⁶¹⁵ Yine, 1986 yılında 25 yıl süreli ve plato değeri 6 milyar metreküp doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmış, bu anlaşma ülke genelinde doğal gazın yaygın kullanılmasına temel teşkil etmiştir.⁶¹⁶ Doğal gazın ülke genelinde yaygınlaşması ve özellikle elektrik üretiminde de kullanılması RF'yla gerçekleştirilen ithalatın büyük bir bölümünü de tek başına bu kalemin oluşturmasına da neden olmuştur.

4.2.1. 1991-1999 Yılları Arası Dönem

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte önceden yapılan antlaşmaların yasal olarak geçerliliğini sağlamak üzere, Mayıs 1992'de yürütülen görüşmeler sonrasında RF önceden Türkiye ile yapılmış ve yürürlükte olan tüm anlaşmaların geçerli olduğunu kabul etmiştir. Aynı tarihlerde Başbakan Süleyman Demirel'in RF ziyareti esnasında Moskova'da imzalanan “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma” tüm alanlardaki işbirliğinin geliştirilmesine bir temel teşkil etmiştir.⁶¹⁷ Bu kapsamda Karma Ekonomik Komisyon (KEK) kurulmuş ve ilk toplantısını Kasım 1992'de Ankara'da yapmıştır.⁶¹⁸

1997-1998 yıllarında Asya krizinin sonucunda doğrudan yabancı yatırım yapacak ÇUŞ'lerin çekimser davranmaları, RF'nın başlıca ihraç malları olan doğal gaz başta olmak üzere mineral yakıt fiyatlarındaki düşüş Rus ekonomisi üzerinde çok güçlü bir olumsuz etki yaratmıştır. Söz konusu ekonomik durum hızla artan borçlardan ve mikro düzeyde yapısal değişikliklerin eksikliğinden kaynaklanan diğer sorunları daha da şiddetlendirmesi neticesinde Ağustos 1998'de RF'nda çok ciddi bir ekonomik krize neden olmuştur. RF rublede büyük bir devalüasyona uğrayarak iç borçlarını ödeyemeyecek bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Kriz öncesinde 1 dolar 6,3 ruble iken, kriz sonrasında 1 dolar 20 rubleye çıkmış, 1998 yılı sonu

⁶¹⁵ Eyüp Zengin, “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı: IV/1, 2015, s.80; Akıncı, *a.g.d.m.*

⁶¹⁶ Yardımcı, *a.g.e.*, s. 160.

⁶¹⁷ Büyükkıncı, *a.g.e.*, s.17; Özbay, *a.g.e.*, s.45; Çulha, *a.g.e.*, s.288.

⁶¹⁸ Çelikipala, *a.g.e.*, s.272.

itibarını ile enflasyon % 85'e ulaşmıştır. Bu gelişmeler sonrasında 1998 yılında ayarlanabilir sabit kurdan dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiştir.⁶¹⁹

Bu dönemde RF'ye yapılan ihracat ve ithalat rakamları Tablo-17'te gösterilmiştir. Buna göre, 1997 yılı haricinde dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine artan bir şekilde bozulmuştur. 1997 yılında Türkiye'nin RF'ye olan ihracatı 1992 yılının yaklaşık 4 katına çıkarak 2.050 milyon doları geçmiş ve dış ticaret açığı 110 milyon dolar seviyesine inmiştir. Aynı dönemde iki ülke arasındaki ticareti yapılan mal ve hizmetler incelendiğinde, RF'nden en çok ithal edilenlerin mineral yakıt, yağlar vb. enerji kaynakları, demir-çelik, alüminyum, kâğıt, karton ile bunlardan yapılan mamuller, gübre, yağlı tohumlar ile ağaç ve ağaç eşya vb.lerinin olduğu görülmektedir. Türkiye ise bu dönemde en çok örme giyim eşyası (kıyafet vb.) ve örülmemiş giyim eşyası (kumaş, bez vb.), motorlu kara taşıtlar, elektrikli makine-aletler (buzdolabı, bulaşık makinesi vb.), yaş sebze-meyve, deri ayakkabı, çanta, bavul vb., mobilya, demir-çelikten eşyalar ile un ve pastacılık malzemesinden yapılan gıdalar ihraç etmiştir.

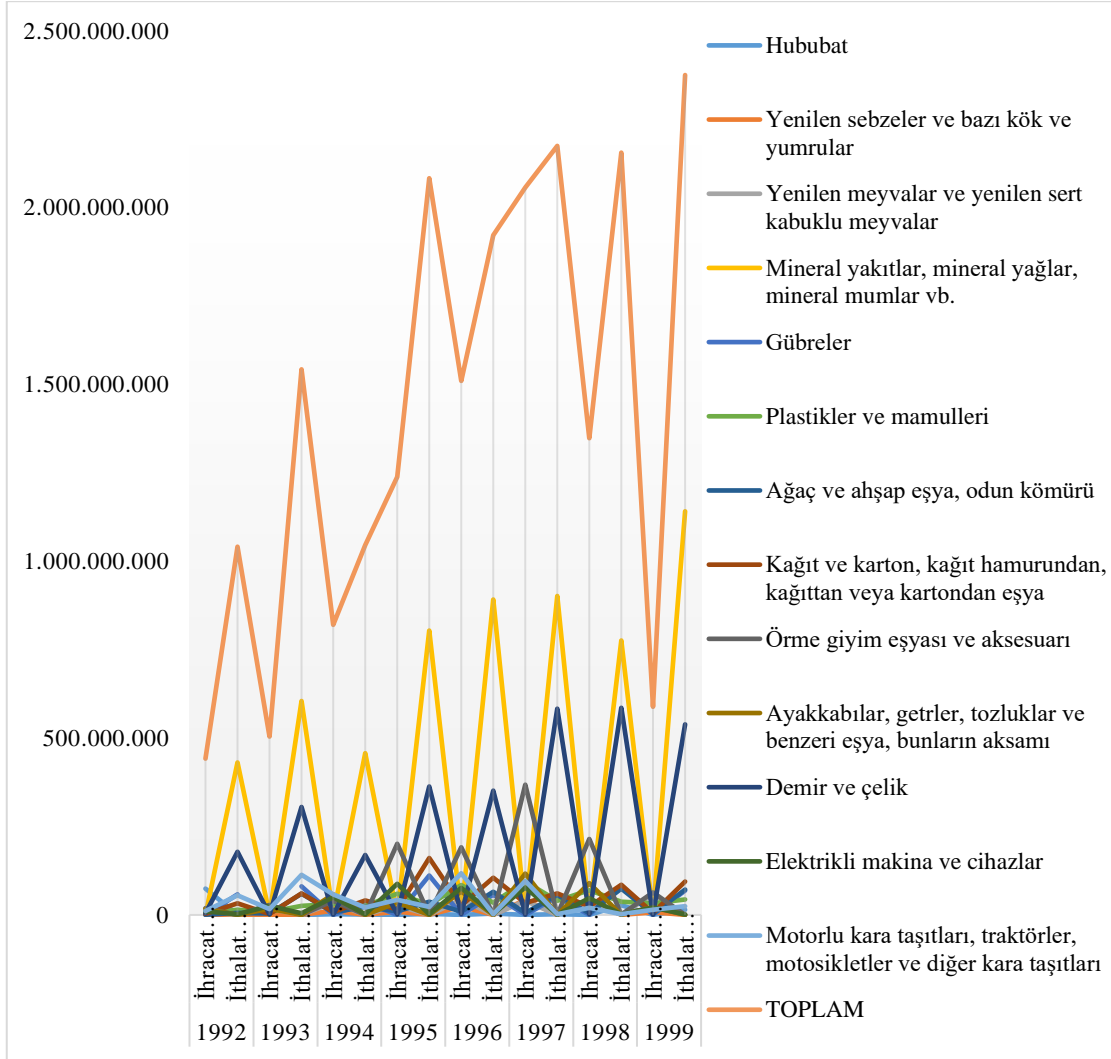
Yıl	İhracat Dolar	İthalat Dolar	Fark (Dış Ticaret Dengesi)
1992	441.886.236	1.040.816.301	-598.930.065
1993	504.665.010	1.542.329.837	-1.037.664.827
1994	820.229.744	1.045.389.027	-225.159.283
1995	1.238.224.503	2.082.376.492	-844.151.989
1996	1.510.005.326	1.921.139.118	-411.133.792
1997	2.056.547.228	2.174.258.117	-117.710.889
1998	1.348.002.243	2.155.006.116	-807.003.873
1999	588.663.804	2.374.132.817	-1.785.469.013

Tablo-17: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (1992-1999)
(Kaynak: TUİK, Temel İstatistikler, 2018.)

Bu dönem içinde RF'den 1992 yılında 431 milyon dolar civarında gerçekleşmiş olan mineral yakıtlar, yağlar vb. enerji kaynakları ithalatının yaklaşık % 265 artarak 1999 yılında 1,14 milyar dolara, demir-çelik ithalatının da aynı yıllar için 178 milyondan 578 milyon dolara yükselmiştir. Diğer taraftan, Türkiye 1992 yılında 74 milyon dolar hububat ihraç ederken, 1999 yılında aynı ürün kaleminden 15 milyon dolar tutarında ithal etmiştir. 1992 yılında 821 bin

⁶¹⁹ T.C. Ticaret Bakanlığı, a.g.s.

dolar yaş sebze ve 8 milyon dolar meyve ihraç ederken,1998 yılına gelindiğinde her iki ürün kalemi de 40'ar milyon dolara yükselmiş, aynı yıllar içinde eczacılık ürünleri ise 17 milyon dolardan 500 bin dolara düşmüştür. Diğer önemli bir ürün kalemi olan tütün de 1994 yılında 35 milyon dolar ihraç edilirken, 1999 yılında ihracatı 10 milyon dolara gerilemiştir. Bu dönemde seçilmiş ihracat ve ithalat kalemlerine ait rakamlar aşağıdaki grafiktedir.

Grafik-12: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (1992-1999)

(Kaynak: TÜİK, 2019.)

Tüm bu rakamlar neticesinde, bu dönem içinde iki ülkenin toplam ticaret hacminin artarak yükseldiği, genel olarak dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine olduğu, bu hususun en çok enerji (doğal gaz, petrol ve türevleri) ile demir-çelik ve alüminyum gibi hammadde kaynaklarının ticaretinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. İlave olarak Türkiye'nin

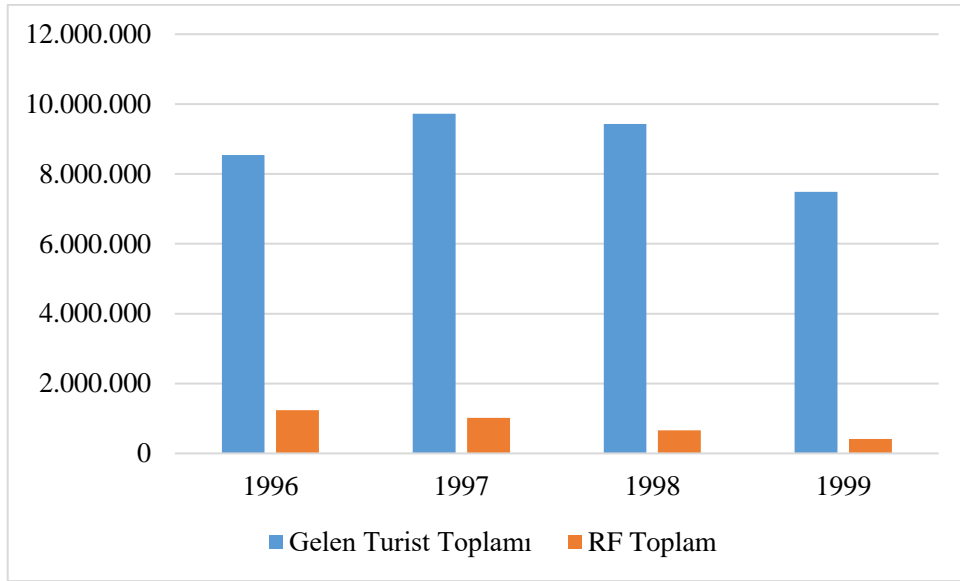
demir-çelik, alüminyum gibi hammadde kaynaklarını işleyerek katma değer katılmış ürünler olarak RF'na tekrar ihraç ettiği, yaş sebze-meyve, plastik ürünler, özellikle tekstil ve giyim ürünleri ile deri ayakkabı ve bavul gibi ürünlerin de ihracatta önemli kalemler olduğu belirtilebilir. Petro kimya ürünlerini ve belirli hammaddeleri ithal eden Türkiye bunları işleyerek bir kısmını tekrar RF'ne ihraç etmektedir. Öte yandan, Türkiye'nin RF'na hububat ve tütün ihracatının düşmesi, hatta hububat ihraç ederken yüklü bir miktarda ithal eder duruma gelmesi Türkiye'nin tarım politikalarını gözden geçirilerek gerekli tedbirlerin alınması hususunda sinyal vermektedir.

Aynı dönemde RF'den gelen turistlerin ekonomideki etkisi de görülmeye başlamıştır. Başlangıçta, uzun yıllar boyunca farklı iki blokta bulunan ülkelerin ve halklarının birdenbire kaynaşması beklenmese de izlenen politikaların yanı sıra coğrafi yakınlık ve Türkiye'nin turistik ve kültürel cazibesi bu sürece olumlu yansımıştır. Turizm gelirleri kapsamında, resmi kayıtlarda görülmeyen ancak iki ülke arasında bu dönemde başlayan “bavul ticareti” bu kapsamdaki önemli bir ticaret şekli olmuştur. Özellikle 1993-1998 yılları arasında yoğun olarak yaşanan bu ticari ilişki neticesinde Türkiye'nin 5-15 milyar dolar arasında gelir sağladığı tahmin edilmektedir. Yine, irili ufaklı 10 bin civarında girişimcinin ortaya çıktığı ve yaklaşık 100 bin kişinin çalıştığı, bu maksatla 3 binden fazla otel ve pansiyonun faaliyette bulunduğu bilinmektedir.⁶²⁰ Bu dönemde Mart 1995'te imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile RF Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması” turizm alanında işbirliğine temel teşkil etmiştir. Yeltsin döneminin birinci yarısında (ikinci başkanlık seçimlerine kadar) RF vatandaşları genelde Türkiye'yi bavul ticareti için ziyaret ettikleri, ikinci yarısında ise daha ziyade tatil maksatlı ziyaretlerin yapıldığı belirtilmektedir. Turizmle birlikte Türkiye'de RF kökenli çalışan sayısı artmış, bunlar yaşadıkları şehirlerde küçük gruplar oluşturmaya başlamışlardır. 1998'de Türkiye'de resmen 2.080 RF vatandaşının çalıştığı bilinmekle birlikte, gayri resmî olarak çalışanların sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 2000 yılında yaklaşık RF doğumlu 20.000 kişinin kişi yaşadığı, 13.806 kişinin ise RF tabiiyetinde olduğu ifade edilmektedir.⁶²¹ 1996-1999 yılları arasındaki Türkiye'ye gelen turist toplamı ve RF'dan gelen turist sayısı Grafik-13'te gösterilmiştir.

---

⁶²⁰ Selçuk, *a.g.e.*, s.59.

⁶²¹ Ali Başaran, Atay Akdevelioğlu, “Uluslararası Turizm ve Uluslararası Barış: Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye Ziyaretçi Akımı Örneği, 1992-1999”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, Güz, 2017, s.250.

Grafik-13: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (1996-1999)
(Kaynak: TÜİK, 2019.)

1996 yılında Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı 8,5 milyon iken RF'den gelenler yaklaşık 1,24 milyon ile toplam sayının % 14'ünü oluşturmuştur. Bu rakam küresel ekonomik kriz nedeniyle 1998 yılında 658 bine, 1999 yılında ve toplam turist sayısının % 5,5'ini teşkil eden 413 bine düşmüştür. Bu veriler, diğer ülkelerden gelen turist sayılarından daha fazla bir azalmayı işaret etmekte, diğer ekonomik verilerle birlikte değerlendirildiğinde söz konusu krizin RF'yi oldukça etkilediğini ortaya koymaktadır.

4.2.2. 2000-2008 Yılları Arası Dönem

2000 yılına kadarki dönemde Türkiye-RF arasındaki ekonomi politik konularda işbirliğinin artırılmasına yönelik adımlar atılmış, ABD'de başlayan ve sonrasında küresel bir ekonomik krizin yaşandığı 2008 yılına kadarki bu dönem içinde RF ile yapılan ticaret artmıştır. Kasım 2004 tarihinde Moskova'da imzalanan "Türk-Rus Hükümetler Arası Karma Ekonomik Komisyonu Altıncı Dönem Toplantısı Protokolü" de dönem içinde yürürlüğe girmiştir. Protokolde kapsamında; " taraflar, karşılıklı ticaretin daha dengeli bir yapıda geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi amacıyla alınabilecek tedbirleri gözden geçirmişler, bu çerçevede, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin artırılmasının ve bölgelerarası ilişkilerin geliştirilmesinin yararlı olacağını belirtmişlerdir." İlave olarak, ekonomik, müteahhitlik ve müşavirlik hizmetleri, ulaştırma, turizm ve diğer işbirliği alanlardaki çalışmalarını gözden geçirerek geliştirici tedbirleri

belirlemişlerdir.⁶²² 2000-2008 yılları arasındaki Türkiye'nin RF'ne yaptığı dış ticaret verileri Tablo-18'de gösterilmektedir.

Yıl	İhracat (Dolar)	İthalat (Dolar)	Fark (Dış Ticaret Dengesi)
2000	643.902.938	3.886.583.276	-3.242.680.338
2001	924.106.727	3.435.672.619	-2.511.565.892
2002	1.172.038.590	3.891.721.401	-2.719.682.811
2003	1.367.590.908	5.451.315.438	-4.083.724.530
2004	1.859.186.551	9.033.138.484	-7.173.951.933
2005	2.377.049.944	12.905.619.879	-10.528.569.935
2006	3.237.611.322	17.806.238.758	-14.568.627.436
2007	4.726.853.152	23.508.494.288	-18.781.641.136
2008	6.483.003.596	31.364.476.862	-24.881.473.266

Tablo-18: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (2000-2008)
(Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, 2018.)

Dönemin başında 4,5 milyar dolar civarındaki ticaret hacmi yaklaşık 8,5 kat artarak 38 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ticaret ilişkisinde Türkiye başta doğal gaz ve petrol ürünlerinin dönem içinde süratle artan ithalatı nedeniyle daha fazla dış ticaret açığı veren taraf olmuştur. RF'nun içinde bulunduğu ekonomik darboğaz ve ticaret dengesini sağlama politikası neticesinde 2008 yılında Türk mal ve hizmetlerinin RF'na girişinde “kısmi ambargo” niteliğinde açıklanmamış zorlama politikasının uygulandığı görülmüştür.⁶²³ Bu gelişmeler çerçevesinde, dış ticaret dengesinin 2008 yılında -25 milyar dolara ulaştığı görülmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret açığının en önemli nedenlerinden birisi olan mineral yakıtlar ve elde edilen ürünlerin ithalatı 2000 yılında 2,2 milyar dolar iken 10 kat artarak 2008 yılında 22,7 milyar dolara ulaşmıştır. 1998'de imzalanan Mavi Akım Anlaşması 2005 yılında hayata geçirilmesi sonrasında ülkemizde doğal gaz kullanımını yaygınlaştırmış, dolayısıyla RF'den ithal

⁶²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Resmi Gazete, “Türk-Rus Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu Altıncı Dönem Toplantısı Protokolü”, 23.02.2005.

⁶²³ Akıncı, *a.g.d.m.*

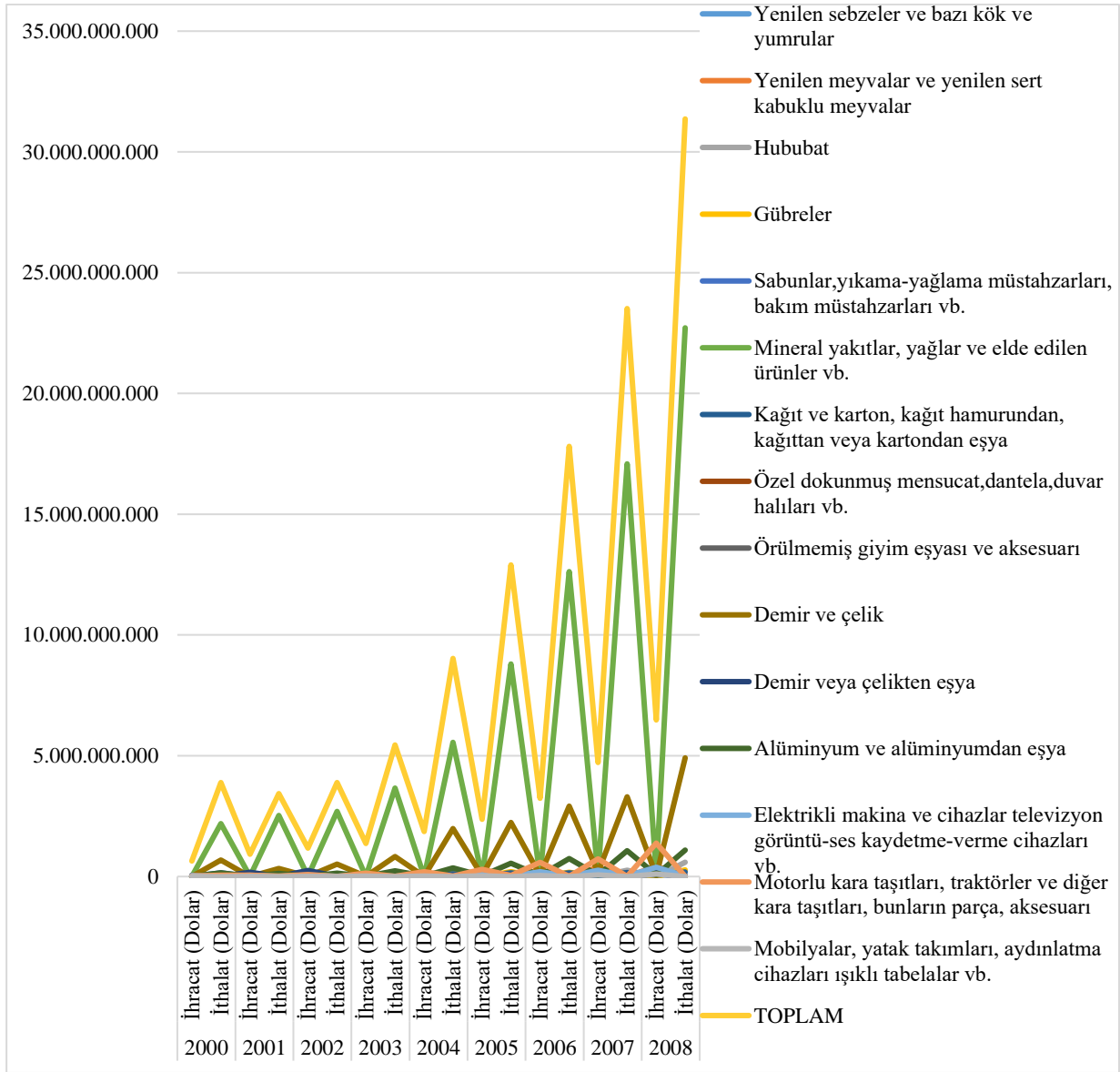
edilen doğal gaz miktarı da hızla artmıştır. Doğal gaz fiyatlarındaki artış da bunda etkili diğer bir husus olmuştur.⁶²⁴

Demir-çeliğin de ithalatı bu dönemde hızlı bir şekilde artış göstererek 2000 yılında 680 milyon dolar iken yaklaşık 7 kat artışla 4,91 milyar dolara yükselmiştir. Diğer bir hammadde kalemi olan alüminyum ise aynı dönemde 7 milyon dolardan 1,09 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun karşılığında, motorlu kara taşıtları vb.lerinin ihracatı diğer kalemlere oranla büyük bir artışla 1,38 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Demir-çelik ve alüminyumdan yapılan eşyalar ile elektrikli makine ve TV vb.leri cihazların ihracatı ise istenen seviyeye gelememiştir.

Türkiye'nin ihraç ettiği kalemlerin en önemli diğerleri olan yenilen meyve ve sebze ihracatı 2000 yılında sırasıyla, 12 ve 48 milyon dolarken, 2008 yılında 290 ve 430 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde RF'den yapılan hububat ithalatı da dikkat çekici bir şekilde artarak 2000 yılında 2,23 milyon dolar iken, yaklaşık 265 kat artarak 2008 yılında 592,15 milyon dolara çıkmış, benzer şekilde gübre ithalatı da aynı yıllarda 108,45 milyon dolardan 274,99 milyon dolara yükselmiştir. 2000-2008 seçilmiş ürünlerde Türkiye-RF ihracat ve ithalat rakamları Grafik-14'te gösterilmiştir.

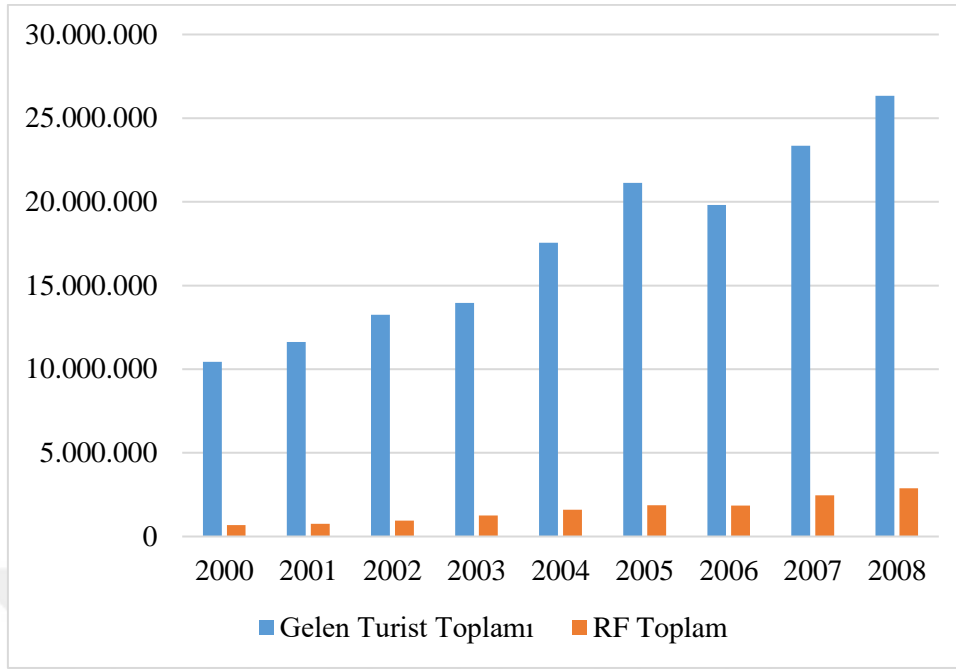
⁶²⁴ Zengin, *a.g.e.*, s.82.

Grafik-14: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (2000-2008)
(Kaynak: TUIK, 2019.)

Türkiye-RF ilişkilerinin bu dönemde geliştiği diğer bir alan turizm olmuştur. 2000 yılında RF'ndan 677 bin turist gelirken, bu rakam 2008 yılında 2,88 milyona yükselmiştir. Diğer ülkelere nazaran 2000-2008 yılları arasında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı diğerlerinden daha fazla artarak toplam turist sayısındaki oran yaklaşık iki katına çıkarak % 6'dan % 11'a ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye'ye gelen toplam ve RF'ndan gelen turist sayısı Grafik-15'te gösterilmiştir.

Grafik-15: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (2000-2008)
(Kaynak: TÜİK, 2019.)

Bu dönemde işbirliğini geliştirici diğer bir adım askeri alanda atılmıştır. Rus Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşnin Ankara'da mevkidaşı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu ile görüşerek 14 Ocak 2002 tarihinde "Askerî Alanda İşbirliğine İlişkin Çerçeve ve Askerî Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması"nı imzalamıştır. Söz konusu anlaşma ile iki ülke arasındaki askeri ilişkilerinin hukuki zemininin oluşturulması ve özellikle askeri ilişkilerin muhtelif alanlarda tesisinin geliştirilmesi öngörülmüştür.⁶²⁵ Bu kapsamda, Türk yapımı mini "uzaktan algılama" uydumuz BİLSAT-1, Eylül 2003'te Rusya'nın Plesetsk askeri üssünden fırlatılmıştır.⁶²⁶

2000 yılından itibaren RF'na yapılan yatırımların da büyük artış göstererek 2005 yılına gelindiğinde 1,5 milyar dolara ulaştığı bilinmektedir. Bu kapsamdaki firmalar olarak; inşaat sektöründe ENKA, market ve alışveriş sektöründe Koç ve ENKA'nın ortaklığı Ramenka, Efes İçecek Grubu, cam sektöründe Şişecam, elektronik eşyada Vestel, giyim sektöründe Colin's, soğutucu vb. ürünlerde TEBA, akaryakıt pompa imalatında Binmeksan gibi şirketler bu

⁶²⁵ Çulha, *a.g.e.*, s.289; Yeni Çağ, "Türkiye NATO'dan çıkıp komşularına dönmelidir", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkiye-natodan-cikip-komsularina-donmelidir-1454h.htm>

⁶²⁶ BİLSAT-1, TÜBİTAK Bilgi Teknolojileri ve Elektronik Araştırma Enstitüsü (BİLTEN) tarafından başlatılan bir proje ile İngiliz SSTL firması ile teknoloji transferi anlaşması kapsamında İngiliz ve Türk mühendislerince ortak üretilmiştir. Hürriyet, "Bilsat uydusunun verileri ilgi bekliyor", 23.10.2005; Baki Günay, "İlk Uydumuz BİLSAT Uzayda", *Ufuk Ötesi*, http://www.ufukotesi.com/yazi_goster.asp?yazi_no=20031218, 20.03.2019.

dönemde önemli yatırımlar yapmıştır. Yine finans sektöründe Finansbank, Denizbank, Garanti, Yapı Kredi ve Ziraat Bankası burada faaliyette bulunarak 87 milyon dolarlık sermaye ihracatı yapmıştır.⁶²⁷ Diğer taraftan müteahhitlik firmaları ev inşası, onarım, altyapı vb. faaliyet alanlarında büyük hacimli işler yaparak 2007 yılının ortalarına kadar toplam 850’den fazla projede 17,3 milyar dolarlık iş tamamlamıştır.⁶²⁸

4.2.3. 2009-2014 Yılları Arası Dönem

2009 yılından itibaren RF ile politik ilişkiler daha da gelişmeye başlamıştır. İki ülke arasında sadece 2009 yılının içinde beş üst düzeyde ziyaret gerçekleşmiştir. Mart 2010 yılında ÜDİK’in kurulmasının da desteğiyle iki ülke ilişkilerinde kurumsallaşan bir işbirliği dönemi başlamıştır.⁶²⁹ Bu dönem içinde ÜDİK toplantıları Devlet Başkanlarının katılımıyla rutin bir uygulamaya dönerek karşılıklı olarak iki ülkede düzenlenmeye devam edilmiştir.⁶³⁰

Diğer önemli bir gelişme olarak, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı kararın değiştirilmesini sağlayan Kanun Hükmündeki Kararname’nin 14 Nisan 2009 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye-RF arasındaki ticarete ruble kullanımı başlamıştır.⁶³¹ Bu hususu küresel ekonomik krizin etkilerinin yoğun olarak yaşandığı RF’nda döviz açığının dengelenmesi açısından katkı yapıcı bir düzenleme olarak görmek mümkündür.

Türkiye’nin RF ile dış ticaret hacmi küresel mali kriz nedeni ile 2008 yılında 38 milyar dolar iken 2009 yılında % 39 oranında gerileyerek 22,5 milyar dolara inmiştir. 2009’da Türkiye’nin toplam ihracatı % 22,6 azalarak 102 milyar dolara, ithalatı da % 30,2 düşüyle 141 milyar dolara gerilemiştir. 2010 yılında ekonomik durumun iyileşmeye başlamasıyla birlikte iki ülke arasında dış ticaret miktarının da artmaya başladığı görülmektedir. 2010 yılında Türkiye’den RF’ne yapılan ihracat % 45 artışla 4,6 milyar dolara yükselmiş, buna karşılık % 11’lik artışla 21,6 milyar dolar da ithalat yapılmıştır.⁶³² Bu dönem içinde dış ticaret dengesinin

⁶²⁷ Turkish Business in the BSEC Region, İstanbul: DEİK, 2015, s.15-16, <http://www.oecd.org/turkey/34479020.pdf>, 20.03.2019.

⁶²⁸ Elena Urazova, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten İşbirliğine Türk-Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları”, *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Ed. Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013, s.47-48.

⁶²⁹ T.C. St. Petersburg Başkonsolosluğu, <http://stpetersburg.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/219910>, (10.04.2019).

⁶³⁰ Sabah, “C.Başkanlığı’nda Yeni Uygulama”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/12/01/cbakanliginda-yeni-uygulama>, 1.1.2014.

⁶³¹ T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu>, (14.03.2019); Hasan Selçuk, *Türkiye-Rusya Ticari İlişkileri*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005, s.56.

⁶³² Zengin, a.g.e., s.85.

Türkiye aleyhine olumsuz seyrettiğini ve toplam ticaret hacminin 22,5-30 milyar dolar civarında durağan bir seviyede kaldığını söylemek mümkündür. 2009-2014 yılları arasındaki dış ticaret verileri aşağıdaki tablodadır.

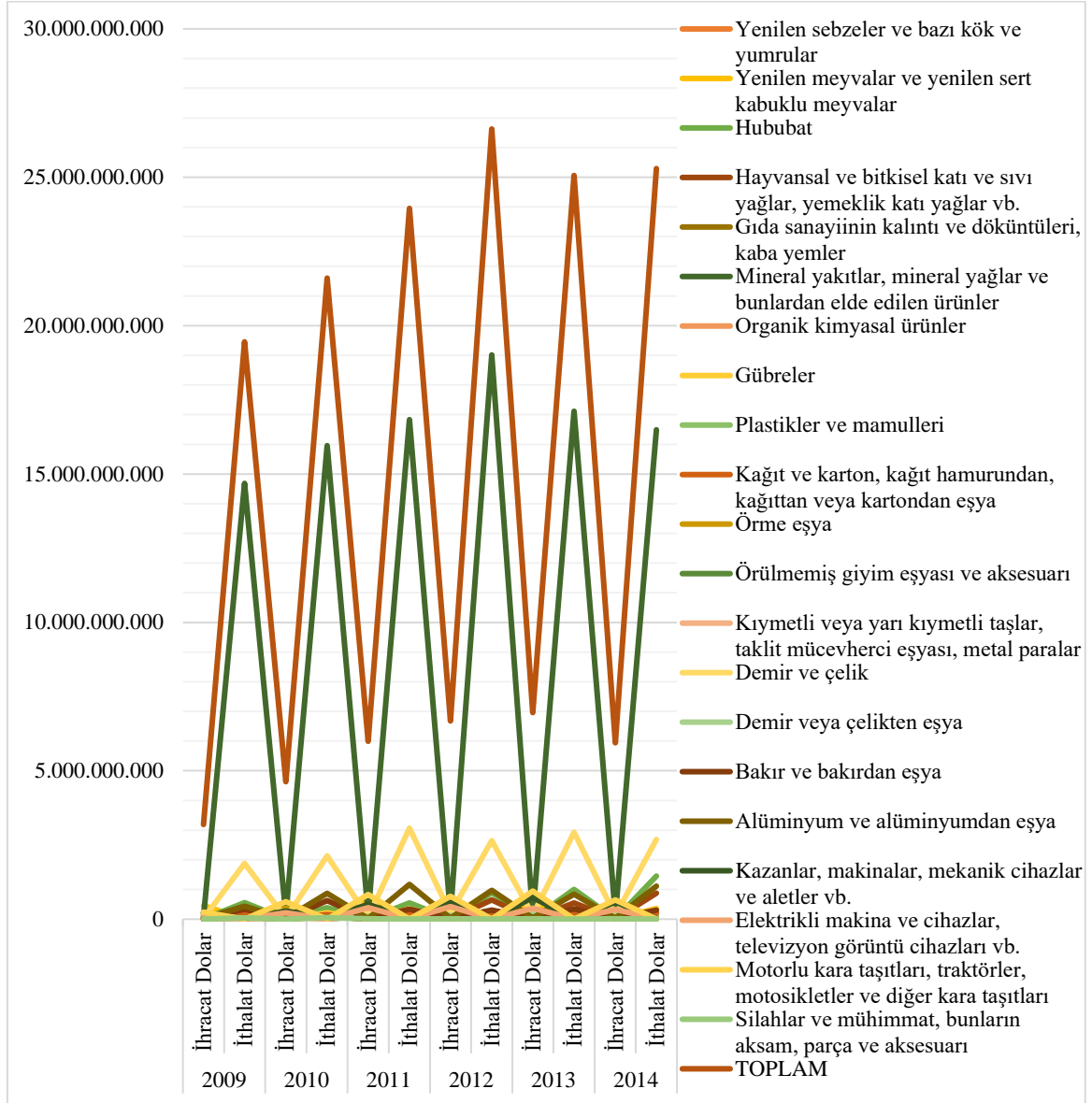
Yıl	İhracat Dolar	İthalat Dolar	Fark (Dış Ticaret Dengesi)
2009	3.189.607.392	19.450.085.570	-16.260.478.178
2010	4.628.152.963	21.600.641.439	-16.972.488.476
2011	5.992.633.393	23.952.914.321	-17.960.280.928
2012	6.680.777.245	26.625.286.056	-19.944.508.811
2013	6.964.209.480	25.064.213.832	-18.100.004.352
2014	5.943.014.110	25.288.597.271	-19.345.583.161

Tablo-19: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (2009-2014)
(Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, 2018.)

2009-2014 yılları arasındaki dönemde RF ile yapılan ticaret kapsamında, 2014 yılında birinci sırada 16,94 milyar dolarlık ithalat ile mineral yakıt ve bunların ürünleri bulunurken, ikinci sırada 2,69 milyar dolar ile demir ve çelik, üçüncü sırada 1,1 milyar dolar ile alüminyum yer almıştır. Aynı yılda Türkiye en fazla 647 milyon dolar tutarında motorlu kara taşıtları ihracatı yapmış bunu, 622 milyon dolar ile yenilen meyveler, 577 milyon dolar ile makine ve mekanik cihazlar izlemiştir. Bu kalemleri yenilen sebzeler, elektrikli makineler ve TV vb. cihazlar ile plastikler ve mamulleri takip etmiştir. Bu verilerden, RF'ndan ağırlıkla başta doğalgaz olmak üzere, mineral yakıtlar ve ürünleri, demir-çelik ile diğer maden cevherlerinin ithal edildiği, buna karşılık ise bunlardan mamul ürünler ile yenilebilir meyve ve sebzenin ihraç edilmeye devam edildiği görülmektedir.

Aynı dönemde hububat ithalatı 452 milyondan 1,45 milyar dolara, hayvansal ve bitkisel yağlar 185 milyondan 875 milyona yükselmiştir. İlave olarak, bu dönem içinde askeri işbirliğinin geliştirilmesi kapsamında silah ve mühimmat ile bunların aksam ve parçalarının ticaretinin yapıldığı görülmektedir. Bu kalemden 2009 ve 2010 yıllarında yaklaşık 50 milyon dolarlık ithalat, 4 milyon dolar tutarında ihracat yapılmış iken, 2013 ve 2014 yıllarında ithalat 1 milyon dolardan aşağıya gerilemiş, ihracat ise 15 milyona çıkmıştır. Yine önceki dönemlerden farklı olarak, Türkiye'nin kıymetli ve mücevherci eşyalarının ihracatı 2009 yılında 44 milyon dolar iken 2012 yılında 182 milyona yükselmiştir. Ayrıca, örme eşyalarının ihracatı 2012 yılında 475 milyon dolar seviyesine ulaşmış, giyim eşyalarının

İhracatı dönem içinde toplamda 200 milyon dolar civarında seyretmiştir. 2009-2014 yılları arasındaki seçilmiş ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat rakamları Grafik-16'dadır.

Grafik-16: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (2009-2014)
(Kaynak: TÜİK, 2019.)

Türkiye bu dönemde artan enerji ihtiyacı kapsamında boru hatlarıyla ithal ettiği doğal gazın büyük bölümünü RF'dan, kalanını İran'dan ithal etmekte iken, bağımlılığını çeşitlendirmek amacıyla Mart 2001 tarihinde imzalanan anlaşma kapsamında 2007 yılından itibaren Azerbaycan'dan da doğal gaz alımına başlanmıştır. Böylece Türkiye, üç farklı ülkeden uzun dönemli doğal gaz alım anlaşmaları çerçevesinde doğal gaz ithalatını mevcut boru

hatlarıyla gerçekleştirmektedir. Tedarik çeşitliliğini artırmak için 1994 yılından itibaren Cezayir'den, 1995 yılında imzalanan anlaşma kapsamında ise 1999 yılından itibaren Nijerya'dan Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) alımına başlanmıştır. 2006 yılında RF ve Ukrayna arasındaki kriz neticesinde gelen doğal gazın azalması, İran'dan gelen gazın ise teknik sorunlar ve iç tüketim gerekçeleriyle kış aylarında kesilmesi neticesinde doğal gazda arz sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur. Geçmiş dönemde tedarikçi ve transit ülkelerden kaynaklanan ve diğer teknik nedenlerle özellikle kış aylarında günlük gaz sözleşme değerlerinin altında doğal gaz arzının gerçekleştiği ve dolayısıyla günlük arz-talep dengesinin sağlanmasında sorunların yaşandığı durumlar ortaya çıkmıştır. Stratejik önemde olan bu durumun ortaya çıkmasının en önemli nedeni depolama kapasitesinin yeterli olmamasıdır.⁶³³

2009-2014 yılları arasındaki doğal gaz ithalat miktarları Tablo-20'de gösterilmiştir. Dönem içinde, RF'ndan ithal edilen gaz miktarı 2009 yılında 19,5 milyon Sm³ iken⁶³⁴ yaklaşık % 39 artışla 26,98 milyon Sm³'e yükselmiştir.

Ülke	Rusya Federasyonu		Toplam	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişim	
	Yıllar	Miktar			Pay (%)
	2009	19.473	54,31	35.856	-4
	2010	17.576	46,21	38.036	6,08
	2011	25.406	57,91	43.874	15,35
	2012	26.491	57,69	45.922	4,67
	2013	26.212	57,90	45.269	-1,42
	2014	26.975	54,76	49.262	8,82

Tablo-20: 2009-2014 Yılları Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyon Sm³)
(Kaynak: Doğal Gaz Piyasası 2017 Yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.org.tr/>)

Bu dönemde tedarikçi ülkelerin artırılmasına çaba gösterilmiş olsa da, toplam doğal gazın yaklaşık yarısından fazlası tek başına RF tarafından karşılandığı görülmektedir. 2013 yılı itibarıyla depolama kapasitesi ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Türkiye olası bir doğal gaz tedarikindeki sorun için depolama kapasitelerini artırmak üzere çalışmalar yapmaya devam etmektedir.

⁶³³ Doğal Gaz Piyasası 2017 Yılı Sektör Raporu, s.6, <https://www.epdk.org.tr/>, (27.03.2019).

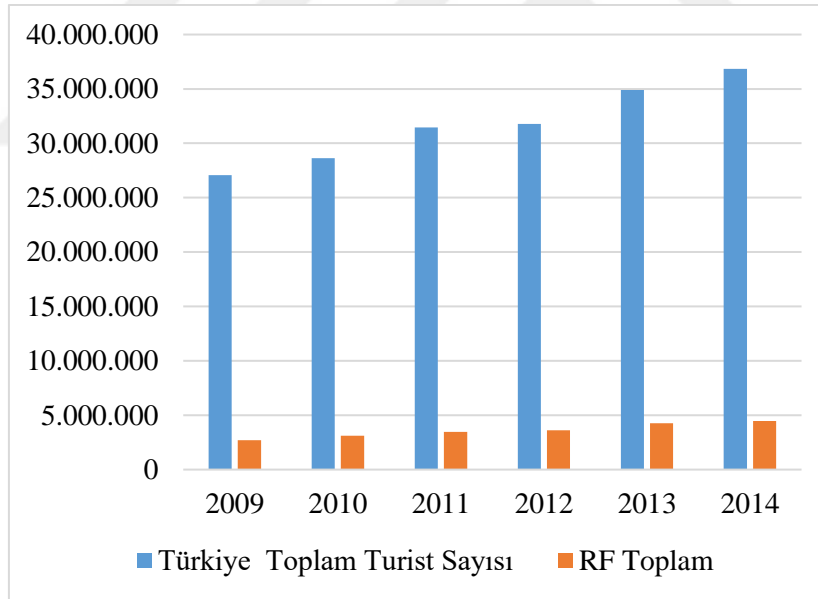
⁶³⁴ Sm³ (standart metreküp) enerji birimidir. 1 Sm³= 10,64 kWh= 955 Kcal'dir.

Şirket Adı	Tesis Türü	Tesis Yeri	Depolama Kapasitesi
BOTAŞ	LNG	Marmara Ereğlisi/ Tekirdağ	255.000 m ³ LNG (85.000 m ³ x3)
Ege Gaz A.Ş.	LNG	Aliğa/ İzmir	280.000 m ³ LNG (140.000 m ³ x2)
TPAO	Yer Altı	Silivri/ İstanbul	2.661.000.000 m ³
BOTAŞ	Yer Altı	Sultanhanı/ Aksaray	1.500.000.000 m ³

Tablo-21: Doğal Gaz Depolama Tesis Bilgileri

(Kaynak: Doğal Gaz Piyasası 2013 Yılı Sektör Raporu, s.32, <https://www.epdk.org.tr/>)

Aynı dönemde RF'nden gelen turist sayısında artış olmuştur. 2009 yılında Türkiye'ye 2,7 milyon Rus turist gelirken, bu rakam 2014 yılında toplam turistin % 12'sini oluşturan 4,48 milyona ulaşmıştır. Bu miktarın 2008 yılındaki Rus turistlerin toplam turist sayısına oranı olan % 11 ile aynı seviyede olduğu görülmektedir. 2009-2014 yılları arasında Türkiye'ye gelen toplam ve RF'dan gelen turist sayısı Grafik-17'dedir.

Grafik-17: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (2009-2014)

(Kaynak: TÜİK, 2019.)

Elde edilen veriler çerçevesinde, RF ile turizm konusundaki işbirliğinin artırılması hususunda belirli bir istikrarın yakalandığı ve RF'den gelenlerin sayısının diğer ülke turistleriyle yaklaşık aynı oranda arttığını söylemek mümkündür. Bu alanda atılması gereken geliştirici adımlara halen ihtiyaç duyulmaktadır.

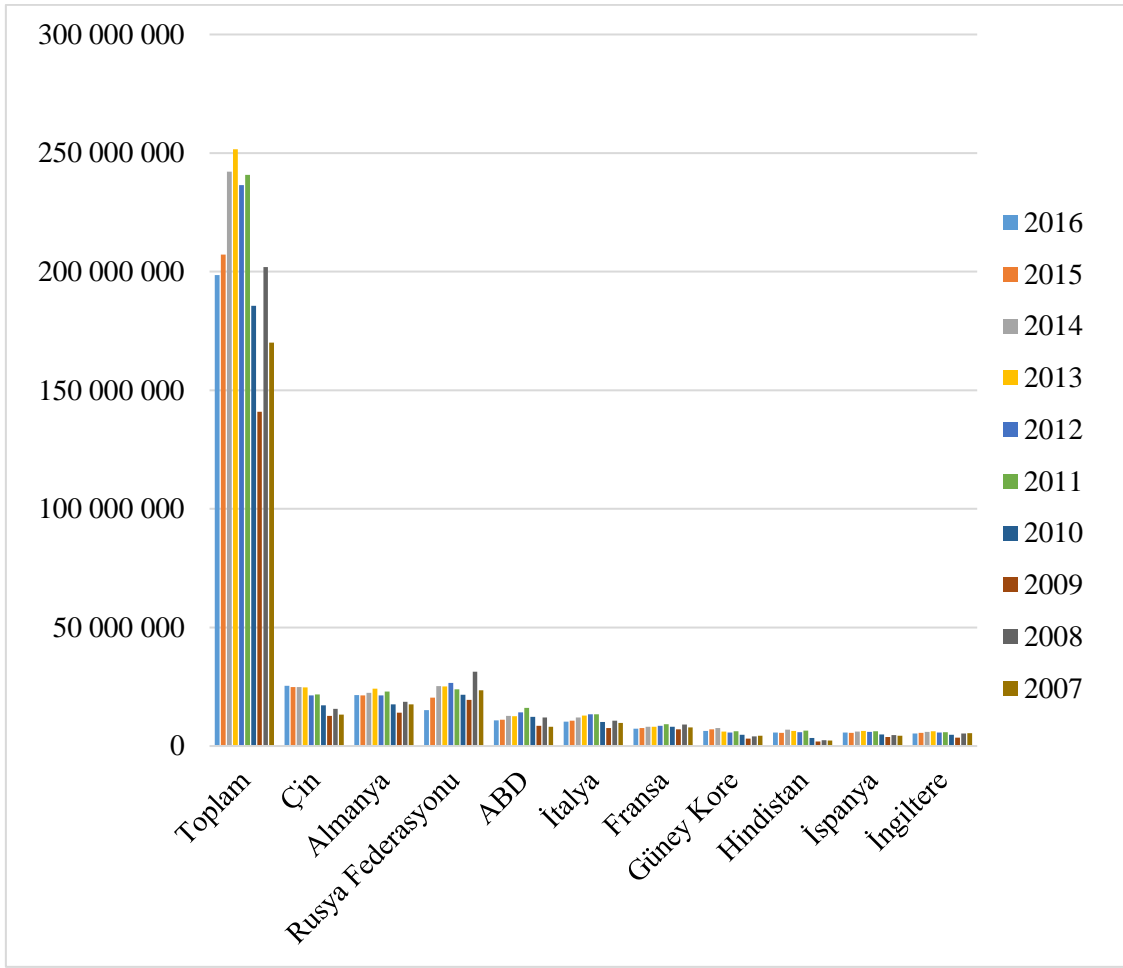
4.2.4. 2015 yılı Sonrası Dönem

2011 yılında başlayan ve günümüze kadar daha fazla uluslararası aktörün dâhil olduğu Suriye’de yaşanan kriz kapsamında Kasım 2015’te Rus savaş uçağının düşürülmesi gelişen Türkiye-RF ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. RF Devlet Başkanı Putin tarafından 28 Kasım 2015 tarihinde imzalanan kararname ile Türkiye’ye karşı birçok yaptırımların uygulanmasına karar verilmiştir. Söz konusu kararname ile getirilen yasak ve kısıtlamalar şunlardır: 1) RF tarafından onaylanan listede (bazı sebze, meyve ve taneli ufak meyveleri, kümes hayvanlarının eti ve yan ürünlerini, tuzu ve sakızı içermektedir) bulunan ürünlerin girişinin yasaklanması, 2) Türkiye vatandaşları tarafından kontrol edilen kuruluşlar ile tüzel kişilerden RF’nun belirlediği işlerle ilgilenenler ile ilgili yasak, 3) RF’ndaki kuruluşlar ve tüzel kişilerin Türk vatandaşları ile istihdam ilişkisine girmesinin yasaklanması, 4) İki ülke vatandaşlarının karşılıklı vizesiz seyahatini mümkün kılan Sözleşme’nin, istisnai haller hariç tutularak askıya alınması, 5) RF ile Türkiye arasında tarifersiz özel uçuşların ve dolmuş uçak (*charter*) uçuşların yasaklanması, 6) RF sınırları içerisinde Türk taşımacılar tarafından yapılan nakliye faaliyetlerindeki kontrolün artırılması, 7) Azak Denizi- Karadeniz havzasında Rus liman ve karasularında yasadışı kalış ve deniz taşıtlarının geçişini önlemek üzere kontrolün sıklaştırılması, 8) Türkiye-RF arasında vize serbestisi ile ilgili düzenlemenin iptali ve Rus vatandaşları için tur operatörleri ile seyahat acentelerine verilen Türkiye turlarını satmalarından kaçınmaları talimatı.⁶³⁵ RF’nin aldığı bu kararlar politik ilişkilerin yanı sıra ekonomi başta olmak üzere diğer tüm alanlarda etkisini göstermiştir.

Bu dönemde, 2007 yılından itibaren söz konusu krizin yaşandığı 2015 yılına kadar en çok ithalat yapılan ülke olan RF, söz konusu ekonomik yaptırımlar neticesinde 2016 yılı rakamlarında üçüncü sıraya gerilemiştir. İki yıl arasında 5 milyar dolarlık ve % 25 oranında bir fark ortaya çıkmıştır. RF’den ithal edilen ürünlerin ağırlıkla mineral yakıt ve bunların ürünleri ile başta demir-çelik olmak üzere diğer madenler olduğu göz önüne alındığında, bunları yarı-mamul ve tam mamul ürünlere çeviren Türkiye’nin ekonomisine olumsuz yansımalarının ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. 2007-2016 yılları arasındaki en çok ithalat yapılan 10 ülke Grafik-18’de gösterilmektedir.

---

⁶³⁵ Yana Dianova, “Rusya’nın Türkiye’ye Uyguladığı Yaptırımlar: İş Hayatına Yansımalar”, <https://morogluarseven.com/news/rusyanin-turkiyeye-uyguladigi-yaptirimlar-is-hayatina-yansimalar>, (29.03.2019).

Grafik-18: En Çok İthalat Yapılan 10 Ülke (Değer: 10.000 Dolar)
(Kaynak: TÜİK, 2019.)

RF'nin 2015 yılında uçak düşürülmesi olayından sonra aldığı Kasım ayında aldığı kararlar kapsamında, Türkiye'nin 2016 yılında yaptığı ihracat 3,588 milyar dolardan 1,73 milyar dolara inerek yaklaşık % 52 azalmış, iki ülke arasındaki 23,99 milyarlık dış ticaret hacmi % 30'luk bir düşüşle 16,89 milyar dolara gerilemiştir. 2016 yılında atılan iki ülke arasındaki politik ilişkileri yumuşatan adımlar neticesinde, 2017 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi tekrar 22,25 milyar dolara yükselmiş, 2018 yılında ise 2015 yılına göre % 6'lık bir artış göstererek önceki dönem seviyelerine yaklaşmıştır. Bu rakamın iki ülke arasındaki ekonomi politik ilişkilerin en zirvede bulunduğu dönem olan 2014 yılındaki 5,94 milyar dolarlık ihracata doğru ilerlemesi atılan adımların olumlu sonuçlar doğurduğunun göstergesidir. 2015-2018 yılları arasındaki dış ticaret verileri Tablo-22'tedir.

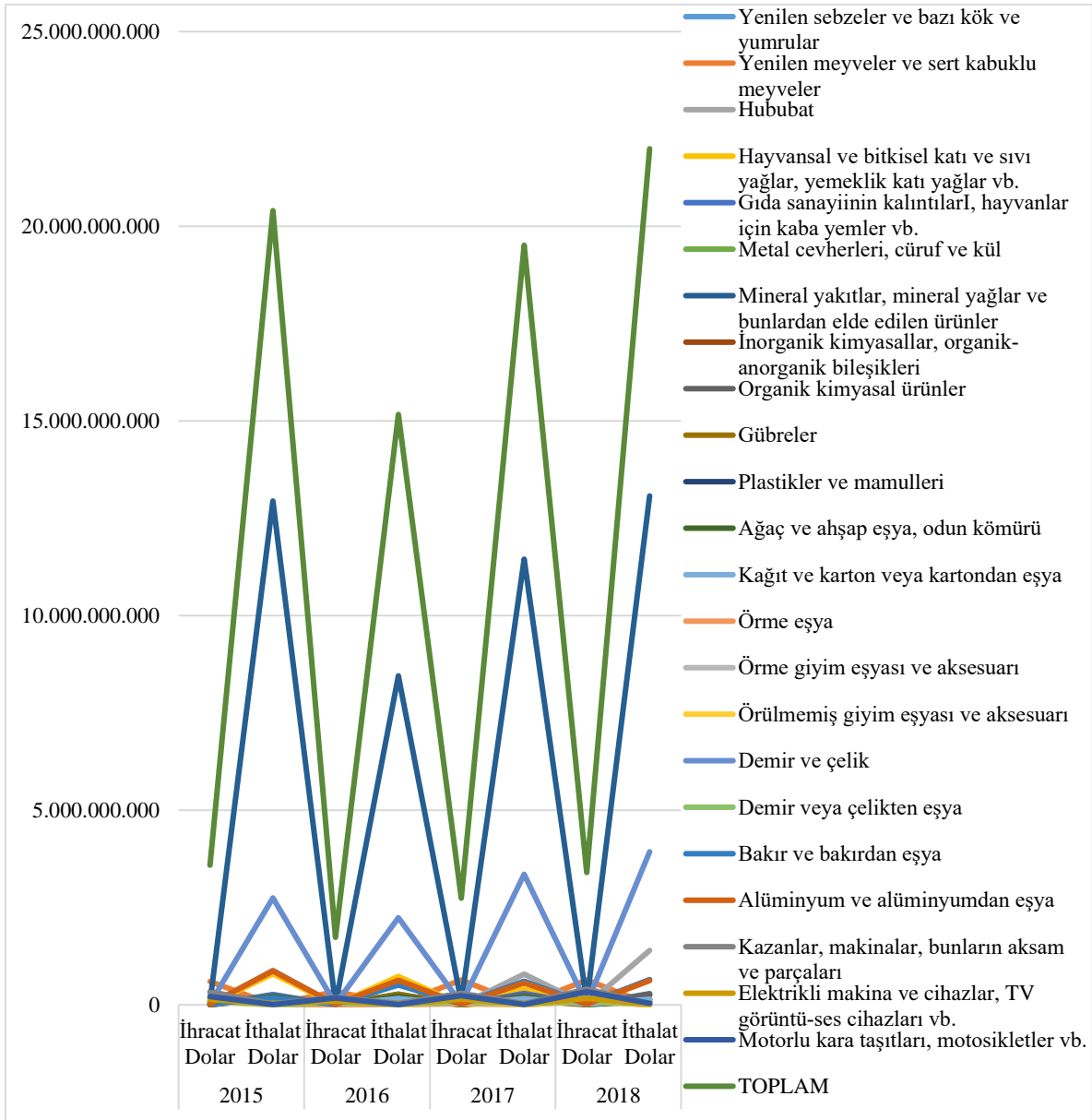

Ülke	Rusya		Toplam Miktar
	Yıllar	Miktar	
2014	5.943.014.110	25.288.597.271	-19.345.583.161
2015	3.588.330.986	20.401.756.568	-16.813.425.582
2016	1.732.953.579	15.162.386.047	-13.429.432.468
2017	2.734.315.893	19.514.093.954	-16.779.778.061
2018	3.401.194.206	21.989.776.017	-18.588.581.811

Tablo-22: Türkiye'nin RF'na Yaptığı Dış Ticaret Verileri (2015-2018)
(Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, 2018.)

Aynı yıllar arasında seçilmiş ürünlerde Türkiye-RF ihracat ve ithalat rakamları Grafik-19'da gösterilmiştir. 2015 yılında RF'na ihraç edilen sadece domatesin tutarı 259 milyon dolar iken, 2016'da bu rakam 87 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın diğer önemli kalemlerinden olan yenilen meyvelerde % 43'lük (599,92 milyondan 343,99 milyon dolara) düşüş yaşanmış, bu kapsamda çekirdeksiz üzümde satış durmuş, 2015'te 70 milyon dolar olan satış 2016'da sifıra inmiştir.⁶³⁶ Plastik ve mamullerinde % 54 oranında (186,08 milyondan 86,24 milyon dolara), kazan, makine ve bunların aksamlarında % 42'lik (317,96 milyondan 185,51 milyon dolara) azalma olmuştur.

⁶³⁶ Hürriyet, "Moskova ile yeni gerilim tırmanıyor." <http://www.hurriyet.com.tr/moskova-ile-yeni-gerilim-tirmaniyor-ziyaret-iptal-edildi-40405400>, 24.03.2017.

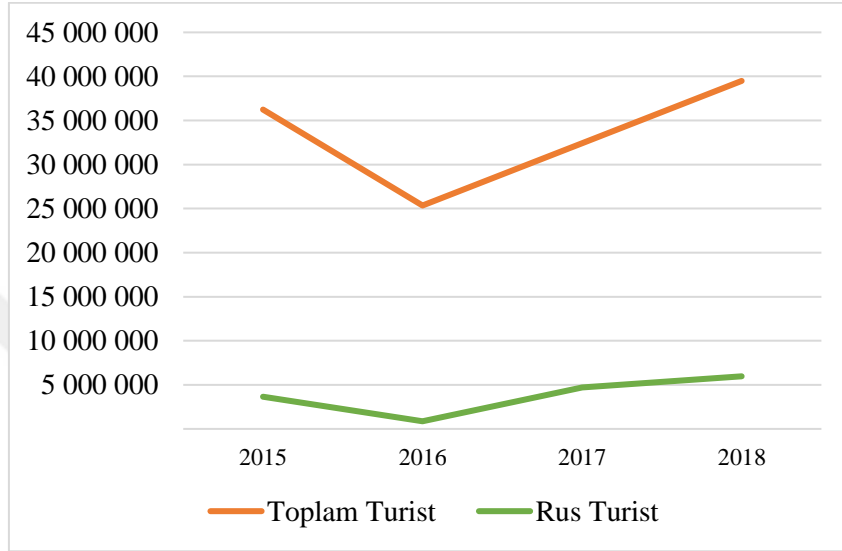
Grafik-19: Seçilmiş Ürünlerde Türkiye-RF İhracat ve İthalat Rakamları (2015-2018)

(Kaynak: TÜİK, 2019.)

Öte yandan, RF'ndan yapılan demir-çelik ithalatı 2016 yılında bir önceki yıla göre % 22 azalarak 2,24 milyar dolara gerilemiş, aynı yılda mineral yakıtlar ve bunlarından elde edilen ürünlerde ise 2015 yılına göre % 35 oranında bir gerileme olmuş ve 12,94 milyar dolardan 8,45 milyar dolara inmiştir. 2018 yılında toplam ticaret hacmi 25,39 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, bunun 21,99 milyar doları ithalat olmuştur.⁶³⁷

⁶³⁷ TÜİK, 2019.

RF'ndan Türkiye'ye 2014 yılında 4,48 milyon turist gelirken, bu sayı 2015'te 3,65 milyona ve 2016 yılında ise 866 bine düşmüş, uçak krizi dolayısıyla diğer ülkelerden gelen toplam turist sayısı da olumsuz etkilenerek 2015'te 36,25 milyon olan rakam sonraki yıl 25,35 milyona gerilemiştir. 2014-2018 yılları arasındaki Türkiye'ye gelen toplam ve RF'ndan gelen turist sayısı Grafik-20'de gösterilmiştir.

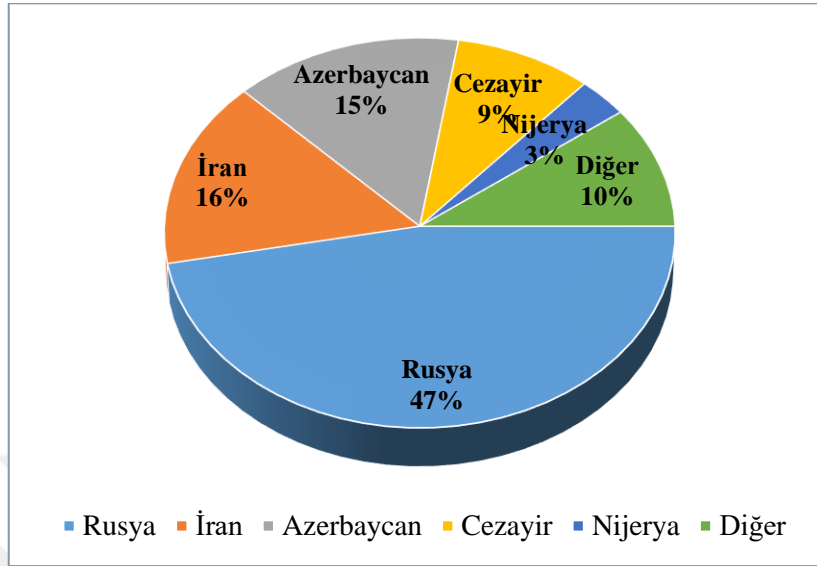
Grafik-20: Türkiye Toplamı ve RF'dan Gelen Turist Sayısı (2014-2018)
(Kaynak: TÜİK, 2019.)

Hâlihazırda Türkiye'nin birincil enerji talebinin yaklaşık % 35'i doğal gaz, % 28,5'i kömür, % 27'si petrol, % 7'si hidro ve % 2,5'i diğer yenilenebilir kaynaklardan karşılanmaktadır.⁶³⁸ Bu dönem içinde doğal gaz tüketimi 2012 yılından itibaren yükseldiği 45 milyon Sm³ seviyesinin üzerinde seyretmiştir. 2015 yılında 48,427 milyon Sm³ olan doğal gaz tüketimi, 2016 yılında bir önceki yıla göre % 4 azalmış, 2017 yılında ise 2016'ya göre % 19 artışla 55,250 milyon Sm³'e ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticarete enerji kalemlerindeki büyük bir fark görülmemesini RF'nun 2015'teki uçak krizi sonrası uygulamaya başladığı ticari yaptırımlar içinde doğal gazı içeren kalemlerle ilgili bir karar almamasıyla açıklamak mümkündür.

2018 yılı verilerine göre doğal gaz ithalat oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. RF'ndan gerçekleştirilen doğal gaz ithalatının toplama göre % 47'lik bir pay ile en yüksek

⁶³⁸ Abbasgil, a.g.e., s. 69.

oranda olduğu görülmektedir. Sonrasında % 16 ile İran, % 15 ile Azerbaycan ve diğerleri gelmektedir.

Grafik-21: Kaynak Ülkelere Göre Doğal Gaz İthalat Miktarları (2018-milyon Sm³)
(Kaynak: Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.org.tr/>)

Söz konusu oranlar geçen yıllara mukayese edildiğinde RF'ndan ithalatta % 5 civarında bir azalma görülse de doğal gaz tedarikinde büyük ölçüde RF'na karşı bir bağımlılık oluştuğunu söylemek mümkündür. 2015-2017 yılları arasında RF'ndan ithal edilen aylık doğal gazın karşılaştırılması Tablo-23'te gösterilmiştir. Söz konusu tablodaki verilerde tüketim özellikle kış aylarında ısınmaya bağlı enerji ihtiyacının artması nedeniyle daha fazla olduğu gözle çarpılmaktadır.

Ay/ Yıl	2015	2016	2017
Ocak	4.997,80	5.392,94	5.914,34
Şubat	4.634,50	3.964,11	5.252,73
Mart	4.277,50	3.812,55	5.081,27
Nisan	3.572,83	3.553,46	4.250,26
Mayıs	3.332,88	3.215,71	3.727,77
Haziran	3.201,40	3.173,14	3.609,89
Temmuz	3.325,49	3.220,08	4.135,45
Ağustos	3.741,33	3.627,20	4.015,73
Eylül	3.684,66	3.007,63	3.680,77
Ekim	3.745,98	3.456,31	4.137,10
Kasım	4.571,50	4.354,71	5.448,85

Aralık	5.341,20	5.574, 35	5.995,79
TOPLAM	48.427,07	46.352,17	55.249,95

Tablo-23: 2015-2017 Yılları Aylık Doğal Gaz İthalatı (Milyon Sm³)
(Kaynak: Doğal Gaz Piyasası 2017 Yılı Sektör Raporu, <https://www.epdk.org.tr/> , 26.12.2019)

Türk inşaat şirketlerinin son dönemdeki RF'ndaki faaliyetleri iki ülke ilişkilerinin ekonomi politikasına önemli bir etki yapmıştır. Türk müteahhitler tarafından inşa edilen havaalanı terminalleri, yollar, çeşitli işletmeler, alışveriş merkezleri, hastaneler, konut kompleksleri ve iş merkezleri gibi projelerin toplam sözleşme tutarının 2016 yılı itibariyle 9,9 milyar dolar civarında olduğu bilinmektedir. Bu kadar yüksek bir ciro çerçevesinde RF'nda inşaat işi yapılmasında; Türk inşaat sektörünün potansiyeli ve kapasitesinin Rus firmalarından önemli ölçüde yüksek olmasının, RF'nda önemli bir deneyim ve itibar kazanılmasının önemli olduğunu söylemek mümkündür. İlaveeten, Türk Müteahhitler Birliği de dâhil olmak üzere, yurtdışında Türk iş dünyasının çıkarlarını savunan birçok organizasyonun bulunması önemli bir rol oynamaktadır. RF'ndaki Türk yatırımlarının, daha fazla sosyo-ekonomik önemi olan inşaat sektörünün yanı sıra alkollü içecekler, kimyasallar ve cam üretimi gibi düşük ve orta teknoloji sektörlerine yoğunlaştığı bilinmektedir. Buna karşın, son on yılda Rus firmalarının Türkiye ekonomisindeki varlıklarını artırdığı, daha ziyade stratejik önemi ve katma değeri yüksek olan enerji, metalurji, bankacılık ve otomotiv endüstrisi gibi sektörlere odaklandıkları görülmektedir.⁶³⁹ Aşağıdaki tabloda Türk inşaat firmalarının 2011-2015 yılları arasındaki yapmış olduğu projeler ve toplam değeri gösterilmiştir.

Yıl	Toplam Proje Sayısı	Projelerin Toplam Değeri (milyon dolar)
2011	107	5.027
2012	76	6.048
2013	67	4.803
2014	47	3.851
2015	26	5.387

Tablo-24: Türk İnşaat Firmalarının Arasındaki Yapmış Olduğu Projeler (2011-2015).
(Kaynak: New Stage Of Russia-Turkey Economic Relations, s.18, <https://russiancouncil.ru/upload/Russia-Turkey-Report28-en.pdf>, 26.12.2019).

⁶³⁹ Seçkin Köstem, "The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence", *Perceptions*, Summer 2018, Vol. XXIII (2), s.18.

Gelişen endüstrisi, büyüyen ekonomisi ile artan nüfusuyla Türkiye'nin gelecekteki enerji ihtiyacının artacağı hesaplanmaktadır. Doğal gaz tedarikinin çeşitlendirilmesi kapsamında yapılan çalışmalarda alternatiflerin kısıtlı olması nedeniyle büyük bir ilerleme kaydedilememiş ancak, doğal gazın depolanmasıyla ilgili olarak mevcut tesislere ilave olarak Tuz Gölü doğal gaz yer altı depolama projesi hayata geçirilmiştir. Buradaki tesiste ilk faz tamamlanmış ve doğal gaz depolanmaya başlanmıştır. Söz konusu yer altı deposunun 2023 yılı itibarıyla toplam çalışma gazı kapasitesinin 5,4 milyar Sm³'e ve geri üretim kapasitesinin 80 milyon Sm³/gün'e çıkarılması planlanmıştır.

Öte yandan, gelecekteki enerji ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türkiye ile RF arasında "Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma" 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanmıştır. Ekim 2017'de alınan sınırlı çalışma izni ile Akkuyu-Mersin sahasında söz konusu tesisin inşasına başlanmış, ilk ünitesinin 2023 yılında işletmeye alınması planlanmıştır. Türkiye'nin ilk nükleer santrali olacak bu tesisin toplam inşaat maliyetinin 20 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁴⁰ Söz konusu nükleer tesis hakkında Akıncı, "diğer imkânı olan Batı ülkelerinin Türkiye'nin gelecekte nükleer enerji yeteneğini başka alanlara kaydırma ihtimalinden çekinerek işbirliğinde isteksiz davranmalarının, RF'nun da küresel bir itibar kazanma niyetiyle oldukça istekli olmasının söz konusu nükleer santralin bu yoldan yapılmasını gerekli kıldığını" belirtmektedir. İlave olarak, "ülke toprakları içinde ve bizim işletme/ kontrolümüzde olacak böyle bir nükleer santralin olumsuzluk yaratmayacağını, enerji ihtiyaçlarımızın karşılanması açısından ise önemli bir adım olacağını" vurgulamaktadır.⁶⁴¹ İkinci proje olarak düşünülen Sinop Nükleer Santrali için ise 3 Mayıs 2013 tarihinde Japonya ile "Nükleer Santral Yapımı ve İşbirliğine İlişkin Hükümetler Arası Anlaşma" imzalanmış, bu konuda çalışmalar devam etmektedir.⁶⁴²

Bu dönem içinde askeri işbirliği kapsamında iki ülke arasında yaklaşık 2,5 milyar dolarlık bir silah alım anlaşması da imzalanmıştır. Bu kapsamda Türkiye, Aralık 2017'de uzun süredir ihtiyaç duyduğu S-400 uzun menzilli hava savunma füzesi⁶⁴³ almak için RF ile bir sözleşme

⁶⁴⁰ New Stage Of Russia-Turkey Economic Relations, s.14, *a.g.s.*

⁶⁴¹ Akıncı, *a.g.d.m.*

⁶⁴² T.C. Enerji Bakanlığı Bilgi Merkezi, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>, 01.04.2019.

⁶⁴³ S-400 Triumph Uzun Menzilli Hava Savunma Füzesi (NATO ismi: SA-21 Growler), otonom tespit ve takip yapabilen çok işlevli bir radar ile hava savunma füzesi sistemleri, rampaları ve komuta- kontrol merkezini içermektedir. Katmanlı bir savunma oluşturmak için üç tür füze ateş edebilmektedir. Sistem, uçak, insansız hava aracı (İHA) ve 400 km mesafedeki balistik ve seyir füzeleri dâhil olmak üzere her tür hava hedefini etkisiz hale getirme imkân ve kabiliyetine sahip, 30 km. irtifaya kadar aynı anda 36 hedefe angaje olabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Army Technology, "S-400 Triumph Air Defence Missile

imzalamıştır. Daha önce Türkiye, bu kapsamda önemli ölçüdeki hava ve füze savunma ihtiyacını gidermek için birçok gayret göstermiş, başta ABD olmak üzere diğer NATO üye ülkelerinden benzer silah sistemleri tedarik etmeye çalışmış, ancak üretici ülkeler bu füzeleri satmaya yanaşmamıştır. Zamanlama (ivedilik), fiyat avantajı, teknoloji transferinin kabul edilmesi gibi hususlar bu anlaşmanın imzalanmasının diğer önemli nedenleri olmuştur.⁶⁴⁴ Bir zorunluluk olarak alınmasına karar verilen silah sistemi için yapılan sözleşmeye göre; ruble karşılığında toplam iki S-400 sistemi (bir sistem ilave edilebilir) olarak dört batarya tedarik edilecektir. Milli dost/düşman tanıma (IFF) sistemleri kullanılacak olan füzelerin ilk teslimi Temmuz 2019'da yapılmış, tüm teslimatın 2020 yılında sonuçlandırılması planlanmıştır.⁶⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti ile RF, 2000 yılında, hemen hemen eşit ekonomik büyüklüğe sahip iken, 2012 yılında RF'nin ekonomik büyüklüğü, Türkiye'nin iki katını aşan duruma erişmiştir. Günümüzdeki Türkiye ile RF arasındaki tüm alanlardaki ilişkiler gelişerek 2013 yılında yaklaşık 7 milyar doları ihracat olmak üzere 32 milyar dolara ulaşmış olan ticaret hacmi 2018'de yaklaşık 3,5 milyar doları ihracat olmak üzere 25,5 milyar dolar civarına gerilemiştir. Dış ticaret rakamlarındaki yükselmenin Türkiye'nin son dönemde özellikle enerji ve hammadde kaynaklarına olan ihtiyacının artması sonucunda ortaya çıkan bağımlılığın RF lehine "asimetrik" bir boyut kazanmaya başladığını söylemek mümkündür.⁶⁴⁶ Diriöz bu hususta; "enerji hatları tarafından oluşan bağımlılığın 'tek taraflı' bir bağımlılık değil, 'karşılıklı bağımlılık' yarattığının altı çizerek, bu söylemin benzerinin 1980'lerde Almanya gibi bazı AB ülkelerinde Sovyet Rus gazının döşenecek boru nakil hatları için gösterilen tepkiyle benzer olduğuna" dikkat çekmektedir.⁶⁴⁷ Böyle olsa bile, AB ülkelerinin doğal gaz konusunda RF'na olan bağımlılığı RF'nun politik bir "kuvvet çarpanı" olduğu gerçeğini değiştirmeyecek, Türkiye'nin alternatif enerji tedarikçisi bulma, doğal gaz depolama tesis kapasitelerinin artırılması, nükleer santralin tesis edilmesi gibi politikalarının önemini ortadan kaldırmayacaktır.

System", <https://www.army-technology.com/projects/s-400-triumph-air-defence-missile-system/>, (02.04.2019); NTV, "S-400 Füze Savunma Sisteminin Özellikler Neler?", <https://www.ntv.com.tr>, 20.09.2017

⁶⁴⁴ Diriöz, a.g.d.m.

⁶⁴⁵ Akıncı, a.g.d.m.; BBC Türkçe, "S-400: Türkiye'nin Rusya'dan Satın Aldığı, Teslimatına Başlanan Hava Savunma Sistemi", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094>, 13.07.2019.

⁶⁴⁶ Serkan Ömer Abbasigil, "Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt.4, No.2, 2016, s.58.

⁶⁴⁷ Diriöz, a.g.d.m.

SONUÇ

Aristo'dan beri farklı anlamalar yüklenerek kullanılmış olan “ekonomi politik” etimolojik olarak “bir devleti/halkı yönetme sanatı” anlamını taşımaktadır. 20. yüzyıla kadar iktisat, politika ve sosyoloji disiplinlerini kapsayan bir bilim dalı olarak yürütülen ekonomi politik küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası politikayla daha yakın bir etkileşim içine girmiştir. Bunun sonucunda disiplinler arası bir alan olarak Uluslararası Ekonomi Politik (UEP) ortaya çıkmış ve artık günümüzde apayrı bir disiplin olarak görülmeye başlamıştır. UEP geniş bir çerçeveye politik, ekonomik, sosyolojik, hukuki ve çevreyle ilgili hususları çalışma alanına katarak pek çok disiplinle yakın işbirliğine giren analizleri içeren bir şekle dönüşmüştür. Tezin konusunu oluşturan soğuk savaş sonrası TDP bu perspektifle incelenmiş, RF ile olan ilişkiler tarihsel süreç içinde incelenerek özellikle bu dönem içindeki ilişkilerin “ekonomi politik” ayrıntılı olarak ortaya konmuştur.

Tarih boyunca insanoğlunun ilk ticari ilişkiyi kurduğu günden bu yana, aslında var olan ekonomi, egemen ulus devletlerin ortaya çıktığı ve birbirleriyle ticari ilişkiler kurmaya başladığı 1648'de imzalanan Westphalia Anlaşması sonrasında uluslararası bir şekle dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik sistem, küresel ekonomik ve bölgesel organizasyonlar, ÇUŞ'ler ve çevreyle ilgili network'ler gibi başka birçok aktörün de katılımıyla karmaşık bir hal alırken, aynı zamanda iki kutuplu bir yapının etrafında şekillenmiştir. ABD hegemonyası kapsamında kurulmuş Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel organizasyonlar uluslararası ekonomik sistemde başat rol oynamış, gelişmekte olan ülkeler üzerinde büyük etki yaratmışlardır. Soğuk savaşın bitmesinden sonra kurulan “yeni dünya düzeni”nde ise süregelen statükonun dışında, mevcut hegemonik yapıya bir alternatif ve rakip olarak ortaya çıkan ÇHC, RF ve Hindistan'ın başını çektiği Şangay Beşlisi, Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi Pasifik ülkeleri ile BRICs gibi bölgesel organizasyonlar uluslararası ekonomik sistemdeki ağırlığını ve etkinliğini artırmıştır. Günümüzde bu ekonomik sistemde, teknoloji, enerji, hammadde, su, gıda, diğer doğal kaynaklar ve savunma sanayinin de dâhil olduğu birçok “bağımlılık” şekli ortaya çıkmış, ülkelerin ekonomi politik kararları, dış politikaları ve gelecekleri bu bağımlılıklar çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.

Tezdeki araştırma konusunun bir bölümünde yer verilmiş Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi büyük ölçüde II. Dünya Savaşı sonrasında, RF ekonomisi ise 1990'lardan itibaren söz konusu uluslararası sisteme uyum sağlamış (*integrated*) ve her iki ülke de güçlü ekonomileriyle G-20 içinde yer almış duruma gelmiştir. Türkiye'nin mevcut ekonomik durumunu değerlendirmek

için Osmanlı Devleti'nin son dönemini içeren Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadarki periyodu çok iyi analiz etmek gereklidir. Bununla birlikte, araştırmada özellikle Türkiye politik tarihinde “kayıp on yıl” olarak görülen 1990’lı yıllara ağırlık verilmiştir. 2000’li yılların başına kadar süren bu dönem koalisyon hükümetleri ve sıklıkla değişen kabineler nedeniyle politik istikrarsızlığın yanı sıra ekonomik darboğazın da yaşandığı bir süreç olmuştur. 1994, 2000 ve 2001 ekonomik krizleri IMF’nin sıkı politikalar içeren programlarının uygulanmasını zorunlu kılmış, üst üste yaşanan bu krizler uluslararası sermayenin de güvenini olumsuz etkileyerek ekonomideki sorunların artmasına yol açmıştır. Bu yıllardaki olumsuz ekonomik koşullar hem uluslararası hem de yerli şirketleri, tüm sektörleri ve hane halkını etkileyecek bir durum yaratmıştır. Kasım 2002’de yapılan genel seçimlerde belirtilen ekonomi politik durumun da etkisiyle AK Parti tek başına iktidara gelmiştir. 2008 yılındaki küresel ekonomik krize kadar uluslararası ekonomik konjonktür ve liberal çevrelerin dahil olduğu büyük bir destekle önemli bir büyüme kat edilmiştir. 2002 yılında 87,6 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 2008’e gelindiğinde yaklaşık 4 kat artarak 334 milyar dolara ulaşmış, 2017’ye kadar % 6,85’lik bir büyüme oranı yakalanmıştır. Cumhuriyet dönemi (2013 yılına kadar) ortalaması % 4,6’nın üzerinde olan bu oran bir takım olumsuzluklara rağmen başarılı bir ekonomik performansın gösterildiğini doğrulamaktadır.

TDP cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar genel olarak Batıyla uyumlu bir ekonomi politik ve NATO’yla ortak bir güvenlik politikasını esas alan barışçıl, milli egemenlik ve insanlık temel ilkeleri çerçevesinde, özellikle soğuk savaşın bitimine kadar “statükocu” bir nitelikte oluşturulmuştur. İstiklal Savaşında izlenen dış politikanın ekonomi politikası, Sovyet Rusya ile “emperyalist güçlerle birlikte mücadele etme” temelindeki bir yakınlaşmayı zorunlu kılmıştır. Sovyet Rusya’nın Milli Mücadele esnasında yüklü miktarda altın, silah ve mühimmat yardımı yapmasının arka planında sosyalist ideolojiyi Türkiye dâhil bölge ülkelerine “benimsetme ve yayma” emelinin olduğu bir gerçektir. RF olan ilişkilerin temelini ilki Mart 1921’de, sonrasında Aralık 1925’de tekrardan güncellenerek imzalanan “Dostluk Anlaşmaları” oluşturmuştur. Soğuk savaş döneminde Batı ve NATO bloğu içinde hareket eden Türkiye, dış politikasının ekonomi politikasını de bu çerçevede yürütmeye gayret etmiştir. Özellikle 1950’lerden sonra genel olarak ABD’ye uyumlu liberal politikaların izlendiği ve Sovyet Rusya’nın başını çektiği “Demir Perde” ülkeleriyle mesafeli ilişkilerin sürdürüldüğü bir süreç yaşanmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren TDP değişen uluslararası sisteme ayak uyduracak şekilde, Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar hüküm sürdüğü coğrafi bölgeleri ve ÇHC, Japonya, Hindistan, Güney Kore gibi yeni güç merkezlerini de kapsayacak şekilde ilgi alanını

genişletmiştir. Belirlenen politikalar çerçevesinde ülkenin yumuşak gücü ile birlikte ekonomi politik olarak ilerlemesinin de olumlu etkisiyle “bölgesel bir güç olma” hedefine doğru süratle yol almaya devam edilmiştir. Bu kapsamda, göreve gelen hükümetlerin programlarında TDP’nın ilgi alanlarındaki hedefler sıralanırken özellikle “ekonomi politik” hususlara vurgu yapılmış, “bütünleşme, ticari ilişkilerin artırılması, ticari bağların güçlendirilmesi” gibi ifadelerle bu konuya özellikle dikkat çekilmiştir. Soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan yeni küresel konjonktürde tüm ülkelerin yeniden uluslararası politikalarını geçirdiği dönemde Türkiye dış politikasını, unsurlarını ve bu çerçevede RF ile olan ilişkilerini yeniden değerlendirerek geliştirme sürecine girmiştir. TDP’nun ekonomi politikası kurulmuş olan ittifaklar çerçevesinde devam ederken, başta komşusu RF olmak üzere daha uzak coğrafyalara kadar uzanan ilgi alanlarını da kapsamaya başlamıştır.

Diğer yandan, Türkiye 1950’lerden itibaren üyesi olduğu Batı ülkeleriyle olan ekonomi politik ilişkilerini geliştirmeyi de sürdürmektedir. Dış ticaret rakamlarına göre, son yıllarda AB’ne üye ülkelere yapılan ihracatın toplam ticaret hacminin 105 milyar dolara yaklaşması ve toplam ihracatın yaklaşık yarısını teşkil etmesi, TDP’nın AB’ye üye olma politik hedefiyle uyumlu olduğunun ve ikili ilişkilerin ekonomi politik önceliklerle şekillendiğinin bir göstergesidir. Öte yandan, ABD ile yürütülen ikili ilişkilerde 20 milyar dolar civarındaki dış ticaret hacmiyle istenen ilerleme sağlanamamıştır. İki ülke yetkililerince 2019 yılında verilen beyanatlarda “ticaret hacminin 100 milyar dolara ulaştırılması” yönündeki hedefi gerçekleştirmek üzere çalışmalara hız verileceği ifade edilmektedir. Özellikle 1980’lerden sonra hızlanan küreselleşmenin EUP’teki etkisi daha fazla görülmeye başlamış, TDP’nın ilgi alanındaki uzak mesafelerdeki ülkelerle olan ikili ilişkilerin geliştirilmesi ulaşım ve haberleşme imkânlarının da artmasıyla daha olanaklı hale dönüşmüştür. Sovyet Rusya’nın dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle olan ikili ilişkiler 1990’lardan itibaren daha fazla geliştirilmeye çalışılmış, ancak özellikle ekonomik anlamda istenen seviyeye ulaşamamıştır. Söz konusu ülkelerle olan dış ticaret hacmi 2018 yılı verilerine göre toplamda 7 milyar dolarda kalmıştır. Söz konusu ülkelerden en çok Azerbaycan ve Özbekistan’la dış ticaret yapılmıştır.

Tezin araştırma konusunun örneğini teşkil eden RF politik dünya tarihinde önemli bir yer tutan Rusya’nın “mirasçısı” olarak görülmektedir. Büyük bir coğrafyaya, nitelikli insan kaynağına sahip 150 milyonluk bir nüfusa, dünya rezervlerinin büyük bölümünü oluşturan petrol ve doğal gaz kaynakları ile büyük bir orduya sahip olması gibi özellikleriyle RF, günümüzde yeniden uluslararası sistemin güçlü ve önemli bir aktörü olarak uluslararası

sistemde yerini almıştır. Türkiye ve RF iki komşu ülke olarak çok köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. Tarihsel süreçte Rusya'nın geçmişteki yayılmacı politikaları ve coğrafi konumu itibariyle küresel ticari yollar ile stratejik bölgelere ulaşması için Türk boğazlarına ve mevcut rejimine tabi olduğu bir gerçektir. Öte yandan, Ortodokslar için dini ve tarihsel açıdan önemli bir konumda bulunan Fener Rum Patrikhanesinin bulunduğu İstanbul (*Konstantinopolis*) Ruslar için her zaman dini bir önem taşımıştır, gelecekte de mutlaka taşıyacaktır.

Geçmişte yaşanan birçok çatışma ve savaşa rağmen özellikle İstiklal Savaşındaki Rus yardımlarının zaferin kazanılmasına büyük bir katkı yaptığını ayrıca belirtmek gerekir. Özellikle Atatürk ve Lenin döneminde iki ülke arasında kurulan dostluk Türk ve Rus tüm araştırmacıların hemfikir olduğu bir gerçektir. Öte yandan, RF'nun Ortadoğu'da ve Avrupa'da ulusal çıkarları çerçevesinde politikalar üreterek bölgedeki ülkeler ile kendisiyle bir bağımlılık ilişkisi kurmaya çalıştığı ve öncesinde işbirliği içinde bulunduğu ÇHC, İran, Suriye gibi ülkelerle birlikte hareket etmekte olduğu görülmektedir. Tarihsel arka planı etüt etmeden iki ülke arasında ilişkileri ve günümüzdeki olay/olguları objektif olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bununla birlikte, Türkiye ve RF'nun değişmeyecek coğrafi konumları, özellikle RF'nun uluslararası pazarlara ulaşacağı küresel ticaret yollarına erişmesi için Türk boğazlarının rejimine tabi olması, dış politika, ekonomi politik ve diğer benzer konulardaki farklı yaklaşımları uyumsuzluk alanlarını oluşturması beklenmelidir. Tüm bunlara rağmen iki komşu devletin özellikle soğuk savaştan sonraki dönemde ilişkilerini "dostluk" anlayışıyla ve büyük ölçüde ekonomi politik çıkarları gözeterek şekillendirilmeye çalışması bölgesel ve küresel politikalara önemli ölçüde etki yapmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkileri soğuk savaş sonrası yeniden şekillenen uluslararası politik durumda eskisine oranla çok ileri bir seviyeye gelmiştir. Başta enerji olmak üzere savunma sanayinden turizme kadar pek çok alandaki işbirliği yıllar içinde önceki dönemlerle kıyaslanmayacak durumdadır. İki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine yönelik adımların atıldığı 1991-1999 arasındaki dönem, gerekli anlaşmaların yapılarak ilgili komisyonlar ve çalışma grupların oluşturulduğu yıllar olmuştur. Bu dönemde RF mevcut olan kapitalist küresel ekonomik sisteme uyum sağlamaya çalışmış, ancak 1998 yılındaki küresel ekonomik krizin de etkisiyle ekonomik dengeleri bozulmuştur. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilere yansımış, 1991 yılındaki ticaret hacmi 1,5 milyar dolar iken, 1998 yılında 3,5 milyar dolara yükselmiş, 1999 yılında ise 2,96 milyar dolara gerilemiştir. Bu dönem içinde Türkiye'nin ağırlıkla giyim eşyası, elektrikli ve demir-çelikten eşyalar, yaş sebze ve meyve, deri mamulleri, mobilya, un ile pastacılık malzemesinin ihraç ederek karşılığında ağırlıkla mineral yağ ve yakıtlar ile demir-

çelik, alüminyum gibi hammadde kaynaklarını aldığı görülmektedir. Bu yıllarda dış ticaret dengesi RF lehine olsa da, 1997 yılında 100 milyon dolar seviyesine kadar inmiş, buna ihracat kalemlerindeki artışın yanı sıra Rus turistlerden sağlanan turizm geliri de büyük katkı yapmıştır. Bahse konu gelirlere, özellikle 1993-1998 yılları arasındaki yoğunluk göstermiş olan, genelde kayıt dışı gerçekleşen ve toplamda 5-15 milyar dolarlık tahmini bir tutarda yapılan bavul ticaretini de eklemek gerekir.

Türkiye ile RF arasında ilişkilerin geliştirildiği 2000-2008 yılları arasında önceki yıllarda işbirliğini artırıcı mahiyetteki kararların uygulamaya geçirilerek olumlu sonuçları görülmeye başlanmıştır. Bu dönem başında yaklaşık 4,5 milyar dolar olan ticaret hacmi 2008 yılında 38 milyar dolara ulaşmış, ancak 23 milyar dolarlık mineral yakıt ve yağlar ile bunların ürünlerinin ithalatı nedeniyle dış ticaret açığı 25 milyara yaklaşmıştır. Bu durumun oluşmasında özellikle 2005 yılından itibaren Mavi Akım projesinin hayata geçmesiyle kullanımı yaygınlaşan doğal gaz ithalatının payı büyük olmuştur. Yine aynı dönemde askeri işbirliğinin geliştirilmesi için iki ülkenin Genelkurmay Başkanlarıca imzalanan bu kapsamdaki anlaşma NATO üyesi olan Türkiye için önemli bir açılım olarak kabul edilmelidir.

İkili ilişkilerden üst düzey işbirliğine geçilen 2009-2014 yılları arasındaki dönemde, 2010 yılında Devlet Başkanlarının eş başkan olduğu Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)'in tesis edilerek faaliyetlerine başlaması önemli bir adım olmuştur. 2014 yılına gelindiğinde Türkiye'nin RF'na ihracatı 6 milyar dolar, ithalatı 25,3 milyar dolar olmak üzere toplamda 31,3 milyar dolarlık bir ticaret hacmine ulaşılmıştır. Bu yıllarda önceki dönemlere benzer kalemlerin ticareti gerçekleşirken, RF'ndan aynı yıl ithal edilen 1,5 milyar dolarlık hububat ve ilk defa alınan silah ile askeri malzeme kalemleri dikkat çekici olmuştur. Bu kadar yüklü miktarda yapılan hububat ithalatını Türkiye'nin tarım politikalarının tekrar değerlendirilmesi için bir işaret, askeri malzeme ithalatını da bu alandaki işbirliğini geliştirici adımlardan biri olarak görmek uygun olacaktır. Bu yıl itibarıyla doğal gaz ithalatının da yaklaşık % 55'inin RF'nda yapılması Türkiye'nin dezavantajına olacak şekilde gelişmiş bir bağımlılık olarak görmek mümkündür. Öte yandan, 2009 yılında RF'ndan gelen turist sayısı 2,7 milyon iken, toplam turist sayısının % 12'sini oluşturacak şekilde 4,5 milyona ulaşması turizm alanındaki gelişmiş işbirliğinin bir göstergesidir. Gelecekte dış ticaret hacminin 100 milyar dolara çıkarılması iki ülkenin en yetkili mercilerince dile getirilerek bir hedef olarak belirlenmiştir.

Uzun çalışmalar ve yürütülen diplomasi sonrasında üst düzey işbirliğinin geliştirildiği, bazı uzmanlarca dillendirilen "stratejik ortaklık" seviyesine doğru hızlıca yol alınan bu süreçte, Kasım 2015'te Türkiye tarafından RF'na ait bir savaş uçağının düşürülmesi büyük bir krize

neden olmuştur. Sonrasında RF'nca sert açıklamalar yapılarak Türkiye'ye karşı birçok ekonomik yaptırım tedbiri yürürlüğe sokulmuştur. Yaptırımlar neticesinde 2016 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminde 5 milyar dolarlık bir azalma ve % 30 civarında bir düşme yaşanmıştır. Ağırlıkla mineral yakıt ve bunların ürünleri ve hammadde ile yaş sebze ve meyve olarak gerçekleşen ithalat kalemlerinden bunlarla ilgili olan başta otomotiv, beyaz eşya, TV vb. elektronik alet üreticileri, turizm sektörü ve çiftçiler olmak üzere tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir. Diğer taraftan, 2014 yılında Türkiye'ye 4,5 milyon Rus turist gelirken, bu rakam 2016 yılında 860 bin civarına düşmüş, diğer ilkelere gelen turistler de olumsuz etkilenerek Türkiye'nin toplam turizm geliri aynı yıllar için 34,3 milyar dolardan 22,1 milyar dolara gerilemiştir.

İki ülke arasındaki bozulan ilişkiler dolayısıyla 2023 yılında bitirilmesi öngörülen Akkuyu Nükleer Santralinin inşasında bir süreliğine belirsizlik yaşanmıştır. Bu dönemde, RF'nun büyük bir gelir kaynağı olarak gördüğü doğal gazı da içeren mineral yakıt ve bunların ürünlerinin satışıyla ilgili yaptırım tedbiri uygulamaması Türkiye'nin daha büyük bir zarara uğramasını engellemiştir. Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın RF Devlet Başkanı Putin'e yazdığı mektupla bozulan ikili ilişkiler düzelmeye sürecine girmiş ve liderlerin katılımıyla Mart 2017'de Moskova'da icra edilen ÜDİK toplantısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler kriz öncesindeki seviyeye ulaşmaya başlamıştır. 2018 yılında ticaret hacmi yaklaşık 22 milyar doları ithalat olmak üzere 25,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış politikadaki bu gözden geçirmenin ve yeni oluşan şartlara göre rasyonel politikalar uygulanmasının olumlu sonuçları hemen kendini göstermiştir.

Soğuk savaştan sonra her ne kadar uluslararası politikanın NATO ve Varşova Paktı ülkeleri arasındaki keskin sınırlar kalkmış gibi gözükse de, RF'nın NATO üyesi Türkiye ile askeri alanlardaki işbirliği başta ABD olmak üzere diğer üyelerin tepkilerine neden olabilmektedir. Bu husus RF tarafından Türkiye'ye karşı zaman zaman bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan, başta doğal gaz başta olmak üzere, 2023 yılında faaliyete geçirilmesi planlanan nükleer santralden elde edilen enerji kaynakları çerçevesinde Türkiye'nin RF'na karşı "asimetrik bir bağımlılığı" oluştuğunu söylemek mümkündür. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, tedarikçi ülkelerin artırılması gibi tedbirler alınmasına rağmen RF'nun bu konudaki ağırlığı yakın ve orta vadede devam edecek gözükmektedir. En son alınan hava ve füze savunma sistemleri kapsamında askeri teknoloji ve savunma alanındaki diğer işbirliklerinde de benzer bir bağımlılığın ortaya çıkması muhtemeldir. Bu hususta başta ABD ve diğer bazı NATO üyesi ülkelerin de çekinceleri bilinmekte, en son ortak olan F-35 savaş

uçağı projesinden dahi Türkiye'nin çıkarılması gündemdedir. Gelecekte RF'nuyla artacak askeri işbirliğinin ekonomi politik sonuçlarının da göz önüne alınması gereklidir.

2015 yılındaki uçak düşürme ve 2016'daki Büyükelçi Karlov suikastı nedeniyle ortaya çıkan sorunlar neticesinde Türkiye'nin uğradığı ekonomik kayıp ve yaşadığı politik zorluk izlenen dış politikanın çerçevesini belirleyen temel unsurlardan birisi olmuştur. Buna benzer önemli etkiler yaratabilecek olaylardaki hareket tarzlarının ve dış politika yapımında verilecek stratejik kararların, kurmay ve uzmanların çalışmalarıyla olgunlaştırılması ve süratle silsile yoluyla değerlendirme işleminden geçirilerek “devlet politikası” şeklinde uygulanması daha uygun olacaktır. Yine, 2015'teki krizde görüldüğü üzere, devletlerin ilgili kurum ve yetkililerinin dışında iki ülke halklarının da konuya dâhil edilmesi psikolojik ve sosyolojik boyutlar eklemektedir. Bu durum yaşanan sorunları daha karmaşık bir hale getirerek çözümün sağlanmasını güçleştirmektedir. Bunun için gerek devlet yetkililerinin yaptığı açıklamaların, gerekse de medyada yer alan bilgilerin benzer sonuçlara neden olmayacak mahiyette olmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Son dönemde Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkilerinin geliştirilmesinde ve yaşanan kriz dönemi başta olmak üzere tüm işbirliği ve anlaşmazlık konularında iki ülke Devlet Başkanlarının sergiledikleri liderliğin büyük bir etkisinin olduğu muhakkaktır. Liderler arasında sergilenen yakın dostluk ve anlayış birliği bu hususlarda büyük rol oynamıştır. En üst düzeyde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler, iletişim kanallarının sürekli açık tutulması, sorunların çözümünde sergilenen pragmatik ve soğukkanlı yaklaşımlar iki ülke arasındaki ilişkilerde geline seviyeye önemli bir katkı yapmıştır.⁶⁴⁸

Tüm bu bilgiler ışığında; coğrafi olarak aynı bölgede yaşayan ülkelerin, küreselleşmenin de büyük etkisiyle geliştirilen ikili ilişkilerin UEP çerçevesinde şekillendiği ve bu ilişkilerde bir bağımlılık şeklinin olduğu anlaşılmaktadır. Oluşan bağımlılığın da ülkelerin izlediği dış politikada çok önemli bir etki yarattığı görülmektedir. Bununla birlikte, günümüzde hızla değişen bölgesel/küresel politik şartlar ve olaylar nedeniyle devletlerin dış politikalarını sürekli gözden geçirerek güncellemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, bu araştırmada temel hipotez olan “Türkiye Cumhuriyeti-RF örneğinde görüldüğü üzere UEP'in TDP'na çok önemli bir etki yaptığı, dış politikanın oluşturulması, yürütülmesi ve değiştirilmesinde temel unsurlardan birisi olduğu” doğrulanmaktadır.

---

⁶⁴⁸ Diriöz, a.g.d.m.; Uruzova, a.g.e., s.46.

Gelecekle ilgili öngörüler çerçevesinde, son dönemde halkların ve liderlerin de dâhil olduğu, iki ülke arasında sağlanan dostluk çerçevesinde aynı coğrafyayı paylaşan iki ülkenin işbirliğinin geliştirilmesi mümkün görünmektedir. Bu gelişmenin hem bölge barışına, hem iki ülkenin kalkınmasına hem de uluslararası sisteme olumlu katkı yapacağı muhakkaktır. Öte yandan, tarihsel arka plan dikkate alındığında, RF'nun bölgesel/küresel politik hedeflerine ulaşma sürecinde ulusal çıkarlarına ters düşen hususlarda Türkiye ile önceden yaşanmış olan anlaşmazlık konularının yeniden gündeme gelebileceği akılda tutulmalıdır. RF'yla ile ikili ilişkilerimizin bir denge ve eşitlik içinde geliştirilmesi, uyguladığı tüm uluslararası politikalarını tarihsel gerçeklik çerçevesinde çok iyi analiz ederek değerlendirmek gerekmektedir. Nihayetinde, RF'la olan işbirliği ve anlaşmazlık konuları da dâhil olmak üzere TDP'nı tüm uluslararası olay, olgu ve sorunlarla baş edebilecek şekilde rasyonel ve ortak akılla oluşturmak en doğru yöntem olacaktır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyetinin üye olduğu uluslararası ve bölgesel örgütler bünyesindeki büyük emeklerle ve uzun bir süreç içinde geliştirilmiş olan ekonomi politik ve ittifak ilişkilerinin de TDP'nın yapımında göz önünde bulundurulması akılcı olacaktır.

DERİNLİKLİ MÜLAKAT SORULARI

Türkiye-Rusya tarihten gelen politik, askeri, kültürel ve ekonomik ilişkilere sahiptir. Bu ilişkiler çerçevesinde, işbirliği yapmak farklı düzeylerde her zaman mümkün olmuştur ve bu işbirliği başta ekonomik çıkarlar olmak üzere bölgesel güvenlik ve enerji politikalarına önemli etkilerde bulunmaktadır. SSCB'nin dağılmasından sonra iki ülke arasında bir rekabet alanı haline gelen Türk Cumhuriyetleri coğrafyası ve bölgesel ülkelerle olan ilişkileri de kapsayacak şekilde soğuk savaş sonrası dönemde Türk dış politikasının (TDP) ekonomi politiği ile ilgili olarak aşağıdaki sorular hazırlanmıştır. Bu anket ile özellikle söz konusu dönem içinde Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkileri örneği üzerinde yoğunlaşarak, araştırmadaki hipotezlerle ilgili verilere ulaşılmak hedeflenmiştir.

1. Bulduğunuz görev ve çalışma döneminiz hakkında kısaca bilgi verir misiniz?
2. Cumhuriyet dönemi TDP'nin hangi özelliklerinin ön planda tutulmuş ve etkisi nasıl olmuştur?
3. Soğuk savaş sonrası dönemde TDP'nda ne gibi değişiklikler olmuştur? Görev yaptığınız ülkede hangi küresel ve bölgesel gelişmeler yaşanmıştır?
4. Görevli olduğunuz ülkede dönem içinde başta ekonomik ilişkiler olmak üzere politik, sosyokültürel ve askeri konular gibi diğer alanlarda ikili ilişkilerde ne gibi ilerlemeler olmuştur? Yeterince geliştirilemeyen hususlara hangi faktörler ve durumlar etki yapmıştır?
5. Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti-RF ilişkilerinde büyük bir gelişme gözlenmiş, özellikle enerji alanı başta olacak şekilde turizm ve diğer alanları da kapsayan işbirliğinde büyük bir ilerleme kaydetmiştir. 2014 yılında yaklaşık 31,5 milyar dolara ulaşmış olan ticaret hacmi 2018'de yaklaşık 22 milyar doları ithalat olmak üzere 25,5 milyar dolar olmuştur. İkili ilişkilerdeki mevcut ekonomik durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?
6. Türkiye Cumhuriyeti-RF arasında uzun menzilli bir hava savunma sistemi olan S-400 alımıyla da somutlaşan bir askeri işbirliği geliştirilmiştir. Bu husus ABD ve NATO'nun Türkiye ile ilişkilerini nasıl etkiler? Küresel ve bölgesel güvenlik politikalarında muhtemel ne gibi değişikliklere neden olabilir?
7. Türkiye Cumhuriyeti-RF'nun enerji işbirliğinin mevcut durumu ve gelecekte ulaşacağı nokta hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

8. Türkiye Cumhuriyeti-RF arasındaki işbirliğinde ve yaşanan krizlerin çözümünde iki ülke liderlerinin fonksiyonunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Liderlik faktörünün mevcut duruma olan etkisi nasıldır?

9. İki ülke arasındaki işbirliğinin gelecekteki ekonomi politik sonuçları hakkındaki değerlendirmeniz nasıldır?

10. RF'nun Türkiye olan ilişkilerinde sorun yaşanan zamanlarda PKK terör örgütünün kendi ülke topraklarında hareketlerine müsaade ederek ya da farklı şekillerde üstü örtülü bir destek verdiği görülmektedir. Suriye krizi bağlamında Türkiye'nin YPG/PKK gibi terör örgütlerine yaptığı operasyonlarındaki RF'nun tutumunu ve söz konusu terör örgütlerine yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz? Suriye'nin geleceğinin inşasında Türkiye'nin RF ile olan işbirliği hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Bu hususlar iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkiler?

11. Varsa konu hakkındaki ilave görüşleriniz nelerdir?

Teşekkür ederim.

Harun SEMERCİOĞLU

KAYNAKÇA

I. Kitaplar:

- AKDEMİR, Erhan. “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihi”, *Avrupa Birliği*, Ed. Belgin Akçay, İlke Göçmen, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı, 2012.
- AKIN, Turan. *Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı*, Adana: Karahan Kitabevi, Haziran 2013.
- AKŞİN, Sina. “Siyasal Tarih (1789-1908)”, *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 5.Basım, Temmuz 1997, Cilt.3.
- ALATLI, Alev, *Batıya Yön Veren Metinler*, Kapadokya: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı, Ekim 2010.
- ARBATOVA, Nadejda. “Çok Kutuplu Dünyada Türkiye-Rusya İlişkileri”, *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Ed.: Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013.
- ARI, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2004.
- ARMAOĞLU, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 6. Baskı, Nisan 2010.
- ARMAOĞLU, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 18. Baskı, 2002.
- ARMAOĞLU, Fahir. *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Kronik Kitap, Nisan 2018.
- ATATÜRK, Mustafa, Kemal. *Nutuk*, 1920-1927, C.II, Ankara TTK, 1984.
- AYDEMİR, Şevket, Süreyya. *İkinci Adam*, 3.Cilt, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- BALAAM, David N., DILLMAN, Bradford, *Uluslararası Ekonomi Politika Giriş*, Çev. Nasuh Uslu, Adres Yayınları: Ankara, 2015.
- BALCI, Ali, KARDAŞ, Tuncay. *Realizm*, Ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- BEST, Antony, HANHIMAKI, Jussi M., MAIOLO, Joseph A., SCHULZE, Kirsten E. *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev. Taciser Ulaş BELGE, Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül 2012.
- BİLGE, A. Suat. *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyet Birliği İlişkileri: 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No.316, Ankara, 1992.
- BİLGİN, Pınar, BİLGİÇ, Ali. “Turkey's ‘New’ Foreign Policy Toward Eurasia, *Eurasian Geography and Economics*, Sayı: 52 (2), 2011, s. 173-195.
- BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, Ankara: İmge Kitabevi, 23. Baskı, 2018.

- BÜYÜKAKINCI, Erhan. "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası Analizi* 3, 2004.
- CAŞIN, Mesut Hakkı. *Novgrad Knezliğinden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara: Atlas Kitap, 2. Baskı, 2015.
- CRANE, George T., AMAWI, Abla. *The Theotrical Evolition International Political Economy: A Reader*, Oxford University Pres: New York, 1991.
- ÇALIŞ, Şaban Halis. *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Baskı, 2004.
- ÇALIŞ, Şaban Halis. "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, (Ed. Şaban H.Çalış, İhsan D.Dağı, Ramazan Gözen), Ankara: Liberte Yayınları, 1. Basım, 2001.
- DEDEOĞLU, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2014.
- DONNELLY, Jack. *Realism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- DOSTER, Barış. "Suriye Sorununda Atlantik-Avrasya Rekabetinin Yansıması Olarak Türkiye-İran Rekabeti", *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016.
- EATON, John. *Ekonomi Politik*, Çev. Şiar Yalçın, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 3. Baskı, 1996.
- EKZEN, Nazif. *Türkiye Kısa İktisat Tarihi (1946-2008)*, Ankara: Ayrıntı Basım, 3. Basım, Temmuz 2016.
- ERKİN, Feridun Cemal. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- ERTOSUN, Erkan. "Dış Politikada Özal'lı Yıllar: 1983-1993", *İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1946-2012*, Ed. Tuğba Ünlü Bilgiç, Cihat Gökte, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- FRIEDEN, Jeffry, LAKE, David, A. *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*, London: Routledge, 1999.
- FRIEDEN, Jerry A., MARTIN, Lisa L. "International Political Economy: Global and Domestic Interactions", *Political Science: The State of the Discipline*, Eds. Ira Katznelson and Helen V. Milner, New York: W. W. Norton for the American Political Science Association, 2002.
- FUKUYAMA, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 6. Baskı, Ekim 2016.
- GALLIE, W. Bryce. *Marks and Engels on Revolution and War, Philosophers of Peace and War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

- GERGER, Haluk. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politığı: Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul: Belge Yayınları, 2. Baskı, 1999.
- GÜVEL, Enver, Alper. *Türkiye’de Politika Ekonomi Etkileşimi*, Adana: Nobel Kitabevi, 2003.
- GÜRÜN, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları: 531, Ankara, 1983.
- HAZAR, Numan. *Sovyet Tehdidinin Gölgesinde Türk Dış Politikası Kuzey Afrika Örneği*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, Mart 2018.
- HEYWOOD, Andrew. *Siyaset*, 16. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- HOBBS, Thomas. *Leviathan*, Çev. Semih Lim, İstanbul: YKY, 2013.
- HOLSTI, Ole R. *Theories of International Relations, Explaining the History of American Foreign Relations*, Ed. Michael J. Hogan and Thomas G. Paterson, Cambridge University Press, 2004.
- HOSKİNG, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2. Baskı, 2015.
- HUME, David. *On the Balance of Power*, In Charles W. Hendel (Ed.) *David Hume’s Political Essays*, Indianapolis: Bob-Merrill, 1953, s.142-144.
- KAMEL, Ayhan. *1923’ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.
- KARAL, Enver, Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, 7. Baskı, 2007.
- KLUCHEVSKY, Vasily, O., *A History of Russia*, Translated by: C. J. Hogarth, BY, Edinburgh: Ballantyne Press, Vol.1, 1911.
- KURAT, Akdes, Nimet. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1993.
- KUT, Metin. “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 5.Basım, C.3, Temmuz 1997, s.63.
- KOSTLER, Arthur. *13. Kabile*, Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı, İstanbul: Plato Film Yayınları, 3. Baskı, 2008.
- LIST, Friedrich. “Political and Cosmopolitical Economy”, *The Theoretical Evolution International Political Economy: A Reader*, Ed. George T.Crane, Abla Amawi, New York: Oxford University Pres, 1991.
- MACHIAVELLİ, Niccolo. *Prens*, Çev. Anita Tather, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010.
- MAVOR, James. *An Economic History of Russia*, New York: E. P. Dutton and Company, Vol.1, 2. Edition, 1925.

- MERAM, Ali, Kemal. *Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969.
- MILLER, C. Raymond. *International Political Economy*, London: Routledge, 2008.
- MORGENTHAU, Hans J. *Politics Among Nations*, New York: Alfred A. Knopf, 1949.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.
- NEZİROĞLU, İrfan, YILMAZ, Tuncer. “Cumhuriyet Hükümetinin (III. Menderes Hükümeti) Programının Genel Kurulda Yapılan Görüşmeleri Sırasında Yaptığı Konuşma”, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Cilt 4.
- NIKITIN, Petr, Ivanevic. *Ekonomi Politik*, Çev. Hamdi Konur, Sol Yayınları: Ankara, 10. Baskı, 2012.
- NYE, Joseph, S. *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç*, Çev. Rayhan İ, Aydın, Ankara: Elips, 2005.
- OATLEY, Thomas. *International Political Economy*, Routledge, 5th Edition, 2013.
- ORAN, Baskın (Ed). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 1-3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2013.
- OREŞKOVA, Svetlana. “Osmanlı-Rusya İlişkileri: Bazı Yanlış Algılamalar ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları”, *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Ed. Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013.
- ÖZASLAN, Rüveyda Kızılböğü, AKBULUT, Ayberk. “Küreselleşme ve Uluslararası Politik Ekonomi İlişkisi”, *Uluslararası Politik Ekonomi 1*, Ed. Arzu Al, Meral Balcı, İmam Bakır Kanlı, Ankara: Savaş Yayınevi, 2017.
- ÖZDAL, Habibe. *Rus Dış Politikasında Ukrayna-Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına*, İstanbul: USAK, 2016.
- ÖZDEMİR, Ali Murat, AYKUT, Ebubekir, SUNE, Engin, UĞURLU, Göksu. *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- ÖZDEMİR, Haluk. “Rasyonel bir Politika Aracı Olarak Türkiye-AB İlişkileri ve Üyelik Sürecinin Anlamı”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016.
- PEET, Richard. *İktidarın Coğrafyası, Küresel Ekonomi Politika Nasıl Yaratıldı*, Ankara: Maki Basın Yayın, Şubat 2011.
- RIASANOVSKY, Nicholas V. *A History of Russia*, Oxford: Oxford University Press, 5th Edition, 1993.
- ROUSSEAU, Jean Jacques. *Ekonomi Politik*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı, Aralık 2015.

- SANDER, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*, Der. Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi, 4. Baskı, 2013.
- SANDIKLI, Atilla, KAYA, Erdem. "Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış", (ed.) Atilla Sandıklı, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2012.
- SAVAŞ, Vural Fuat. *Politik İktisat*, İstanbul: Beta Basım, 8. Baskı, 2016.
- SCOT, Len. *International History 1945-1990, The Globalisation of World Politics*, Ed. John Baylis, Steve Smith, New York: Oxford University Press, 2. Edition, 2001.
- SELÇUK, Hasan. *Türkiye-Rusya Ticari İlişkileri*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005.
- SMİTH, Adam. "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: Of Restraints Upon The Importation From Foreign Countries of Such Goods As Can Be Produced At Home", *The Theoretical Evolution International Political Economy: A Reader*, Eds. George T.Crane-Abla Amawi, New York: Oxford University Press, 1991.
- SOTNİCHENKO, Aleksandr. "Avrasya'da Türkiye ve Rusya: Dış Politikada Temel Anlaşmazlıklar", *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Ed. Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013.
- SORGUN, M. Taylan. *Bitmeyen Savaş-Kutulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, İstanbul: 7 Gün Yayınları, 1972.
- SOYSAL, Mümtaz. *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 183, Ankara, 1964.
- SPERO, Joan Edelman. *The Politics of International Economic Relations*, New York: St. Martin's Press, 2. Edition, 1981.
- STIGLITZ, Joseph E., SQUIRE, Lyn. "International Development: Is It Possible", *International Political Economy: Global and Domestic Interaction*, Eds. Ira Katznelson and Helen V. Milner, Political Science: The State of the Discipline, New York: W. W. Norton for the American Political Science Association, 2002.
- SUNGUR, Zahide. *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- ŞAMSUTDİNOV, Abdula Mardanoviç. *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 4. Baskı, 2010.
- ŞİRİNER, İsmail, DOĞRU, Yılmaz. *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2008.
- TELCİ, İsmail Numan. *Devrim Sonrası Mısır Dış Politikası*, İstanbul: SETA Yayınları, 2019.
- TELLAL, Eral. *SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:26, 2000.

- TEPECİKLİOĞLU, Elem, Eyrice. “Afrika Türk Dış Politikasına Ne Kadar Uzak?”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016.
- TOKGÖZ, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, Ankara: İmaj Yayınevi, 10. Baskı, 2011.
- URAZOVA, Elena. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rekabetten İşbirliğine Türk-Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedefler, Başarılar ve Hayal Kırıklıkları”, *Türkiye-Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu İlişkileri*, Editörler: Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap, 2013.
- USLU, Ateş. *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar*, Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Basım, 2013.
- ÜNVER, O. Can. “Kamu Diplomasisi ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, Ankara: Kripto, Kasım 2016.
- VIOTTI, Paul R., KAUPPI, Mark V. *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, (Çev. Ayşe Özbay Erozan), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 5. Baskı, Ekim 2014.
- WADE, Rex A. *Rus Devrimi, 1917*, Çev. Ergin Özler, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- WALLERSTEIN, Immanuel. *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çev.: Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: bgst Yayınları, 3. Basım, Şubat 2014.
- YENAL, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Vizyon Basımevi, 3. Basım, 2017.

II. Basılmamış Tezler:

- AYDIN, Figen. “Kuşak ve Yol Projesinin Ekonomi Politikası ve Türkistan”, Gazi Üniversitesi Uluslararası Ticaret A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.
- BEDİRHANOĞLU, G. Nazan. “Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Roller”, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- BENHÜR, Çağatay, “Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D., Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006.
- ŞEN, Cenk. “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.
- ŞENER, Ayşe. “Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri (1919-1938)”, Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler A.B.D., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- TUĞBA, Yıldız, KARA, Kurtuluş. “Dünya Ticaret Örgütü ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları İlişkisi: Sorunlar, Çözümler ve Türkiye'ye Yansımaları”, Ankara Üniversitesi AB ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler A.B.D., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

YALÇINKAYA, Timuçin. “Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Politikaları Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010.

III. Süreli Yayınlar:

ABBASİGİL, Serkan, Ömer. “Son Dönemde Gelişen Türk-Rus İlişkilerinin Enerji Perspektifinden Analizi”, *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt.4, Sayı: 2, 2016, s.50-83.

ABDULLAH, Akif, HÜSEYİNLİ, Tahire. “XXI. Yüzyılda Rusya’nın Sanayi Sektörünün Yapısal Analizi”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Yıl: 2013, Cilt: 5, Sayı: 18, İlkbahar, s.3-11.

AĞIR, Hüseyin, METİN, Mehmet. “Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6 (1), 2016, s.11-26.

AKARSLAN, Mediha. "1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi TBMM Arasında Kurulan İletişim." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 4 (16), 1995, s. 467-490.

AKIN, Rıdvan. “TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-İ Umumiye Kanunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 2013, s.1-40.

AKTÜRK, Şener. “The Crisis in Russian-Turkish Relations, 2008-2015”, *Russian Analytical Digest*, No. 179, February 2016.

AL, Arzu. “Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2 (1), 2015, s. 143-159.

APAYDIN, Ferhat, AÇIKALIN, Süleyman. “Türkiye’de 1980 Dönüşümü Sonrası İstikrarsız Büyümenin Ekonomi Politiği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43. Sayı, Ocak 2015, s. 200-210.

ATAOV, Türkkaya. “Rus Devletinin Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 23 (4), 1968, s.215-243.

ATEŞ, Davut, GÖKMEN, Gülizar, S. "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15 (1), 2013, s.45-71.

AVCI, Yasin. “Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar”, *Bitlis Eren Üniversitesi İİBF Akademik İzdüşüm Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 104-127.

AYDIN, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1996, s.71-114.

BARDAKÇI, Murat, “Baltacı’nın Katerina ile Zina Yapmadığını Putin de Doğruladı”, *Hürriyet*, 5 Eylül 2018.

- BAŞARAN, Ali, AKDEVELİOĞLU, Atay. "Uluslararası Turizm ve Uluslararası Barış: Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye Ziyaretçi Akımı Örneği, 1992-1999", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, Güz, 2017, s.244-256.
- BAYTAL, Yaşar. "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007, s. 545-567.
- BENHÜR, Çağatay. "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1 (24), 2008, s.277-313.
- BİLGİÇ, Ali. "Güvenlik İkilemi'ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 29 (Bahar 2011), Ankara, s.123-142.
- BİLGİN, Pınar, BİLGİÇ, Ali. "Turkey's 'New' Foreign Policy toward Eurasia", *Eurasian Geography and Economics*, Sayı: 52 (2), s. 173-195.
- BOYRAZ, Cemil. "Küresel Üretim, Ticaret ve Finans", Evren Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İletişim Yayıncılık*, İstanbul 2014, s. 426.
- CHEREMUKHIN, Anton, GOLOSOV, Mikhail, GURIEV, Sergei, TSYVINSKI, Aleh. "The Industrialization and Economic Development of Russia through the Lens of a Neoclassical Growth Model", *The Review of Economic Studies*, Vol. 84 (2), s. 613-649.
- COX, Robert,W. "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method Millennium", *Journal of International Studies*, Vol. 12, No.2, s. 162-175.
- ÇELİKPALA, Mitat. "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 1, 2007, s. 267-298.
- ÇETİN, Halis. "Liberalizmin Temel İlkeleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (1), 2001, s.219-237.
- ÇİMAT, Ali, OZAN, Bahar. "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 6, 2003, s.1-18.
- DEMİR, İsmail. "Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler." *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:21, Sayı:2, 2014, s.179-197.
- DENİZ, Taşkın. Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, 1, Nisan 2014, s.175-204.
- DİLEK Şerif, İSTİKBAL, Deniz, YANARTAŞ, Merve. "Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Odağı: BRICs", İstanbul: SETA Vakfı Yayınları, Sayı: 256, Eylül 2018.
- DUMAN, Mehmet. "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2002, s. 1-16.

- EL ABDİN, Adil Sakran Zine, “Birleşik Devlet Modeli Olarak Irak Uygulaması”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 128, Ocak 2017, s.159-168.
- ELMA, Fikret. “Liberal Düşüncenin Oluşumu ve John Locke”, *Journal of Qafqaz University*, Sayı 9, s. 174-182.
- ERKAN, Süleyman. “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, *Turkish Studies*, Vol.: 10/13, Sonbahar 2015, s. 71-92.
- ERİK, Nazan Yalçın, KOŞAROĞLU, Ş. Merve. “Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2016, s.119.
- ERKMEN, Serhat. “Irak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3, Temmuz 2010, s. 107-145.
- EROĞUL, Cem. “Marksizmin Günümüzde Geçerliliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 47 (01), 1992, s.311-316.
- ERTEM, Barış. “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3/11, 2010, s. 252-273.
- GENÇALP, Ebru. “Türk Basınında İkili Ziyaretler Boyutunda Türk-Sovyet İlişkileri (1965-1980)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14 (29), Güz 2014, s.315-352.
- GÖMEÇ, Saadettin. “Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Journal of International Social Research*, Sayı: 1 (1), 2007, s. 114-131.
- GÖNGEN, Mehmet A. “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 29, 2013, s.117-134.
- GÜLLÜPİNAR, Fuat. “Göç Olgusunun Ekonomi Politikası ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine bir Değerlendirme”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2012, s.53-85.
- GÜRKAN, Ömer. “Küreselleşme ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (3), 2011, s.1-15.
- GÜRKAYNAK, Muharrem, YALÇINER, Serhan. “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler*, Sayı: 6 (23), 2009, s.73-92.
- HOLLIS, Martin, SMITH Steve. *The International System, Explaining and Understanding International Relations*, Vol.5, 1990, s.92-118.
- İNCEKARA, Ahmet, SAVRUL, Mesut. “Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 61 (2), 2011, s.3-22.

- JÄSCHKE, Gotthard. “Türk – Rus Dostluk İlişkilerine Giden Yol”, Çev. Aytunç Ülker, *Tarih Okulu*, Ocak – Nisan 2010, Sayı VI, s.203-217.
- KAMEL, Ayhan. *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.
- KANBOLAT, Hasan. “Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı”, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s.165-179.
- KANCA, Osman Cenk. “1950-1960 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9 Sayı: 19, 2012, s.47-63.
- KARACASULU, Nilüfer. “Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, Sayı 4, 2009, s. 53-71.
- KARHAN, Tuğba. “Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, Cilt 2012-1, sayı:24, s.91-103.
- KAYPAK, Şafak. “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13 (20), 2011, s.24
- KEMALOĞLU, İlyas. “21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.1-14.
- KEOHANE, Robert O. “The old IPE and The New”, *Review of International Political Economy*, Vol.16:1 February 2009, s. 34–46.
- KIVILCIM, Fulya. “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı: 5 (1), 2013, s.219-230.
- KOÇTÜRK, Murat, O., EKER, Meral. “Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çokuluslu Şirketlerin Gelişimi”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Sayı: 18 (1), 2012, s.35-42.
- KOÇTÜRK, Murat O., GÖLALAN, Meryem. “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, Sayı: 45 (2), 2010, s.48-65.
- KÖSTEM, Seçkin. “The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence”, *Perceptions*, Summer 2018, Volume XXIII, Number 2, s 10-32.
- KURBAN, Vefa. “1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler.”, *Journal of Modern Turkish History Studies/ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14 (28), 2014, s.253-282.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer. “Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 35 (01), 1980, s.309-335.

- McKINLEY, Terry. "BRICS to Play a Leading Role in Driving Future Global Economic Growth", Institute for New Economic Thinking, <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/brics-to-play-a-leading-role-in-driving-future-global-economic-growth>, (30.07.2019).
- McGEE, Robert W., "The Economic Thought of David Hume: A Pioneer in the Field of Law & Economics", *Hume Studies*, Volume 15, No. 1, April, 1989, s.184-204.
- MEARSHEIMER, John. "The False Promise of International Institutions," *International Security*, Vol. 19, No:3, 1995, s.5-49.
- MELIANTSEV, Vitali, A. "Russia's Comparative Economic Development in the Long Run", *Social Evolution & History*, Vol. 3, No. 1, March 2004, s. 106-136
- MILLER, Helen, V. "The Political Economy Of International Trade", *Annual Review of Political Science*, Vol. 2, 1999, s. 91-114.
- MOLLA, Alptekin. "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD NATO İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7 (11), s.29-45.
- ORAN, Baskın. "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 1, 1996, s.353-370.
- ÖNİŞ, Ziya. "Turkey Under the Challenge of State Capitalism: The Political Economy of the Late AKP Era", *Southeast European and Black Sea Studies*, Volume 19 (2), 2019.
- ÖZBAY, Fatih. "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010" *Bilge Strateji*, Sayı: 3 (4), 2011, s.35-77.
- ÖZBAY, Fatih. "The Relations between Turkey and Russia in the 2000s." *Perceptions*, Sayı: 16 (3), 2011, s. 69-92.
- ÖZÇELİK, Özer, TUNCER, Güner. "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9 (1), 2007, s.253-266.
- ÖZDEMİR, Ünal, YİĞİT, Güzin K. ORAL, Muhammet. "Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 35, 2016, s.149-174.
- ÖZKAN, Gökhan. "Uluslararası Güç Dengesi Bağlamında Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması: Disiplinler Arası Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, s.3-26.
- ÖZMEHMET, Ecehan. "Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları", *Journal of Yaşar University*, Sayı: 3 (12) , 2008, s.1853-1876.
- PALAMUT, Mehmet E. "Aşar ve Düşündürdükleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43, Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan İstanbul, 1987.
- PLOTNIKOVA, Vladimir, VOLKOVA, Albina. "Service Economy and the Specifics of its Development in Russia", *Procedia Economics and Finance*, Vol.16, 2014, s.18-23

- REBEJKOW, Jean Christophe. "Voltaire, Diderot, Catherine II and the Russo-Turkish War of 1768-1774", *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences*, Volume. 3 (3), 2018, s. 392-398.
- SEMERCİOĞLU, Harun (a). "Atatürk Döneminde İzlenen Bölgesel Güvenlik Politikası", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s. 47-62.
- SEMERCİOĞLU, Harun (b). "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi." *Electronic Journal of Social Sciences*, Sayı: 16 (63), 2017, s.1339-1360.
- SEMERCİOĞLU, Harun (c). "Uluslararası Terörizmde Küresel İşbirliği: Bir Ütopya", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2, 2016, s. 97-114.
- SEMERCİOĞLU, Harun (ç). "Machiavelli'nin Perspektifinden Bugünün Uluslararası İlişkileri", *Journal of International Social Research*, Sayı 9-44, 2016, s.496-502.
- SEMERCİOĞLU, Harun (d). "Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016, s.188-202.
- SUNGUR, Onur. "2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler", *Toplum ve Demokrasi*, Sayı: 9 (19-20), Ocak-Aralık, s.243-269.
- ŞAHİN, Kenan. "Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler ve Rusya Federasyonu'nun G8 Başkanlığı", http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi_-sektorde-yasanan-gelistmeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-.tr.mfa, (22.08.2019).
- ŞANLI, Fatma, B. "Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, C. 2, 2004, s.160-166.
- ŞEN, Ali. "Uluslararası Politik Ekonomi Nedir?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1-2, 1998, s.393-409.
- ŞENER, Bülent. "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: 'Amerikan İstisnacılığı' ya da 'Açık/Kaçınılmaz Yazgı'", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: (26) 411, 2014, s.405-420.
- TOPAL, Coşkun. "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan." *Electronic Turkish Studies*, Vol.: 10 (1) , Kış 2015, s.753-770.
- TOPSAKAL, İlyas. "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Sonbahar 2016, s.33-53.
- TULYAKOVA, Irina R., GREGOVA, Elena, DENGGOV, Victor V. "Assessment of Competitiveness of Shipbuilding Industry in Russia", *Naše More: International Journal of Maritime Science & Technology*, Vol. 64 (3), 2017, s.112-119.

- UÇAR, Muhammet, Hamza. “Türkiye’nin Asya Pasifik Politikası”, (Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, İstanbul: SETA Yayınları 109, 2018.
- UYANIK, Yücel. “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10 (2), 2008, s. 209-224.
- WALTZ, Kenneth N. “Realist Thought and Neorealist Theory Theory”, *Journal of International Affairs*, Vol. 44, 1990, s.21-38.
- YALÇIN, Osman. “Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1/1, 2012, s.313-354.
- YAPICI, Merve, İ. “1990’lar Boyunca Türkiye-Rusya İlişkileri: İstikrarsızlık İçinde İstikrar”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Sayı: 40, 2014, s. 121-153.
- YARDIMCI, Okan. “Türkiye Doğal Gaz Piyasası: Geçmiş 25 Yıl, Gelecek 25 Yıl”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 3, 2011, s. 157-166.
- YAVUZ, Ali. “Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 20, 2009, s.203-226.
- YAVUZ, Cavit, SİVRİKAYA, Deniz. “Küreselleşmenin Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketler ve Yönetişim”, *Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, Eylül 2009, s. 1226
- YAVUZ, Bige, Sükan. “Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, 2003, s.101-158.
- YAYLAGÜL, Levent. “Bilgisayar ve İnternetin Ekonomi Politigi”, *Global Media Edition*, Turkish Edition, Sayı: 4 (7), 2013, s. 214-236.
- YELTİN, Hüseyin, IŞIK, Kübra. “Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi”, *International Journal of Political Studies*, Aralık 2017, Cilt:3, Sayı 3, s.39-50.
- YILMAZ, Salih, YAKŞI, Abdullah. “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *Türk Rus İlişkileri*, *TYB Akademi*, Yıl: 6, Sayı:17, Mayıs 2016.
- YILMAZ, Serdar. “Avrasya’da bir Ekonomik Gelişim Modeli: Avrasya Ekonomik Modeli”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1, s.70-71.
- YÜCEL, Fatih. “Uluslararası Siyasal Ekonominin Akıl Oyunları: Hegemonik Sistem ve Ulus-Devlet Çatışmasının Geleceği”, *Paradoks: The Journal of Economics, Sociology & Politics*, Sayı: 11 (1), 2015, s.45-63.
- ZENBİLCİ, İlgül, Kaya. “Ankara’daki Sovyet Rusya Elçilik Binaları”, *The Journal of Academic Social Science*, Yıl: 2, Sayı: 7, Aralık 2014, s.110-127.

ZENGİN, Eyüp. “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı: IV/1, 2015, s.61-103.

IV. Bildiriler:

ERTAN, Temuçin, Faik. “İsmet İnönü’nün Rusya Gezisi”, Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

İNANCIK, Halil. “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (Sempozyum Bildirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi- Sayı.7, Ankara, 1999.

KAMALOV, İlyas. “1920-1930’lu yıllarda Türk-Rus Ekonomik Münasebetleri”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

PRİTSAK, Omeljan. “1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (Sempozyum Bildirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi- Sayı.7, Ankara, 1999.

ORTAYLI, İlber. “XVIII: Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl (Sempozyum Bildirileri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi- Sayı.7, Ankara, 1999.

SEMERCİOĞLU, Harun (e). “Türkiye Örneği Bağlamında Günümüzde Yaşanan Göçün Ekonomi Politikası”, *Contemporary Issues In International Relations Politics&Law*, London: IJOPEC Publication, 2018.

TORUNOĞLU, Ethem. “Panel İçin Notlar: Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması Üzerine Ön Notlar”, *TÜBİTAK Vizyon 2023*, Ankara 2003.

YÜCEER, Saime. “Atatürk Dönemi (1939-1938) Türk Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

V. Deinlikli Mülakatlar

_____ AKINCI, Halil, *Derinlikli Mülakat*, İstanbul, 25.11.2019

_____ DİRİÖZ, Hüseyin, *Derinlikli Mülakat*, Ankara, 29.11.2019.

_____ GÜRSÖZ, M. Bahattin, *Derinlikli Mülakat*, Ankara, 23.11.2019.

_____ HAZAR, Numan, *Derinlikli Mülakat*, Ankara, 22.11.2019.

VI. Resmi Gazeteler

_____ Resmi Gazete, 6 Haziran 1957.

_____ Resmi Gazete, 23 Mayıs 1997.

_____Resmi Gazete, 04 Nisan 1998.

_____Resmi Gazete, 06 Kasım 1998.

_____Resmi Gazete, 29 Kasım 2002.

_____Resmi Gazete, 24 Mart 2003.

_____Resmi Gazete, 31 Ocak 2004.

_____Resmi Gazete, “Başbakan Tansu Çiller Tarafından 30 Haziran 1993 Günü Türkiye Büyük Millet Meclisine Okunan Hükümet Programı”, 6 Temmuz 1993.

_____Resmi Gazete, “Türk-Rus Hükümetler Arası Karma Ekonomik Komisyonu Altıncı Dönem Toplantısı Protokolü”, 23.02.2005.

VII. Gazeteler

Cumhuriyet, “Doğu Akdeniz Boru Hattı projesi Krizde”, 12.05.2019.

Cumhuriyet, “Türkiye’yi Bekleyen Tehlikeler”, 13.05.2019.

Hürriyet, “Bilsat uydusunun verileri ilgi bekliyor”, 23.10.2005.

Hürriyet, “Rus uçağı yine Türk hava sahasını ihlal etti”, 30.01.2016.

Milliyet, “Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı”, 13.09.1980.

Milliyet, “Türk Sovyet İlişkilerinde Yeni Sayfa”, 09.03.1991.

Milliyet, “Sovyetler Birliği ile 3 Anlaşma”, 13.03.1991.

Milliyet, “Çetin Moskova’da”, 20.01.1992.

Milliyet, “Sovyetler’in Dağılması Türkiye’yi Büyüttü”, 24.02.1992.

Milliyet, “Moskova’da PKK Oyunu”, 24.02.1994

Milliyet, “New York’ta Milenyum Zirvesi”, 27.08.2000.

Milliyet, “Rusya’yla Askeri İşbirliği Anlaşması”, 15.01.2002.

Milliyet, “Moskova’da Pazarlık”, 05.06.2002.

Milliyet, “Moskova’da Bahar”, 25.12.2002.

Milliyet, “Amerika Şokta”, 02.03.2003.

Milliyet, “Kıbrıs’la Şahsen İlgileneceğim”, 07.12.2004.

Milliyet, “Putin’den Tarihi Jest”, 12.01.2005.

Milliyet, “Mavi Akım'a liderli açılış”, 17.11.2005.

Milliyet, “Aziz dostum Sezer, 30.06.2006.

Milliyet, “Yanlış Anlaşmayı Düzeltme Gezisi”, 21.01.2018.

Vatan, “Müthiş gelişme: Rusya ile imzalar atılıyor”, 10.03.2017.

VIII. Diğer Dokümanlar

_____ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

_____ Encyclopedia of Business in Today's World, 1. Cilt, Londra: SAGE Publication, 2009.

_____ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz. “Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri”, Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları, Cilt 2, 2015.

_____ Russia, A Country Study. Ed. Glenn E. Curtis, Washington: US Government Printing Offize, 1. Edition, 1998.

_____ TBMM, Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, Ankara: TBMM Basımevi, 9. Cilt, Aralık 2014.

_____ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara 1980, C. I, s.73.

_____ TBMM Zabıt Ceridesi, 17.2.1341, Elli Sekizinci İçtima, Cilt 14.

_____ TDK, Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.

IX. İnternet Adresleri

_____ AA, 64. Hükümet Programı, https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf, 15.04.2019.

_____ AA, “Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı Gerçekleşti”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisi-gerceklesti/1107364>, 03.04.2018.

_____ Arap Para Fonu (AMF), <http://www.amf.org.ae/en/page/objectives-and-means>, 09.11.2017.

_____ Avrupa Birliği (EU), https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en, 09.11.2017.

_____ Avrasya Ekonomik Birliği, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, 09.11.2017.

_____ Birleşmiş Milletler (BM), <https://www.uneca.org/oria/pages/eccas-economic-community-central-african-states>, 10.11.2017.

_____ BM Uluslararası Göçmen Raporu 2017, <http://www.un.org>, 25.05.2018.

_____ Dünya Bankası (WB), <http://www.worldbank.org>, 28.05.2018.

_____ Finland Ministry of Defence, “Russia Of Power”, 2019, s.83-88.
<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161710/Russia%20of%20Power.pdf>, 22.08.2019.

_____ Fortune, http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune500_archive/full/1990/, (20.10.2017).

_____ Gelir İdaresi Başkanlığı GATT Bilgilendirme Rehberi,
https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararası_mevzuat/gatt95.pdf, (26.11.2019).

_____ Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu,
http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r%20Raporu%2FTP_HAM_PETROL-DOGAL_GAZ_SEKTOR_RAPORU_2015.pdf, 14.10.2017.

_____ Harita Genel Müdürlüğü, <https://www.harita.gov.tr/urun-210-avrupa-siyasi-haritasi.html>, 14.01.2019.

_____ IBRD Articles of Agreement,
<http://siteresources.worldbank.org/EXTABOUTUS/Resources/ibrd-articlesofagreement.pdf>, 31.10.2017.

_____ IMF Articles of Agreement, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/pdf/aa.pdf>, 31.10.2017.

_____ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC),
http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm, 10.11.2017.

_____ Russian Travel Digest, <https://russtd.com/russian-travel-digest-analyses-results-of-2018-in-tourism-industry-in-russia.html>, 22.08.2019.

_____ Rus Türk İş Adamları Derneği Raporu, “Rusya’da Sanayi ve Yatırımlar”, Ağustos 2019, <https://www.rtib.org/cms-uploads/2019/08/rusya-sanayi-rapor-1.pdf>, 22.08.2019.

_____ TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair 6771 Sayılı Kanun, Kabul Tarihi: 21.01.2017, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6771.html>, (13.11.2018).

_____ TBMM Tutanak Dergisi, 1.3.2003, Dönem: 22, Cilt: 6, Yasama Yılı: 1, 39. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm>, (20.04.2019).

_____ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, 22.05.2019.

_____ T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ekonomi.gov.tr>, (20.10.2017).

_____ T.C. Enerji bakanlığı Bilgi Merkezi, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>, (01.04.2019).

_____ T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, <https://www.hazine.gov.tr>, (23.10.2018).

____ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/HAYGEM.pdf>, (30.12.2019)

____ T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu>, (14.03.2019)

____ TCMB, Enflasyon Raporu-IV, <http://www.tcmb.gov.tr>, (13.11.2018).

____ TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (05.05.2019).

____ Turkish Business in the BSEC Region, İstanbul: DEİK, 2015, <http://www.oecd.org/turkey/34479020.pdf>, 20.03.2019.

____ Uluslararası Para Fonu (IMF), <https://www.imf.org/external/country/tur/rr/pdf/intro.pdf>, (17.10.2017)

____ OECD, <http://www.oecd.org/about/membersandpartners/>, (11.11.2017).

____ WTO, World Trade Statistical Review 2016, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2016_e/wts2016_e.pdf, (14.10.2017).

____ YSK, <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Mahalli/2004/BelediyeBaskanligi/Pdf/2004Mahalli-BelediyeBsk-Tumu.pdf>, (05.11.2018).

____ YSK, 27.04.2017 Tarihli ve 663 Sayılı Kararı, 27.04.2017 Tarihli ve 30050 Sayılı Resmî Gazete – Mükerrer.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, (26.07.2019).

Army Technology. “S-400 Triumph Air Defence Missile System”, <https://www.army-technology.com/projects/s-400-triumph-air-defence-missile-system/>, (02.04.2019).

BBC Türkçe, “Türkiye ile Rusya arasında 20 anlaşma”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_update, (06.08.2009).

BBC Türkçe, “Dışişleri Bakanlığı: Trump'ın Ek Vergi Kararı Devlet Ciddiyetiyle Bağdaşmıyor.”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45141430>, (10.08.2018).

BBC Türkçe, “S-400 Füze Savunma Sistemi Nedir: 6 Soruda Türkiye'nin Rusya'dan Satın Alacağı Füzeler”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094>, (20.04.2019).

BBC Türkçe, “S-400: Türkiye'nin Rusya'dan Satın Aldığı, Teslimatına Başlanan Hava Savunma Sistemi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094>, (13.07.2019).

- Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için bkz. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf>, (26.07.2019).
- Beyazgazete, “Vizesiz Rusya: 30 günlük seyahatler artık vizesiz”, <http://beyazgazete.com/haber/2010/5/12/vizesiz-rusya-30-gunluk-seyahatler-artik-vizesiz-124951.html>, (12.05.2018).
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için bkz. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf, (27.07.2019).
- BP Statistical Review of World Energy, June 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, (24.04.2019).
- DIANOVA, Yana. “Rusya’nın Türkiye’ye Uyguladığı Yaptırımlar: İş Hayatına Yansımalar”, <https://morogluarseven.com/news/rusyanin-turkiyeye-uyguladigi-yaptirimlar-is-hayatina-yansimalar>, (29.03.2019).
- DW, “Putin Türkiye'ye gitti”, <http://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrkiyeye-gitti/a-41733938>, (20.02.2018).
- En Son Haber, <http://www.ensonhaber.com/abdde-dunyanin-en-buyuk-4uncu-petrol-sahasi-kesfedildi-2016-11-17.html>, (11.11.2017).
- Euronews, “Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı için Moskova'da”, <https://tr.euronews.com/2017/03/10/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyi-toplantisi-icin>, (10.03.2017).
- GÖKER, Aykut. “Pazar Ekonomilerinde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Türkiye”, Mart 2004, http://www.inovasyon.org/pdf/AYK.TMMOB_Teknoloji_Nisan2004_web.pdf, (17.10.2017).
- GÜNAY, Baki. “İlk Uydumuz BİLSAT Uzayda”, *Ufuk Ötesi*, http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20031218, 20.03.2019.
- GÜLEÇ, Merve, Gülçin. “Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politigi Dersi Hayek ve Keynes’in Siyasal Demokrasi Üzerine Eleştirisi”, TUIK Akademi, <http://www.tuicakademi.org/uluslararasi-iliskilerin-ekonomi-politigi-dersi-hayek-ve-keynesin-siyasal-demokrasi-uzerine-elestirisi/>, (25.05.2018).
- Haberrus, “Uçak krizinde yıldönümü; Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı”, <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html>, 19.02.2018.
- Hürriyet, “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rus Büyükelçi suikastı ile ilgili açıklama”, <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogandan-rus-buyukelci-suikast-40311785>, 19.12.2016.

- Hürriyet, “Dakika dakika darbe girişimi - 15-16 Temmuz 2016”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dakika-dakika-darbe-girisimi-15-16-temmuz-2016-40149409>, (13.11.2018).
- Hürriyet, “Moskova ile yeni gerilim tırmanıyor.” <http://www.hurriyet.com.tr/moskova-ile-yeni-gerilim-tirmaniyor-ziyaret-iptal-edildi-40405400>, (24.03.2017).
- Hürriyet, “OECD'den 2008 Finansal Krizi İtirafı”,
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oecd-den-2008-finansal-krizi-itarafi-40956890>, (12.11.2018).
- Hürriyet, “THY'nin Afrika'da 55'inci Uçuş Noktası Lusaka Oldu”,
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/thynin-afrikada-55inci-ucus-noktasi-lusaka-oldu-41052458>, (14.12.2018).
- KAVAZ, İsmail. “Doğu Akdeniz’de Türkiye’siz Bir Mutabakat Mümkün mü?”, SETA,
<https://www.setav.org/dogu-akdenizde-turkiyesiz-bir-mutabakat-mumkun-mu/>, (15.05.2019).
- Milliyet, “Uçak Bulundu Pilotlar Şehit”, <http://www.milliyet.com.tr/ucak-bulundu-pilotlar-sehit-gundem-1562878/>, 05.07.2012.
- Milliyet, “ABD'nin Paris İklim Anlaşması'ndan Çekilmesi 5 Etkiye Yol Açacak”,
<http://www.milliyet.com.tr/abd-nin-paris-iklim-anlasmasi-ndan-dunya-2461409/>, (25.10.2017).
- Milliyet, “OECD’den Çarpıcı Uyarı”, <http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/oecd-den-carpici-uyarilar/73000/73557/>, (20.10.2017).
- Milliyet, “Nisanda Cari Açık Yüzde 76,1 Düştü”, <http://www.milliyet.com.tr/nisanda-cari-acik-yuzde-----dustu-ekonomi-1105286/>, (12.11.2018).
- NTV, “İngiltere, AB'den Ayrılma Sürecini Resmen Başlattı.”,
https://www.ntv.com.tr/dunya/ingiltere-abden-ayrilma-surecini-resmen-baslatti,wDjtO1U_IUSTh-fPXUwj0g, (29.03.2017).
- NTV, “Ankara'da Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi”
https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/ankarada-turkiye-rusya-iran-uclu-zirvesi,UjPz_70Azkugr9DDwrV-CA/igZine_osUS4mPEi_H4Ing, (04.04.2018).
- NTV, “Yeni kabine belli oldu (65. Hükümet Bakanlar Kurulu Listesi)”,
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/yeni-kabine-belli-oldu-65-hukumet-bakanlar-kurulu-listesi,QioafwQo9EKJ5btIhFaL7w>, (27.07.2019).
- NUROĞLU, Elif. “Kuşak-Yol Projesi Çerçevesinde Türkiye-Çin İlişkileri”,
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kusak-yol-projesi-cercevesinde-turkiye-cin-iliskileri/1538112>, (28.12.2019).
- RF İstatistik Servisi,
http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/agriculture/, (23.04.2019).

- RIAC (Russian International Affairs Council), “New Stage of Russia-Turkey Economic Relation-2016”, Ed. I. Ivanov, s.5, <https://russiancouncil.ru/upload/Russia-Turkey-Report28-en.pdf>, 16.12.2019.
- Russian Statistical Yearbook 2018, http://www.gks.ru/free_doc/doc_2018/year/year18.pdf, (25.06.2019).
- Sabah, “C.Başkanlığı'nda Yeni Uygulama”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/12/01/cbaskanliginda-yeni-uygulama>, (1.1.2014).
- Sözcü, “Dolar 7 TL’yi aştı!”, <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/dolartl-ve-euro-1-dolar-kac-lira-oldu-iste-euro-2570900/>, (13.11.2018).
- Sputnik Türkiye, “Suriye sınırında düşürülen Rus uçağı”, https://tr.sputniknews.com/trend/suriye_sinir_rus_ucak/, (19.02.2018).
- Sputnik Türkiye, “Rusya ile Türkiye Arasında Hava Savunma Sistemleri S-400'e İlişkin Nihai Anlaşmanın İmzalandığı Öğrenildi”, <https://tr.sputniknews.com/savunma/201712291031609913-s400-turkiye-rusya-anlasma/>, (29.12.2017).
- Sputnik Türkiye, “Erdoğan'ın Putin'e Gönderdiği Mektubun Perde Arkası”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608091024286271-erdogan-putin-mektup-perde-arkasi/>, (19.02.2018).
- Sputnik Türkiye, “Rusya'nın petrol rezervlerinin toplamının değeri ne?”, <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201903141038195504-rusya-petrol-rezervleri-toplam-deger-ne/>, (23.04.2019).
- T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri, [http://www.ticaret.edu.tr/uploads/dosyalar/921/uluslararası%20ticaret%20\(3\).pdf](http://www.ticaret.edu.tr/uploads/dosyalar/921/uluslararası%20ticaret%20(3).pdf), (02.11.2017).
- Turkish Business in the BSİC Region, İstanbul: DEİK, 2015, <http://www.oecd.org/turkey/34479020.pdf>, (20.03.2019).
- Türk Akım Boru Hattı Projesi, <http://turkstream.info/tr/project/>, (11.12.2019).
- Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf>, (28.07.2019).
- Yakın Doğu Haber, “İstatistiklerle Rusya Enerjisi”, http://ydh.com.tr/HD2799_istatistiklerle-rusya-enerjisi.html, 22.08.2019.
- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) için bkz. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>, (26.07.2019).

Yeni Akit, “Donald Trump”, https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Donald_Trump, (13.11.2018).

Yeni Şafak, “Mavi Akım'da 15 yılın rekoru kırıldı”, <https://www.yenisafak.com/ekonomi/mavi-akimda-15-yilin-rekoru-kirildi-3164574>, (28.02.2018).

62. Hükümet Programı, <https://www.memurlar.net/common/news/documents/481857/hprogram.pdf>, (10.09.2019).

65. Hükümet Programı Konuşma Metni, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/65-hukümet-programi-20180125142728.pdf>, (27.07.2019).

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Harun SEMERCİOĞLU			
Doğum Yeri	Hayrabolu-TEKİRDAĞ			
Doğum Tarihi	09.03.1970			
Medeni Durumu	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Doğan Bey İlkokulu	-	Hayrabolu	1976-1980
Ortaöğretim	Hayrabolu Lisesi	-	Hayrabolu	1980-1983
Lise	Kuleli Askeri Lisesi	Fen	İstanbul	1983-1987
Lisans	Kara Harp Okulu	Yönetim	Ankara	1987-1991
Yüksek Lisans	9 Eylül Üniversitesi	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (İnsan Kaynakları)	İzmir	2004-2007
İlgi Alanları	Uluslararası Ekonomi Politik, Türk Dış Politikası, Türkiye-Rusya İlişkileri.			
İş Deneyimi	1991-2015 : Subay 2016- Halen : Özel Sektörde Yönetici			
Aldığı Ödüller	NATO Hizmet Madalyası			
Hakkımda Bilgi Almak İçin Önerebileceğim Şahıslar	- Doç.Dr. Murat KÖSEOĞLU - Doç.Dr. Tansel DÖKEROĞLU - Dr. Barbaros KON			
Tel	0505 8916546			
E posta	harsem@yahoo.com			
Adres	19 Mayıs Mah. Dr. İsmet Öztürk Sok. No.36 Şişli-İSTANBUL			